

sarii tam simplici et absoluta, quam determinata nos instruit. Dicit itaque quia necesse est navale bellum cras esse futurum vel non esse futurum. Non tamen ideo vel navale bellum cras esse futurum necesse est vel non cras esse necesse. Hæc quippe propositio, nec esse est navale bellum cras futurum esse futurum, vel non esse cras futurum, duos habet sensus : unum quidem in quo hypothetica disjuncta est falsa, ac si ita diceremus, necessarii nomen bis ponentes : Necesse est navale bellum cras esse futurum, vel necesse est non esse cras futurum ; alium vero in quo categorica est vera, habens disjunctum subjectum, et quasi disjunctam in subjecto positam, et necessarii nomen semel positum in prædicato. Ac si videlicet ita dicamus : navale bellum cras esse futurum, vel non esse futurum, hoc videlicet totum necesse est, hoc est necesse est ut ipsum cras fiat vel non fiat. Et hoc quidem modo necessarii nomen semel positum et absolute prædicatum veram reddit enuntiationem ; et generaliter ad quaslibet affirmationes et negationes earum prædicatio ipsius veraciter applicatur, ut videlicet de singulis dicamus, quia hanc

vel illam esse veram est necesse, quod Aristoteles intellexit cum proprietatem assignaret contradictionis, non tamen ideo ad alteram earum necessarii prædicationem absolute possumus applicare, ut veraciter dicamus quia vel hanc necesse est esse veram, vel illam necesse est esse falsam. Ideo autem absolute addimus, quia determinatam necessarii prædicationem omnibus hujusmodi veris propositionibus applicari, ipse ibidem edocet dicens : *Igitur esse quid est quando est, necesse est, et non esse quod non est quando non est necesse est. Sed non ideo simpliciter dici quia necesse sit. Non enim sic determinata necessarii prædicatio simplicem infert, ut quia videlicet necesse est esse dum est, ideo concedi oporteat ut et simpliciter dicatur, quia necesse est esse, hoc est omnino inevitabile quin sit.* Ex quo quidem tantum philosophi tanto documento et rationabili, illud supra memoratum, quod de divina providentia objici solet, facile refelli potest. Constat, inquit, divinam providentiam falli non posse.

Cætera desunt.

PETRI ABÆLARDI THEOLOGIA CHRISTIANA.

(Edidit D. Marten. *Anecd. t. V, col. 1139, ex ms. codice Majoris-Monasterii Turonensis.*)

OBSERVATIONES PRÆVIÆ.

De Petri Abælardi varia fortuna pluribus hic disserere non est animus, cum hoc ante me argumentum multi in se susceperint, nec infeliciter prosecuti sint. Ipse etiam vitam fere vitæ suæ seriem in Historia calamitatis suæ luculenter descripsit. Palatio diœcesis Nannetensis oppido natus piis æque ac nobilibus parentibus Berengario ac Lucia, cum promptum ac facile in litteras haberet ingenium, Martis curia penitus abdicata, ut Minervæ in gremio educaretur, Roscelinum in dialectica præceptorem sortitus est, in philosophia Guillelmum de Campellis Parisiensis Ecclesiæ archidiaconum ac Peripateticæ philosophiæ celeberrimum professorem. Ex discipulo brevi factus magister, cum mira docendi facilitate polleret, disputando omnes nullo negotio superaret, ac confluentes undique ad se tot discipulos haberet, ut alii præ illo magistri deserere viderentur, haud paucos, ut fieri solet, homo inquietus sibi comparavit æmulos. Id adversariorum invidiæ tribuit Abælardus, nos ipsius petulantia. Laudunum deinde profectus Anselmum celeberrimum theologiæ professorem audiit; sed paucis ejus exceptis lectionibus, magistrum contempsit, et docendi munus ipse sibi assumpsit : quæ res novos sibi ascivit æmulos. Coactus discedere, et Parisios reversus, inceptas Lauduni consummavit lectiones, ac famam brevi dilatavit. Sed quoniam prosperitas, inquit, « stultos semper inflat, et mundana tranquillitas vigorem enervat animi, et per carnales illecebras facile resolvit, cum jam me solum in mundo superesse philosophum æstimarem, nec ullam ulterius inquietationem formidarem, frena libidini laxare cœpi. » Et cum totus in superbia et luxuria laboraret, ut ipse iterum loquitur, contigit ut Fulbertus, insignis Ecclesiæ Parisiensis canonicus Heloissam formosissimam puellam, quam omni scientiarum genere imbuti curaverat, quasi amplioris literaturæ comparandæ gratia, ipsi traderet erudiendam, hoc est, ut ejus verbis utar, *agnam teneram fœmelico lupo committeret.* Et revera non multo post adolescentulam corruptit; et cum concepisset, furtim sublatam transmisit in Britanniam, ubi in domo ejusdem sororis suæ peperit filium, quem Astrolabium nominavit. Hæc ubi in cognitionem Fulberti venerunt, tantam in iram exarsit, ut nisi corruptam neptim matrimonio, etsi reluctantem copularet Abælardus, placari nequiverit. Sed neque hic stetit furoris ejus impetus. Nam cum Heloissam in Argentoliense virginum cœnobium, ubi olim educata fuerat, transmississet Abælardus, eamque habitu monastico induisset, Fulbertus adeo effervuit, ut ipsum noctu dormientem et nihil tale cogitantem eunuchum fecerit.

Tantum confusionem ut devoraret Abælardus, in monasticorum latibula claustrorum convolvit, non sponte, non conversionis devotione factus monachus in monasterio Sancti Dionysii. Qui ejus partes

tuendas susceperunt, miris post hæc eum perinde ac Helloissam laudibus efferunt, ac sanctis ipsis utrumque fore exæquant. At quanta fuerit utriusque sanctitas ex eorum epistolis facile colligi potest. Et certe quantum ad Helloissam pertinet, quis hæc ejus verba ex epistola ad Abælardum decem post conversionem saltem annis scripta non abominetur: « Etsi uxoris nomen sanctius ac validius videtur, dulcius mihi semper extitit amicæ vocabulum, aut si non indignaris, concubinæ vel scortii... Deum testem invoco, si me Augustus universo præsidens mundo matrimonii honore dignaretur, totumque mihi orbem confirmaret possidendum, charius mihi et dignius videretur tua dici meretrix, quam illius imperatrix. » Et in alia ad eundem epistola: « In omni autem, Deus scit, vitæ moe statu, te magis adhuc offendere, quam Deum vereor, tibi placere amplius quam ipsi appeto. Tua me ad religionis habitum non divina traxit dilectio. » Sed neque postquam Paraclitensi monasterio præposita fuit, severiorem regulæ disciplinam saltem in victu secutam fuisse, verum mollem omnino vitam duxisse satis indicat in alia ad eundem Abælardum epistola, scribens in hæc verba: « Satis nostræ esse infirmitati et maximum imputari debet, si continenter ac sine proprietate viventes, et officiis occupatæ divinis, ipsos Ecclesiæ duces vel religiosos laicos in victu adæquemus. » Ex quibus patet eam religiosorum laicorum in victu vita contentam, omnem asperitatem, quæ tamen peccatores pœnitentes decet, abjecisse. Hæc sane referimus non quo Helloissæ, quam nonnulli martyribus satis inepte comparant, famæ detractum iri velimus, sed ne vitium approbare videamur.

Abælardus mutato habitu cor non mutavit, idem in claustro qui fuerat in sæculo, utique inquietus novos sibi ascivit æmulos. Ipsi si credimus, erat abbatia illa ad quam se contulerat, « secularis admodum vitæ atque turpissimæ, cujus abbas, quo cæteris prælacione major, tanto vita deterior, atque infamia notior: quorum quidem intolerabiles spurcitas frequenter atque vehementer modo privatim, modo publice redarguens, » omnibus se onerosum atque odiosum effecit. Quæ quidem si vera essent, longe culpabilior foret Abælardus, qui inter tot et tam dissolutos monachos vivere delegisset. Verum etsi non omnino stricta forte vigeret in monasterio Sancti Dionysii disciplina, inustam ipsi ab Abælardo labem jam dudum abstersit Andreas Chesnius in notis ad Historiam calamitatis ejus, ubi demonstrat non multo ante Adamum Sancti Dionysii abbatem, monasterium illud ad puriorem Regulæ disciplinam revocatum fuisse ministerio sancti Odilonis abbatis Cluniacensis, egregiam Adami in pauperes charitatem, pietatem et affectum ejus erga divini cultus honorem et amplificationem probat ex chartis ejusdem monasterii.

Circa illud tempus Abælardus theologiæ tractatum De unitate et trinitate scholaribus suis composuit, erroribus plenum, quem ab Alberico et Rodolfo Remensium scholarum magistris in concilio Suessionensi delatum, mox igni damnatum propriis ipse manibus in flammam projicere jussus est. Reversus in monasterium, novos inter fratres excitavit tumultus, occasione Dionysii Corinthiorum episcopi, quem cum Dionysio Areopagita eundem facit Beda. Hinc ansam arripuit homo jugi impatiens de monasterio nocte latenter aufugiendi, nec revocatus ab abbate persuaderi potuit ut rediret. Paucis post diebus defuncto Adamo cum successisset Sugerius, urgetque Abælardum, ut ad monasterium reverteretur, ille tam amicorum, quam sæculi potestatum interventu effecit, ut tandem abbas facultatem ei indulgeret monastice vivendi, non ubicunque locus ei competens occurreret, ut petierat, sed ad quamcumque velit solitudinem transeundi, dummodo nulli se abbatæ subjugaret. Optatis gaudens Paraclitensis monasterii in Trecenti diocesi fundamenta jacit, confluent ad eum undique discipuli, solitudinemque quasi in urbem convertunt. Factus postea abbas Ruiensis monasterii diocesis Venetensis in Britannia Armorica, cum ibi incidisset « in Christianos et monachos gentibus longe sæviores atque peiores, » abdicata præfectura, in Trecentem solitudinem reversus est. Monachos Ruienses terribis coloribus depingit Abælardus, non magis credendus, quam cum Adamum abbatem fratresque Sandionysianos turpissimæ vitæ diffamavit. Longe verisimilius est cum tanto terrarum intervallo a dilectissima Helloissa suisque amicis separari ægre ferentem, Ruiense monasterium deseruisse. Certe cum eo tempore Sugerius abbas Sancti Dionysii sanctimonialis ex Argentolio propter impudicitias expulisset, ut monachos sui monasterii ibidem institueret, e re sua existimavit Abælardum, Helloissæ, quæ tunc in Argentoliensi monasterio priorissæ officium exercebat, ejusque sororum necessitatibus providere. Id quod præstitit, cum Ruiense monasterium deserens, eas in cellam suam Paraclitensem, quam illis cum adjuncto oratorio concessit, excepit, donationem confirmante episcopo Trecenti, imo etiam summo pontifice Innocentio II.

Hactenus a calamo temperaverat Abælardus, aut si quid forte scripserat, ab erroribus, qui Suessionensi in concilio damnati fuerant, abstinuerat. At ubi eos, quos tunc passus fuerat adversarios, e sæculo migrasse animadvertit, amplius se cohibere non potuit. « Emortuis quippe omnibus pene doctrinæ ecclesiasticæ magistris, » inquit Guillelmus abbas Sancti Theodorici, « quasi in vacuum republicam Ecclesiæ domesticus irruens inimicus, singulare sibi in ea magisterium arripuit: agens in Scriptura divina, quod agere solebat in dialectica, proprias adinventiones, annuas novitates, censor fidei, non discipulus; emendator, non imitator. » Casu autem contigit, ut idem Guillelmus incidere in lectionem libelli cujusdam hominis illius, cui titulus erat: *Theologia Petri Abælardi*, quem cum titulus curiosum fecisset ad legendum, aliqua invenit, quæ ipsum non parum moverent, ea notavit, et cur moverent subnotavit. « Duo autem erant tunc libelli idem pene continentes, » inquit Guillelmus, « nisi quod in altero pius, in altero minus aliquando inveniretur. » Hos suis cum observationibus, hoc est cum refutatione errorum quos repererat, ad venerabilem Gaufridum episcopum Carnotensem et Bernardum abbatem Clarævallensium misit, ut ex eorum lectione, an recte ipsum novissent, facilius judicare possent.

Lectis errorum capitulis, exhorruit Bernardus, rescriptisque ad Guillelmum in hæc verba: « Motum vestrum et justum judico et necessarium. Sed et otiosum non esse, monstrat libellus tundens et obstruens os loquentium iniqua. » Ne tamen auctorem ipsum temere judicare videretur, diem Guillelmo indixit post Pascha, quo simul convenirent, legerentque, atque attentius examinarent Abælardi Theologiam. Cumque ex sedula librorum ejus lectione virus in eis contentum deprehendissent, Bernardus « solita bonitate et benignitate desiderans errorem corrigi, hominem non confundi, secreta illum admonitione convenit. Cum quo etiam tam modeste tamque rationaliter egit, ut ille quoque compunctus, ad ipsius arbitrium correcturum se promitteret universa (55-100). » Hæc observare operæ pretium fuit, ut appareat quam immerito, imo quam injuste Otho Frisengensis scripserit sanctissimum abbatem « tam ex Christianæ religionis fervore zelotypum, quam ex habituali mansuetudine quodammodo credulum » fuisse in causa Abælardi. Sed vir « arrogans, suoque tantum ingenio confidens, ut vix ad audiendos magistros ab altitu-

dine mentis suæ humiliatus descenderet, » ut fatetur ipse ejus defensor Otho Frisengensis, cum ab eo recessisset vir Dei, consiliis stimulatus iniquis, resiliit a proposito saniori. Imo expetens Senonensem metropolitanum, quod in ejus Ecclesia celebrandum foret in proximo grande concilium, Clarevallensem causatur abbatem suis in occulto detrudere libris, additque paratum se esse in publico sua defendere scripta, rogans ut prædictus abbas dicturus si quid haberet, ad concilium vocaretur. Hæc ex Gaufredo Vitæ sancti Bernardi scriptore accurato perinde ac pio. Econtra Otho Frisengensis scribit Abælardum ab episcopis abbateque Bernardo ad audientiam apud Senonas vocatum fuisse. Verum præterquam quod auctoritas Gaufredi auctoris domesticæ et ab omni falsi suspitione liberi prævalere debet Othoni auctori extraneo, Patres concilii Senonensis non a sancto Bernardo provocatum fuisse ad concilium Abælardum, sed Bernardum ab Abælardo, disertis verbis affirmant. Sic enim illi in epistola ad Innocentium papam, quæ inter Bernardinas in nova editione est 337, postquam dixerunt Abælardum minus patienter ac nimium ægre tulisse quod a Bernardo primum privatim, deinde publice coram testibus errores corrigere commonitus fuisset, « Magister Petrus, » inquit, « crebro nos pulsare cœpit, nec ante voluit desistere, quoad ad dominum Clarevallensem abbatem super hoc scribentes, assignato die, scilicet octavo Pentecostes, Senonis ante nostram submonimus venire præsentiam, quo se vocabat et offerebat paratum magister Petrus ad probandas et defendendas, de quibus illum dominus abbas Clarevallensis, quo modo prætaxatum est, reprehenderat, sententias. Cæterum dominus abbas nec ad assignatum diem se venturum, nec contra Petrum sese disceptaturum nobis remandavit. »

Ex Bernardi modestia factus arrogantiior Abælardus, suos cœpit undequaque convocare discipulos et obsecrare, ut ad futuram inter se abbatemque Clarevallensem disputationem, una cum illo suam sententiam simul et scientiam defensuri venirent. Hinc Bernardus magnorum virorum monitis flexus, ne videlicet ex ejus absentia scandalum populo et cornua crescerent adversario, ad concilium venire tandem acquievit, et quidem tristis, nec sine lacrymarum effusione. Adfuerunt concilio Francorum rex Ludovicus VII, Willelmus comes Nivernensis religiosus, Remensis archiepiscopus cum quibusdam suis suffraganeis episcopis, abbatibus multis, valdeque literatis clericis. Librum Theologiæ Abælardi in medium protulit sanctus Bernardus, quæ in eo adnotaverat absurda, imo hæretica plane, capitula proposuit, ut ea vel a se scripta negaret, vel si sua fateretur, aut probaret aut corrigeret. Neutrum præstare voluit Abælardus, sed ut tempus redimeret ab æquissimis iudicibus, quos ipse delegerat, contra canones ad sedem apostolicam appellavit. Si credimus Othoni Frisengensi, Abælardus « seditionem populi timens » respondere recusavit. Verum præsentibus rege Ludovico, comite Willelmo, aliisque nobilibus viris, quid a populo metuendum esse poterat? Hinc apparet Othonem ea quæ de Abælardo concilio Senonensi scribit, non tam a veridicis testibus, quam ab incertis rumoribus popularibus didicisse. Æquius est, ut Gaufredo Vitæ S. Bernardi scriptori, Abælardi cum hæc agebantur discipulo, fidem adhibeamus hæc scribenti. « Sed ab egregio illo Catholicæ fidei advocate, » nempe Bernardo, « monitus, ut vel jam sciens in personam suam nihil agendum, responderet, tam libere, quam secure, audiendus tantum, et ferendus in omni patientia, non sententia aliqua feriendus, hoc quoque omnimodis recusavit. Nam et confessus est postea suis, ut aiunt, quod ea hora maxime quadam ex parte memoria ejus turbata fuerit, ratio caligaverit, et interior fugerit sensus. » Non itaque libertas defuit Abælardo semetipsam defendendi, nec timore popularis seditionis id recusavit, sed injustam causam tueri minime potuit. Pro reverentia tamen sedis apostolicæ, ad quam appellaverat, damnatis perversis ejus dogmatibus, personæ ipsius pepercit concilium.

Egressus a concilio Abælardus errorum suorum scripsit Apologiam, in qua acriori quidem stylo invehitur in sanctum Bernardum. Id certe discimus ex disputatione abbatis anonymi contra Abælardum, in cuius libro secundo hæc leguntur : « In Apologetico suo, responsione sua super hoc capitulum, furtim exagitatus Petrus insanit; et sic nimis intemperanter invehitur in hominem Dei, ut non eum loqui quæ loquitur, sed per eum Satanam, qui transformat se in angelum lucis, assereret. » Et in libro tertio : « In Apologia autem sua multo vehementius spiritu vertiginis abducitur et infeliciter ægotat; diligentiore siquidem tractatu et quasi viribus in unum collectis hoc capitulum, scilicet De potestate Dei « cæteris diffusius exsequitur. » Postea Romam, ut causam coram pontifice defenderet, fretus amicorum discipulorumque, quos ibi non paucos habebat, auxilio, proficisci statuit. Sed cum Cluniacum pervenisset, audivit errorum suorum capitula debita damnatione ab Innocentio II esse affecta. Hic itaque gradum sistere coactus fuit, monitusque a Petro Venerabili abbate, ut Bernardum sibi reconciliaret, et si qua catholicas aures offendentia aut scripsisset aut dixisset, ea a verbis suis amoveret, et a libris abraderet; Claramvallem cum abbate Cisterciensi profectus, prava dogmata omnia retractavit, et sopitis prioribus querelis, in gratiam cum sanctissimo abbate rediit. Hanc retractationem editis Abælardi operibus præmissam habemus, quam Apologiæ nomine donare placuit editori; cum tamen ab ejus Apologia sit omnino distinguenda, rectius Retractatio appellanda. Reversus Cluniacum biennio religiose ibidem vixit, ac tandem in Cabilonensi S. Marcelli prioratu, in sinu Ecclesiæ requievit.

Adversus Abælardum scripsere Guillelmus abbas S. Theodorici, S. Bernardus, et abbas anonymus, quem eundem esse putant cum Gaufredo, qui ex Abælardi discipulo anno 1140 factus monachus Clarevallensis, Bernardi notarius, ac post Robertum et Fastredum successor evasit. Prioris et posterioris incubationes habemus in bibliotheca Cisterciensi, in quibus ipsissima Abælardi verba quæ impugnant referunt. Nonnullos tamen ille patrones habuit; imprimis Othonem Frisengensem in sanctum Bernardum parum æquum, hominem exterum, et, uti existimamus, parum instructum, cujus certe auctoritas, nec Guillelmo abbati, nec S. Bernardo, nec Gaufredo, qui hominem noverant, ejus scripta attente legerant, ab omni prava suspitione immunes, prævalere debet. Multo minus Petri Berengarii Pictaviensis Abælardi discipuli, qui ex professo ejus defensionem suscepit, scripsitque Apologeticum, suam secum condemnationem præferentem, quem rectius libellum in sanctum Bernardum contumeliosum appellare licet, opus in tenebris natum et æterna oblivione dignum. Et certe ne quidem unum in eo verbum protulit ad defensionem sui magistri, aut fidem ejus Catholicam demonstrandam, ejusque adversarios impugnandos, licet id se præstiturum audacter promisisset. Imo ipse sanior factus contumeliosa scripta retractavit in epistola ad episcopum Mimatensem, ac pro non scriptis haberi voluit : « Quia, » inquit, « processu temporis meum sapere crevit, et in sententiam abbatis pedibus, ut dicitur, ivi. Nolui esse patronus captulorum objectorum Abælardo, quia, etsi sanum saperent, non sane sonabant. »

Hæc forte sufficere deberent his qui nostro ævo Abælardi partes tuendas susceperunt, ac sanctum Bernardum præcipitis in eum iudicii accusare non vererentur : quibus sane fieri satis haud dubium posset, si

Abælardi Introductionem ad Theologiam integram haberemus. Nam mutila est in editis, nec perfectam invenimus in manuscriptis. Ejus defectu lucem aliquam proferre poterit tractatus De Trinitate, quem hic ex manu exarato eodice Majoris Monasterii vetustissimo damus : quemque eundem esse cum tractatu De Trinitate Suessionensi in concilio igni addicto, aut cum uno ex duobus illis libellis, qui in manus Guillelmi abbatis inciderunt, quique idem pene continebant, nisi quod in altero plus, in altero minus aliquando inveniretur, mihi constare videtur. Duo præsertim ex suo libro reprehensa fuisse in concilio Suessionensi asserit Abælardus in Historia calamitatis suæ, unum scilicet, pag. 21, quod « cum Deus Deum genuerit, nec nisi unus Deus sit, negaret tamen Deum seipsum genuisse, » id quod probasse se dicit auctoritate S. Augustini libro primo De Trinitate, ubi hæc leguntur : « Qui putat ejus potentiam Deum, ut seipsum ipse genuerit, eo plus errat, quod non solum Deus ita non est ; sed nec spiritalis creatura, nec corporalis. Nulla enim omnino res est, quæ seipsam gignat. » Quæ quidem in nostro tractatu cum eadem S. Augustini auctoritate reperiuntur. Alterum, pag. 24, quod asseruisset « solum Deum Patrem omnipotentem, » quæ propositio ex his quæ hoc in tractatu leguntur facile eruitur, ut ex infra referendis patebit. Quod autem Guillelmus abbas S. Theodorici ad Gaufrédum episcopum Carnotensem et S. Bernardum scribens ait, Abælardi sub Theologiæ titulo duos in manus suas incidisse libellos, « idem pene continentes, nisi quod in altero plus, in altero minus aliquando inveniretur, » perfecte huic nostro Tractatui congruit, si cum ejusdem Abælardi Introductione ad Theologiam conferantur. Et certe primus et quintus tractatus nostri libri pene de verbo ad verbum integri reperiuntur in Introductione ad Theologiam, in qua etiam nonnulla legimus quæ in aliis tractatibus quoque nostri libris existunt, adeo ut nullus supersit dubitandi locus quin unus ex duobus illis sit libellis, qui in manus Guillelmi abbatis inciderunt, et forte idem qui in concilio Suessionensi ante annos circiter viginti damnatus fuerat, in quo nonnulla addere potuit Abælardus.

An vero jure a Patribus Suessionensis concilii igni addictus sit, et a Guillelmo abbate atque a sancto Bernardo alioque abbate anonymo tanquam perversa continens dogmata exagitatus, æqui doctique lectores non ægre judicabunt ex sequentibus propositionibus quæ in sequenti tractatu leguntur.

Et primo quidem in capitulis librorum suæ Theologiæ dicit « quod fidem Trinitatis omnes naturaliter homines habeant, » ab hoc beneficio ne quidem Judæos ac gentiles excludit ; sic enim sub finem libri quarti, « Cum enim Deum esse Patrem et Filium et Spiritum sanctum tale sit, ut diximus, Deum esse potentiam, ut dictum est, generantem, et sapientiam genitam et benignitatem procedentem ; cum istud nemo discretus ambigat, sive Judæus, sive gentilis, nemini hæc fides deesse videtur, quod et nos quidem concedimus, sequentes Apostolum, qui ait : *Quod notum est Deo, manifestum est illis* ; ac si diceret : *Quod ad divinitatem pertinet ratione percipiunt* ; quia hæc de Deo naturaliter ratio unumquemque edocet. »

2. In capitulis librorum sic commendat philosophos gentiles, « ut digni illi videantur, quibus etiam Deus suæ fidei arcana revelare dignaretur. » Et in libro 1, hanc revelationem non divinæ gratiæ, sed eorum continentiam tribuit his verbis : « Tum ipsa continentissimæ vitæ sobrietas quodam eis merito idipsum acquisivit, » scilicet Dei cognitionem.

3. Præ cæteris tamen hoc privilegium tribuit Platonicis. « Revolvatur, » inquit, « et ille maximus philosophorum Plato, ejusque sequaces, qui testimonio sanctorum Patrum præ cæteris gentilium philosophis, fidei Christianæ attendentes, totius Trinitatis summam post prophetas patenter ediderunt, ubi videlicet mentem, quam noyn [νοῦν] vocant, ex Deo natam atque ipsi cœternam esse perhibent, id est Filium, quem sapientiam Dei dicimus, ex Deo Patre æternaliter genitum. Qui nec Spiritus sancti personam prætermisisse videntur, cum animam mundi esse astruxerunt tertiam a Deo et noy [νοῦ] personam. » Neque id in Abælardo ferre potuerunt ejus adversarii, quod Spiritum sanctum assereret esse animam mundi. Non tamen ibo inficias Abælardum Platoniorum verba in sensum Catholicum inflectere tentasse. Verum omnino contra Platonis ejusque sequacium mentem, qui noyn [νοῦν] sive mentem summo Deo, animam mundi Deo et noy [νοῦ] seu menti inferiorem faciebant. Et certe plures deos a Platone admissos fuisse docet S. Augustinus in lib. De civitate Dei, unde et S. Bernardus jure redarguit Abælardum, quod « dum multum sudat quomodo Platonem faciat Christianum, se probat ethnicum. »

Non solum Platonem, sed omnes ejus discipulos Christianos facere tentavit Abælardus. Nam non multo post citata jam libri ejus primi verba hæc addit : « Pluribus quoque sanctorum testimoniis didicimus Platoniam sectam Catholicæ fidei concordare. » Et post pauca : « Ex quo, » inquit, « liquidum est Platonem sectam fidei sanctæ Trinitatis plurimum semper assentire, et eam diligentius cæteris philosophis a Platone et sequacibus ejus distingui ac describi. » Tum referens id quod a Valerio Maximo scribitur, Platonis parvuli dormientis ori examen apum insedis, prodigium illud non suavitati ejus eloqui cum vatibus attribuit, sed « excellentius, » inquit, « et convenientius id interpretandum esse non dubito, si ad divinæ dignitatis gloriam hoc miraculum referatur, ut hoc ei Deus insigne præsentium conferret, qui divinitatis suæ per eum diligentius arcana revoluturus esset. Oportebat quippe ut summæ Sophiæ, quæ Christus est, Verbum videlicet et Sapientia Dei Patris, summus philosophus ejusque sequaces plurimum attestarentur. »

4. Fidei donum non Platonicis tantum, sed omnibus tribuit philosophis. Sic enim in libro 11 : « Gentiles tortasse natione, non fide omnes fuerunt philosophi. »

5. Eis non modo SS. Trinitatis, sed Incarnationis Verbi quoque mysterium disertis verbis asserit : « Quis etiam asserat nullis eorum (philosophorum) fidem Incarnationis revelatam esse, sicut et Sibyllæ, licet in eorum scriptis non videatur expressa. »

6. Ex hujusmodi principiis cœlestem beatitudinem philosophis minime denegandam infert. « Nulla, » inquit, « ratione cogendi videmur, ut de salute talium diffidamus gentilium, qui ante adventum Redemptoris, nullo legis scripto instructi, naturaliter, juxta Apostolum, ea quæ legis sunt facientes, ipsi sibi lex erant (Rom. 1). » Et non multo post : « Hæc idcirco induximus, ne quis post legem etiam datam usque ad adventum Christi, de salute fidelium gentilium desperet, si sine perceptione sacramentorum sobrie ac juste vixerint, inter quos quidam philosophi tam vita quam doctrina clarissime noscuntur. » Et iterum : « Quid de philosophis ante adventum Christi tam fide, quam vita clarissimis diffidere cogamur, ne indulgentiam sint assecuti? »

7. Longe certior fuit Abælardus de salute philosophorum quam de salute catechumenorum sine baptismate decedentium, unde paulo ante finem libri 11 improbat Ambrosium scribentem de salute Valentiniæ

imperatoris catechumeni defuncti minime desperandum, « cum hoc, » inquit, « non solum Evangelio, verum et sanctis doctoribus adversari penitus videatur. »

8. Philosophos suos etiam Judæis ipsis, quos in proprium Deus elegerat populum, non obscure præfert. Sic enim in libro II : « Nam et hunc finem esse eis » philosophis « propositum constat, de perceptione scilicet æternæ vitæ, quem et ipse Dominus nobis assignavit, et quem Israel minus attendebat, spe et ambitione terrenæ felicitatis magis subjectus quam desiderio æternorum. Unde et eis litteræ veneratoribus nulla retributio in lege de observatione legis juxta litteram promissa, aut expectanda est, nisi prosperitas terrena, ad quam toto inhiant desiderio. »

9. Inter philosophos Socratem sanctis martyribus comparare non veretur. Nam secundum ipsum, Socratem « quasi martyrem et certum de remuneratione occubuisse tam divini quam sæculares commemorant codices. »

10. Ut sanctum efficeret Socratem, quod iste philosophus de communitate uxorum suis præscripserat, excusare non erubuit, ad sensus figurativos ejus verba detorqueus, contra manifestam Sec. atis mentem, qui ipso fatente Abælardo, « Uxores quoque communes fore instituit, ut nullus per priores requirat liberos, » cum scilicet ignorarentur veri eorum patres.

11. Ferenda certe non videntur hæc Abælardi verba libro II : « Dixit et Moyses omnia a Deo valde bona esse facta, sed plus aliquantulum laudis divinæ bonitati Plato assignare videtur. »

12. Ipsi etiam Vespasiano imperatori ethnico vera miracula attribuere non hæsitat, ut videre est paulo ante finem libri II.

13. In libro IV, Patri tantum tribuit omnipotentiam, Filio quamdam potentiam, Spiritui sancto nullam potentiam. Sic enim habet : « Ponamus itaque Deum Patrem, ut supra monuimus, divinam potentiam, ac Deum Filium divinam Sapientiam : et consideremus quod ipsa Sapientia sit quædam potentia, cum sit ipsa videlicet potentia discernendi ac providendi seu deliberandi veraciter omnia, ne quid Deum decipere possit aut latere. » Et paulo post : « Est autem Filium gigni a Patre divinam Sapientiam, ita ut determinatum est, ex divina potentia esse, cum ipsa, ut dictum est, Sapientia quædam sit potentia, atque ipsius potentia Dei, quæ est omnipotentia, quasi portio quædam ipsa sit Sapientia, quomodo et quilibet filius portio quædam parentum quodammodo dicitur, » etc. Et aliquanto post : « Spiritus a spirando dictus est, unde Veritas : *Spiritus, inquit, ubi vult spirat* (Joan. III, 8), « ideoque ipso nomine suo procedere ex Patre et Filio potius quam gigni perhibetur. Benignitas quippe ipsa, quæ hoc nomine demonstratur, non est aliqua potentia sive sapientia, cum videlicet benignum esse, non sit esse sapientem aut potentem, » etc. Adversus hanc de Trinitatis personis doctrinam vehementer insurrexerunt S. Bernardus, Guillelmus abbas S. Theodorici, et abbas anonymus. Et merito quidem, non desunt tamen qui partes Abælardi tuentes, Bernardum aliosque, qui adversus eum scripserunt, illius mentem minime assecutos fuisse jactant, propterea quod ille disertis verbis asserat Filium ac Spiritum sanctum perinde ac Patrem esse omnipotentem. Id quod non uno in loco docet. Verum neque id latuit Bernardum, neque Guillelmum abbatem, aliumque abbatem anonymum, qui Abælardi libros non oscitanter, sed attente legerant. Sed quod ille uno in loco recte astruit, ab eo alio in loco destrui etiam animadvertenter, non verbis tantum, sed similitudinibus quæ verba ejus confirmant, nec ullum dubitandi locum relinquunt, ut comparatione æris et ærei sigilli, ceræ et ceræ imaginis, materiæ et materiati, generis et speciei, animalis et hominis, quorum unum longe latius patet altero. Ita enim in libro quarto : « Est igitur divina sapientia ex divina potentia, quomodo cerea imago est ex cera, aut quomodo juxta philosophos species ipsa ex genere esse dicitur, cum tamen idem sit species quod genus, ut homo idem quod animal, et imago cerea idem quod cera. Ipsa quippe imago cerea ita est ex cera et homo ex animali, quod ex eo quod cerea imago exigit ut cera sit, et ex eo quod homo est ut sit animal; sed non e converso. Potentia quippe tam ad discernendum, quam ad alia agenda se habet, sicut cera tam ad ceream imaginem quam ad id quod non sit cerea imago, et animal tam ad hominem, quam ad non hominem. » Certe ipse Abælardus tam in privatis quam in publicis cum Bernardo colloquiis nunquam causatus est ipsam sinistra interpretatione verba sua accipere. Imo cum urgeret eum Bernardus in concilio Senonensi, ut aut errorem corrigeret, aut si quid objectis respondendum haberet, ediceret, utrumque facere recusavit. Et sub finem libri III hujus tractatus facta sibi objectione cur Patrem et Filium per potentiam et sapientiam potius distinguat, quam per æternitatem aut aliud attributum, nullam reddidit rationem, sed sic respondet. « Ad quod respondendum est, non hoc nos suscepisse negotium, cur hoc potius modo quam alio personæ divinæ distinctæ sint; sed eas eo modo quo distinctæ sunt convenienter accipi posse, et fidem nostram tueri, » etc. Denique in sua Retractione seu fidei confessione nullam interpretationem benignam suis verbis tribuit, sed ea audacter a se unquam dicta negat et pernegat : « Quod autem mihi vel per malitiam impositum est quod scripserim, quia Pater plena potentia est, Filium quædam potentia, Spiritus sanctus nulla potentia, hæc ego verba non tam hæretica, quam diabolica, sicut iustissimum est, abhorreo, detestor, et ea cum suo auctore pariter damno. Quæ si quis in meis reperiat scriptis, non solum me hæreticum, verum etiam hæresiarcham profiteor. » Hic impudentiam Abælardi, qui ea se dixisse negat quæ disertissimis asseruit verbis, merito redarguit abbas anonymus, qui ejus quondam fuerat discipulus, et qui consequenter ejus doctrinam apprime nosse poterat. Nam si ejus verba benignam pati possunt interpretationem, cur eam hic non proferebat? Certe qui « omnes naturaliter homines » habere fidem sanctæ Trinitatis asserit, recte de Trinitate sentire non debet dicendus.

14. Abælardum redarguunt etiam ejus adversarii, quod Verbum carnem factum esse assereret, non ut hominem a peccato redimeret, sed tantum ut verbis instrueret et exemplis ad amorem Dei inflammaret. In hoc autem tractatu, etsi non omnino neget Filium Dei hominem a peccatis redemisse, præcipuum tamen incarnationis ejus finem fuisse instructionem asserit. Ita enim libro IV : « Ad hoc omnia gessit in carne, ut nos vera erudiret Sapientia, quæ ad salutem sufficeret. » Et paulo post : « Ad hoc solum et maxime Deus incarnatus est, ut suos prædestinatos veræ in ipso habitu carnis visibili illustraret. » Et non multo antea dixerat : « Lumen divinæ Sapientia per hanc incarnationem carnalibus effulsit, atque hoc solum vel hoc specialiter beneficium Deum intendisse in ipso habitu carnis nobis imperitare, pro quo Angelus consilii sive Consiliarius dictus est, » etc.

15. Tantam Deo necessitatem imponit, ut secundum ipsum aliter agere non possit quam agat. « Quidquid itaque facit, » inquit libro V, « sicut necessario vult, ita et necessario facit, » etc. Et paulo post : « Necessary itaque Deus mundum esse voluit ac fecit, nec otiosus exstitit, qui eum priusquam fecit facere non potuit, quia priusquam fecit, fieri non oportuit. » Quam doctrinam merito impugnat

abbas anonymus in libro III, adversus Abælardus. Taceo quod ille sanctorum Patrum imo et Scripturæ dicta quæ citat sæpe detruncat. Ex quibus omnibus, ni mea me fallit opinio, satis apparet quam merito ipsius de Trinitate liber igni addictus sit in concilio Suesionensi, et postmodum ejus doctrina Ecclesiæ censuris affecta in Senonensi et ab Innocentio II. Nam quæcunque his interpretatio donetur, nemo certe negare potest quin hæc omnia male sonent, et incautis errandi viam facile præbeant, nec sufficit in his intelligentia doctorum virorum. « Requiritur etiam verba Catholica, » ut ait ipse Abælardus. Si quid ipsum excusare potest, illud præsertim esse existimamus, quod scripta sua peritiorum ac proinde ipsius Ecclesiæ judicio subjecisse videtur. Nam in libro tertio ita disserit: « Quidquid itaque de hac altissima philosophia disseremus, umbram non veritatem esse profiteremur, et quasi similitudinem quamdam, non rem. Quid verum sit noverit Dominus, quid autem verisimile ac maxime philosophicis consentaneum rationibus, quibus impetitur, dicturum me arbitror. In quo quidem si culpis meis exigentibus a Catholica (quod absit!) exorbitavero intelligentia vel locutione, ignoscat ille mihi, qui ex intentione opera dijudicat, parato semper ad omnem satisfactionem de male dictis, vel corrigendis vel delendis, cum quis fidelium vel virtute rationis, vel auctoritate Scripturæ correxerit. » Utinam id sponte præstitisset Abælardus, certe debitam erroribus suis censuram non ascivisset.

LIBRORUM CAPITULA.

Primus liber continet quia vult distinctio trium personarum in Deo, vel quid sonent in ipso hæc nomina personarum, Pater, Filius, et Spiritus sanctus. Testimonia tam prophetarum quam philosophorum de S. Trinitate, nec non et quare Sapientia Dei vocetur Verbum, aut Benignitas ipsius dicatur Spiritus sanctus. In quo etiam ea quæ de anima mundi a philosophis dicta sunt, recte de Spiritu sancto intelligi monstrantur.

Secundus liber adversus calumnias fidelium de admistione philosophorum testimoniorum totus scribitur. In quo de vita et virtutibus et doctrinis philosophorum, et de naturalis legis hominibus plurima commendatio fit, ut digni illi videantur, quibus etiam Deus suæ fidei arcana revelare dignaretur.

Tertius continet invectones in dialecticos, et eos omnes qui Deum quoque humanis comprehendere rationibus volunt, nec eadem fide suscipienda censent, quæ humanis rationibus astrui vel defendi non valeant. Proponit etiam summam fidei circa unitatem ac Trinitatem, et objectiones adversus proposita, et quot modis idem sive diversum accipitur, et quot modis personæ dicatur.

Quartus continet solutiones adversus objecta, et generationem Verbi ex Patre, id est divinæ sapientiæ ex divina potentia, et qua similitudine divina Potentia dicatur Pater, vel divina Sapientia dicatur Filius. Continet insuper processionem Spiritus, et quomodo Plato animam mundi quam Spiritum sanctum intellexit, vult creatam esse, hoc est initium habere, et quod fidem Trinitatis omnes naturaliter homines habeant.

Quintus est de ratione credendi unum Deum non plures, et de perfectione et incommutabilitate hujus summi boni, quod in nullo crescere vel minui possit aut variari.

THEOLOGIÆ CHRISTIANÆ

LIBER PRIMUS.

CAPUT PRIMUM.

Summi boni perfectionem, quod Deus est, ipsa Dei Sapientia incarnata Christus Dominus describendo, tribus nominibus diligenter distinxit, cum unam et singularem individuam penitus ac simplicem substantiam divinam, Patrem et Filium et Spiritum sanctum tribus de causis appellaverit.

Ambrosius, De fide, ad Gratianum imperatorem: « Quod unius est substantiæ, separari non potest, etsi non sit singularitatis, sed unitatis. Singularitas ad personam pertinet, unitas ad naturam. »

CAPUT II.

Patrem quidem, secundum illam unam majestatis suæ potentiam, quæ est omnipotentia, qua scilicet efficere potest quidquid vult, cum nihil ei resistere queat. Filium autem eandem divinam substantiam dixit, secundum propriæ sapientiæ discretionem, qua videlicet cuncta veraciter dijudicare ac discernere potest, ut nihil eam latere possit quo decipiatur. Spiritum sanctum etiam vocavit ipsam, secundum illam benignitatis suæ gratiam, qua omnia quæ summa condidit sapientia, summa ordinat bonitate, et ad optimum quæque finem accommodat, malo quoque bene semper

utens, et mirabiliter quantumlibet perverse facta optime disponens, quasi qui utraque manu pro dextera utatur, et nesciat nisi dextram. Unde in Enchiridion B. Augustinus. « Non enim, inquit, Deus omnipotens, cum summe bonus sit, ullo modo sineret mali aliquid esse in operibus suis, nisi usque adeo esset omnipotens et bonus, ut bene faceret et de malo. » Idem in xi De civitate Dei (1), de bonitate Dei et malitia diaboli loquens, ait : « Deus sicut naturarum bonarum optimus creator est, ita malarum voluntatum justissimus ordinator, ut cum ille male utatur naturis bonis, ipse bene utatur etiam voluntatibus malis. » Item idem ibidem de diabolo : « Deus cum eum conderet, futuræ malignitatis ejus non erat ignarus, et prævidebat quæ bona de malis ejus esset ipse facturus. » Item post aliqua (2) : « Neque enim Deus ullum, non dico angelorum vel hominum creasset, quem malum futurum esse præcisset, nisi pariter noscet, quibus eos bonorum usibus commodaret. » Hinc est et illud Platonium : « Omne, inquit, qui [f. quod] gignitur ex aliqua causa necessaria gignitur : Nihil enim fit, cujus ortum non legitima causa et ratio præcedat. » Ex summa itaque illa bonitate sua Deus, qua juxta Moysen cuncta valde bona condidit, et juxta etiam Platonis assertionem, optimus ipse omnium Conditor, a quo invidia relegata longe est, cuncta sui similia, prout cujusque natura capax beatitudinis esse poterat, effici voluit : volens siquidem Deus bona quidem omnia provenire, mali porro nullius, prout eorum quæ nascuntur natura fert, reliquit propaginem, nec fas sit bonitati præstanti quidquam facere, nisi pulcherrimum. Ex hac, inquam, tanta bonitate sua Deus, qua singula quantum potest et decet bona efficit, ac bene disponit etiam mala altissimo suo et incomprehensibili nobis consilio, Spiritus sanctus, ut supra meminimus, ipse est appellatus.

Tale est ergo tres personas, hoc est Patrem et Filium et Spiritum sanctum in divinitate confiteri, ac si commemoraremus divinam Potentiam generantem, divinam Sapientiam genitam, divinam Benignitatem procedentem. Ut his videlicet tribus commemoratis, summi Boni perfectio prædicetur, cum videlicet ipse Deus et summe potens, id est omnipotens, et summe sapiens, et summe benignus ostenditur. De genitura autem hujusmodi seu processione in sequentibus, prout poterimus, et ipse Dominus annuerit, imo, gratia sua dederit, aliquid per quascunque similitudines assignare tentabimus. In his itaque tribus, Potentia scilicet, Sapientia, Benignitas, tota Boni perfectio consistit, ac parvipendendum est quidlibet horum sine duobus aliis. Qui enim potens est, si id quod potest juxta modum rationis conducere nescit, existialis ac pernicioza ejus potentia. Si autem sapiens

sit et discretus in agendo, sed minime possit, efficitur carent. Et si etiam potens sit et sapiens, sed nequaquam benignus, tanto ad nocendum fit propior, quanto ex potentia et astutia sua ad efficiendum quod vult est securior; nec spem beneficiorum suorum cæteris præstat, qui benignitatis affectum non commovetur. In quo autem hæc tria concurrunt, ut videlicet et possit implere quæ voluerit, et bene velit, utpote benignus, nec exinde sapientia modum rationis excedat, eum profecto vere bonum esse et in omnibus perfectum constat, atque in ejus regimine cuncta quæ optime condidit, optime conservari : quippe qui et possit, et sciat et velit. Unde non solum hæc Trinitatis distinctio ad summi Boni perfectionem describendam convenit, verum etiam ad persuadendam hominibus divini cultus religionem plurimum proficit : ut ob hoc præcipue ipsa Dei Sapientia incarnata in prædicatione sua eam rectissime decrevisset assumere. Duo quippe sunt quæ nos omnino Deo subjectos efficiunt, timor videlicet et amor. Potentia quidem et Sapientia maxime timorem incutiunt, cum eum et posse punire errata, et nihil latere cognoscimus. Benignitas autem ad amorem pertinet, ut quem benignissimum habemus, potissimum diligamus. Ex qua etiam certum est impietatem ulcisci velle, quia quo plus ei placet æquitas, magis displicet iniquitas, sicut scriptum est : *Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem* (Psal. XLIV, 8). Nomine vero Patris, ut diximus, Potentia designatur, nomine Filii Sapientia, et nomine Spiritus sancti Bonus effectus erga creaturas. Causas autem horum nominum in sequentibus assignabimus, quare videlicet hæc nomina ad hæc distinguenda in Deo translata sunt a consuetis significationibus. Sed prius hanc divinæ Trinitatis distinctionem, non a Christo inceptam, sed ab ipso apertius ac diligentius traditam esse ostendamus; quam quidem divina inspiratio et per prophetas Judæis, et per philosophos gentibus dignata est revelare, ut utrumque populum ad cultum unius Dei summi Boni perfectio agnita invitaret, ex quo omnia, per quem omnia, et in quo omnia, et facilius hæc fides Trinitatis tempore gratiæ susciperetur ab utroque populo, cum eam a doctoribus quoque antiquis viderent esse traditam.

CAPUT III.

Primum ipsa legis exordia occurrant, ubi legislator Moyses fidem Catholicam de unitate pariter et Trinitate tanquam omnium bonorum fundamentum anteponit. Cum enim dicitur : *In principio creavit Deus cælum et terram* (Gen. 1, 1), pro eo quod apud nos dicitur Deus, Hebraica veritas habet *Eloim*, quod est plurale hujus singularis quod est *El*. Quare ergo non dictum est *El*, quod est Deus; sed *Eloim*, quod apud Hebræos *dii* sive *judices* interpretatur, nisi hoc ad multitudinem divi-

(1) Aug. De civitate Dei, lib. xi. c. 17.

(2) Id. ibid., c. 18.

narum personarum accommodetur, ut videlicet eo modo insinuetur pluralitas in Deo, quomodo et trinitas; et quodammodo dicatur multiplex Deus, quomodo et trinus, non secundum quidem [al. quamdam] substantiæ diversitatem, sed secundum personarum proprietates (3)? Nam et ibidem de unitate substantiæ demonstranda caute provisum est, cum dicitur *creavit*, non creaverunt. Ubi et statim in sequentibus distinctionem personarum adnectit, quasi ad determinandum quod ad hanc denotandam *Eloim* pluraliter dixerit. Spiritus quippe sancti æternitas patenter ostenditur, cum dicitur, *Spiritus Domini ferebatur super aquas* (Gen. 1, 2). Verbum vero, id est Filius simul et Pater insinuatur, cum dicitur, *Dixit Deus, fiat* (ibid., 3), hoc est in cœterna Sapientia sua Pater ordinavit faciendam. Non enim de corporali locutione hoc accipi potest, sicut postmodum convincemus. In eo quoque quod scriptum est, *Et vidit Deus quod esset bonum* (ibid., 4), Bonitas Dei, quam Spiritum sanctum dicimus, insinuat, sicut in eo quod dicitur *Dixit Deus*, intelligitur Verbum et Pater. Tale enim quod dicitur, *Vidit Deus quod esset bonum*, ac si dicatur intelligendo quia opus quod fecerat bonum esset, amavit illud eo ipso quod bonum erat. Ex quo et ipse bonus esse liquide demonstratur. Bene autem ad astruendam fidem operum, et ad commendationem eorum, commemoratio sit divinarum personarum, hoc est omnipotentis Dei, et sapientiæ ejus et bonitatis, ut videlicet quia hoc potest et bonus est, credatur ea fecisse quæ et potuit et voluit. Rursus elegantia operum per sapientiam et bonitatem artificis ostenditur, ut quia summe bonus est artifex et perfecte solers, excellentissimum opus componat. Quid etiam apertius ad documentum Trinitatis esse potest, quam illud quod postea in creatione hominis subjungitur, dicente Domino, *Faciamus hominem?* etc. (Ibid., 26.) Quid enim pluraliter dictum est, *Faciamus*, nisi ut cooperatio totius Trinitatis exprimat? quippe quos cohortaretur Deus ad creandum hominem, aut ad se in aliquo jurandum, ut ipse solus eum creaturus sit? Scriptum quippe est, *Quis adjovit Spiritum Domini, aut consiliarius ejus fuit, cum quo inivit consilium?* etc. (Isa. xl, 15.) Bene autem ad imaginem et similitudinem Trinitatis, hoc est ad expressam quamdam similitudinem trium personarum homo fieri dicitur: qui et Patrem per potestatem, quam in cæteras creaturas accepit imitatur, et Filium per rationem, et Spiritum sanctum per innocentis benignitatem, quam post modum per culpam amisit. Ad hanc quoque pluralitatem divinarum personarum illud attinere videtur, quod in sequentibus per serpentem dictum est: *Eritis sicut dii* (Gen. iii, 5), quod

(3) In Introductione ad Theologiam, lib. 1, col. 996, post hæc verba additur: *Ut videlicet tale sit quod dictum est ELOIM, ac si diceretur, non res multæ, sed personæ multæ, quarum unaquæque sit Deus: alioquin plures etiam dicerent Deos, cum unus sit tantum.*

ut superius dictum est, in Hebræo sonat *Eloim*, necnon et illa Dominica increpatio: *Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est* (ibid., 22). Et rursus illud quod Dominus ait: *Descendamus et confundamus* (4) *linguas eorum*, cum hoc solus Deus compleverit: unde et subditur: *Atque ita divisit eos* (Gen. xi, 7, 8). Nunc autem post legem ad prophetarum testimonia transeamus.

Ait itaque maximus ille prophetarum et regum David, qui suam cæteris intelligentiam præferre sedit: *Super omnes docentes me intellexi, super senes intellexi* (Psal. cxviii, 99); ait, inquam, distinctionem Trinitatis patenter insinuans: *Verbo Domini cæli formati sunt, et Spiritu oris eorum omnis virtus eorum* (Psal. xxxii, 6), qui et alibi unitatem pariter cum Trinitate insinuat dicens: *Benedicat nos Deus, Deus noster, benedicat nos Deus, et metuant eum omnes fines terræ* (Psal. lxxvi, 7).

Cassiodorus (5): «Deus sermo græcus est, qui Latine interpretatur *timor*, pro qua re, ut arbitror, majores nostri Deum a timore appellandum esse voluerunt: unde quidam ait gentilium poetarum:

Primus in orbe deos fecit timor.

(STAT. Theb. iii, 661.)

Trina quippe confessio Dei, trinitatem exprimit personarum, Patris videlicet, Filii, et Spiritus sancti. Bene autem Filium designans addidit *noster*, quasi eum a Patre nobis esse datum ostendens, cum per Incarnationem Verbi divina nos Sapientia illuminaverit. De quo etiam Verbo Apostolus ait. *Proprio Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum* (Rom. viii, 32).

Augustinus *Quæstionum* lxxiv, cap. 44 c: *In principio erat Verbum* (Joan. i, 1), quod Græce Logos [Λόγος] dicitur, Latine autem et rationem et verbum significat, sed hoc loco melius Verbum interpretatur. Significetur non solum ad Patrem respectus, sed ad illa etiam quæ per Verbum facta sunt. Ratio autem etsi nihil per illam fiat, recte ratio dicitur, cap. 45: Dei Sapientia Christus et in utero Mariæ fuit, et in cælis, quo modo Verbum hominis, quod etsi multi audiunt, totum audiunt singuli.

Unitatem vero divini substantiæ Psalmista in eodem aperit, cum post trinam divini nominis prolationem, unum tantummodo Deum in tribus personis intelligens, non subjunxit eos pluraliter, sed eum singulariter. Huic et illud consonat Isaïæ, qui dicit se vidisse seraphim et audisse clamantia *Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus Sabaoth* (Isa. vi, 3).

Recte autem vocabulo *Domini* usus est propheta ad potentiam designandam, quia dominorum est præesse; quæ videlicet potentia plerumque etiam hoc nomine *Deus* assignatur, eo videlicet quod

(4) In nostra Vulgata et in Introductione ad Theologiam cap. 13 med. legitur in singulari *linguam*.

(5) Expos. in Psalt.

Theos [Θεός] Græce, id est Deus, teste Isidoro, *timor* A interpretatur, et potestas quælibet timor est sub-
jectorum.

CAPUT IV.

Verbum ideo Sapientia vocatur, transiatio scilicet de effectu ad causam vocabulo, quod maxime ex verbis uniuscujusque intelligentia ipsius et cujus scientiæ sit manifestatur. Unde scriptum est in Ecclesiastico: *In lingua enim agnoscitur sapientia, et sensus et doctrina in verbo sensati* (Eccli. iv, 29). Hinc etiam per semetipsam Veritas, *ex abundantia*, inquit, *cordis os loquitur* (Matth. xii, 34). Sicut igitur visionem mentis et oculorum dicimus, ita locutionem seu verbum cordis quodammodo dicimus, sicut et oris, juxta illud Psalmistæ: *In corde et corde locuti sunt* (Psal. xi, 3), et illud libri Sapientiæ: *Dixerunt impii apud se cogitantes non recte* (Sap. ii, 1), quale et illud est in Evangelio: *Dixerunt intra se: Hic blasphematur* (Matth. ix, 3), hoc est cogitaverunt. Et Veritas: *Non quod intrat in os, inquit, coinquinat hominem, sed quod procedit ex ore* (ibid., xv, 11). Et post pauca, *quæ autem procedunt, inquit, de ore, de corde exeunt, et hoc coinquinat hominem. De corde enim exeunt cogitationes malæ, etc.* (ibid. xviii, 19). Juxta hanc igitur consuetudinem Scripturæ, locutionem cordis, id est ipsam cogitationem, seu intelligentiam animi verbum mentis hoc loco dicimus. In Deo autem ipsa ejus cogitatio seu intelligentia hoc ipsum dicitur quod ratio ejus seu Sapientia, quæ est Verbum Patris, hoc est Filius Dei. Unde et Moyses, ut supra meminimus, cum in diversis rerum creationibus faciendis præmittit *Dixit Deus* (Gen. i, 7), et ad dictum statim effectum adjungit dicens, *et factum est ita* (ibid., 7), cuncta Deum condidisse in Verbo, hoc est in sapientia sua ostendit, id est nihil subito temere, sed omnia rationabiliter provide. De quo et alibi Psalmista ait: *Dixit et facta sunt* (Psal. xxxii, 9), id est ratione et providentia præeunte cuncta condidit sive ordinavit. Qui etiam hoc verbum alibi apertius demonstrans non esse verbum audibile, et transitorium, sed intelligibile ac permanens ait: *Qui fecit cælos in intellectu* (Psal. cxxxv, 5), hoc est ad modum illum quo eos primum ordinaverat in verbo mentis, id est in conceptu suæ perpetuæ omnia providentis intelligentiæ; de quo quidem verbo, scilicet intelligibili, beatus Gregorius in homilia Evangeliorum 7, ita loquitur, distinguens scilicet ipsum intelligibile verbum a verbo audibili, quod est vox (6), *Scitis inquit, quia Unigenitus Verbum Patris vocatur, Joanne attestante, qui ait: In principio erat Verbum* (Joan. i, 1). Ex ipsa vestra locutione cognoscitis quia prius vox sonat, ut verbum postmodum possit audiri. Joannes vero vocem se esse asserit, quia Verbum præcedit. Idem in Homilia 23, De Joanne Baptista: *Ego vox clamantis in deserto.*

« Ideo vox, inquit, propheta vocatus est, quia Verbum præibat; » quod est dicere: Sicut verbum audibile in auditore præcedit intelligibile, quia videlicet prius vox sonat, ut postmodum ex ea intellectus concipiatur, ita Joannis prædicatio anteibat adventum Domini annuntiando.

Verbum itaque dicit conceptum mentis, et quamdam intelligentiæ locutionem, quæ in mente formatur, ad cujus similitudinem Unigenitus Dei Verbum dicitur, et quasi quædam ejus intellectualis ac perpetua locutio, in cujus providentia omnium ab æterno præfixa consistit operatio atque ordinatio. Hanc autem intellectualem Dei locutionem, id est æternam Sapientiæ ordinationem Augustinus, *De civitate Dei* lib. xxvi, cap. 6, describens: « Dei, inquit, ante factum suum locutio ipsius sui facti est incommutabilis ratio, quæ non habet sonum strepentem atque transeuntem, sed vim sempiternæ manentem et temporaliter operantem. » Idem in lib. contra v hæreses (7): « *In principio erat Verbum.* Melius Græci logos [Λόγος] dicunt, logos quippe verbum significat et rationem. » De quo etiam Verbo in viii, de Trinitate ait: « Verbum idcirco Filium nuncupavit, ut ostenderet de se illum exstitisse. » Quod autem Verbum Dei ipsa ejus sapientia sit intelligendum, aperte in Ecclesiastico monstratur his verbis: *Omnis sapientia a Domino Deo est, et cum illo fuit semper, et est ante ævum. Sapientiam præcedentem omnia quis investigavit? Prior omnium creata est sapientia, et intellectus sapientiæ ab ævo. Fons sapientiæ Verbum Dei in excelsis, etc.* (Eccli. i, 1.) Ne mireris si, ut dixerim, ipse quoque conceptus mentis verbum dicatur, translato de effectu ad causam vocabulo, cum e converso de causa ad effectum factis plerisque utamur translationibus. Unde et ipsum eleemosynæ beneficium, quo impenso maxime charitas dantis innotescit, charitatem nonnunquam appellamus, et ipsam pœnitentis satisfactionem nomine pœnitentiæ designamus, cum recte charitas non dicatur, nisi dilectio; nec pœnitentia, nisi ipse animi dolor, licet etiam ipsum nostræ mentis conceptum ipsius sermonis tam effectum quam causam ponere, in proferente quidem causam, in audiente effectum, quia et sermo ipse loquentis ab ejus intellectu proficiens generatur, ut eundem rursus in auditore generet intellectum. Pro hac itaque maxima sermonum et intellectuum cognatione non indecenter in eorum nominibus mutuas fieri licet translationes: quod in rebus quoque et nominibus propter adjunctionem significationis frequenter contingit. Hæc de translatione hujus nominis *Verbum* hoc loco facta et significatione ejus dicta nunc sufficiunt.

Filius autem Dei Patris hoc ipsum Verbum, hoc est ipsa ejus coæterna Sapientia dicitur, secundum illum generationis modum, quo divina sapientia ex

(6) S. Greg. hom. 7, num. 2.

(7) Cap. 6. — Hic liber, etsi antiquissimi scri-

divina est potentia, sicut in sequentibus assignare conabimur, prout Dominus dederit. Quod vero nomine Patris divina specialiter exprimitur potentia, maximus quoque episcopus in expositione Symboli quod dicitur apostolorum, quæ legitur in quinta Quadragesimæ Dominica, his verbis insinuat : « Credis, » inquit, « in Deum Patrem omnipotentem ? In Deo natura innascibilis, in Patre Unigeniti veritas, in omnipotente plenitudo virtutis ostenditur. Est namque per ingenitam Deitatem omnipotens, et per omnipotentiam Pater : » ac si aperte dicat : In eo quod est Deus ingenitus, hoc Deus Pater, hoc quasi proprie et specialiter habet quod sit omnipotens, sicut Filius in eo quod Filius est, quod sapiens sive sapientia ; vel Spiritus quod sit benignus, imo benignitas ipsa. Non enim ita ut solus Deus sit omnipotens, et non vel Filius, vel Spiritus sanctus, vel solus Filius sit sapiens aut solus Spiritus sanctus sit benignus ; sed quod juxta cujusque personæ distinctionem quædam specialiter ad unam attinent personam, et ei maxime tribuuntur : quædam ad aliam, ut cum Pater ex omnipotentia, sicut supra meminimus, dictus sit, quemadmodum Filius ex sapientia, vel Spiritus sanctus ex benignitate, tale sit quod dicitur per ingenitam Deitatem omnipotens, et per omnipotentiam Pater, ac si diceret ad proprietatem seu distinctionem personæ Dei Patris omnipotentiam specialiter attingere, cum ipsa scilicet omnipotentia generans Sapientiam expressa sit Patris proprietas, sive idem penitus cum ipso Patre, atque hoc nomen Pater in hac persona, ita ipsam divinam potentiam, quæ omnipotentia, simpliciter exprimat, ut neque sapientiam nec benignitatem in ea distinguere habeat, sed tantum contentum sit ipsam omnipotentiam ex qua sapientia gignitur designare. Et notandum quod juxta sanctorum Patrum auctoritatem solam personam Patris dicamus ingenitam, sicut et Patrem videtur hic idem esse ingenitum, quod est a semetipso esse, non ab alio, cum unaquæque videlicet aliarum personarum ab ipso Patre sit, sola vero persona Patris non sit ab aliqua aliarum. Sicut ergo juxta philosophos omne id genitum dicitur quod est ab alio, unde et genituram mundi legimus secundum quod scilicet ipse mundus opus Dei dicitur, non tamen Filius ejus esse ; et Deum genitorem universitatis Plato dicit, a quo scilicet universa alia habent esse ; ita e contrario hoc loco solum Patrem dicimus ingenitum, secundum hoc scilicet quod ipse solus non habet ab alio esse.

Quare et beatus Augustinus Spiritum quoque ipsum negat esse ingenitum, sicut et genitum. Sic quippe ait in Quæstionibus ab Orosio propositis et ab ipso expositis capitulo 2 : « Spiritum sanctum neque genitum neque ingenitum fides certa decla-

(8) Hic liber vulgò De ecclesiasticis dogmatibus inscriptus tribuitur sancto Augustino in quibusdam mss. Ejus auctorem Alcuinum faciunt Trithemius et Balæus, Paterium Gratianus, melius alii Genna-

rat, quia si dixerimus ingenitum, duos Patres affirmare videbimur. Sin autem genitum, duos Filios credere culpamur. Sed quod certa fides tenet, nec ingenitus est, nec genitus, sed ab utrisque procedens, id est a Patre et Filio. » Gennadius De orthodoxa fide ecclesiasticorum dogmatum (8) : « Pater ergo, » inquit, « principium Deitatis, a quo Filius natus, a quo Spiritus sanctus non natus ; quia non est Filius, nec ingenitus, quia non est Pater. » Hunc beatus papa Gregorius secutus in symbolo epistolis suis præscripto meminit dicens : « Spiritum vero sanctum nec genitum nec ingenitum, sed coæternum de Patre et Filio procedentem. » Isidorus quoque Etymologiarum libro vi imponens [f. exponens] quare solus Pater dicatur ingenitus, ait : « Pater solus non est de alio, ideo solus appellatur ingenitus. » Et notandum quod secundum hoc quod ingenitum dicimus solum Patrem, in eo scilicet quod non est ab alio, videtur id quoque quod dicitur ingenitus non incongrue ad potentiam maxime vergere, quasi summus ipse ostendatur, non aliqua quidem dignitate, sed subsistendi possibilitate, cum videlicet ipse solus, ut dictum est, a se ipso habeat esse ; aliæ vero duæ personæ nullatenus, nisi ab ipso sint, esse queant ; ipse vero solus non alio eget, a quo esse ducat, quasi ipse solus suæ sufficiat existentiae, qui a seipso, non ab alio habet esse. Sic enim et philosophi existentem naturam aiunt ex summo Deo quem Tagathon vocant, id est Filium ex Deo Patre summum in eo vocant quod ab alio non est, qui etiam cum ipsum Patrem protopanton etiam appellant, id est principem omnium, omnipotentiam ipsi quasi proprie et specialiter ascribunt, eo videlicet quod ab ipso non solum creaturæ, verum etiam et cætera duæ personæ habeant, ut dictum est, esse, non quidem per creationem, sicut aliæ res, sed per generationem vel processionem. Unde et Pater ipse per hoc potestatem in omnibus quasi specialiter ac naturaliter habere videtur, quod ab ipso sint omnia, et quasi quodam naturali jure sua, quomodo et quilibet filius sui patris jure naturali propriæ existentiae suæ dicitur esse. Unde et sacra pagina maxime hoc nomen Omnipotens cum nomine Patris proferre consuevit, quamvis et utraque aliarum personarum æque sit omnipotens. Cum itaque superius dixerit Maximus, quod si Deus per ingenitam Deitatem omnipotens talis est, ac si dicat Deo ingenito, id est Deo Patri ex hoc ipso quod ingenitus est, hoc est a seipso, non ab alio existens, maxime et quasi specialiter omnipotentiam esse tribuendam, cum ipse quidem sicut a seipso est non ab alio, omnia vero alia ab ipso, ita a seipso non ab alio omnia posse, nulli alii in aliquo obnoxius, quasi ab eo vel esse, vel posse, vel facere aliquid

dium, non quidem Constantinopolitanum episcopum, ut voluit Ratramnus, sed Massiliensem presbyterum, non vero episcopum, ut perperam quibusdam placuit.

habeat qui summus est omnium existentiae naturarum, et in omnibus aliis tanquam naturaliter suis jure potestatem, ut dictum est, obtinere videatur, tanquam in his quæ ab ipso esse habeant, quæ id quoque quod possunt ab ipso esse necessitate accipiunt, a quo et esse trahunt. Ipse solus sicut in existentia summus est, hoc est non ab alio; ita et summa in eo dicatur potestas, quod a se ipso non ab alio posse habet sicut et esse. Cæteræ vero personæ sicut ab ipso sunt, ita et ab ipso habent quod possunt vel faciunt; unde et Filius ipse prohibet quod nihil a seipso faciat, sicut nec a seipso loquatur. Eum quippe qui sui ipsius non est Verbum, sed Patris, profecto necesse est et hoc ipsum quod facit habere a Patre, qui hoc ipsum quod est ab ipso habeat. Summus itaque quodammodo per potentiam videtur Pater, sed non major, qui a se ipso, ut dictum est, omnia possit, qui a seipso non ab alio subsistit, quod est ei quasi proprie quodammodo vel specialiter omnipotentiam esse tribuendam, qui sic omnia potest, ut hoc a se habeat, non ab alio accipiat. Quod vero ait in hoc nomine, Deum, ostendi naturam innascibilem, tale est ac si diceret substantiam non factam aut creatam, sed æternam.

CAPUT V.

Nomine vero Spiritus sancti affectus benignitatis et charitatis exprimitur, eo videlicet quod spiritu oris nostri et anhelitu maxime affectus animi patefiant, cum aut præ amore suspiramus, aut præ laboris vel doloris angustia gemimus. Unde Spiritus sanctus pro affectu bono ponitur juxta illud libri Sapientiæ: *Benignus est spiritus sapientiæ, et non liberabit maledictum [maledicum] a labiis suis* (Sap. 1, 6); atque illud Psalmistæ: *Spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam, etc.* (Psal. CXLII, 10.) De quo et sanctus Augustinus in primo super Genesim, eo loco quo scriptum est: *Spiritus Domini ferebatur super aquas*, ait: « Egenus atque indigens amor ita diligit, ut rebus quas diligit subjiciatur; propterea cum commemoraretur Spiritus Dei in quo sancta ejus benevolentia dilectioque intelligitur, superferri dictus est, ne facienda opera sua per indigentiam necessitatem potius quam per abundantiam beneficentiam Deus amare putaretur. » Huic et illud apostoli plane congruit: *Deus charitas est* (Joan. 1v, 16), quia teste Gregorio, Spiritus ipse amor est. Unde et Paulus in salutationibus suis quas Epistolis præscribere consuevit dicens: *Gratia vobis a Deo Patre et Domino Jesu Christo*, nomine gratiæ Spiritum ipsum congrue designavit, quem etiam donum Dei vocamus; quam quidem gratiam, id est quem Spiritum ab eisdem dari optime prædicatur, a quibus et procedit, hoc est a Patre et Filio. Bene itaque Spiritus sanctus tam in columba quam in igne revelari elegerit, cum ipsa, ut dictum est, divina benignitas seu charitas nomine Spiritus sit

A expressa. Nam et columba mitissima esse creditur et benignissima omnium avium, quæ et felle carere dicitur, et ab iracundiæ stimulis maxime esse remota, et igneæ quodammodo et calidissimæ esse naturæ, cum ignis ipse amor dicatur, de quo Veritas: *Ignem veni, inquit, mittere in terram* (Luc. xii, 49), id est charitatem prædicare atque plantare, potius quam timorem, qui frigori comparatur, unde et frequentius, quam cæteræ aves generare ac parere columbæ sufficiunt, cum sint videlicet calidioris naturæ. Nec vacat etiam quod binos pariunt, etiam sociales sunt, et simul commorantes. Duo quippe sunt charitatis rami, unus in Deum, alius in proximum; et quicumque charitatem habet, unitatem concordiam servat. Et est hoc loco Spiritus sanctus proprium nomen unius personæ, cum in alia significatione acceptum sit commune trium personarum, secundum hoc scilicet quod divina substantia spiritualis est et non corporea, et etiam sancta. De hoc etiam Augustinus libro v (9) De Trinitate, meminit dicens: « Spiritus sanctus secundum id quod scriptum est, quoniam Deus spiritus est, potest quidem universaliter dici, quia et Pater spiritus, et Filius spiritus, et Pater sanctus, et Filius sanctus. » Et post pauca: « Spiritus sanctus quædam Patris Filiique communio est, et ideo fortasse sic appellatur, quia Patri et Filio potest eadem appellatio convenire. Ut ergo ex nomine quod utrisque convenit, utriusque communio significetur, vocatur donum amborum Spiritus sanctus. » Idem in xv (10): « Multis exemplis doceri potest multarum rerum vocabula et universaliter poni, et proprie quibusdam rebus adhiberi. Hoc ideo dixi, ne quisquam propterea nos inconvenienter existimet charitatem appellare Spiritum sanctum, quia et Deus Pater, et Deus Filius potest charitas nuncupari. Sicut ergo unicum tum Verbum vocamus proprie nomine Sapientiæ, cum et Spiritus sanctus et Pater ipse Sapientia: ita Spiritus sanctus proprie nuncupatur vocabulo charitatis, cum sit et Pater et Filius charitas. »

Frequenter quippe contingit, ut nomen commune multarum rerum ad unam earum quasi proprium transferatur; cum cæteræ res habeant propria nomina, per quæ scilicet ab invicem distent, hæc vero non habeat nomen, differentiam sit hujus proprium quod prius commune erat omnium: veluti cum clericos appellamus ad differentiam monachorum, cum tamen et monachi clerici sint, et confessores dicimus ad differentiam martyrum, cum præcipue martyres, id est testes, dicendi sint confessores, qui usque ad mortem etiam in confessione divini nominis perseverant. Multa quoque alia sunt prophetiarum loca, ex quibus aperte Trinitatis discretio traditur.

Generationem quidem Filii æternam ex Patre ipse David aperte docuit, ubi personam Filii intro-

(9) Similia habet Augustinus l. xv, c. 19.

(10) Cap. 17, 30.

ducit loquentis sic : *Dominus dixit ad me : Filius A meus es tu, ego hodie genui te. Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, etc. (Psal. 11, 7 et seqq.)* Tale est autem quod ait : *Ego hodie genui te*, ac si diceret : *Æternaliter ex ipsa mea substantia es. Nam quia in æternitate nihil est præteritum aut futurum, sed tantummodo præsens, idcirco adverbio temporis præsentis pro æternitate usus est, dicendo hodie pro æternaliter. Bene autem ad hodie addidit genui, quasi præsentis præteritum, ut videlicet ipsam generationem per Hodie præsentem semper, per Genui perfectam esse indicaret, nunquam, scilicet aut cessare aut inceptam esse. Quippe quæ præterita sunt, jam completa sunt et perfecta : ideoque præteritum quasi pro perfectione posuit, ostendens scilicet Filium ex Patre semper gigni et semper genitum esse. Qui et alibi apertius æternitatem Filii protestatur dicens : *Permanebit cum sole et ante lunam in generatione et generationem (Psal. lxxi, 5).* Et rursus : *Tecum principium in die virtutis tuæ in splendoribus sanctorum, ex utero ante Luciferum genui te (Psal. cix, 3).* De hac etiam ineffabili et æterna generatione, sive etiam temporali, quarum utraque mirabilis est, Isaias admirans ait : *Generationem ejus quis enarrabit ? (Isa. lxxii, 8)* ac si aperte diceret : Non est hoc disserere humani ingenii, sed solius Dei, cujus tamen Spiritus in his fidelibus quos vult loquitur, ipso attestante, qui ait : *Non vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis (Matth. x, 20).* Hieronymus etiam super Ecclesiasten eo loco quo dicitur : *Quis scit spiritus filiorum hominum (11) si ascendat sursum, et spiritus pecoris descendat deorsum in terram ? (Eccl. iii, 21)* illud quod dictum est. *Generationem ejus quis enarrabit ?* ad exemplum difficilis non impossibilis trahit dicens : « Adjiciendo Quis, difficultatem rei voluit demonstrare. Pronomen enim Quis, in Scripturis sanctis non pro impossibili, sed pro difficili semper accipitur, ut ibi : *Generationem ejus, id est Christi, quis enarrabit ?* » etc.*

Hæc etiam Sapientiæ coæternitas cum Patre plane in Proverbiis monstratur his verbis : *Ego Sapientia habito in consilio... Dominus possedit me initio viarum suarum antequam quidquam faceret a principio. Ab æterno ordinata sum antequam terra fieret. Necdum erant abyssi, et ego jam concepta eram, necdum fontes aquarum eruperant. Necdum montes gravi mole constiterant, ante colles ego parturiebar. Adhuc terram non fecerat et cardines orbis terræ. Quando præparabat cælos, aderam... Quando appendebat fundamenta terræ, cum eo eram cuncta componens, et delectabar per singulos dies, ludens coram eo omni tempore (Prov. viii, 12, 22 et seqq.).* Quid enim apertius ad æternam generationem Verbi, quam id quod ipsa Sapientia perhibet, se ante mundi constitutionem conceptam esse et parturiri,

et se cum Patre æternaliter permanentem semper ludere coram eo. Quippe quod conceptum parturitur, utique in ipso est a quo generatur. Et Sapientia in ipsa substantia sive essentia potentia est, cum ipsa scilicet quædam sit potentia, sicut posterius ostendemus. Tale est ergo Sapientiam conceptam parturiri a Deo, ac si dictum sit, ipsam Sapientiam ex ipsa Patris substantia, in qua est, gigni. Tale est Sapientiam ludere coram Patre et cum ipso cuncta componere, ac si dixerit, ipsam divinam Potentiam omnia in Sapientia pro bonitatis suæ arbitrio disponere, ut in ipso ludo ipsum bonitatis affectum intelligamus : de quo scriptum est : *Spiritu oris ejus omnis virtus eorum (Psal. xxxii, 6).* Quod vero ait Sapientiam coram Deo Patre semper assistere, tale est, ipsam Omnipotentiam nihil efficere, nisi præeunte ratione et ducatu Sapientiæ. Item idem in eisdem Proverbiis de Filio Dei et ineffabili nomine ipsius quoque Filii manifestissime scribit, quasi induens personam admirabilis cujusdam prophetæ hanc inenarrabilem generationem prophetantis et admirantis. Dicit quippe sic : *Visio... quum locutus est vir cum quo est Deus, et qui Deo secum morante confortatus ait (Prov. xxx, 4) : Quis suscitavit omnes terminos terræ ? quod nomen ejus, et quod nomen Filii ejus ? (Ibid., 4.)* Quam firmum etiam, quamque apertum fidei nostræ testimonium in Ecclesiastico occurrit, ubi quidem Sapientia Dei et se primogenitam ante omnia dicit secundum divinitatis naturam, et postmodum creatam secundum naturæ nostræ assumptionem, cum ipsa videlicet ad imperium Patris per Incarnationis habitum visitavit Israel. Scriptum quippe est ibi : *Sapientia in multitudine electorum habebit laudem et inter benedictos benedicetur dicens : Ego ex ore Altissimi prodivi primogenita ante omnem creaturam. Ego in cælis feci ut oriretur lumen indeficiens, et sicut nebula texi omnem terram. Ego in altissimis habitavi, et thronus meus in columna nubis. Gyrum cæli circuii sola, etc. (Eccl. xxiv, 4-8.)* Et post pauca : *Tunc præcepit et dixit mihi Creator omnium, et qui creavit me requievit in tabernaculo meo, et dixit mihi : In Jacob inhabita, et in Israel hæreditare, et in electis meis mitte radices (ibid., 12, 13).* In eodem quoque libro apertissime peccatorum remissionem consistere in Incarnatione divinæ Sapientiæ, quæ Christus est, prophetat, dicens peccata David per Christum purgata esse. Ibi enim cum de laude David plurima dicerentur, summa totius laudis in hoc uno collecta est, quo subdicitur : *Christus purgavit peccata ipsius, et exaltavit in æternum cornu ejus, et dedit illi testamentum regum, et sedem gloriæ in Israel (Eccl. xlvii, 13).*

Michæas quoque de hac æterna Verbi generatione ex Patre, necnon et de temporali ex matre ait : *Et tu Bethlehem Ephrata, parvulus es in milli-*

(11) In vulgata Spiritus filiorum Adam... et spiritus jumentorum.

bus Juda, ex te mihi egredietur qui sit dominator in Israel, et egressus ejus ab initio a diebus æternitatis (Mic. v, 2). Dicant rebelles et increduli Judæi, de quo nascituro in Bethlehem hoc dictum sit, quod videlicet egressus ejus ab initio sit a diebus æternitatis. Æternum quippe est quod origine caret. Quod si hoc referant ad Messiam, illum scilicet maximum prophetam, ut aiunt, quem expectant, qui tamen secundum eos homo purus erat, non etiam Deus: ostendant quibus egressus ejus æternus sit, vel unde æternaliter egrediatur. Si autem dicant eum æternaliter egredi ex Bethlehem, eo quod ejus nativitas in eo loco futura ab æterno provisa sit a Deo et prædestinata: hoc utique modo cujuslibet hominis, vel cujuslibet rei nativitas æterna est, quia videlicet ab æterno provisa. Discant itaque æternam generationem esse, quam et scriptam legunt, et legendo profitentur, et profitentes non credunt. Respondeant etiam mihi cum audiunt Prophetam dicentem: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum* (Psal. xxxii, 6), quid per Verbum Domini, quid per os ejus, vel per Spiritum ejus intelligant. Unum quippe omnium aliarum rerum principium Deum esse constat; et omne quod est, aut Deus est, et ideo æternum, aut ab æterno illo principio manet creatum. Scriptum præterea est: *In principio creavit Deus cælum et terram* (Gen. 1, 4): unde ante hæc nihil creatum esse volunt. Verbum itaque illud quo cæli firmati sunt, et ideo prius est his quos constituit, creatum non est, imo Creator, ipse, qui Deus est, quo cæli firmati sunt. Si autem hoc Verbum locutionem aliquam Dei transitoriam appellent, sicut et verbum hominis, eo videlicet quod scriptum est: *Dixit Deus et facta sunt* (Psal. xxxii, 9); atque ita Deus quoque sicut homo modo loquitur, cum ait: *Fiat lux* (Gen. 1, 3), modo conticeat, profecto permutabilis est divinitatis æternitas, cum non semper dicat *fiat lux*, et cætera quæ jam condita sunt. Quid etiam opus verbo audibili fuit ante mundi constitutionem, cum nondum esset cui loqueretur, vel qui audiret? Nunquid iuane verbum non protulit, si opus verbum non fuerit? præsertim cum sola voluntas sufficeret, nec adhuc aliquis esset qui audito instrueretur. Quo etiam proferendo verbum emitteret, cum nullus adhuc locus creatus esset, nec aer adhuc conditus ex quo verba formantur? Quibus etiam instrumentis verba formaret, cum nec os, nec pars aliqua inesse possit ei qui omnino simplex est et indivisibile? omne quippe quod partibus constat, posterius est naturaliter his ex quibus constat et quorum conventu proficitur, cum ex ipsis esse suum contrahat ex quibus est constitutum: «Omne etiam,» inquit Plato, «quod junctum est, natura dissolubile est.» Quod si Spiritum Domini ventum intelligant, sicuti ibi accipere volunt: *Spiritus Domini ferebatur super aquas* (Gen. 1, 2), eo, ut aiunt, quod ventus in aquis quas commovet maxime appareat,

A quomodo spiritus, id est status oris Domini esse dicatur, cum videlicet, neque os, neque aliquam partem, ut dictum est, habeat? Quomodo etiam per ventum virtus cæli et terræ subsistit

Intelligant ergo hunc esse illum Spiritum Domini, cujus septiformem gratiam Isaias describens ait: *Et requiescet super eum Spiritus Domini, spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, etc.* (Isa. xi, 2.) Et alibi: *Et nunc Dominus misit me, et Spiritus ejus* (Isa. xlviii, 16). Et rursus: *Spiritus Domini super me, eo quod unxerit me, ad annuntiandum mansuetis misit me* (Isa. lxi, 1). De quo etiam in Sapientia dicitur: *Sanctus Spiritus disciplinæ effugiet fictum. Benignus est enim Spiritus Sapientiæ, etc.* (Sap. 1, 5.) De quo iterum cum subditur: *Et hoc quod continet omnia scientiam habet vocis* (ibid., 6), aperte ipse Spiritus Deus esse perhibetur, cum omnia continere dicatur. Et iterum ad Deum loquens Sapientia dicit: *Sensum autem tuum quis scivit, nisi tu dederis sapientiam, et miseris Spiritum sanctum tuum de altissimis?* (Sap. ix, 17.) Et rursus: *O quam bonus et suavis est, Domine, Spiritus tuus in nobis!* (Sap. xii, 1.) Illic etiam cum ipse Spiritus Sapientiæ describeretur, verus Deus plane prædicatur, cum inter cætera de eo scriptum sit in Sapientia sic: *Omni habens virtutem, omnia prospiciens, et quod capiat omnia Spiritus* (Sap. vii, 23). Quem etiam Eliud in libro Job Creatorem profitetur dicens: *Spiritus Domini fecit me, et spiraculum Omnipotentis vivificavit me* (Job xxxiii, 4). Cui et Filius ipse Dei in Evangelio æqualem sibi et Patri dignitatem ascribens ait: *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti* (Matth. xxviii, 19). Necnon et Apostolus, teste Augustino, cum templum Spiritus sancti nominat, aperte eum esse Deum pronuntiat, cum solius Dei templum esse dicatur. Scriptum quippe est in Apostolo: *Nescitis quod templum Dei estis et Spiritus Dei habitat in vobis?* (1 Cor. iii, 16.) Ubi aperte insinuat Deum ipsum cujus est templum, et Spiritum Dei quem inhabitare dicit, idem esse. Sic et B. Petrus in Actibus apostolorum Spiritum sanctum Deum esse profitetur, dicens: *Ut quid mentitus es Spiritui sancto, Anania? Non es mentitus hominibus, sed Deo* (Act. v, 3, 4). De quo iterum Spiritu in eisdem Actibus continetur: *Hæc dicit Spiritus jubens: Separate mihi Barnabam et Paulum, etc.* (Act. xiii, 2.) Et rursus: *Placuit Spiritui sancto et nobis* (Act. xv, 28). Et Psalmista Spiritum Dei ubique esse tanquam incircumscriptum profitetur dicens: *Quo ibo a Spiritu tuo?* (Psal. cxxxviii, 7.) Qui et statim ut ipsum Spiritum Dei, quem ubique esse profitetur, idem esse cum ipso Deo, ad quem loquitur, insinuet, per hoc patenter ostendit, quod statim Spiritum ubique esse assignat per ipsum Deum, quem ubique astruit dicens: *Si ascendero in cælum, tu illic es, etc.* (Ibid., 8.) Sed et cum Veritas ipsa perhibet peccatum in Spiritum non esse remissibi-

l3, cum peccatum in Patrem et in Filium remissibile dicat (*Math. xii, 32*), cui aperte non insinuet Spiritum ipsum non minorem esse Patre et Filio, ac per hoc ipsum etiam Deum plenum esse sicut est Pater ipse, vel Filius?

Liquet itaque ex supra positis tam Verbum Dei, quam Spiritum ejus Deum esse, sicut et ipse cujus est Verbum vel Spiritus. Intelligent igitur ut dictum est, hoc Verbum Domini, id est Filium Dei, non transitorium verbum, non audibile, sed intellectuale, hoc est ipsam rationem sive Sapientiam cœternam Deo, quam dici convenit omnisapientiam, sicut et dicimus omnipotentiam. Unde et scriptum est : *Omnis Sapientia a Domino Deo est et cum illo fuit semper, et est ante ævum (Eccli. i, 4)*. Qui etiam in libro Sapientiæ verus Dei Filius et consubstantialis monstratur, ad differentiam scilicet adoptivorum filiorum, de quibus per prædicationem ejus Deo acquisitis scriptum est : *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri (Joan. i, 12)*. Sic quippe cum ejus passio in Sapientia manifeste prophetaretur, inter cætera ab impiis dictum est : *Si enim est verus Filius Dei, suscipiet illum, et liberabit de manu contrariorum (Sap. ii, 18)*. Hanc et aperte generationem profitetur sancta anima per Deum liberata, cum in Ecclesiastico dicit : *Invocavi Dominum Patrem Domini mei, ut non derelinquat me in die tribulationis meæ (Eccli. li, 14)*.

Nunc autem post testimonia prophetarum de fide Trinitatis, libet et testimonia philosophorum supponere, quos ad unius Dei intelligentiam tum ipsa philosophiæ ratio perduxit, qua juxta Apostolum, *invisibilia ipsius Dei a creatura mundi per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur (Rom. i, 20)*, tum ipsa continentissimæ vitæ sobrietas quodam eis merito id ipsum acquisivit. Oportebat quippe ut tunc etiam in ipsis præsignaret Deus per aliquod abundantioris gratiæ donum, quam acceptior sit ei qui sobrie vivit, et se ab illecebris hujus mundi per contemptum ejus subtrahit, quam qui voluptatibus ejus deditus spurcitiis omnibus se immergit. Quantæ autem abstinentiæ et continentiæ (12) philosophi fuerint, sancti etiam doctores tradunt, qui et eorum vitam ad nostram increpationem inducunt (13), et pleraque ex documentis eorum morali-
bus vel testimoniis fidei ad ædificationem nostram assumunt : quod qui ignorat, legat saltem Hieronymum contra Jovinianum, et viderit quanta de eorum virtutibus vel cæterorum gentilium referat, ad impudentiam scilicet illius hæretici conterendam. Maxime autem et nos hoc opere testimoniis seu rationibus philosophorum nitî convenit, in quo ad-

A versus eos præcipue agimus, qui fidem nostram philosophicis nituntur oppugnare documentis, præsertim cum nemo, nisi per ea quæ recipit, arguendus sit, aut convincendus, et ille nimia confusione conteratur, qui per eadem vincitur, per quæ vincere nitetur.

Philosophos autem unum tantummodo Deum cognoscere unus ex ipsis Tullius in primo Rhetoricorum perhibet dicens : « Eos qui philosophiæ dant operam non arbitrari deos esse, » ac si aperte dicat : Imo Deum unum, non deos plures. De quibus etiam Apostolus, teste Augustino, cum Atheniensibus loquens rem magnam dixisset, et quæ a paucis posset intelligi, quod in illo scilicet vivimus, movemur et sumus, adjecit, « sicut et vestri quidam dixerunt (*Act. xvii, 28*). » De talibus rursus idem Apostolus ad Romanos scribit : *Quod notum est Dei, manifestum est illis : Deus enim illis manifestavit : invisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque virtus ejus et divinitas : ita ut sint inexcusabiles, quia cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt ; sed cœnuerunt in cogitationibus suis (Rom. i, 19 - 21)*. Nec mirum cum et Salomonis illa sapientia per concupiscentiam carnalesque voluptates devicta, idololatriæ consenserit, divino cultu, quem in suis et docebat et prædicabat, derelicto. Ad quem etiam cultum Dei magnificandum, ipse jussu Dei templum ædificavit, a quo pater ejus justus inhibitus fuit. Deus autem reprobis etiam et infidelibus nonnuquam maxima dona distribuit, quæ aliorum doctrinæ vel usui necessaria fore videt, necnon et per reprobos multa miracula operatur, de quibus in Evangelio Veritas : *Multi dicent mihi in illa die : Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus et in nomine tuo dæmonia ejecimus, et in nomine tuo virtutes multas fecimus ? Et tunc constebor illis, quia non novi vos. Discedite a me, qui operamini iniquitatem (Matth. vii, 22, 23)*. Cum autem per reprobos Deus aut miracula ostendit, aut prophetias loquitur, aut quælibet magna operatur, non ad utilitatem ipsorum agitur (14), quibus utitur tanquam instrumentis ; sed potius aliorum, quos instruere per istos intendat, qui et per indignos ministris gratiæ suæ dona non deserens quotidie sacramenta Ecclesiæ ad invocationem sui nominis specialiter (15) conficit in salutem credentium. Bene autem et per indignos seu infideles maxima Deus operatur, qui verbis asini prophetam (16) docuit, ne si per magnos tantum magna operaretur, virtutibus meritisque hominis magis quam divini gratiæ hæc tribuerentur.

(12) In Introductione ad theologiam, *incontinentiæ* male omnino et contra auctoris mentem.

(13) *Ibid.*, *advehunt*.

(14) In Introductione ad theologiam pro *agitur* legitur *agere*, quod nullum efficit sensum.

(15) *Ibid.*, *spiritualiter*, melius in codice nostro *specialiter*.

(16) Scriptura *ariolum* vocat non prophetam.

Primus autem nunc ille antiquissimus philosophorum et magni nominis occurrat Mercurius, quem præcellentia sua deum quoque appellaverunt: cuius quidem testimonium de generatione Verbi Augustinus contra quinque hæreses disputans inducit dicens: « Hermas qui Latine *Mercurius* dicitur, scripsit librum (17) qui Logostilcos appellatur, id est Verbum perfectum, audiamus quid loquatur de Verbo perfecto. « Dominus, » inquit, « et omnium factor deorum secundum Dominum fecit. Hunc fecit primum et solum et verum (18). Bonus autem ei visus est et plenissimus omnium honorum. Lætatus est, et valde dilexit eum tanquam unigenitum suum. » Item alio loco dicit: « Filius benedicti Dei atque bonæ voluntatis, cuius nomen non potest humano ore narrari. » Augustinus quem primo factum dixit, postea unigenitum appellavit. Quantum plenissimus sit Joannes evangelista dicit: *De plenitudine ejus omnes accepimus* (Joan. 1, 16). Deos autem, hoc est animalia rationalia immortalia philosophi planetas seu etiam mundum ipsum vocare consueverunt. Unde et Propheta solem et lunam et cætera militiam cæli vocat, morem gentilium secutus, qui eis tanquam rectoribus suis et protectoribus suis immolabant. Horum autem deorum excellentiores juxta Platonem summus Deus de creatione hominis facienda alloquitur, quasi omnia quæ in terra deorsum fiunt a superioribus per occultas planetarum ac siderum naturas administrantur. Ita enim dicit: « Dii deorum quorum opifex idem paterque ego (19), opera vos siquidem mea dissolubilia natura, me tamen ita nolente indissolubilia etc. » Ad hoc et illud pertinet quod in octavo De civitate Dei de Platonis dicitur: « Omnium, inquit, animalium in quibus est anima rationalis tripartita divisio est, in deos, homines, dæmones. Deorum sedes in cælo, hominum in terra, in aere dæmonum. » Et Boetius super Porphyrium: « Quandocunque, » inquit, « deum subponimus animali, secundum opinionem eam facimus, quæ solem stellasque atque hunc totum mundum animatum esse confirmat, quos etiam deorum nomine appellaverunt. » Beatus autem Augustinus, quod dicitur de sole et cæteris cælestibus luminaribus nequaquam refellere audeat, sed sibi incertum esse profitetur, utrum videlicet quidam rectores spiritus illis insint, per quos etiam vivificentur, et quod mirabile dictu videtur, dicit etiam se ignorare utrum hæc quoque pertineant ad societatem eorum, quos nos christiani angelos vel cælestes spiritus dicimus. Unde in Enchiridion ita dicit: « Utrum ar-

changeli appellantur virtutes, et quid inter se distent sedes, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, dicant qui possunt, si tamen possunt probare quod dicunt. Ego me ista ignorare profiteor. Sed nec illud certum habeo, utrum ad eandem societatem pertineant sol et luna et sidera, quamvis nonnulla lucida esse corpora non cum sensu (20) vel intelligentia videantur. »

Ne quis forte sacris eruditus litteris abhorreat Hermetis philosophi verba, quibus videlicet ait de Deo Patre qui secundum fecerit Dominum, hoc est genuerit Filium, cum profecto Deus Filius a Deo Patre nec factus nec creatus, sed tantum sit genitus, sciat etiam a catholicis et sanctis doctoribus multa de eadem generatione similiter abusive prolata, cum nonnunquam Patrem auctorem Filii, vel eum procreasse, vel Filium a Patre formatum, vel ipsius Patris esse effectum abusive pronuntiant. Unde Hilarius De Trinitate lib. III: « Secundum Apostolum quia in Christo inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter (Col. II, 9), sed incomprehensibiliter, inenarrabiliter, ante omne tempus et sæcula, Unigenitum ex his quæ ingenta in se erant procreavit, omne quod Deus est per charitatem atque virtutem nativitati ejus impertiens: ac sic ingenito, perfecto æternoque Patri unigenitus et perfectus, et æternus est Filius. Ea autem quæ ei sunt secundum corpus quod assumpsit, bonitatis ejus ad salutem nostram voluntas est. » Idem in XI: « Verba quæ loquor vobis non a me loquor (Joan. XIV, 10). Nam dum non a se loquitur, auctori eum necesse est debere quod loquitur. » Item: « Ad id quod agit secundum nativitatem sibi pater auctor est. » Rursus idem libro XII, de non nato Deo Patre et nato ab eo Filio loquens ait: « Neque ipsum non natum atque nasci, quia illud ab altero, hoc vero a nemine est, et aliud est sine auctore esse semper æternum, aliud quod Patri, id est auctori est æternum (21-22). Ubi enim Pater auctor est, ibi et nativitas est. At vero ubi auctor æternus est, ibi et nativitatis æternitas est, quia sicut nativitas ab auctore est, ita et ab æterno auctore æterna nativitas. » Item: « Quod ex æterno natum est, id si non æternum natum, jam non erit et Pater auctor æternus. Si quid igitur ei, qui ab æterno Patre natus est, ex æternitate defuerit, id ipsum auctori, qui Pater est (23), non est ambiguum defuisse: quia quod gignenti est infinitum, infinitum est etiam nascenti. Item ex æterno nihil aliud quam æternum; quod si non æternum, jam nec Pater, qui generationis est auctor, æternus. » Item:

(17) Cont. quinque Hæres. c. 3. — In Introduct. ad theol., λόγος τέλειος; melius ut in libro contra quinque hæreses λόγος τέλειος.

(18) In libro contra quinque hæreses legitur *solum et unum*, sed fratres nostri in novissima editione operum S. Augustini notant in quibusdam mss. legi *solum et verum*.

(19) In Introduct. ad theol., *Dum deorum quaritur*

opifex idem paterque ego.

(20) Ibid., *consensu.*

(21-22) Apud Hilarium non simpliciter *æternum*, sed *coæternum* legitur.

(23) Hæc verba, *qui pater est*, desiderantur apud Hilarium, quæ tamen reperiuntur in duobus mss. In Introduct. ad theologiam *quidem pater est omnino reale.*

« Ex te natus ostenditur, ut nihil aliud quam te sibi significet auctorem. » Idem in psalmo cxxxviii: « Tu formasti me et posuisti super me manum tuam (Psal. cxxxviii, 5); utrumque significat ut quod formavit antiquum sit, quod superposuit manum, novissimum sit. Quod enim secundum naturam divinitatis formatus sit, Apostolus docet dicens: *Qui cum in forma Dei esset (Philip. ii, 6)*; quod enim in forma est formatur in forma et ei Pater naturæ et divinitatis est (24), ut referri possit ad Patrem, et formatus ab ipso sit. » Augustinus (25) Quæstionum veteris et novæ legis, cap. LVII: « Deus Pater de se Filium generavit, in quo ipse videtur, qui nihil ab eo distaret, ut magnitudini suæ congruus responderet effectus. » Item: « Simillimum itaque suum Filium creans elidit ex se quasi alterum se. » Idem in eodem: « Habuit itaque ante mundum creatæ sobolis principatum, ut Pater rerum futurus ante esse debuisset Pater proprius, hoc est proprii sui fetus. »

Quid itaque mirum cum in verbis quoque ecclesiasticorum ac sanctorum doctorum nonnulla tam abusive proferantur ad generationem Verbi demonstrandam, ut Deus Pater auctor esse Filii sui et eum procreasse, vel Filius ab eo creatus, vel ejus esse dicatur effectus, secundum id scilicet quod ab eo est genitus potius quam creatus vel factus, et ille tantum genitor potius quam creator vel auctor; quid, inquam, mirum si prædictus philosophus, Hermes videlicet, nullis (26) ecclesiasticis imbutus disciplinis, abusionem verborum non caverit (27), dicendo scilicet fecisse pro genuisse? Quod etiam eum secundum a Patre Filium dixerit, a verbis quoque sanctorum alienus non exstitit. Unde et Hilarius de Trinitate in XII: « Filius ex te Deo Patre Deus verus, et a te genitus post te ita confitendus ut tecum, qui æternæ originis suæ auctor æternus es. Nam dum ex te est, secundus a te est; secundus, inquam, ex modo subsistendi, non ex differentia dignitatis. Hic quippe a Deo Patre quasi primo loco subsistit, cum Spiritus tanquam tertio loco ab utrisque sit. » Unde et Patrem Hieronymus principalem Spiritum ad Filium nominat opere illo suo (28) de Tribus virtutibus ita loquens: « David in Psalmo tres Spiritus postulat, dicens: *Spiritu principali confirma me... Spiritum rectum innova in visceribus meis... Spiritum sanctum tuum ne auferas a me*. Qui sunt isti tres Spiritus? Principalis Spiritus, Pater est; Rectus Spiritus, Christus est; Spiritus sanctus, Spiritus sanctus est; » Augustinus Veteris et novæ

(24) Apud Hilarium *formatur in formam, et quidem paternæ naturæ, et divinitatis formam*. In novissima editione operum S. Hilarii Abælardi lectio quæ in unico reperitur mss. tanquam mendosa rejicitur.

(25) Hic liber non est S. Augustini. Plerique viri eruditi hoc tempore existimant auctorem habere Hilarium diaconum qui tempore Damasi papæ vixit.

(26) In Introd. ad theologiam legitur *in illis pro nullis*, quæ verba contrarium omnino efficiunt

legis cap. 58, Spiritum sanctum qui tertius sit a Patre, secundus autem a Christo secundum numeri ordinem.

Revolvatur et ille maximus philosophorum Plato ejusque sequaces, qui testimonio sanctorum Patrum præ cæteris gentilium philosophis fidei christianæ attendentes (29) totius Trinitatis summam post prophetas patenter ediderunt (30), ubi videlicet Mentem, quam Noym vocant, ex Deo natam atque ipsi coæternam esse perhibent, id est Filium quem Sapientiam Dei dicimus ex Deo Patre æternaliter genitum; qui nec Spiritus sancti personam prætermisisse videntur, cum animam mundi esse astruerint tertiam a Deo et Noy (31) personam. Ac primum ea diligenter consideremus quæ a Platone de hac anima dicta sunt, a quo cæteri philosophi, qui de anima ipsa dixerunt, habuisse creduntur. Hanc itaque, mundi videlicet animam, quasi tertiam a Deo et Noy personam distinguens, prolixiori ac diligentiori descriptione prosequens, eam tam in se ipsa quam in effectis suis integerrima designatione declarat. Juxta quod et nos Spiritum sanctum modo secundum effecta operum suorum dicere solemus, modo secundum naturalem bonitatis suæ affectum, quem in seipso ab æterno habuit, sicut diligentius postmodum distinguemus. Nunc autem illa Platonis verba de anima mundi diligenter discutiamus, ut in eis Spiritum sanctum integerrime designatum esse agnoscamus. Dicit itaque hanc ante mundi constitutionem factam sive genitam a Deo esse, in quo Spiritus sancti perpetuam processionem, quæ ex Deo Patre est, nobis, ni fallor, insinuat. Solent quippe philosophi factum ex Deo sive genitum dicere omne quod a Deo habet esse. Unde et Hermes superius Filium Dei factum a Deo dixit, pro hoc quod ab ipso habet esse tanquam æternaliter genitus, non temporaliter ab ipso factus aut creatus. Plato quoque omne quod a Deo esse habet genitum ex ipso dicit, non tamen omne quod a Deo est filium ejus esse, velut ipsum mundum et cætera ejus opera. Ait autem sic, cum de mundo antea locutus ad animam mundi pervenisset: « Nec tamen, inquit, eo quo nos ad præsens loquimur ordine ortum animæ Deus annuit, junioremque ac posteriorem corporibus eam fecit. Neque enim decebat rem antiquiorem a postgenita rei [*s. regi*]. » Item: « Deus tam antiquitate quam virtutibus præire animam naturæ corporis jussit; dominamque eam et principali jure voluit esse circa id quod tueretur. » In quo etiam notandum est quod dum eam præ-

sensum.

(27) *Ibid., curaverit.*

(28) Inter opera S. Hieronymi nullum exstat opus de Tribus virtutibus.

(29) In Introductione ad theologiam *accedentes*. Melius meo quidem judicio codex noster ms. *attendentes*.

(30) *Ibid., addiderunt.*

(31) *Ibid., a Deo vobis mendose omnino nisi restituantur a Deo et vobis*

esse regimini mundi ut dominam dicit, profecto eam omni præfert creaturæ, et Deum esse astruit, quam postmodum his verbis animam mundi vocavit: « Hoc dixit et demum reliquias prioris concretionis, ex qua mundi animam commiscerant, etc. » Bene autem Spiritum sanctum animam mundi quasi vitam universitatis posuit, cum in bonitate Dei omnia quodammodo vivere habeant, et universa tanquam viva sint apud Deum, et nulla mortua, hoc est nulla inutilia, nec ipsa mala quæ etiam optime per bonitatem ipsius disponuntur, juxta quod tam apud Evangelistam, quam apud Platonicos scriptum esse meminimus: *Quod factum est in ipso vita erat (Joan. 1, 3)*, ac si aperte dicatur: Omnia temporaliter facta per ipsum, hoc est per ipsam Dei bonitatem condita, in ipsa Dei bonitate quodammodo perenniter vivebant, cum apud divinam providentiam omnia ab æterno per ejus bonitatem optime essent ordinata, ut tam bene singula procedere vellet quantum oporteret. Huic non incongrue illud Apostoli consonare videtur, quod perhibet philosophorum quosdam dixisse, quod in Deo vivimus, movemur, et sumus (*Act. xvii, 28*), ac si hanc animam mundi ipsum intelligerent Deum. Quod vero dicit Deum excogitasse tertium animæ genus, quod animam mundi dicimus, tale est ac si tertiam a Deo et Noy personam astruat esse Spiritum sanctum in illa spiritali divina substantia. Excogitare dicitur Deus, hoc est ex integro percipere hujus personæ discretionem, quam nos digne cogitare atque ab ipso Patre et Filio plene distinguere non sufficimus. Tantumdem etiam valet aliquid a Deo excogitari aliquo modo, quam illud se habere illo modo, hoc est ita veraciter esse. Deinde statim hujus tertie personæ, quam animam mundi collocat, diligentem adhibet descriptionem, cum animam ipsam ex individua et incommutabili substantia consistere perhibet: ac rursus ex dividua secundum quod scilicet seipsam anima scindere per corpora putatur. Nam et Spiritus sanctus et in seipso simplex omnino substantia est, et ex natura divinitatis omnino invariabilis atque incommutabilis in seipso perseverat, atque idem Spiritus per effecta multiplex quodammodo vocatur, et septem Spiritus nonnunquam dicitur, secundum septiformis gratiæ suæ efficaciam: unde et in laude divini Sapientiæ Spiritus ejus et unicus et multiplex et discurrens et stabilis esse describitur.

Dicit itaque philosophus animam ipsam esse ex individuo semperque in suo statu perseverante substantia. Itaque per alia quæ inseparabilis comes corporum, per eadem se corpora scindere putatur, quia Spiritus sanctus et hujusmodi est, quod ex suo statu, quem in seipso non in effectis suis habet, omnino simplex est atque incommutabilis, et quodammodo multiplex esse secundum effecta putatur, quod est seipsum in corpora scindere secun-

A dum quod ipsa videlicet anima inseparabilis comes est corporum, cum hanc scilicet multipliciter scissuram nullo modo quantum ad seipsam habere possit, sed solummodo quantum ad effecta. Egregie quoque putari dictum est et non esse, quia si vere ac proprie loquamur, non est hæc multiplicitas Spiritus, sed effectorum ipsius, cum cum videlicet in hoc uno multiplicem dicamus, quia multiplicia facit, quod est effecta ejus magis esse diversa, quam ipsum. Cum itaque in ipsa anima mundi individua et dividua, sive, ut dictum est, eadem et diversa concurrat substantia, addit his duobus in ipsa anima sibi concurrentibus quamdam misturam efficit ex individuo scilicet et dividuo, sive ex eodem et diverso, hoc est incommutabili et commutabili. In qua quidem, ut ita dicam, mistura Spiritus sancti proprietas diligenter et integre videtur expressa, tam in seipso scilicet, quam in effectis, ut dictum est, suis. Dicit itaque quia Deus hoc tertium substantiæ genus ita, ut dictum est, mistum, locavit medium inter utramque substantiam; individuum scilicet et dividuum, quia cum sit ipse quoque Spiritus ex Deo, tanquam ex ipso procedens, utrumque horum ab ipso habet, a quo esse habet: et hoc est dicere quod Deus locavit hoc ipsum animæ genus inter utraque supra dicta quasi medium eorum, hoc est mistum ex eis, ac si diceret, quod ab ipso Deo, a quo ipsa est anima, tam hoc quam illud habet, ut videlicet et individua sit in sua substantia et dividua secundum effecta. Quod autem dictum est locavit, congrue dictum est juxta metaphoram locutionis, qua dictum est medium quasi inter aliqua circumstantia collocatum.

Postquam autem designavit misturam animæ, ex individuo ac dividuo, transit ad misturam ex eodem et diverso, dicens eandem animam, eodem modo ex eodem et diverso consistere, sicut ex individuo consistit atque dividuo. Cujus, inquit, pars idem, pars diversum vocetur, cum videlicet Spiritus ipse et idem sit in substantia cum Deo et Noy, id est cum Patre et Filio, et diversus in proprietate personæ. Possumus etiam eundem, hoc est incommutabilem in se, eum dicere et diversum quodammodo per effecta esse, cum non solum ipse ea quæ diversa sunt fecerit, secundum quod superius dictum est, ex individua constare substantia, verum etiam ea per temporum successione mutata ac variata, prout opportunum esse judicat, juxta illud Boetii:

....*Stabilisque manens dat cuncta moveri.*

Et jam quidem superius incommutabilem esse assignaverat, cum ait, semperque in statu suo perseverante substantia, sed quod variabilis per effectuum suorum mutationem (32) esset, nondum addiderat, quod nunc facit. Bene itaque dicit animam ipsam quoddam medium esse. id est mistum ex individua in se substantia et dividua per conjunctio-

(32) In Introductione ad theologiam *Per effectum et suorum mutationem.*

nem corpoream, id est conjunctionem ipsius ad corpora, quando scilicet ipsa ad res quaslibet creandas vel regendas atque disponendas se applicat, sicut quælibet anima (33) corpori suo sua impertiens beneficia, cui etiam philosophus totam vim et concordiam proportionalem numerorum tribuit, ut in divinæ gratiæ bonitate universarum rerum concordiam consistere doceat. Omnis quippe ordo naturæ et concinna dispositio numerorum proportionibus investigatur atque assignatur, et omnium perfectissimum exemplar numeris occurrit quod rebus congruit universis, quod quidem eos non latet qui philosophiæ rimantur arcana.

Hinc est etiam quod arithmetica, quæ tota circa proportionum numerorum consistit, mater et magistra cæterarum artium dicitur, quod videlicet ex discreatione (34) numerorum cæterarum rerum vegetatio doctrinaque pendeat. Cujus etiam ut ineffabilem exprimerent benignitatis dulcedinem, totam ei musicarum consonantiarum ascribunt harmoniam, qua et ipsum jugiter resonare firmamentum, et superiores mundi partes repleri perhibeatur. Nihil quippe est quod ita oblectet, et nimia sua itate sui alliciat animos, sicut melodia. Nihil est ita primum ad eos componendos vel commovendos vel pacandos, ut juxta illud primi capituli Boëtianæ musicæ scirent philosophi, quod nostræ tota animæ corporisque compago musica coaptatione juncta sit: adeo quod ut iracundias insaniasque melodia sedaret, et gravissimarum infirmitatum dolores curari animadvertent atque efficere: quod qui ignorat, nec adhuc experimento didicit, legat prædictum musicæ capitulum, et inveniet quomodo Pythagoras ebrium (35) adolescentem sub Phrygii modi sono incitatum, spondæo succrinente reddidit mitiorem, et sui compotem. Nam cum scortum, inquit, in rivalis domo esset clausum, atque ille furens domum vellet ambulare, cumque Pythagoras stellarum cursus, ut ei mos nocturnus, inspiceret, ubi intellexit sono Phrygii modi incitatum, multis amicorum admonitionibus a facinore noluisse desistere, mutari modum præcepit atque ita furentis animum adolescentis ad statum mentis pacatissimæ temperavit. Inveniet etiam quod cum vinolenti adolescentes tibiæ etiam cantu, ut fit, instincti mulieris pudicæ fores frangerent (36), admonuisse tibiæ, ut spondæum caueret, Pythagoras dicitur: quod cum illa fecisset, tarditate modorum et gravitate canentis illorum furentem petulantiam consedasse. Videbit ibidem et quomodo Terpander atque Arion Lesbios atque Iones gravissimis morbis cantus eripere præsidio; necnon et qualiter Ismenias Thebanus Boetiorum pluribus,

(33) Ibid., animalis anima.

(34) Ibid., ex dissectione.

(35) In Introd. ad theol., *Ebrum* quasi nomen proprium, longe rectius codex noster *ebrium* ut sequentia demonstrant.

(36) Ibid., *Instructi in litteris pudicæ fores frangerent*; melius in nostro codice *instincti mulieris pu-*

quos sciatici (37) doloris tormenta vexabant, modis fertur cunctas abstersisse molestias. Ubi etiam Empedocles cum ejus hospitem (38) quidam gladio furibundus invaderet, inflexisse modum canendi dicitur, atque adolescentis iracundiam temperasse. In tantum vero, inquit Boetius, prisicæ philosophiæ studiis vis musicæ artis innotuit, ut Pythagorici cum diurnas in somno resolverent curas, quibusdam cantilenis uterentur, ut eis lenis et quietus sopor irreperet.

Itaque experrecti (39) aliis quibusdam modis stuporem somni confusionemque purgabant. Id nimirum scientes quod nostræ tota animæ corporisque compago musica coaptatione et juncta sit (40). Nam ut sese corporis affectus habet, ita etiam pulsus cordis motibus incitantur. Quod scilicet Democritus Hippocrati medico tradidisse fertur, cum eum quasi insanum, eunctis civibus (41) id opinantibus, in custodia medendi causa videret. Sed quorsum istic? quia non potest dubitari quin nostræ animæ et corporis status eisdem quodammodo proportionibus videatur esse compositus, quibus harmonicas modulationes posterior disputatio conjungi copularique monstrabit. Quod si parum fidelibus videantur quæ juxta philosophos de virtute diximus harmonica, nisi et sacræ id Scripturæ testimonio confirmemus, occurrat memoriæ qualiter in spiritu malo in Saûd irruente, actum est virorum prudentium consilio vim harmonicæ suavitatis non ignorantium, ut venæ tantæ stimulis Davidici moduli mederentur. Unde et postmodum vir Deo plenus cum ad divini cultus religionem amplificandam templum ædificare disponeret, psalmos qui decantarentur composuit, et omnium musicorum instrumentorum genera congregavit, ut tam vocum quam sonorum consonantiis rudem alliceret populum, per quæ antea diabolicum in reprobo rege mitigarat tormentum. Ex quo præcipue traditur quam naturalis animæ sit harmonica modulatio, quæ ita naturam ejus suavitate sui componere ac reparare valet, ut maligni quoque spiritus tormenta eam perturbare non queant. Bene itaque philosophi, imo Dominus per eos id forsitan ignorantes, tam ipsi animæ mundi, quam superioribus firmamenti partibus nimiam ac summam harmonicæ modulationis suavitatem assignant, ut quanta pace, quanta fruantur concordia, quam diligentius possent exprimerent, et quam concorditer cuncta in mundo divina disponat bonitas, quam illi animam mundi, veritas Spiritum sanctum, ut dictum est, nominat. Quis etiam, si diligenter attenderit, non animadvertat quod de cœlesti dixerunt harmonia, quæ in superioribus mundi partibus incessanter resonat, cum cœlestes videlicet spiritus et assidua

dicæ fores frangerent.

(37) Ibid., *Inficiati.*

(38) Ibid., additur *in vitis Patrum.*

(39) Ibid., *expergefacci.*

(40) Ibid., *conjuncta sit.*

(41) Ibid., *Democriti civibus, sed Democriti redundat.*

divinæ Majestatis visione, et summa invicem concordia ligentur, et in ejus quem conspiciunt laudes fugi et ineffabili exultatione illud decantent quod juxta Isaiam seraphim die ac nocte conclamare non cessant: *Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus Sabaoth, etc.* (Isa. vi, 3.)

Superiores itaque cœli, id est firmamenti partes beatos hos spiritus vel eorum mansionem intelligimus, quos etiam septem planetarum nomine propter excellentiam claritatis ipsorum, quos spiritaliter divina gratia, quæ septiformis dicitur, illuminat, non incongrue designasse videntur, qui et bene apud Isaiam seraphim, id est incendium, ex speciali illuminatione gratiæ nuncupantur (42). Superior autem eorum mansio tam dignitate, quam positione dicenda videtur, atque (43) hi qui superbierunt in hunc caliginosum et densum aerem detrusi dicuntur, qui loci quoque positione inferior sicut et inhabitatione deterior, inferni nomine non inconvenienter accipi potest. Bene etiam beati spiritus illi, sive superna illorum mansio firmamento comparatur, qui cæteris per superbiam corruentibus (44) hoc in suæ fidelitatis et humanitatis remunerationem acceperunt, ut sic in contemplatione divinæ majestatis firmarentur, ut omnino ulterius labi non queant. Unde Gregorius in Job libro xxvi: « Prius, inquit, cœlum factum dicitur, et hoc idem postmodum firmamentum vocatur, quia natura angelica et prius subtilis est in superioribus condita, et post ne unquam potuisset cadere, mirabilibus confirmata. » Idem super Ezechielem homilia: « Creavit Deus cœlum, quod postmodum vocavit firmamentum. » Cœlum ergo fuerunt hi qui prius bene sunt conditi, sed postmodum firmamentum appellati sunt, quia ne omnino jam caderent, virtutem incommutabilitatis acceperunt. » Illud quoque quod ait Plato, animam locatam esse a Deo in medietate mundi, eamque per omnem globum terrestris orbis æqualiter porrigi, pulchre designat gratiam Dei omnibus communiter oblatam, cuncta, prout salubre est vel æquum, benigne in hac magna domo sua seu templo disponere. His autem illud libri Sapientiæ aperte concinit: *Spiritus Domini replevit orbem terrarum, etc.* (Sap. 1, 7.) Atque illud Psalmistæ: *Spiritu oris ejus omnis virtus eorum* (Psal. xxxii, 6).

Hieronymus, in Epistola Pauli ad Ephesios lib. II: « Diversitas autem omnium in quibus dicitur unus Deus et Pater omnium, qui super omnia et in omnibus diversam intelligentiam sapit. Super omnia est enim Deus Pater, qui auctor est omnium: per omnes Filius qui cuncta transcurrit, vaditque per omnia, in omnibus Spiritus sanctus, et nihil absque eo est. » Tale quid de creaturis et Deo etiam Zeno cum stoicis suspicatur, quem secutus Virgilius: Deum namque ire per omnes terrasque tractusque maris, et reliqua; et:

(42) In *Introductio ad theologiam, ex spiritali illuminatione gratiæ in amorem Dei maxime succensa nuncupatur.*

*Principio cœlum et terras camposque liquentes,
Lucentemque globum lunæ, Titanique astra,
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agit molem, et magno se corpore miscet.*
VIRG., *Æneid.* vi, 724-27.

Quod vero totum mundum unum animal Plato dicit, maximam concordiam universorum Dei operum demonstrat quasi diversorum membrorum in uno corpore animalis, quibus omnibus una præest anima, singulis tota præsens, et in diversis una et eadem operans diversa. Sic et Apostolus cum totius Ecclesiæ concordiam unitatemque demonstrat, eam unum corpus Christi appellat, per quosdam nexus et compagines fidei et charitatis ex diversis fidelibus conjunctum, ita sibi invicem servantibus vel administrantibus, quasi diversa membra in uno corpore, ex quibus alterum alterius eget obsequio. Huic et involucro de positione scilicet animæ in medio mundi locatæ, hoc est de divina gratia omnibus communiter oblata, ipsa etiam divina facta manifeste concordant, cum videlicet doctrinam suam et veræ religionis cultum propagaturus Dominus in mundo, Jerusalem, quæ in medio terræ est, elegit, quam quasi caput regni sui constituit, in qua primum ad magnificandum cultum suum ædificari sibi templum quasi regale palatium voluit, ubi etiam uberrimam Spiritus sancti gratiam apostolis infudit, qua per eos totus spiritaliter vegetaretur mundus. Unde scriptum est: *Deus autem rex noster operatus est salutem in medio terræ* (Psal. lxxiii, 12). Et rursus: *De Sion exiit lex et verbum Domini de Jerusalem* (Isa. 11, 3). Medium autem mundum et quasi umbilicum terræ super illum Ezechielis prophetæ locum quo scriptum est: *Hæc dicit Dominus: Ista est Jerusalem, in medio gentium posui eam et in circuitu ejus terras* (Ezech. v, 5), Hieronymus ascripsit his verbis: « Jerusalem in medio mundi sitam hic idem propheta testatur, umbilicum terræ eam esse demonstrans. » Et Psalmista exprimens Domini passionem: *Operatus est, ait, salutem in medio terræ* (Psal. lxxiii, 12). Hic plantata est vinea quæ extendit palmities suos usque ad mare, cum huic vitis vera Christus, a apostolis suis quasi palmitibus per universum orbem directis, universum mundum ubertate doctrinæ spiritalis inebriavit. De hac autem vegetatione et vivificatione Spiritus sancti sanctus Salvianus episcopus ad S. Salonium episcopum libro primo *De gubernatione Dei* Pythagoricum testimonium inducit, dicens: « Pythagoras philosophus, quem quasi magistrum suum philosophia ipsa suscepit, de natura et beneficiis Dei disserens, sic loquitur: Animus per omnes mundi partes commens atque diffusus, ex quo omnia quæ nascuntur animalia vitam capiunt; quomodo igitur mundum negligere Deus dicitur, quem hoc ipso satis diligit, quod

(43) *Ibid.*, a qua, forte melius quam atque

(44) *Ibid.*, canentibus, male omnino.

ipsum semper totum mundi corpus intendit? » A
De Salviano autem isto Massiliensis Ecclesiæ episcopo, et de libro ejus ad Salonium episcopum, et aliis operibus ipsius, Gennadius Massiliensis presbyter de illustribus viris scribens, inter illustres viros et eorum opera mentionem facit, qui etiam post Pythagoræ testimonium Tullium inducens, Deum ipsum quem Pythagoras animum vocat, mentem a Tullio appellari commemorat, dicens: *Tullius quoque*, « Nec vero Deus ipse, inquit, qui a nobis intelligitur, alio modo intelligi potest, quam mens soluta quædam, et libera quædam et segregata ab omni concrectione (45) mortali, omnia sentiens et movens. *Alibi quoque*: « Nihil est, inquit, præstantius Deo. Ab eo igitur mundum regi necesse est; nulli igitur naturæ obediens aut subjectus Deus, omnem ergo regit ipse naturam. »

Augustinus libro IV *De civitate Dei*, cap. 34, de Varrone loquens, ait: « Dicit autem idem auctor acutissimus atque doctissimus, quod ii soli ei videantur animadvertisse quid esset Deus, qui crediderunt eum esse animam motu ac ratione mundum gubernantem, ac per hoc etsi nondum tenebat quod Veritas habet, Deus enim verus, non anima, sed animæ quoque est conditor, tamen unum Deum colendum fatetur, atque suadet. » Item libro XXII: « Deum certe volens, sicut poterat, diffinire Cicero, tantus auctor ipsorum: *Mens quædam est*, inquit, *soluta, et libera, secreta ab omni concrectione mortali, omnia sentiens et movens, ipsaque prædita motu sempiterno*. Hoc autem reperit in doctrina magnorum philosophorum. »

Mentem itaque, id est animum sive animam Deum dixerunt, secundum hoc quod totius mundi regimini quasi anima corpori præest: unde et per sapientem quemdam adhortando nos digna Deum excolere mente, id est a vitiiis purgata et virtutibus adornata, pulchre in ipso suæ adhortationis et disciplinæ exordium dictum est,

*Si Deus est animus, nobis ut carmina dicunt,
Hic tibi præcipue sit pura mente colendus.*

Ac si aperte filium instruens, dicat: Cum Deus sit animus, hoc est (46) vera et spiritualis vita, sicut et ipsa perhibent scripta (47) poetarum, velut illa Virgilii verba, quæ super hoc ipsum Macrobius inducit, sicut postmodum ostendemus, hunc præcipue, scilicet Deum bene vivendo glorifica. Bene etiam cum animal esse Plato mundum dixerit, ipsumque intelligentem, hoc est rationale animal esse perhibuit, secundum hoc scilicet, quod ejus anima quanto cæteris præstantior existit, tanto rationabilius in ipso cuncta agit atque disponit. De cujus quidem summæ rationis ordinatione cum subditur quod hæc ipsa mundi videlicet anima, causas om-

nium quæ proveniunt providet, divinam et omnium (48) naturarum providentiam assignat, et divinæ plenitudinem scientiæ, ex quo ipsa etiam Deus esse innuitur; metiri ac deliberare ea quæ futura sunt ex præsentibus dicitur, quia juxta ea quæ jam sunt oportet futura præparari, ut eis congrua ordinatione coherere possint atque aptari. Quod autem subditur ex reliquiis concrectionis mundanæ animæ nostras id est humanas animas esse confectas, tale est ac si diceret eas animam (49) mundi in potentiis ac virtutibus imitari, sed longe in hoc ipso a dignitate ejus abscedere. Congruè etiam dicit animam mundi, nec alicujus rei in mundo, sicut et animam hominis dicimus, nec alicujus membri humani. Anima quippe ab animando dicta est, nec aliquid proprie animari dicitur, nisi id in quo tota vis vegetatiōnis ita consummatur, ut nihil corpori illi vegetato adhærere extrinsecus necesse sit ad vegetatiōnem quam habet in se ipso conservandam. Cum itaque mundus, juxta philosophos, universa concludat, ut nihil extra ipsum divinitus disponendum relinquatur, recte anima mundi dicta est, sicut et anima hominis, cum universa vis animæ in eo consummatur: adeo quidem, ut nec ipsum mundum oculos vel cætera sensuum instrumenta habere oportuerit (50), sicut et ipse perhibet Plato, cum nulla extra ipsum remaneant ad quæ ista opportunitatem aliquam habeant.

His ex Platone breviter collectis, atque ad nostræ fidei testimonium satis, ut arbitror, diligenter expeditis, consequens existimo ad sequaces ejus commere, ut ea quæ ab ipsis quoque de anima mundi dicta sunt, nulla ratione convenienter accipi posse monstremus, nisi Spiritui sancto (51) per pulcherrimam involucri figuram assignentur. Hoc quippe loquendi genus philosophis quoque sicut et prophetis familiarissimum est, ut videlicet cum ad arcana prophetiæ pervenerint, nihil vulgaribus verbis efferant, sed comparationibus similitudinum lectorem magis alliciant. Quæ enim quasi fabulosa antea videbantur et ab omni utilitate remota, secundum litteræ superficiem graviora sunt, cum magnis plena mysteriis postmodum reperta, magnæ (52) in se doctrinæ continent ædificationem. Ob hoc enim, teste Augustino, teguntur, ne vilescant, qui secundo quidem libro *De doctrina christiana*, cum causas difficultatis et facilitatis sacræ Scripturæ aperiret, ait: « Obscure quædam dicta densissimam caliginem obducunt, quod totum provisum esse divinitus non dubito, ad edomandam labore superbiam, et intellectum a fastidio revocandum, cum facile investigata plerumque vilescunt. » Item: « Qui prorsus non inveniunt quod quærunt, fame laborant; qui autem non quærunt, quia in promptu habent, fasti-

(45) In Introd. ad theol., *congregatione*.

(46) Introd. ad theol., *nobis hoc est*.

(47) Introd., *Scriptura*.

(48) Introd., *divinam et omnium*, non ita recte.

(49) Introd., *eam animam*, melius codex noster

eas scilicet animas humanas.

(50) Introd., *oportuit*.

(51) Introd. ad theol., *Spiritu sancto*, male omnino ut attendenti patet.

(52) Introd., *magnam*.

dio saepe marcescunt. Igitur salubriter Spiritus sanctus ita Scripturas modificavit, ut locis apertioribus fami occurreret, obscurioribus autem fastidia detergeret. » Quasi ergo in latebris Dominus quiescere gaudet, ut quo magis se occultat, gravior sit illis quibus se manifestat, et quo (53) magis ex difficultate Scripturæ laboratur, meritum lectorum augeatur. De quo Psalmista: *Posuit, inquit, tenebras latibulum suum (Psal. xvii, 12). Et rursum: Tenebrosa aqua in nubibus aeris (ibid.), « Quia, inquit Gregorius, obscura est scientia in prophetis. » De quo et scriptum est in lege: Accessit Moyses ad caliginem in qua erat Deus (Exod. xx, 21). Et Salomon in Paralipomenon ait: Dominus pollicitus est ut habitaret in caligine (II Paral. vi, 1). Idem in Proverbiis: Gloria Dei est celare verbum, et gloria regum investigare sermonem (Prov. xxv, 2). Qui etiam ad Scripturarum obscuritates quasi ad latebras, in quibus invenitur Deus, perscrutandas invitat nos in Proverbiis, dicens: Sapiens animadvertet (54) parabolam et interpretationem, verba sapientium et ænigmata eorum (Prov. i, 6). Quæ quidem tanto chariora sunt intellecta, quanto in his intelligendis major operæ facta est impensa. Hinc et illud Hieronymi ad Magnum oratorem scribentis super hoc ipsum quod in exordio Proverbiorum Salomon modo dixerit: « In exordio, inquit, Proverbiorum commonet, ut intelligamus sermones prudentiæ, versutiasque verborum, parabolam, et obscurum sermonem, dicta sapientium, et ænigmata quæ proprie dialecticorum et philosophorum sunt. » Quantum etiam semper philosophia arcana sua nudis publicari verbis dedignata sit, et maxime de anima, et de diis, per fabulosa quædam involucria loqui consueverit, ille non mediocriter philosophus et magni philosophi Ciceronis expositor Macrobius diligentissime docet. Remotis enim generibus figmentorum sive fabulorum quæ philosophos non decet, superposuit illud quod honestissime assumunt. Ait namque quod « quando sacra: um rerum notio sub pio figmentorum velamine, honestis et tecta rebus, et vestita nominibus enuntiatur, hoc est solum figmenti genus quod cautio de divinis rebus philosophantis admittit. » Idem post pauca: « Sciendum est, inquit, non in omnem (55) disputationem philosophos admittere fabulosa, sed his uti solent, cum vel de anima, vel de æthereis potestatibus loquuntur. » Cæterum cum ad summum Deum et principem omnium, qui apud Græcos Tagathon, qui et Protopanton nuncupatur, tractatus se audet attollere, et ad mentem quam Græci Noyn appellant, originales rerum species, quæ ideæ dictæ sunt, continentem, ex summo natam et profectam Deo, cum de his, inquam, loquuntur, summo Deo et mente nihil fabulosum penitus attingunt; sed si quid de*

A his assignare conantur, quæ non sermonem tantummodo, sed cogitationem quoque superant humanam, ad similitudines et exempla confugiunt.

Cassiodorus in psalmo L: « *Redde mihi lætitiã*, etc. A nonnullis Patribus corporalium et simul existentium rerum talis similitudo proponitur; invenimus in sole tres proprietates: prima est ipsa substantia corporalis, qui sol est; deinde splendor ejus qui in ipso permanet; tertia calor, qui ab splendore ejus usque ad nos pervenit. Quæ hoc modo, si tamen tantæ rei potest similitudo aliqua reperiri, arbitror æstimanda, ut quod est in sole substantia corporalis, intelligatur in Trinitate quodammodo persona Patris; et quod est splendor, hoc persona Filii, sicut Apostolus dicit. *Splendor gloriæ ejus (Heb. 1, 3)*; quod autem calor, hoc persona Spiritus sancti, sicut legitur: *Quis se abscondit a calore ejus? (Psal. xviii, 7)*. Datur et aliud exemplum incorporealis rerum. Anima est substantia incorporea, in qua est intellectus et vita. Quod ergo est in anima substantia, hoc intelligatur, si dici fas est, in Trinitate persona Patris: quod autem in anima virtus est et scientia, hoc intelligitur Filius, qui est Dei virtus et Dei sapientia; et quod est in anima vivificandi proprietas, hoc intelligitur Spiritus sanctus, per quem vivificandi opus multis locis prædicatur impleri, sicut ait Petrus apostolus in Epistola: *Mortificatus carne, vivificatus autem spiritu (I Petr. iii, 18)*. Item Apostolus: *Littera occidit, spiritus autem vivificat (II Cor. v, 6)*. Et in Evangelio Dominus ait: *Spiritus est qui vivificat, caro autem non prodest quidquam (Joan. vi, 63)*. Sic Plato cum de Tagathon (56) esset loqui animatus, dicere quid sit non est ausus, hoc solum de eo sciens (57), quod sciri qualis sit ab hominibus non possit. Solum vero ei simillimum solem de visibilibus reperit, et per ejus similitudinem viam sermoni suo attollendi se ad non comprehensibilia patefacit: ideo et [ut] nullum ejus simulacrum cum diis constitueretur fixit (58) antiquitas, quia summus Deus et nata ex eo mens, sicut ultra animam, ita sunt supra naturam, quo nihil fas est de fabulosis pervenire. De diis autem, ut dixi, cæteris, et de anima non frustra se, nec ut oblectent, ad fabulosa convertunt, sed quia sciunt inimicam esse naturæ apertam nudamque expositionem sui, quæ sicut vulgaribus hominum sensibus intellectum sui vario rerum tegmine operimentoque subtraxit, ita a prudentibus arcana sua voluit per fabulosa tractari. Sic ipsa mysteria figurarum cuniculis operiuntur, ne vel hoc adeptis.... talium natura se præbeat; sed summatibus tantum viris, Sapientia interprete, sui arcani consciis, contenti sint reliqui ad venerationem figuris defendentibus a vilitate secretum. Juxta quod Veritas ipsa de integu-

(53) Introd., ex quo.

(54) Introd., cum advertet.

(55) Introd., ad theol. in omnem omisso non contra manifestum auctoris sensum.

(56) Introd., τῷ ἀπαθῆ.

(57) Introd., sentiens.

(58) Introd., fixit.

mento parabolarum suarum apostolis loquitur dicens : *Vobis datum est nosse mysterium regni Dei, cæteris autem in parabolis, ut videntes non videant, et audientes non intelligant* (Marc. iv, 11, 12). Ex hac itaque Macrobiani traditione clarum est, ea quæ a philosophis de anima mundi dicuntur, per involu-
lucrum accipienda esse ; alioquin summum philo-
sophorum Platonem summum stultorum esse depre-
hendemus. Quid enim magis ridiculosum, quam
mundum totum arbitrari unum esse animal ratio-
nale, nisi hoc per integumentum (59) sit prolatum ?
Animal quippe esse non potest, nisi sensibile sit,
cum sit nota diffinitio animalis substantia animata
sensibilis. Quis autem ex quinque sensibus mundo
inesse poterit, nisi forte tactus, qui omnibus est
communis animalibus ? desunt quippe ei cæterorum
sensuum instrumenta, ipso attestante Platone, ubi
videlicet ostendit, quare ei aut oculi, aut aures, aut
cæteræ partes humani corporis necessariæ non fue-
rint : aut quæ est pars corporis (60) mundi, qua
ipse, si tangatur, sentire queat magis quam arbores
vel plantæ, quas terræ radicibus affixas eadem ani-
ma vivificari dicunt. Nam (61) quid ex effossione
terræ potius sentiet mundus, quam arbores ex
frondium avulsione, vel totius corporis sui abscis-
sione ? arbores tamen et quaslibet plantas insensi-
biles esse constat, ideoque ad exclusionem earum
in definitione animalis post animatum ponitur sensi-
bile.

Præterea cum dicant animam mundi singulis in-
fusam corporibus, ea animare quæ ad animandum
apta reperit, quid opus erat creatione nostrarum
animarum, quas postea factas esse Plato commemo-
rat ? Aut quid opus est animam mundi his cor-
poribus inesse quæ non animat ? quid enim eviden-
tius est, quam corpora nostra ex propriis animabus
humanis magis quam ex anima mundi vitam ani-
malem habere ? His quippe animabus præsentibus
statim animata sunt, et eisdem absentibus inani-
mata, licet, ut aiunt, in eis anima mundi etiam post
mortem perseveret, quæ in omnibus tota est cor-
poribus, etiam in his in quibus vacat. Quid etiam
est quod absentibus humanis animabus anima mundi
corpora nostra, licet eis insit, animare non suffi-
cit, cum ipsa, teste Platone, cunctis invisibilibus
præstantior a præstantissimo Auctore facta sit ?
Nunquid minoris efficaciz est in nobis quam cæte-
ræ animæ, ut jam corpora nostra defuncta non
sunt idonea ad animandum, sicut antea erant, præ-
sentibus humanis animabus ? Potest ex uno cor-
pore innumeros vermes vivificare, cum jam ipsum
corpus non valet animare ; quæ [f. igitur] deest
aptitudo defuncto corpori, ne nunc quoque anime-

atur (62), nisi tantum præsentia animæ humanæ,
quæ et præsens corpus vivificat, et recedens ipsum
mortificat ? Quod si ad involucrem etiam ista desle-
ciamus, quæ de anima mundi a philosophis dicta
sunt, facile est rationabiliter cuncta accipi, nec a
sacræ fidei tenore exorbitare.

Conferant humanæ animæ corporibus nostris
animalem vitam. Conferat anima mundi quam (63),
fallor, Spiritum sanctum intellexerunt philoso-
phi, ipsis animabus nostris vitam spiritualem, di-
stributione scilicet suorum donorum, ut sint sin-
gulæ animæ (64), vita corporum, Spiritus autem
sanctus vita animarum, quas vegetando ad profe-
ctum bonorum operum promovet, quodam itaque
modo (65), animæ nostræ corpora quædam (66)
Spiritus Sancti dicendæ sunt, quas ipse per aliquod
gratiæ suæ donum, quasi templum inhabitat, et
virtutibus vivificat. Sed et illud quod aiunt, ani-
mam totam singulis corporibus infusam omnia vi-
vificare, atque animare, quæ ad animandum ido-
nea reperit (67), nulla ipsorum duritia vel densita-
tis (68) natura impediende, pulchrum est involu-
crum, quia charitas Dei, quam Spiritum sanctum
dicimus, cordibus humanis per fidei sive rationis
donum primitus infusa, quædam vivificavit, ad bo-
norum operum fructum nos promovendo, ut vitam
assequamur æternam, et in quibusdam ipse Spiritus
vacare dicitur, pravitalis eorum duritia repu-
gnante. Hanc autem animæ videlicet mundanæ do-
ctrinam præcipue diligentissimus philosophorum
in expositione Macrobiani posteris reliquit. Cujus
quidem verba si subtiliter inspicimus, totam vere
fidem nostram de Spiritu sancto in ipsis expressam
inveniemus, cum hanc ipsam animam et creatorem
nominet, atque ex Deo Patre et Noy, hoc est Deo
Filio eam esse astruat, eamque etiam ad unitatem
substantiæ assignandam, quam habet cum Filio, a
quo ipsa est, nonnunquam noyn [νοῦν] ausus sit
appellare. Unde et verba Virgillii exponens dicit de
mundana loquens anima : « Nam et mundo animam
dedit, et ut puritati ejus attestaretur, mentem voca-
vit. » Item : « ut illius mundanæ animæ assereret di-
gnitatem, mentem esse testatus est, » ac si diceret
eam esse ejusdem substantiæ cum ipso Verbo, a
quo ipsa est. Puritas mentis dicitur subtilitas ra-
tionis, quæ universas discutiendo penetrat naturas.
Hæc autem sunt illa quæ proposuimus Macrobiani
verba : « Anima ergo, inquit, creans sibi condensque
corpora, nam ideo ab anima natura incipit, quam
sapientes de Deo et mente noyn [νοῦν] nominant, ex
illo purissimo fonte, quem nascendo de originis
suæ hauserat copia, corpora cæli et siderum quæ
condidit prima animavit. » Et post aliqua cum ipse

(59) Introd., nisi per hoc integumentum, ubi manifesta est verborum transpositio hoc modo restituenda, nisi hoc per integumentum.

(60) Introd., atque est pars corporis, melius ut in codice nostro.

(61) Introd., nunquid.

(62) Introd., nec item quo animetur.

(63) Introd. deest quam.

(64) Introd., ut sicut animæ.

(65) Introd., quod itaque modo.

(66) Introd. deest quædam.

(67) Introd., atque anima quæ ad vivificandam reperit.

(68) Introd., vel diversitas.

ipsius animæ vires distingueret, quas in corporibus exercet, secundum quas omnium animatorum ordinata est natura, ut alia scilicet aliis præsent, adjecit dicens : « Hunc rerum ordinem, et Virgilius expressit (*Æneid.* vi, 727 et seq.). Nam et mundo animam dedit, et ut puritati ejus attestaretur, mentem vocavit. *Cælum* enim, ait *terras et maria, et sidera spiritus alit intus*, id est anima; et ut illius animæ assereret dignitatem, mentem esse testatus est : *Mens agitat molem*. Nec non ut ostenderet ex ipsa anima constare et animari universa quæ vivunt, addidit : *Hinc hominum peccatumque genus* etc. Utque asseveraret eundem esse in anima (69) semper vigorem, sed usum ejus hebescere in animalibus corporis densitate, adjecit : *Quantum non noxia corpora tardant.* »

Hæc quidem omnia tam Virgillii quam Macrobbi verba facile est juxta propositum nostrum ad nostræ fidei tenorem accommodare, non aliter ea convenit exponi. Quod itaque ait usum animæ hebescere in animalibus corporis : densitate, tale est Spiritus sancti gratiam suorum beneficiorum efficaciam minus habere in carnalibus et bestialibus hominibus, qui magis sensibus quam ratione reguntur, carnalibus scilicet dediti voluptatibus, ut ipsam densitatem corporis carnalium illecebrarum magnitudinem intelligamus. Qui etiam ubi ait ipsam animam creare sibi corpora et condere, eam creatorem rerum, et per hoc Deum esse astruit, et creaturarum rerum ordinatorem et præparatorem ad bona opera donorum suorum distributione, ut sibi eas dignum habitaculum efficiat. Ab anima naturam dicit incipere, quia per gratiam Spiritus sancti nascimur spiritualiter, ut sinus filii Dei magis quam servi. Sicut enim subtracta hac gratia moreremur in vitiis : ita et ea collata nascimur in veram virtutum vitam, quas per naturam habemus, et contra naturam vitia, cum sit vitium corruptio naturæ. De Deo et mente anima nominatur, quia tam Patris quam Filii idem est Spiritus, cum ab utroque procedat : unde etiam, ut ait Augustinus in xv De Trinitate, cap. 19, « quia ipse Spiritus communis est ambobus, id vocatur ipse proprie quod ambo communiter, cum videlicet tam Pater etiam ipse, quam Filius, Spiritus sit et sanctus. » Cum autem de Deo et noy [νοῦ] nasci vel creati voluit, sive fieri anima quandoque a philosophis dicitur, abusio est verborum magis quam error sententiæ. Creari namque vel fieri recte (70) non dicitur, nisi in his quæ incœperunt, hoc est æterna non sunt. Nasci vero, hoc est de substantia ipsa Patris existere, proprium est Filii, de quo suo loco postmodum disseremus. Creari tamen, sive nasci, sive fieri, pro esse ex ali-

A quo (71) philosophi nonnunquam ponunt. Unde et Macrobbius, tam noyn [νοῦν] (72) ipsam a Deo, quam animam a noy [νοῦ] creatam dicit, hoc est ex ipso esse. In eadem quoque significatione nasci hoc loco abutitur (73). Hermes vero superius cum dixerit quod Deus secundum fecit Dominum, Filium (74) ipsum ex Deo Patre ejus ostendit. Fontem Sapientiæ purissimam ipsam noyn [νοῦν] appellat, hoc est sapientiam Patris, quam nihil quantumcumque obscurum sit latere potest.

De copia hujus fontis ipsa Dei bonitas animavit primum corpora cæli ac siderum, hoc est ipsos angelos vel cœlestes spiritus, qui ante hominem conditi sunt, secundum quod scriptum est : *De plenitudine omnes accepimus* (*Joan.* i, 16). Cæli ac siderum dictum est secundum dignitatum differentiam, cum alios spiritus aliis prælatos et superiores credamus. Unde angelos atque archangelos dicimus seu dominationes. Corpora summi Spiritus dici possunt etiam angeli ab ipso, ut dictum est, spiritualiter vivificati. Vel etiam corpora dicit secundum hoc quod omnem creaturam Augustinus corpoream dicit, hoc est circumscriptam. Sic enim dicit in libro De orthodoxa fide cap. 10 (75) : « Nihil incorporeum et invisibile in natura credendum est, nisi solum Deum, qui ex eo incorporeus creditur, quia ubique est, et omnia implet, et ideo invisibilis omnibus creaturis, quia incorporeus est. Creatura omnis corporea, angeli et omnes cœlestes virtutes (76) corporeæ, licet non carne subsistant. Ex eo autem corporeas esse credimus intellectuales naturas, quod localiter circumscribuntur, sicut et anima humana, quæ carne clauditur, et dæmones qui per substantiam angelicæ naturæ sunt corporei (77). » Bene autem dictum est ex ipsa sapientia eos esse animatos, quia hæc est vita æterna ut cognoscamus sicut et cogniti sumus, facie ad faciem Deum videntes. Haurit spiritus de illo fonte, cum nos de divinæ sapientiæ intelligentia imbuit, secundum quod dictum est : *De meo accipiet et annuntiabit vobis* (*Joan.* xvi, 14). Unde et Spiritus sapientiæ, sive intellectus, seu scientiæ dictus est. Quod vero dictum est : *Mens agitat molem*, hoc est totius mundanæ fabricæ quantitatem, quasi cuncta in mundo vivificet aut moveat, secundum hoc accipe, quod optime cuncta disponit, stabilisque manens dat cuncta moveri. Vivere etiam in Deo cuncta dicuntur, secundum quod in ipso nulla sunt mortua, hoc est inutilia, sed omnia utiliter aut convenienter facta, sive ordinata. Unde scriptum est : *Quod factum est in ipso vita erat* (*Joan.* i, 3), hoc est in ipsa antequam fierent providentia divinæ sapientiæ commodissime erant ordinata. Hinc rursus dicitur :

(69) *Introd., ad theol. animabus.*

(70) *Introd., necessario.*

(71) *Introd., pro esse aliquo.*

(72) *Introd., eam νοῦν.*

(73) *Introd., abutimur.*

(74) *Introd., Dei filium.*

(75) *Cap. 11 et 12 Introd., Unde Gennadius*

lib. De orthodoxa fide, et certe rectius, neque enim Augustinus est auctor libri De orthodoxa fide, etsi reperitur inter ejus opera, sed Gennadius presbyter Massiliensis, ut supra observavimus.

(76) *Introd. deest virtutes, male.*

(77) *In editis Gennadii apud Augustinum desideratur verbum corporei.*

Deus cui omnia vivunt, et Apostolus inquit: In quo vivimus, movemur, et sumus (Act. xvii, 28). Tam honores quam pecudes vivificat, cujus dona aliqua ad vitam tam sapientissimi quam simplices atque idiotæ habent. Unde et in Ecclesiaste dicitur: Quis novit spiritus filiorum Adam, si ascendat sursum, et si spiritus jumentorum descendat deorsum? (Eccles. iii, 21) hoc est qui sint prædestinati ad vitam, qui deprivati a.l. mortem de sapientissimis et idiotis.

Hæc de Macrobio collecta sufficiant. Si quis autem me quasi importunum ac violentum expositionem causetur, eo quod nimis improba expositione ad fidem nostram verba philosophorum detorqueam, et hoc eis imponam quod nequaquam ipsi senserint, attendat illam Caiphæ prophetiam, quam Spiritus sanctus per eum protulit, longe ad alium sensum eam accommodans, quam prolator ipse senserit. Nam et sancti prophetæ, cum aliqua Spiritus sanctus per eos loquitur, non omnes sententias, ad quæ se habent verba sua, intelligunt; sed sæpe unam tantum in eis habent, cum Spiritus ipse, qui per eos loquitur, multas ibi provideat, quare (78) postmodum alias aliis expositoribus, et alias aliis inspirat. Unde Gregorius in Registro ad Januariarium episcopum Caralitanum (79) scribens loquitur: « In intellectu sacræ Scripturæ respui non debet quidquid sanæ fidei non resistit. Sicut enim ex uno auro alii murenulas, alii annulos, alii dextralia ad ornamentum faciunt: ita ex una Scripturæ sacræ sententiæ expositores quique per innumeros (80) intellectus quasi varia ornamenta componunt: quæ tamen omnia ad decorem cælestis sponsæ proficiunt. » Ipse præterea Macrobius ea quæ de anima mundi a philosophis dicta sunt, mystice interpretanda esse supra meminit. Quæ etiam cum exponi (81) veraciter aut convenienter nullatenus queant, ut supra meminimus, ipsa nos littera ad expositionem mysticam compellit. Pluribus quoque sanctorum testimoniis didicimus Platoniam sectam catholicæ fidei concordare. Unde non sine causa maximus Plato philosophorum præ cæteris commendatur ab omnibus, non solum a peritis sæcularium artium, verum etiam a sanctis. De quo Augustinus in libro viii (82) De civitate Dei: « Mirantur, inquit, quidam nobis in Christi gratia sociati, cum audiunt vel legunt Platonem, eum de Deo ista sensisse, quæ multum congrua veritati nostræ religionis agnoscuntur. Unde nonnulli putaverunt eum quando perrexit in Ægyptum, Jeremiam audisse, vel Scripturas propheticas in eadem peregrinatione legisse. Sed diligenter computata (83) temporum ratio, quæ chronica

A historia continetur, Platonem indicat a tempore quo prophetavit Jeremias, centum ferme annos postea natum fuisse, qui cum octoginta et unum vixisset, ab anno mortis ejus usquequo Ptolomæus rex Ægypti Scripturas propheticas per septuaginta Hebræos, qui etiam linguam Græcam noverant interpretandas habendasque curavit, anni reperiuntur ferme sexaginta (84); quapropter in illa peregrinatione sua Plato nec Jeremiam videre potuit tanto ante defunctum nec easdem Scripturas legere in Græco, quæ non fuerant in Græcum translatae, nisi forte quia fuit acerrimi studii, sicut Ægyptias, ita et istas per interpretem didicit. »

Adeo autem ipsa Platonis dicta verbis Domini atque ejus prædicationi consonare videntur, ut sicut beatus Augustinus in secundo De doctrina Christiana profertur, quidam lectores ac dilectores Platonis ausi sunt in tantam prorumpere dementiam, quod dicerent omnes Domini nostri Jesu Christi sententias, quas mirari et prædicare coguntur, de Platonis libris eum didicisse? Hinc etiam Ptolomæus rex in Platonis dogma eadem videre, ni fallor, dictus est, quod Deum et mentem, id est Patrem et Verbum ex Platonis scripturis didicerat. Unde Septuaginta Interpretes cum ei legem transferrent, arcanum divinæ generationis, prudenti, ut Judæi dicunt (85), consilio penitus tacuerunt, ne si id quoque apud Hebræos prædicari audiret, duplicem divinitatem esse deprehenderet, qui antea (86) tantum unius Dei cultor exstiterat, nec propter Platoniam dogma ab unitate Deitatis deviare, licet ibi plures singularitate servata. Hinc Hieronymus in prologo Pentateuchi meminit dicens: « A prædictis Septuaginta multa hujusmodi reticere, ut est illud: *Ex Ægypto vocavi Filium meum (Ose. ii, 1)*, et similia. » Ex quo liquidum est Platoniam sectam fidei sanctæ Trinitatis plurimum semper assentire, et eam diligentius cæteris omnibus philosophis a Platone et sequacibus ejus distingui ac describi. Unde et non immerito in ejus laudem Valerius Maximus his prorupit verbis: « Platone parvulo dormiente in cunis, apes mel inseruerunt ejus labellis. Qua re audita, prodigiorum interpretes singularem eloquii suavitate ore emanaturam dixerunt. » Excellentius autem et convenientius id interpretandum esse non dubito, si ad divinæ dignitatis (87) gloriam hoc miraculum referatur, ut hoc ei Deus insigne præsentii conferret, qui divinitatis suæ per eum diligentius arcana revoluturus (88) esset. Oportebat quippe ut summæ sophiæ quæ Christus est, Verbum videlicet et Sapientia Dei Patris summus philosophus

(78) Introd., *quatenus.*

(79) Introd., *Calaguritanum.*

(80) Introd., *expositiones etiam per innumeros.*

(81) Introd., *quod etiam juxta litteram exponi.*

(82) Introd., *in libro ix male.*

(83) Introd., *si diligenter computetur.* Nostra autem lectio conformis est textui Augustini.

(84) Introd., *novem*; nostra lectio ut apud Augu-

stinum.

(85) Introd., *ut videri dicunt*, quæ verba nullum efficiunt sensum.

(86) Introd., *quod antea.* Rectius in codice nostro qui antea.

(87) Introd., *deitatis minus recte.*

(88) Introd., *revelaturus.*

ejusque sequaces plurimum attestarentur. Unde et, juxta beatum Augustinum, Apostolus Atheniensibus loquens, ut supra meminimus, cum rem magnam dixisset, et quæ a paucis posset intelligi, quod in illo scilicet *virimus, movemur et sumus*, adjecit, *sicut vestri* (89) *quidam dixerunt* (Act. xvii, 28), Platonem quippe Atheniensem fuisse constat. Illud autem in quo non mediocriter errasse Plato et videtur et dicitur, illud, inquam, quod animam mundi factam esse dicit, hoc est initium habuisse, et quod supra Macrobius cum de anima mundi loqueretur asseruit, Deum et noyn [νοῦν] ultra animam esse, quasi superiores dignitate, cum constet apud omnes vere Catholicos tres personas in divinitate per omnia sibi coæquales et coæternas esse, si diligentius attendatur, a veritate non exorbitat, sicut postmodum ostendemus de processione Spiritus disserentes (90). Non enim sine causa hic philosophus præ cæteris commendatur ab omnibus tam fidelibus, ut supra meminimus, quam infidelibus.

Cum itaque in omni doctrina philosophiæ Platonica secta enituerit, juvat etiam quorundam Platoniorum testimonia inferre, quæ idem Pater Augustinus in septimo Confessionum commemorat in scriptis eorum se reperisse, in quibus quidem tota fere fidei nostræ summa circa divinitatem Verbi apertissime continetur, sicut ipsa postmodum tradita est a summis scriptoribus Novi Testamenti, Joanne scilicet et Paulo; ait quippe Augustinus ibidem ad Deum sermonem intendens: « Procurasti mihi per quemdam hominem immanissimo typo turgidum quosdam Platoniorum libros, ex Græca lingua in Latinam versos, et ibi legi, non quidem his verbis, sed hoc idem omnino multis et multiplicibus suaderi rationibus quod: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum, omnia per ipsum facta sunt et sine ipso factum est nihil, quod factum est. In ipso vita erat, et vita erat lux hominum, et lux in tenebris lucet, et tenebræ eum non comprehenderunt* (Joan. 1, 1). Et quia hominis anima, quamvis testimonium perhibeat de lumine, non est tamen ipsa lux, sed Verbum Deus est lumen verum, quia illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, et quia in hoc mundo erat, et mundus per eum factus est, et mundus eum non cognovit. Quia vero in sua propria venit, et sui eum non receperunt, quotquot autem eum receperunt, dedit eis potestatem filios Dei fieri, credentibus in nomine ejus non ibi legi. Item legi ibi, quia Verbum Deus non ex carne, non ex sanguine, non ex voluntate viri, neque ex voluntate carnis, sed ex Deo natum est. Sed quia Verbum caro factum est, et habitavit

A in nobis, non ibi legi. Indagavi in litteris illis multis modis dictum, quod sit Filius in forma Patris, non rapinam arbitratus esse æqualis Deo, quia naturaliter id ipsum est. Sed quia *semetipsum exinavit formam servi accipiens in similitudinem hominum factus et habitu inventus ut homo est, humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis, propter quod et Deus ipsum exaltavit a mortuis et donavit ei nomen quod est super omne nomen, ut in nomine ejus omne genu flectatur, cælestium, terrestrium et infernorum, et omnes confiteantur quia Dominus Jesus in gloria est Dei Patris* (Philip. ii, 7-11), non habent illi libri. Quod enim ante omnia tempora et super omnia tempora incommutabiliter manet Filius tuus coævus tibi (91), et quia de plenitudine ejus accipiunt animæ, ut beatæ sint, et quia participatione manentis in se sapientiæ renovantur, ut sapientes sint, est ibi. Quod autem pro impiis mortuus est, non est ibi.

At vero ne aliquis sexus inter homines sapientiæ fama cæteris præstantes fidei nostræ testimoniis desit, illa etiam famosa Sibylla inducatur quæ divinitatem Verbi, nec humanitatem nec utrumque adventum nec utrumque judicium Verbi describende prætermisit. Primum quidem judicium quo Christus injuste judicatus est in passione, et secundum quo juste judicaturus est mundum in majestate (92), de quo Augustinus Contra v hæreses: « Audiamus quid etiam Sibylla vates eorum de eodem dicat. « Alium, inquit, dedit Dominus hominibus colendum. » Item: « Ipse tuum cognosce Dominum Dei Filium esse. Alio loco Filium Dei Symbolum appellat, id est consiliarium vel consilium. Et propheta dicit: *Vocabitur nomen ejus, Admirabilis, Consiliarius* (Isa. ix, 6). » De quo rursus idem Pater Augustinus in octavo decimo (93) *De civitate Dei*: « Eo, inquit, tempore nonnulli Sibyllam Eritream vaticinatum ferunt, quam quidam magis credunt esse Cumanam, et sunt ejus xx et vii versus, qui sicut eos quidam Latinis versibus est interpretatus, hæc continent:

*Judicii signum, tellus sudore madescet,
E cælo Rex adveniet per sæcla futurus,
Scilicet in carne præsens ut judicet orbem, etc. »*

Quorum quidem versuum primæ litteræ in Græco conjunctæ id sonant Jesus Christus Dei Filius Salvator. Infert etiam Lactantius (94) quidem de Christo vaticinia Sibyllæ:

*In manu, inquit, infidelium postea veniet,
Dabunt Deo alapas manibus incestis,
Et impurato ore exspuent venenatos sputos.
Dabit vero ad verbera suppliciter sanctum deorsum,
Et colaphos accipiens tacebit* (95). *Ne quis agnoscat*

(89) In Actibus apostolorum legitur *vestrorum poetarum*, sed Abælardus *poetarum* vocem subtrahit, ut dictum Apostoli posset attribui Platoni, quem Atheniensem facit, sed philosophum, non poetam.

(90) Introd., *dissentire*, contra auctoris mentem.

(91) Introd., *Unigenitus Filius tuus coævus tibi*.

(92) Introd., *majestate* omisso in: quod melius quadrat.

(93) Male in Introd. *octavo*.

(94) LACTANT., *Div. Institut.* l. iv, c. 18.

(95) Introd. *recipiet*, omisso *tacebit*.

*Quod Verbum vel unde venit, ut inferius (96) loquatur, A
Et spinea corona coronetur.
Ad cibum autem fel, et ad sitim acetum dederunt.
In hospitalitatem hanc monstrabunt mensam.
Ipsu enim insipiens gens tuum Deum non intellexisti.
Ludentem mortalium mentibus sed spinis
Coronasti, fel miscuisti,
Templi velum scindetur, et in medio die
Nox erit tribus horis, et morietur (97)
Tribus diebus somno suscepto;
Et tunc ab inferis regressus ad lucem veniet.
Primus resurrectionis principio ostensus.*

Hoc profecto Sibyllæ vaticinium, ni fallor, maximum ille poetarum nostrorum Virgilius audierat atque attenderat, cum in quarta Ecloga futurum in proximo sub Augusto Cæsare, tempore consulatus Pollionis, mirabilem cujusdam pueri de cælo ad terras mittendi, qui etiam peccata mundi tolleret, et quasi sæculum novum in mundo mirabiliter ordinaret, præcineret ortum, admonitus, ut ipsemet ait, Cumæni carminis vaticinio, hoc est Sibyllæ quæ Cumæna dicitur. Ait quippe sic quasi adhortans quoslibet ad congratulandum sibi et concinendum, seu scribendum de hoc tanto puero nascituro, in comparationem cujus omnes alias materias infimas et viles reputat dicens :

*Sicelides musæ, paulo majora canamus,
Non omnes arbusta juvant, humilesque myricæ :*

*Ultima Cumæi venit jam carminis ætas,
Magnus ab integro sæclorum nascitur ordo,
Jam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna,
Jam nova progenies cælo demittitur alto.
(VING. ECL. IV, V. 1 et seqq.)*

Et post pauca :

*Teque adeo decus hoc ævi, te consule inibit,
Pollio.*

*Si qua manent sceleris vestigia nostri,
Irrita perpetua solvent formidine terras.
(Id. ibid. v. 11-14.)*

Itemque de puero :

*Pacatumque reget patriis virtutibus orbem, etc.
(Id. ibid. 17 et seqq.)*

Quæ apertissimam de incarnatione Filii Dei continent prophetiam, ipso fortassis poeta ignorante quid in Sibylla vel in eo Spiritus sanctus loqueretur, sicut et de Caipha contigit dicente : *Quia expedit ut unus moriatur pro populo, et non tota gens pereat (Joan. xi, 50)*. Ubi et subditur : *Hic autem a semetipso non dixit (ibid., 51)*. Facillime item ex subsequentibus convinci potest, hanc Eclogam de nullo veraciter aut convenienter accipi posse, nisi de incarnato Unigenito Dei typice more prophetico dicantur, cum apertissime falsa et omnino impossibilia deprehendantur esse, si ad litteram exponantur, nec saltem commode in adulationem, ut quibusdam videtur, afferri, quæ statim judicio omnium tanquam incredibilia respuuntur, ut magis commoveant contra nos auditorem ad indignationem (98), quam ad benevolentiam trahant. Sed hæc diligen-

(96) Introd., inferis.

(97) In Introd., desiderantur hoc verba tribus horis et morietur.

(98) Introd., ut magis contra poetam commoveant

tius alibi nobis ostendenda seu exponenda occurrent, cum de incarnatione scilicet Verbi, magis quam de divinitate ejus testimonia conferemus.

Nunc itaque ad proposita de divinitate Verbi testimonia revertamur, et cum Davide et Salomone regibus Israel tertium adhibeamus gentium regem ad summi vaticinium Regis. Quid enim apertius ille testimonio Nabuchodonosor de Filio Dei? *Ecce, inquit, video viros solutos (99) quatuor ambulantes in medio ignis, et species quarti similis Filio Dei (Dan. iii, 92)*

Juvat autem Dindimi regis Brachmanorum inferre testimonium, ut in quatuor regum auctoritate nostræ assertio fidei præemineat; duorum quidem Judæorum, et duorum gentilium; David scilicet et Salomonis, Nabuchodonosor et Dindimi; sintque hi quatuor reges quasi quatuor rotæ nobilis quadræ summi Regis, per quas videlicet fides quatuor evangelistarum de sancta Trinitate per universum deferatur mundum, et tanto regum auctoritas sit firmior, quanto potestas sublimior; et qui edicta populis legesque proferunt, sacræ quoque fidei dogmata tradant. Ait; itaque Dindimus in prima ad Alexandrum epistola, ait, inquam, sic : « Inter cætera religionis vel fidei suæ gentis insignia, non suscipit Deus sacra sanguinea, cultum diligit incruentum, spernit funesta libamina, verbo propitiatur orantibus, quod solum ei cum homine est, suaque nimis (100) similitudine delectatur. Nam Verbum Deus est, hoc mundum creavit, hoc regit atque alit omnia, hoc veneramus, hoc diligimus, ex hoc spiritum trahimus. »

Ex epistola quarta Senecæ ad Paulum : « Profiteor bene me acceptum lectione litterarum tuarum quas Galatis, Corinthiis, Achæis misisti. Spiritus quoque sanctus in te supra excelsos sublimior satis venerabiles sensus exprimit. »

Si quidem Deus ipse spiritus atque mens est, atque ideo non terrenis divitiis, nec largitate munifica, sed religiosis operibus et gratiarum actione placatur. Quantæ autem religionis seu abstinentiæ populus Brachmanorum fuit, ut illis Deus supra universas nationes fidei sacræ intelligentiam inspirare deberet, epistola Dindimi ad Alexandrum continetur, quibus quidem epistolis, si fides adhibenda sit, nulla hominum vita quantumcunque religiosorum, innocentæ atque abstinentiæ Brachmanorum æquiparanda videtur. Hos autem in exemplum abstinentiæ beatus quoque Hieronymus nobis proponit, de quibus inter cætera in secundo contra Jovinianum meminit dicens : « Bardesanes vir Babylonius in duo dogmata apud Indos Gymnosophistas dividit, quorum unum appellat Brachmanas, alterum Samoneos, qui tantæ continentiæ sunt, ut vel pomis arborum juxta Gangim fluvium, vel publico ori-

ad indignitatem.

(99) Introd., cætos solutos.

(100) Introd., numinis.

zæ (1) et farinæ alantur cibo. Et cum rex ad eos venerit, adorare illos solitus sit, pacemque provincie suæ in illorum precibus arbitrari sitam. » Ad quos etiam divina gratia prædicationem evangelii directam, ipsa ejusdem Epistola ad magnum oratorem perhibet his verbis : « Pantenus Stoicæ sectæ philosophus, ob præcipuæ eruditionis gloriam a Demetrio Alexandriae episcopo missus est Indiam, ut Christum apud Brachmanas et illius gentis philosophos prædicaret. »

Restat denique ad maximum illum Latinorum philosophum, Boetium scilicet, descendere, qui omnes fere liberalium artium disciplinas scribendo vel transferendo seu etiam exponendo Latinis (2) tradidit, ac diligenter sanctæ Trinitatis fidem Symmacho socero suo et compatricio scribendo edisserens, de unitate quoque personæ Christi ac diversitate naturarum quæ in ipso sunt, divinæ scilicet et humanæ, ad Joannem Diaconum, qui postea papa effectus est, scribendo contra Eutychem et Nestorium optime disputavit, fidemque nostram et suam in aliquo vacillaret, tam de divinitate quam de Divinitatis incarnatione tractando, inexpugnabiliter astruxit. Constat hunc egregium senatorem Romanum, consulem quoque, atque patricium, tempore prædicti Joannis papæ floruisse a Sylvestro papa vigesimi, et cum in illa persecutione Christianorum, qua in Joannem papam cæterosque Christianos Theodericus sæviit, una cum prædicto Symmacho occubuisse. De quo in Gestis pontificum, C necnon in Libro miraculorum B. Benedicti scriptum

A est, qualiter videlicet ambos Theodericus rex Gothorum interfecit. In Gestis quidem ita scriptum reperies : « Rex hæreticus Theodericus duos senatores et consules et patricios gladio interfecit, Boetium et Symmachum, quorum etiam abscondi corpora præcepit. » In Libro autem miraculorum prædicti sancti ita continetur : « Theodericus post Odoacrem Gothorum principatum cum regio nomine suscipiens, homo pestilens Arianæ sectæ, denique inter cætera facinora, Joannem papam corporali inedia maceratum necavit, duosque senatorii ordinis viros et exconsules, Symmachum videlicet atque Boetium in carcere gladio transverberavit. » Cum itaque Dominus et per prophetas Judæis, et per præstantes philosophos seu vates gentibus Catholicæ fidei tenorem annuntiaverit, inexcusabiles redduntur tam Judæi quam gentes, si cum in cæteris doctores habeant, in salutem animæ, cujus fundamentum est fides, ipsos non audiant. Et quidem multi ex gentibus, nonnulli ex Judæis in hoc quoque a doctoribus populi sui instructi, fidem sanctæ Trinitatis recognoverunt in uno corpore Ecclesiæ quasi duo parietes conjuncti. Ex gentibus quidem primo Græci, ex quibus prædicti philosophi fuerunt. Post Græcos Latini, qui sicut in disciplinis sæcularium artium imitati sunt Græcos, ita et in vera fidei doctrina ab ipsis exempla sumpserunt, cum eos Christianam fidem suscepisse audissent, quos ingeniorum subtilitate præditos, omnibus philosophiæ rationibus armatos esse cognoverant.

(1) *Introd., osizæ.*

(2) *Introd., Latine.*

LIBER SECUNDUS.

Operis parte superiori testimonia quædam tam prophetarum quam philosophorum collegimus, quibus sanctæ Trinitatis fidem astrueremus. Ubi quidem dum philosophorum infidelium assertiones sicut et sanctorum Patrum quasi in auctoritatem induimus, multorum detractionibus corroddos patere præsensimus, atque ante in illis nobis id improperandum quod beato Hieronymo a multis olim legimus objectum, cum non solum ille ethnicorum, verum etiam hæreticorum testimonia suis insereret scriptis. Unde et adversus calumnias Magni oratoris urbis Romæ Epistolam scribens (3), ita exorsus ait : « Quod quæris cur in opusculis nostris scholarium litterarum interdum ponamus exempla, et candorem Ecclesiæ ethnicorum sordibus polluamus : nunquam hoc quæreris, si Scripturas sacras legeres, si interpretes earum evolveres. Quis enim nesciat et in Moyse ac prophetarum voluminibus

quædam assumpta de gentiliis libris, et Salomonem philosophis Tyri et proposuisse nonnulla et aliqua respondisse? Unde in exordio Proverbiorum commonet ut intelligamus sermones prudentiæ, versutiasque verborum, parabolas, et obscurum sermonem, dicta sapientium et enigmata, quæ proprie dialecticorum et philosophorum sunt. Sic et Paulus apostolus Epimenidis poetæ abusus versiculo est scribens ad Titum : *Cretenses semper mendaces, malæ bestię, ventres pigri (Tit. 1, 12)*. In alia quoque epistola Menandri ponit Senarium : *Corrumpunt mores bonos confabulationes malæ (I Cor. xv, 33)*. Et apud Athenienses in Martis curia disputans Aratum testem vocat : *Ipaius enim et genus sumus (Act. xvii, 21)*. Parum hoc est, ductor (4) Christiani exercitus et orator invictus pro Christo causam agens, etiam inscriptionem fortunatam, arte torquet in argumentum fidei. Didicerat enim a vero David extorquere ctore sed ductore indiget.

(3) Hieron. epist. lxx in Patrol.

(4) *Introd., doctor male, nam exercitus non do-*

de manibus hostium gladium, et Golix̄ superbissimi A caput proprio mucrone truncare (*I Reg. xvii, 51*). Legerat in Deuteronomio mulieris captivæ radendum caput, supercilia, omnes pilos, et ungues corporis amputandos, et sic eam habendam conjugio (*Deut. xxi, 12, 13*). Quid ergo (5) si et ego sapientiam sæcularem propter eloquii venustatem, et membrorum pulchritudinem de ancilla atque captiva Israelitam facere cupio? Si quod in ea mortuum est idololatriæ, voluptatis, erroris, libidinum, vel præcido, vel rado, et mistus (6) purissimo corpori vernaculos ex ea genero Domino. » Item : « Cyprianus, vir eloquentia pollens et martyrio, Formiano (7) narrante, mordetur cur adversus Demetrianum scribens, testimoniis usus sit prophetarum et apostolorum, quæ ille (8) ficta et commentitia esse ducebat, et non potius philosophorum ac poetarum, quorum auctoritati ut ethnicus contraire non poterat. » Item : « Josephus duos libros scribit contra Pionem et Alexandrinum (9), et tanta sæcularium præfert testimonia, ut mihi miraculum subeat, quomodo Hebræus ab infantia sacris litteris eruditus cunctam Græcorum bibliothecam evolverit. » Item : « Exstant et Juliani Africani libri et Theodori, viri apostolicorum signorum atque virtutum; et Dionysii Alexandrini episcopi, Anatolii quoque, Pamphili, Pierii, Luciani, Malchionis, Eusebii Cæsariensis episcopi, etc., qui omnes in tantum philosophorum doctrinis atque sententiis suos refererunt libros, ut nescias quid in illis primum admirari debeas, eruditionem an scientiam Scripturarum. »

Idem ad Vigilantium presbyterum : « Eadem absenti significo quæ præsentis quoque locutus sum, me ita Origenem legisse vel legere, ut Apollinarem, ut cæteros (10) tractatores, quorum in quibusdam libros Ecclesia non recipit; quia operis mei est et studii multos legere, ut ex plurimis diversos flores carpam : non (11) tam probaturus omnia, quam quæ bona sunt electurus. Assumo multos in manu, ut a multis multa cognita (12) cognoscam, secundum quod scriptum est : *Omnia legentes, quod bonum est retinentes* (*I Thess. v, 21*). Unde satis miror te voluisse Origenis mihi obicere dogmata. Origenes hæreticus, quid ad me, qui illum in plerisque hæreticum esse non nego? Erravit de resurrectione corporis, de animarum statu, de diaboli pœnitentia, et, quod his majus est, Filium et Spiritum sanctum in Commentariis Isaiaæ seraphim esse testatus est. » Item : « Neque enim ita debemus bona ejus recipere, ut mala quoque suscipere cogamur. Si igitur quæ bona sunt transtuli, et mala vel amputavi, vel tacui, vel correxi, arguendus sum cur non (13) per

me Latini bona ejus habent, et ignorent mala? Si hoc crimen est, arguatur confessor Hilarius, qui Psalmorum interpretationem et homilias in Job ex libris ejus transtulit. Sit in culpa Vercellensis Eusebius, qui omnium Psalmorum commentarios hæretici hominis vertit in nostrum eloquium, licet hæretica prætermittens. » Hæc quidem Hieronymus adversus eorum calumnias reddit, qui ob id Catholicos tractatores reprehendendos autumant, quod scriptis suis infidelium testimonia vel dicta inserere præsumant, quasi eis auctoritatem tribuant, qui nulla digni sunt auctoritate, et quasi maculare sacras sententias possit veritas per infideles prolata. Noverat quippe vir discretissimus grana in paleis, et margaritam cæteris quandoque pretiosiore in sterquilinio deprehendere, quam in ornamento regio tanquam sapiens aurifaber valeat componere; et tenebat certissime dona Dei per quodcumque malum contaminari non posse, nec divina sacramenta contactu pravorum inquinari, cum aut in nomine Trinitatis infideles baptizant, aut pessimi quique verba divina prædicant, aut prophetias loquuntur, et nonnunquam miracula faciunt. Quæcumque enim dona [*f. bona*] sunt, a Deo esse necesse est, nec ea quorumlibet malitia contaminari possunt.

Unde nec prophetiam Balaam gentilis atque arioli sacra reprobavit auctoritas, qua postmodum Magi primitiæ gentium incitati creduntur, ut nova apparente stella novum statim regem quærerent, nec Sibyllæ vel Virgilii vaticinia spiritualis doctor Augustinus sanctorum prophetiis inserere timuit, attendens illud Apostoli : *Et nemo potest dicere, Dominus Jesus nisi in Spiritu sancto* (*I Cor. xii, 3*), nec prophetiam Caiphæ commendare Evangelista veritus est dicens : *Hoc autem a semetipso non dixit, sed cum esset pontifex anni illius, prophetavit* (*Joan. xi, 51*). Nec ipsorum dæmonum testimonia evangelium reticuit, cum ad eorum expulsionem Domino veniente, cum Jesum Christum seu Filium Dei inclamarent ac confiterentur. Quippe cujus virtutem sive nascentis, seu morientis, sive resurgentis, vel ascendentis, aut miracula facientis ipsa etiam insensibilia quodammodo sensit, ut ei testimonium suo modo præberent, perhibet beatus Gregorius, angelis quidem et stella statim in ortu ipsius apparentibus, in morte vero sole obscurato, petris et velo templi scissis, et monumentis apertis sanctorum resurgentium multisque apparentium, in resurrectione terræ motu facto cum visione angelorum, et in ascensione nube eum suscipiente, etc. Cujus quoque potentiam atque sapientiam universus mundi ornatus annuntiare non cessat ac prædicare et suo

(5) Introd., addit. *mirum* ut apud Hieronymum.

(6) Apud Hieronymum *mixtos*.

(7) Introd., *Formiano* apud Hier. *Firmiano*.

(8) Introd., *illa*, sed apud Hieronymum ut in nostro codice *ille*, scilicet, Demetrianus.

(9) Legendum ut apud Hieron. *Appionem Alexandrinum*.

(10) Introd., *aut Apollinarem, aut cæteros*.

(11) Introd., omitt. *t non* quod tamen exstat apud Hieronymum.

(12) Apud Hieronymum et in Introd. desideratur *cognita* nec certe necessarium videtur.

(13) Delendum hic videtur *non*, quod non exstat in Hieronymi textu.

modo laudare et commendare, ex ipsa sui mirabili compositione ac dispositione. Unde Apostolus : *Invisibilia*, inquit, *ipsius a creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque virtus ejus et divinitas*, etc. (Rom. I, 20). Hinc et Psalmista insensibilium quoque creaturarum laudibus applaudens, omnes pariter ad laudes Dei creaturas invitavit, quasi ex omnibus optime conditis laudes Dei a nobis exigat, qui pro nobis in mundo condidit universa. Unde et a summitate cæli et sublimitate (14) angelorum exorsus usque ad dracones et serpentes atque omnes abyssos divinas extendit voces cum dixit : *Laudate Dominum de terra dracones et omnes abyssi* (Psal. cxlviii, 7). Et iterum, *serpentes et volucres pennatæ* (ibid., 10). Qui nec aliqua reptilia prætermisit, alibi dicens : *Laudent illum cæli et terra, mare et omnia reptilia in eis* (Psal. lxxviii, 35).

Legimus etiam in Vita Pauli Eremitæ a beato scripta Hieronymo, satyrum beato Antonio apparuisse, qui adventum Salvatoris protestans, ait sancto viro : « Legatione fungor gregis mei, precamur ut pro nobis communem Deum depreceris, quem in salutem mundi olim venisse cognovimus, et in universa terra exiit sonus ejus. » Cujus satyri videlicet confessionem ac testimonium de Christo longævus viator admirans, et gravior (15) quod etiam monstra Christum prædicarent, ac vehementer indignatus super duritia et cæcitate Alexandriæ, baculo statim humum percussus aiebat : « Væ tibi, Alexandria, quæ pro Deo portenta veneraris ! Quid nunc dicturi estis ? Bestiæ loquuntur Christum ; » ac si aperte clamet dicens : Conterat (16) impudentiam vestram saltem confessio monstrorum. Quæ quidem confessio tanto fortasse mirabilius gloriam atque potentiam Dei prædicat, quanto majori miraculo est habenda, et tanto verior ejus assertio videtur, quanto a doctrina hominum remotior est, et tota suggestioni sancti Spiritus imputanda. Unde et verba asinæ Balaam, et voces in aere factæ, sicut de baptizato vel transfigurato Domino legimus, cum aliquid astantibus annuntiaverunt, tanto facilius ad fidem auditores commovebant, quanto mirabiliores omnibus apparebant : quod de philosophis quoque, vel quibuscunque gentilibus, quantumvis infidelibus seu nostræ fidei inimicis, manifesta docetur ratione ; quo enim fidei nostræ magis essent adversi, minus in laude ejus invenirentur suspecti, et probabilius in laude cujuslibet testimonium est inimici quam amici, sicut e converso in crimine. Unde et cum Josephi Judæi testimonium de Christo vel de sanctis ejus legimus, plurimum ad fidem in eo commovemur : et cum audimus Philonem Judæum vitam monaste-

A riorum Ægypti probasse atque commendasse, plus nobis fortasse satisfacit (17), quam si aliquis noster eam commendaret, ex quo et utrique inter illustres viros a beato Hieronymo connumerari et scribi meruerunt.

Quid etiam magis necessarium ad defensionem fidei nostræ, quam ut adversus omnium infidelium importunitatem ex ipsis habeamus, per quod ipsos refellamus ? ut si nos impetunt philosophi, per ipsos convincantur doctores suos atque philosophos ; et si nos impetunt hæretici, aliquibus (18) sacræ paginæ testimoniis refellantur, atque ita, juxta Apostolum, *omne os obstruatur, et subditus fiat omnis mundus Deo* (Rom. III, 19). Quis etiam hæreticos longe deteriores esse philosophis et quibuslibet gentibus (19) ignoret ? Juxta namque Petri apostoli assertionem, melius esset eis non nosse viam veritatis, quam post cognitam retro abire. Si ergo propter infidelitatem gentilium hi qui aliquibus eorum testimoniis vel dictis nituntur (20) arguendi sunt, multo amplius illi qui Origenis tot et tantis hæresibus irretiti expositiones atque sententias tam studiose ad nostram transtulerunt atque induxerunt ædificationem, cum ex infidelitate damnabiliores omnibus, ut dictum est, constet esse hæreticos : cujus quidem innumeras ac supramodum abominandas hæreses silentio deperire non sustinuerunt, quasi et in his retractandis aliquam præviderent utilitatem : ac si ab eis assignatis atque damnatis cæteri facilius sibi providerent, aut quibus eas rationibus dissolverent, si quis in eis illaquearetur, addicerent. Unde et beatus Hieronymus epistolam ad Avitum (21) presbyterum direxit, ubi hæretica illa quæ in libris Periarches Origenes innumera (22) posuerat, ex parte manifestat. Quis etiam me pro testimoniis philosophorum inductis recte arguat, nisi et in culpam mecum sanctos doctores in hoc ipso trahat ? Quæ enim superius ex philosophis collegi testimonia non ex eorum scriptis quæ nunquam fortasse vidi, imo ex libris beati Augustini collegi (23). Nunquid et Apostolum arguere præsumunt, qui, ut ait ipse Augustinus in VIII *De civitate Dei*, Atheniensibus loquens, cum rem magnam de Deo dixisset, et quæ a paucis possit intelligi, quod *in illo vivimus, movemur et sumus*, adjecit, *sicut et vestri quidam dixerunt* (Act. xvii, 28), ipsorum videlicet philosophorum, quorum studiis gloriosa illa civitas exstiterat, testimonium ad persuasionem inducens, de quibus, ut in eodem ipse Augustinus præmiserit, ad Romanos scribens, quia *quod notum est Dei, manifestum est illis. Deus enim illis manifestavit. Invisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque ejus virtus ac divinitas*, etc. (Rom. I, 19, 20).

(14) Introd., solemnitate.

(15) Introd., gavisus.

(16) Introd., conteret.

(17) Introd., satisfacti.

(18) Introd., a quibus.

(19) Introd., gentibus et quibusdam philosophis.

(20) Introd., utantur.

(21) Introd., auctum.

(22) Introd., minima.

(23) Introd., quorum pauca novi, imo ex libris sanctorum Patrum collegi.

Ex quibus aperte Apostolus docet eis quoque mysterium Trinitatis fuisse revelatum. Sed hæc quidem verba Apostoli (24) nobis in sequentibus exponenda occurrent. Nuncautem adversus tam hæreticorum quam philosophorum objectiones pluribus de fide sanctæ Trinitatis collectis atque expositis testimoniis, superest aperire. Quibus rationibus defendi posset quod testimoniis confirmatum est. Omnis quippe controversia, ut in Rhetoricis suis Tullius meminit, aut in scripto aut in ratione versatur, et beato attestante Augustino, in omnibus auctoritatem humanæ anteponi rationi convenit, maxime autem in his quæ ad Deum pertinent tutius auctoritate, quam humano nitimur ingenio. Hinc est illud quod ait capite primo libri *De moribus Ecclesiæ contra Manichæos* (25) naturæ quidem ascribunt. Quomodo una penitus permanentē substantia tres in ea personæ distingui queant, quarum nullatenus una sit alia. Deinde quomodo hæc persona genita, illa procedens dicatur.

Primo itaque disserendum occurrit quot modis personæ nomen accipi solet, ut diligenter a cæteris hoc signo distinguatur. Aliiter autem in rhetorica, aliter in grammatica, atque aliter in theologia personam accipimus. Quod enim dictum est invisibilia Dei eis fuisse revelata, ad personam Spiritus non incongrue applicatur, qui hoc ipso quod Spiritus dicitur, ex ipso nomine invisibiliter insinuatur. Et quia ipsum donum Dei vocatur, et secundum septiformem gratiam multiplex, et septem Spiritus quasi septem dona nonnunquam dicitur, non incongrue dictum est pluraliter *invisibilia Dei*, hoc est Spiritum ejus septiformis gratiæ donorum distributorem. Verbum autem Patris Christum Dominum Dei virtutem et Dei sapientiam Apostolus clamat. Unde et hoc loco cum dicitur, *sempiterna quoque Dei virtus*, persona Filii exprimitur, ut et cum subditur *et divinitas*, quia ut supra meminimus, maxime nomine Dei vel Domini potestatis majestas exprimitur, persona quoque Patris expressa est. Quod si adhuc nec ipsius apostoli, nec sanctorum Patrum auctoritas mihi satis suffragari videtur, nec ea quoque, quam supra prætendimus, ratio, quod in præsentī videlicet opere maxime adversus philosophorum discipulos agimus, qui nos philosophicis impetunt rationibus, quorum et penitus auctoritate ipsi nituntur, superest ut hostilis malitiæ jacula pluribus retundamus rationibus, et per singula eorum respondentēs objectis, eorum compescamus latratus, ne quod ad fidei nostræ defensionem sincera conscripsimus intentione, inde eorum invida sive erronea criminatione vilescat fidelibus; unde magis patet infestum infidelibus, et quoniam infidelitatis philosophos, utpote gentiles arguunt, omnemque eis quasi damna-

tis per hoc fidei auctoritatem adimunt, in hoc nostra plurimum intendat defensio, in quo tota eorum nititur impugnatio

Gentiles fortasse natione, non fide, omnes fuerunt philosophi; sicut de Job et amicis ejus dicitur. Quomodo enim infidelitati ac damnationi eos omnes deputaverimus, quibus, Apostolo quoque testante, ipse fidei sui arcana, ac profunda Trinitatis mysteria revelavit, et mire eorum virtutes et opera a sanctis quoque doctoribus prædicantur, quamvis eorum nonnullos per elationem excæcatis, atque ad idololatriam et ignominiosam vitam devolutos esse idem perhibeat Apostolus, sicut et de Salomone ipso legimus, et de multis contigit fidelibus. Quis etiam asserat nullis eorum fidem Incarnationis revelatam esse, sicut et Sibyllæ, licet in eorum scriptis non videatur expressa? quæ neque a Job et nonnullis prophetarum aperte prædicatur, cum et septuaginta Interpretes legem ethnicis transferentes, omnia fere fidei arcana tacuerint, quæ forte rudi populo revelata magis scandalī offensionem parerent, quam ædificationem. Quod si ad allegoriam dicta quoque philosophorum accipi fas esset, quis non convenienter ad mysterium redemptionis mundi animadvertat deflectendum esse, quod Plato asserit, Deum in ipsa mundi compositione duas longitudes in speciem χ chi Græcæ litteræ sibi invicem applicuisse, curvasque in orbem, ut ipsum mundi perficeret globum, quasi mystice perhibeat, universorum hominum salutem, quam ipsius mundi veram intelligimus constitutionem, in ipsa Dominicæ crucis passione consummatam fuisse? Quod si sacramenta non susceperunt, qui ante adventum Salvatoris exstiterunt, cum neque de Job gentili id credere cogamur, nec ita lex omnibus data videatur, sicut Evangelium fuit, sed soli Israeli, qui solus ex omnibus populis primo vocatus est, lege accepta, ut non ita generalis intelligatur legis institutio, sicut est Evangelium; aut prima vocatio, sicut est secunda. Unde Moyses capite Deuteronomii xv ad Israel dicit: *Interroga de diebus antiquis ex die quo creavit Deus hominem... si facta est aliquando hujusmodi res..., ut audiret populus vocem Dei loquentis de medio ignis, sicut tu audisti et vidiisti, si fecit Deus ut ingrederetur, et tolleret sibi gentem de medio nationum per signa atque portenta.... videntibus oculis tuis, ut scires quoniam ipse est Deus, et non alius de cælo te fecit audire vocem suam, ut doceret te., quia dilexit patres tuos, et elegit semen eorum post eos (Deut. iv, 32-37)*. Item idem capite xxiii (26): *Populus sanctus es Domino Deo tuo. Te elegit Dominus Deus tuus, ut sis ei populus peculiaris de cunctis populis quæ sunt super terram, etc. (Deut. vii, 6)*. Hinc et illud est Psalmistæ:

(24) Introd., sed hic quædam verba Apostoli.

(25) S. Augustini textum hic non profert codex noster, sed primum duntaxat et ultimum illius verbum, quem lectores apud Augustinum lib. *De moribus Ecclesiæ Catholicæ contra Manichæos*. cap. 2, legere

possunt. Sed neque hæc verba, quæ parenthesi includuntur satis cohærent cum sequentibus, licet ex præcedentibus recte sequantur; quare secundo hic loco addita credimus.

(26) Errat de num. V. infra.

Non fecit taliter omni nationi, et judicia sua non manifestavit illis (Psal. CXLVII, 20).

Nulla itaque ratione cogendi videmur, ut de salute talium diffidamus gentilium, qui ante adventum Redemptoris nullo legis scripto instructi, naturaliter, juxta Apostolum, ea quæ legis sunt facientes, ipsi sibi lex erant, qui ostendebant opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente illis conscientia ipsorum. Sicut nantque scriptum est in Epistola ad Romanos : *Non enim auditores legis justi sunt apud Deum, sed factores legis justificabuntur : cum enim gentes quæ legem non habent naturaliter, quæ legis sunt faciunt, ejusmodi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente illis conscientia ipsorum (Rom. II, 13 et seq.).* Et post aliqua : *Arbitramur enim justificari hominem per fidem sine operibus legis. An Judæorum Deus tantum? nonne et gentium? imo et gentium : quoniam quidem unus Deus qui justificat circumcisionem ex fide et præputium per fidem (Rom. III, 28).* Item : *Quid enim Scriptura dicit? Credidit Abraham Deo, et reputatum est ei ad justitiam (Rom. IV, 3).* Et rursus : *Discimus [I. Dicimus] quia reputata est Abrahæ fides ad justitiam. Quomodo reputata est? In circumcissione, aut in præputio? non in circumcissione, sed in præputio, et signum accepit circumcissionis signaculum justitiæ fidei quæ est in præputio, ut sit pater omnium credentium per præputium (ibid., 9).* Et iterum : *Si enim qui ex lege hæredes sunt, exinanitu est fides, abolita est promissio. Lex enim iram operatur : ubi enim non est lex, nec prævaricatio (Rom. IV, 14, 15).* Et in sequentibus : *Peccatum, inquit, non cognovi nisi per legem. Nam concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret : Non concupisces. Occasione vero accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam. Sine lege enim peccatum mortuum erat, ego autem vivebam sine lege aliquando, sed cum venisset mandatum, peccatum revixit, ego autem mortuus sum, et inventum est mihi mandatum quod erat ad vitam, hoc esse ad mortem., ut fiat supra modum peccans peccatum per mandatum (Rom. VII, 7-15).*

Ex quibus quidem verbis Apostoli apte monstratur justitiam a naturali lege incæpisse, et omnino sine lege scripta per fidem homines justificados esse, ubi etiam adnectitur, quia facile ad gravissima peccata post legis scriptæ prohibitiones inclinarentur homines, juxta illud poeticum :

Nitimur in vetitum semper, cupimusque negata.

(OVID. Am. III, IV, 17.)

At fortasse, inquires, non posse cassari illud circumcissionis decretum postquam datum fuit Abrahæ primum : *Masculus cujus præputium caro circumcisa non fuerit, delebitur anima illa æ populo suo, quia pactum meum irritum fecit (Gen. XVII, 14).* Sed si diligenter consideremus præcedentia, invenierus hoc nonnisi Abrahæ et semini ejus fuisse injunctum ; hoc est his qui de Isaac, non de Ismael

egressuri erant. Unde et Abrahæ dictum est : *In Isaac vocabitur tibi semen (Gen. XXI, 12).* Legimus etiam in utero sanctificatos esse Jeremiam et Joannem antequam corporalia perciperent sacramenta. Absit itaque ut ita generale esse profiteamur sacramentum circumcissionis sicut et baptismi, sed juxta Ambrosium potiora semper dicamus et perfectiora sacramenta Ecclesiæ quam Synagogæ, cum hæc omnibus, illa quibusdam, ut dictum est, data sint, et sine his jam nulla remissio vel sanctificatio speranda sit. Hæc idcirco induximus, ne quis post legem etiam datam usque ad adventum Christi de salute fidelium gentilium desperet, si sine perceptione sacramentorum sobrie ac juste vixerint : inter quos quidem philosophi tam vita quam doctrina claruisse noscuntur. Quanta vero abstinentia, quanta continentia, quantis virtutibus non solum philosophos verum et sæculares atque illiteratos homines lex naturalis amorque ipse honestatis olim sublimaverit, multorum didicimus testimoniis, quos nonnunquam ad increpationem negligentiae nostræ sancti quoque doctores, sicut et beatum Job inducere curaverunt, et utrumque eorum sexum quasi in exemplum imitandæ religionis impudentiæ nostræ proponere, qui utriusque testamenti paginis et innumeris sanctorum scriptis instructi, per omnia deteriores existimus, cum nec sic obtemperare volumus, qui et juxta Gregorium una cum beato Job illud nobis impropere propheticum : *Erubescite, Sidon, ait mare (Isa. XLIII, 4).* Unde et bene Dominus ante scriptæ legis traditionem vel miraculorum suorum exhibitionem quosdam in utroque sexu nobis virtutibus imitandos præmisit, tum ut per eos nostra inexcusabilis appareat negligentia, tum etiam ut obedientium major conservetur humilitas, si post tot documenta tam miraculorum quam scriptorum, post tot exempla sanctorum, aliqua bona habeamus opera ; cum illi sine scripto legis, sine admonitione prædicationis, tantis virtutibus, tanta etiam morum disciplina claruerint, tamque constanti animo in reprehensione vitiorum præstiterint, ut pro veritatis defensione mortem nonnulli subierint. Quæ jam per singula subjectis testimoniis et exemplis confirmemus.

Fidem itaque, ut diximus, philosophi prædicant, et immortalitatem animæ tradunt, futuramque pro meritis retributionem animarum sive ad pœnam sive ad gloriam : unde et ad bona nos maxime cohortantur opera, spe videlicet cœlestis beatitudinis et comminatione infernalis supplicii, de quibus plura Macrobius loquitur. Hinc et Hieronymus ad Heliodorum episcopum in epitaphio Nepotiani : « Taceo, » inquit, « de Græcis, Hebræis et Latinis, quas nationes crucis suæ titulo Dominus dedicavit. Immortalem animam et post dissolutionem corporis subsistentem, quod Pythagoras somniavit, Democritus credidit, in consolationem damnationis suæ, Socrates disputavit in carcere. » Qui etiam quantis claruerint virtutibus, ipsa eorum tam vita

quam doctrina perhibet : qui nequaquam, ut arbitror, tam diligenter virtutes describerent, dum moralia tradunt instituta, nisi eas in seipsis certis cognoscerent experimentis, quas quidem descriptiones virtutum sancti et doctores ab ipsis assumere non sunt dignati, cum aut justitiam aut fortitudinem, aut cæteras virtutes eis nobis exprimunt verbis, quasi et ipso Spiritu eodem locutus fuisse non ambigant. Quorum quidem unus cum honestatis formam traderet, egregie ait :

Oderunt peccare boni virtutis amore.

(HORAT. *Epis.* I, XVI, v. 57.)

Ac si aperte doceat a turpitudine vitiorum magis abstinendum ipsius virtutis amore, quæ dicitur honestas, quam supplicii timore, quo ingrati coercentur servi. Quod si id minus videtur esse ad meritum salvationis quod dicitur amore virtutis, et non potius amore Dei, ac si virtutem vel aliquod bonum opus habere possimus, quod non secundum ipsum Deum ac propter ipsum sit : facile est et hoc reperiri apud philosophos, quod summum bonum, quod Deus est, omnium tam principium, id est originem et causam efficientem, quam finem, id est finalem causam constituunt, ut omnia, scilicet bona, amore ipsius fiant, cujus ex dono proveniunt. Unde ipsum alpha et omega, hoc est principium et finis, recte nominamus, a quo sunt omnia, et propter quem omnia. Hunc Plato optimum et ineffabilem omnium naturarum Conditorum asserit, qui cum omnia possit, et ab eo longe relegata sit omnis invidia, omnia tam bona condidit, quantum singulorum natura permittebat, vel ipse ordo et concinnitas rerum postulabat. Dixit et Moyses omnia a Deo valde bona esse facta (*Gen.* 1); sed plus aliquantulum laudis divinæ bonitati Plato assignare videtur, cum tam bona facta dicit singula, quantum eorum natura permittebat, vel opportunum erat : ubi etiam adjecit ipsam Dei voluntatem recte omnium creaturarum rerum causam arbitrari. Ac si omnia ideo facta atque optime facta intelligat, quia optimus artifex ita facienda decrevit, cujus ad omnia sufficit voluntas, quæ nullatenus cassa esse potest. Illic autem cum de Deo loquens sic præmississet, itaque consequenter cuncta sui similia, prout cujusque natura poterat esse capax beatitudinis, effici voluit, adjecit statim, atque ait : « Quam quidem voluntatem Dei originem rerum certissimam si quis ponit, recte eum putare consentiam. » Quem et beatus secutus Augustinus in *Enchiridion*, c. XI [l. IX] : « Satis est, » inquit, « Christiano rerum creaturarum causam nonnisi credere bonitatem Creatoris, qui est Deus unus, nullamque esse naturam quæ non aut ipse sit, aut ab ipso. »

Hanc etiam causam et magister ipsius Socrates assignatam reliquerat, ut videlicet omnium factarum

(27) Apud Augustinum, *incorporei*.

(28) Apud Aug. *quo fieri homo beatus potest*.

naturarum causæ penes ipsius Creatoris incommutabilem voluntatem incommutabiliter permaneant, et stabiliter vivant, sicut quod dictum est *quod factum est in ipso vita erat* (*Joan.* 1, 3). Ubi etiam et de inquirendis causis ac primordiis rerum apud physicam disciplinam Socratica sanxit auctoritas, nullam adipisci nos posse certitudinem, nisi illuc contemplatione mentis conscendamus, ubi causæ omnium, ut dictum est, incommutabiliter fixæ manent, in ipsa scilicet voluntate creatoris, quo nec posse conscendi perhibet, nisi mente a vitiis purgata, juxta illud Veritatis, *Beati mundo corde quoniam ipsi Deum videbunt* (*Matth.* v, 8). Unde et propter ipsam quoque physicæ vel cujuslibet philosophiæ perceptionem, quæ nonnisi in discussione occultarum causarum consistunt [i. consistit], primum purgandæ bonis moribus vitæ censebat instandum, ac si ethica in omni philosophia primum præfigeret gradum, ut quod amore Dei ad vitæ honestatem allicere non posset, saltem cupiditate philosophiæ aliquatenus ad hoc eos initiaret, quem quidem Augustinus in VIII *De civitate Dei* talibus digne effert præconiis : « Socrates magister Platonis universam philosophiam ad corrigendos componendosque mores flexisse permemoratur. Hic animum intendit ad hoc quod esset beatæ vitæ necessarium, propter quam unam omnium philosophorum invigilasse ac laborasse videtur industria. Nolebat immundos terrenis cupiditatibus animos se in divina conari, quandoquidem ab eis causas rerum videbat inquire, quas primas atque summas nonnisi in unius veri ac summi Dei bonitate esse credebat. Unde nec eas putabat nisi mundata mente posse comprehendere, et ideo purgandæ bonis moribus vitæ credebat instandum, ut deprimentibus libidinibus exoneratus animus naturali vigore in æterna se attolleret, naturamque incorpoream (27), atque immutabilis luminis, ubi causæ omnium factarum naturarum stabiliter vivunt, intelligentiæ puritate conspiceret. » Et post pauca : « Socrates, inquit, reliquit plurimos suæ philosophiæ sectatores, quorum certatim studium fuit in quæstionum moralium disceptatione versari, ubi agitur de summo bono, sine quo fieri beatus (28) nullus potest. »

Ubi quidem et de Platonica disciplina quam diligenter Deum investigaverit, et ipsam summum bonum esse definierit, in quo tota beatitudinis summa consistit, et quam recte philosophari determinaverit amare Deum, ut omnium quoque bonorum finem amorem Dei constituat, placet nunc subinferre ex eodem, scilicet VIII *De civitate Dei* : « Fortassis, » inquit, « qui Platonem cæteris philosophis gentium longe recteque prælatum acutius atque subtilius intellexisse assecuti laudantur (29), aliquid tale de eo sentiunt, ut in eo inveniatur et causa subsistendi, et ratio intelligendi, et ordo vivendi :

(29) Apud Aug., *atque scuti esse fama celebriorum laudantur*.

quorum trium unum ad naturalem, alterum ad rationalem, tertium ad moralem intellexit (30), pertinere. Si enim homo ita est creatus, ut per id quod in eo præcellit, attingat ad illud quod cuncta præcellit, id est unum, verum, optimum Deum, sine quo nulla natura subsistit, nulla creatura instruit, nullus usus expetit: ipse quærat, ubi nobis secura sunt omnia; ipse cernatur, ubi nobis certa sunt omnia, ipse diligatur, ubi nobis recta sunt omnia. Si ergo Plato Dei hujus imitatore, cognitorem, amatorem, dixit esse sapientem, cujus participatione fit beatus, quid opus est excutere cæteros? Item: «Viderunt ergo isti philosophi, quos cæteris non immerito fama atque gratia (31), prælatos videmus, nullum corpus esse Deum; et ideo cuncta corpora transcendunt quærentes Deum. Viderunt quidquid mutabile est non esse summum Deum, et ideo animam omnem mutabilesque omnes spiritus transcendunt, quærentes summum Deum.» Item de philosophis: «Hi vero, quos merito cæteris anteposimus, discreverunt ea quæ mente conspiciuntur, ab his quæ sensibus attinguntur, nec sensibus adimentes quod possunt, nec eis dantes ultra quam possunt. Lumen autem mentium esse dixerunt, ad discernenda (32) omnia, Deum, a quo facta sunt omnia. Reliqua est pars moralis, quam Græco vocabulo dicunt ethicam, ubi quæritur de summo bono, quo referentes omnia quæ agimus, quod non propter aliud, sed propter seipsum appetentes, idque adipiscentes, nihil quo beati simus ulterius requiramus; ideo quippe et finis est dictus, quia propter hunc cætera volumus, ipsum autem non nisi propter ipsum.» Item: «Nunc satis commemorare Platonem determinasse finem boni esse propter virtutem vivere, et ei soli evenire posse qui notitiam Dei habeat et mutationem, nec esse aliam ob causam beatum, ideoque non dubitat hoc esse philosophari amare Deum. Unde colligunt tunc fore beatum studiosum sapientiæ, id est philosophum, cum Deo frui cœperit. Quisquis ergo fruitur eo quod amat, verum et summum bonum amat, quis cum beatum nisi miserrimus negat?

Ipsa quoque Platonis documenta didicimus ex ipsis philosophiæ studiis, et investigatione rationum veri philosophos ut Deo placeant intendere. A quo quidem præmissa prece in quibuslibet rationibus ut veritatem percipere ac disserere possent, atque hinc etiam ipsi placere supplicii obsecratione postulabant: in tantum ut eos omnes pro furiosis et inexpiandis haberent, qui omnibus recte agendis divinam non invocent opem. Ex quo plurimum et eorum intentio manifestatur, et humilitas commendatur, cum et propter Deum omnia recte agi velint, ut hinc ei suppleatur, et ei omnia tribuant bona a quo postulant universa. Hinc est illud Platonis, ubi introducta Socratis et Timæi persona, scriptum est: SOCRATES: «Ergo age, Timæe, deliba cœptum. vo-

cata, ut mos est, in auxilium Divinitate.» ΤΙΜÆΥΣ: «Vere, mi o Socrates; nam cum omnibus mos sit, et quædam quasi religio, quod de maximis vel de minimis rebus acturi aliquid, sunt prædicari [f. prædicaturi] ad auxilium Divinitatem, quanto nos æquius est, qui universitatis naturæ substantiæque rationem præstituri sumus, invocare divinam opem, nisi plane sævo quodam furore atque implacabili raptetur amentia? Sit ergo meis precibus comprehensum, maxime quidem ut ea dicantur a nobis quæ placeant Deo, tum ut nobis quoque ipsi consequenter propositoque operi decenter proferamus.» Quis etiam illam Pythagoræ non satis admiretur humilitatem, qui se more antiquorum non sustinuerit appellari sophum, hoc est sapientem, sed magis philosophum, hoc est amatorem sapientiæ, quasi non in homine, sed in solo Deo vere sapientiam Dei prædicaret, cujus se participatione desidem potius quam habilem profiteretur? Hinc est illud Augustini in viii *De civitate Dei*: «Duo philosophorum genera traduntur; unum Italicum ex parte Italiæ, quæ quondam magna Græcia nuncupata est; alterum Ionicum, in eis terris, ubi et nunc Græcia nominatur. Italicum genus auctorem habuit Pythagoram Samium, a quo et fertur ipsum philosophiæ nomen exortum. Nam cum antea sapientes appellarentur, qui modo quodam laudabilis vitæ aliis præstare videbantur, iste interrogatus quid profiteretur, philosophum se esse respondit, id est studiosum vel amatorem sapientiæ: quando sapientem profiteri arrogantissimum, videbatur.» Huic profecto minime necessaria videbatur illa Veritatis admonitio: *Ne vocemini magistri, unus est enim magister vester qui in cælis est* (Matth. xxiii, 10) (33). Minus quippe ei esset sapientis nomen quam magistri sibi arrogare.

Notanda sunt ipsa Augustini verba, quibus sophum sive philosophum solere appellari dicit, ex laude vitæ potius quam scientiæ. Sicut enim nunc, ait, qui modo quodam laudabilis vitæ aliis præstare videbantur. Unde et Boëtius in editione 11 super Porphyrium philosophiam describens dicit: «Philosophia est rerum humanarum divinarumque cognitio cum studio bene vivendi eonjuncta.» Et Isidorus Etymologiarum libri viii capite 6: «Est,» inquit, «philosophus qui divinarum et humanarum rerum scientiam habet, et omnem bene vivendi tramitem tenet.» Non itaque ut sophus id est sapiens, aut philosophus dicebatur, ex quantacunque scientia, si deesset vitæ munditia. Aliud quippe est astutia sive calliditas in sola cognitione scientiæ, aliud sapientia in rectitudine etiam vitæ. Quam quidem sapientiam Tullius in Rhetorica eloquentiæ conjugendam dicit, ut prodesse civitatibus eloquentia velit, secundum quod orator a Victorino describitur «Vir bonus dicendi peritus, etc.» Bonus quidem rectitudine sapientiæ, ut bene velit, peritus scientiæ

(30) Apud Aug. intelligitur.

(31) Apud. Aug., gloria.

(32) Apud Aug., ad discenda.

(33) Vulg., quia Magister vester unus est, Christus.

rhetoricæ, ut bene possit. Quem et beatus Hieronymus tanquam præceptorem suum in rhetorica secutus, in illa quam ad Oceanum scribit epistola (34) : « Defluunt, inquit, rhetores oratores oratorem qui sit vir bonus, dicendi peritus. Ante vita, sic lingua irreprehensibilis quæritur, ut doctus merito suscipiatur. Perdit auctoritatem dicendi, cuius sermo opere destruitur. » De hac quoque sapientia benignitatis seu bonitatis, qua videlicet dulce nobis sapit per desiderium quod recte capimus per intellectum, Augustinus in Enchiridion capitulo 1 [l. capitulo 2] loquitur dicens : « In libro S. Job legitur quod ipsa sapientia dixerit homini : *Ecce pietas est sapientia* (Job. xxviii, 28) (135). »

Quod si post fidem ac moralem doctrinam philosophorum finemque seu intentionem recte vivendi ab eis assignatum, vitam quoque ipsorum inspiciamus, et quam diligenter reipublicæ statum instituerint, atque ipsorum civium simulque conviventium vitam ordinaverint, reperiemus ipsorum tam vitam, quam doctrinam maxime evangelicam seu apostolicam perfectionem exprimere, et a religione Christiana eos nihil aut parum recedere, quod nobis tam rationibus morum, quam nomine ipso juncti sunt reperiuntur, nomine quidem, cum nos a vera sophia, hoc est sapientia Dei Patris, quæ Christus est, Christiani dicamur, vere in hoc dicendi philosophi, si vere Christum diligimus. Fide quoque et spe morumque et honestatis rationibus secundum charitatis libertatem, quod in gratia vocati sumus, non secundum servitutem Judaicam ex timore pœnarum et ambitione terrenorum, non ex desiderio æternorum, nobis plurimum philosophos certum est assentire : quibus, ut diximus, et fides Trinitatis revelata est, et ab ipsis prædicata, et spes immortalis animæ et æternæ retributionis expectata, pro qua mundum penitus contemnere, et terrenis omnibus abrenuntiare, et seipsos dura macerare inedia non dubitaverunt, ponentes nobiscum amorem Dei finem et causam omnium, ut supra satis meminimus. Hinc quidem facilius evangelica prædicatio a philosophis, quam a Judæis suscepta est, cum sibi eam maxime invenirent ad finem, nec fortasse in aliquo dissonam, nisi forte in his quæ ad incarnationis vel sacramentorum vel resurrectionis mysteria pertinent. Si enim diligenter moralia Evangelii præcepta consideremus, nihil ea aliud quam reformationem legis naturalis invenimus, quam secutos esse philosophos constat, cum lex magis figuratibus, quam moralibus nitatur mandatis, et exteriori potius justitia, quam interiori abundet. Evangelium vero virtutes ac vitia diligenter examinat, et secundum animi intentionem omnia, sicut et philosophi, pensat. Unde cum tanta, ut dictum est, evangelicæ ac philosophicæ doctrinæ concordia pateat, nonnulli Platoniorum, ut supra

A olim meminimus, in tantam proruperunt blasphemiam, ut Dominum Jesum omnes suas sententias a Platone accepisse dicerent, quasi philosophus ipsam docuisset sophiam.

Nunc autem præter diligentem virtutum descriptionem a philosophis datam, hjuvat et eorum de activæ vitæ rectitudine doctrinam inspicere, cum rectis rationibus vivendi civitatum et eorum rectorum instituerent vitam, deinde quantum ipsi quoque suis de rectitudine vivendi obtemperaverint dictis, vel amplius fecerint quam aliis inponerent, juxta quod et de vera scriptum est sophia, quæ cœpit Jesus facere et docere (Act. 1, 1) : ac si diceret, primum facere, deinde docere. Instituerunt autem juxta evangelicam prædicationem tam conjugatorum, quam rectorum, quam continentium vitam, cum et civitatibus quasi conjugatorum conventibus modum vitæ assignaverunt, et quales ipsi reipublicæ rectores esse oporteret definierunt, et in seipsis continentium atque abstinentium vitam expresserunt, quam nunc clerici sive monachi profitentur. Civitatum autem conventus tanta proximi charitate junxerunt, ut omnibus in commune reductis, nihil civitas nisi frateruitas videretur, et nihil aliud rectores civitatis, quam reipublicæ dispensatores dicerentur, ut jam tunc illam primitivæ Ecclesiæ apostolicam præsignarent vitam, de qua in Actibus apostolorum dicitur. *Quod erant eis omnia communia, et nihil suum dicebat aliquis, sed unicuique distribuebatur prout cuique opus erat* (Act. iv, 32) ; cuius nunc vitæ se professores monachi dicunt, cum hæc omnibus recte conviventibus philosophi jure assignaverint, juxta illam de æquitate charitatis regulam, *Diliges proximum tuum tanquam teipsum* (Matth. xix, 19).

Quid etiam amplius omnem interdixit proprietatem, et omnia in commune redegit, quam illud Socratis dictum in Timæo Platonis inductum, quo uxores quoque communes fore instituit, ut nullus proprios recognoscat liberos ? Nunquid hoc, fratres, ad aliquam turpitudinem inclinandum est, ut tantam ætam manifestam atque abominabilem obscenitatem tantus institueret philosophus, a quo totum moralis disciplinæ studium et investigatio summi Boni sumpsit exordium ; et cum non solum a philosophis verum et a poetis, et ab omnibus naturalis legis hominibus adulteria damnentur : imo et a nonnullis ardor libidinis in uxorem propriam adulterio deputetur. Unde Hieronymus (36) contra Jovinianum libro primo : « Sextus in sententiis adulter est, » inquit, « in suam uxorem amator ardentior. In aliena quippe uxore omnis amor turpis est, in sua nimius. Sapiens vir iudicio debet amare conjugem, non affectu. Reget impetus voluptatis, ne præceps feratur (37) in coitu. Nihil est fedius, quam uxorem amare quasi adulteram. Certe qui

(34) Apud Hieronymum desideratur *oratores*.

(35) Vulg., *Ecce timor*.

(36) Apud HENR., *Xystus* ; sed mss. legunt *Sextus*.

(37) Apud HIER. *Nec præceps feretur*.

dicunt se causa reipublicæ et generis humani, uxori- bus jungi, et liberos tollere, imitentur saltem pecudes, et postquam uxoris venter intumuerit, non perdant filios, nec amatores uxoribus se exhibeant, sed maritos. »

Cum itaque Socrates uxores quoque publicandas esse instituerit, de communitate quarum nihil omnino tenendum esse videbatur, profecto nihil penitus reliquit proprium, quod videlicet ad communitatem non reduceret. Uxores itaque vult communes esse secundum fructum, non secundum usum; hoc est ad utilitatem ex eis percipiendam, non ad voluptatem in eis explendam, ut videlicet tanta sit in omnibus charitas propagata, ut unusquisque omnia quæ habet, tam filios, quam quæcunque alia, non nisi ad communem omnium utilitatem possidere appetat. Quod diligenter ille attendebat, de quo Valerius Maximus inter cætera commemorat, dicens (38) : « Aulus Fulvius filium suum pravo consilio amicitiam Catilinæ secutum, inque castra ejus temerario impetu ruentem, medio sfinere abstractum, supplicio mortis affecit, præfatus non se illum Catilinæ adversus patriam, sed patriæ adversus Catilinam genuisse. » Et hos fortasse omnes tales veros reipublicæ rectores intellexit, qui ea scilicet quæ possidere videntur, non sibi, sed communi deputant utilitati. Et hæc quidem vere dicenda est respublica, cujus administratio ad communem geritur utilitatem : et hi vere dicendi sunt concives, qui sic in unum tam corpore quam devotione inhabitant, ut in eis completum videatur, quod de perfectione primitivæ Ecclesiæ, quam nunc monasteriorum conventus imitantur, per Psalmistam dicitur : *Ecce quam bonum et quam jucundum habitare fratres in unum* (Psal. cxxxii, 1). Et hinc eorum unanimis convictus recte civitas est appellandus, ubi par æquitatis censura unicuique quod suum est servat, et in omnibus æqua dispensatio tenetur, et prout cuique opus est, et facultas permittit, omnia dispensantur, et ad unum exitum, hoc est ad communem civitatis incolunitatem, quæ omnia fiunt intenduntur, ut in omnibus sine murmuratione sincera charitas conservetur. Unde

Clemens ad Jacobum Hieronymus ad Heliodoscribens : « Nisi in communi vivendum esse adhortaretur : Denique, inquit, Græcorum quidam sapientissimus hæc ita sciens esse, ait : Sicut non potest aer dividi, nec splendor solis ; ita nec reliqua, quæ communiter in mundo hoc omnibus data sunt ad habendum dividi debere, sed habenda esse com-

munia. Alioquin non est triumphans Urbem in proximum charitas gressus est. »

perfecta, quæ quærit quæ sua sunt, sed [non] amici sui commoda. »

Ad hanc profecto æquitatis censuram illa civitatum definitio spectat, de qua verba Tullii Macrobius exponens ait : « Illa autem definitione quid pressius potest esse, quid cautius de nomine civitatum, quam concilia, » inquit, « cœtusque hominum jure sociati, quæ civitates appellantur ? » Secundum quam quidem definitionem conventus quilibet Christianæ religionis proprie civitates dicendi sunt, et concives proprie fratres, in quo per gratiam renati. Unde et Veritas de societate Ecclesiæ dicit : *Non potest abscondi civitas supra montem posita* (Matth. v, 14). Cui et illud in Ezechiele concinit de ædificio civitatis super montem ostenso, atque illud Psalmistæ, *Jerusalem quæ ædificatur ut civitas* (Psal. cxxi, 3). Ad hanc, credo, reipublicæ communitatem cum nos adhortarentur philosophi, egregie per naturalem justitiam commendaverunt positivam, hoc est hanc quam ipsi ponere et statuere in conventibus civitatum cœperunt, et congrue ad concordiam et communitatem hominum in terris, concordiam superiorum et cœlestium rerum, quæ communiter nostris usibus deputatæ sunt, introduxerunt ; ut cum omnem beneficium solis et cæterorum communiter accipiamus, admoneamur ex his et nos ipsi nobis invicem communiter subvenire ; et cum major mundus divina dispositione singulis suis partibus nobis subveniat, qui nec sibi ipsi, sed nobis factus est ; ex hoc præcipue minor mundus, id est singuli homines admoneantur, mutuis sibi beneficiis subvenire, et ad communem omnia quæ habemus utilitatem disponere ; præcipue cum id ipsum Deus omnium remunerator se aper-tissime velle insinuet, cœlestia quoque et universa quæ in mundo sunt, et insensibilia omnium nostrum usibus, ad quos et facta sunt, subjiciendo, sicut per Psalmistam (viii, 8) de homine ad Deum dicitur suis verbis : *Omnia subjecisti sub pedibus ejus, etc.*

Quantum etiam illud magnificandum est ac prædicandum, quod cum rectitudine civilis honestatis Plato institueret, a verbis quoque inhonestis et fabulosis, sicut et a turpibus factis providet, ut in nullo civitatis ordinationem labefactari permitteret. Unde et cum civitatis recte ordinandæ traderet institutionem, poetas a civitatibus ejiciens esse de crevit, sicut in secundo *De civitate Dei* (38) beatus Augustinus his verbis commemorat : « An forte, » inquit, « Platoni potius palma danda est, qui cum ratione formaret qualis esse civitas debeat, tanquam adversarios civitatis (39) poetas censuit urbe pellendos. » Item post aliqua : « Quod si Plato poetas ipsos, vel pro arbitrio mentientes, vel hominibus miseris quasi deorum facta pessima imitanda proponentes, omnino in civitate bene instituta vivere noluit. » Ac si

(38) VALER. MAX. lib. v. c. 8.

(38) L. II, c. 14.

(39) In mss. S. Augustini libri solet legi *adversarios veritatis*.

aperte factis et ipsis illud jam prædicaret : *Omnis qui mentitur occidit animam* (Sap. 1, 11) ; » atque illud Apostoli : *Fornicatio et omnis immunditia nec nominetur in vobis sicut decet sanctos, aut turpitudine aut stultiloquium, aut scurrilitas quæ ad rem non pertinent*, etc. (Ephes. v, 3). » Quid etiam philosophia de poeticis æstimet musis, et quantum indignetur aliquem alumnum suum ad meretriculas illas unquam divertere, in ipso aditu libri Boetii *De consolatione* philosophiæ diligenter exprimitur, ubi de ipsa ad consolandum philosophum accedente et inspiciente musas philosopho illi assistentes, ipse ait philosophus : « Quæ ubi poeticas musas vidit nostro assistentes thoro, fletibusque meis verba dictantes, commota paulisper, ac torvis inflammata luminibus : quis, » inquit, « has scenicas meretriculas ad hunc ægrum permisit accedere, quæ dolores ejus non modo nullis remediis foverent, verum dulcibus insuper alerent venenis? Hæ sunt enim quæ infructuosis affectuum spinis uberem fructibus rationis segetem necant, hominumque mentes assuefaciunt morbo, non liberant. At si quem profanum uti vulgo solitum vobis blanditiæ vestræ detraherent, minus moleste ferendum putarem. Nihil quippe in eo nostræ operæ læderentur. Hunc vero Eleaticis atque academicis studiis innutritum, sed ite potius, Sirenæ usque ad exitum dulces, meisque eum musis curandum sanandumque relinquit. His ille chorus increpitis dejecit humi mæstior vultum, confessusque rubore verecundiam, tristis excessit (40). »

Quanto etiam effectu subitam plebem rectores civitatum amplectantur, ut eis magis per amorem adesse, quam per damnum præesse recognoscant, et se potius ministros quam dominos, certum præfixerunt philosophi decretum, cum tales eos descriperunt, qui juxta illud Tullii, pro libertate patriæ non solum pugnare, verum et vitam ponere non formident : certi de illa cœlestis beatitudinis sede, quæ Scipioni revelata promittitur. De quo et nonnulla apud gentiles ipsos in præsto nobis sunt exempla, qui propriæ saluti suorum sospitatem præponerent, et plus suos quam seipsos se diligere exhiberent : quod in duobus Deciis, quod in Platone, quod in multis aliis mirari vehementer cogimur. Nam et illi pro salute suorum morti se devovisse, et viriliter eam sustinuisse referuntur, et hic siti periclitans oblatam aquam suscipere recusavit, et communi periculo maluit cum suis occumbere, quam se solum superstitem haustu refocillatum conservare, quod et dilectus Domino David antea suæ indolis reliquerat exemplum. Erubescant ad hæc hujus temporis abbates quibus summa religionis monasticæ cura commissa est, erubescant, inquam, et respiscant saltem gentilium exemplo

(40) S. Thomas hunc Boetii locum commentans, *Fleys*, inquit, *est civitas Græciæ, in qua studuit Aristoteles, unde studia sua dicuntur Eleatica. Academia autem fuit civitas vel villa in qua studuit*

A commoti, quod in oculis fratrum vilia pulmentorum pabula ruminantium, exquisita fercula ac multiplicia imprudenter devorant. Attendant et Christiani principes quanto fortitudinis zelo justitiam gentis amplexæ sint, et illud inter cætera Valerii Maximi (41) quasi præ oculis affixum semper in exemplo gerant. Illud, inquam, de quo scriptum est : Zeleuchus cum filiis suis [*i. filius suus*] adulterii crimine damnatus, secundum jus ab ipso statutum, utroque oculo carere deberet, ac tota civitas in honorem patris pœnam adolescentulo remitteret, aliquandiu repugnavit : tandem populi precibus victus, suo prius, deinde filii oculo eruto, utriusque usum videndi reliquit. Item debitum supplicii modum legi reddidit. Magnus in hoc filii amor, sed major justitiæ exhibetur. Naturæ indulsi quantum potuit, sed tamen virtus naturam superavit. Plus se principem quam patrem profiteri voluit. Quanta etiam pro veritate et fidelitate conservanda sustinuerint, et quanto fortitudinis zelo libertatem animi sibi vindicaverint, ille in exemplo præstat, qui ne conjurationem in supplicium tyrannus a se et consociis suis factam detegere cogi, et socios prodere posset, linguam sibi morsu vehementi præcisam, ipse in os prædicti tyranni sævientis expuit, sicut et secundus Boetii *De consolatione* philosophiæ liber continet.

Quod si ad ipsorum philosophorum perfectionem vitæ rationis nostræ examen sublevemus, summam in eis anachoretarum seu monachorum mirabimur abstinentiam et contemplativæ vitæ celsitudinem. De quorum quidem conversione a sæculo ad solitariæ vitæ quietem, tum propter illecebras sæculi fugiendas, tum etiam pro desiderio divinæ contemplationis et philosophiæ studio adipiscendæ, multi posteris scribere curaverunt. Unde et beatus Hieronymus in secundo contra Jovinianum ad impudentiam illius Epicurei hæretici conterendam, philosophorum quoque ab illecebris sæculi conversionem inducit dicens : « Nos quorum et conversatio in cœlis est, nec ei debemus cui nascimur, sed cui renascimur. Esus carniæ et potus vini, ventris est satietas (42), seminarium libidinis est. Unde et comicus : « Sine Cerere, inquit, et Libero friget Venus. » Per quinque sensus quasi per quasdam fenestras vitiorum ad animam introitus est. Non potest metropolis et arx mentis capi, nisi per portas irruerit hostilis exercitus. Si circensibus quisquam delectatur, si athletarum certamine, si mobilitate histrionum, si formis mulierum, si splendore gemmarum, vestium, etc. Hujusmodi per oculorum fenestras animæ capta libertas est, et impletur illud propheticum : *Mors intravit per fenestras nostras* (Jerem. ix, 21). Igitur cum per has portas quasi quidam perturbationum cunei ad arcem nostræ mentis intraverint, ubi erit libertas? ubi fortitudo ejus? ubi de Deo cogitatio? maxime cum tactus depingat sibi

Plato, unde studia sua dicuntur Academica.

(41) Val. Max. lib. vi, c. 15.

(42) Apud Hier., *ventrisque satietas.*

etiam præteritas voluptates, et recordatione vitiorum cogat animam compati, et quodammodo exercere quod non agit. His igitur rationibus invitati multi philosophorum, reliquerunt frequentias urbium, et hortulos suburbanos, ubi ager irriguus et arborum comæ, et susurrus avium, fontis speculum, rivus murmurans, et multæ oculorum auriumque illecebræ, ne per luxum et abundantiam copiarum animæ fortitudo mollesceret, et ejus pudicitia stupraretur. Inutile quippe est crebro videre per quæ aliquando captus sis, et eorum te experimento committere, quibus difficulter carcas. Nam et Pythagorici hujuscemodi frequentiam dedignant, in solitudine et desertis locis habitare consueverant. Platonici quoque et Stoici in templorum lucis (43) et porticibus versabantur, ut admoniti augustioris habitaculi sanctitate, nihil aliud quam de virtutibus cogitarent. Sed et ipse Plato cum dives esset, et thorum ejus Diogenes lutatis pedibus conculcavit, ut posset vacare philosophiæ, elegit academiam (44) villam ab urbe procul, non solum desertam, sed pestilentem, ut cura et assiduitate membrorum (45) libidinis impetus frangerentur, discipulique sui nullam aliam sentire voluptatem, nisi earum rerum quas discerent. »

De quibus et Hieronymus ad Eustochium scribens, cum austeram Ægyptiorum monachorum per cellulas divisorum descripsisset vitam : « Tales, inquit (46), philosophiam Platonici sermonis imitantur, tales Josephus in Judaicæ captivitatis historia Essenos debere refert. » Philosophiam dicit Platonici sermonis, quam in sermone suo Plato ipse, sive Platonici prædicabant. Hi quidem juxta Macrobius (47) ad tantam vitæ celsitudinem pertingisse videntur, ut ipsi a quibusdam soli virtutes habere crederentur, ac per eas soli fieri beati. Plotinus vero inter philosophiæ professores cum Platone princeps, ut ait Macrobius, cum quatuor virtutes quadrifariam divisisset, in Platonicas (48) scilicet virtutes, et purgatorias, et quæ sunt purgati animi ac defecati, atque exemplares; purgatorias philosophantibus quasi proprias assignat; et hæc sunt, inquit, hominis, qui divini capax est, solumque animum ejus expediunt, qui decrevit se a corporis contagione purgare, et quadam humanorum fuga solis se inserere divinis; quorum, inquiunt, prudentiam esse mundum istum et omnia quæ in mundo insunt divinorum contemplatione despiciere, omnemque animi cogitationem in sola divina dirigere. Temperantiæ autem, omnia relinquere in quantum natura ponitur, quæ corporis usus requirit, ac si et ipsi pariter cum ipsa veritate tam factis quam verbis ament omnibus [f. omnes] : *Intrate*

A *per angustam portam* (Matth. vii, 13), et : *Beati qui se castraverunt propter regnum cælorum* (Matth. xix, 12). Nam et hunc finem esse eis propositum constat, de perceptione scilicet æternæ vitæ, quem et ipse Dominus nobis assignavit, et quem Israel minus attendebat spe et ambitione terrenæ felicitatis Deo magis subjectus, quam desiderio æternorum. Unde et eis litteræ veneratoribus nulla retributio in lege de observatione legis juxta litteram promissa aut expectanda est, nisi prosperitas terrena, ad quam tecto inhiant desiderio. Quæ quidem promissio in Deuteronomio aperte continetur capitulo xxiv et xxviii. At vero qui hic transitoria despiciunt, necesse est ut potiora his aliqua sperent quæ sunt æterna, sicut philosophi et Christiani. B Hinc et supra Hieronymus consolationem Socratis induxit super condemnatione ejus ad mortem immeritam, de promerenda immortalis animæ beatitudine, tam in fide Sanctæ Trinitatis, quam in spe futuræ beatitudinis conjunctos nobis fuisse philosophos intelligamus, et eundem utrisque finem esse propositum ac bravium ipsum, videlicet summum quod Deus est Bonum. Unde et cum superius de ipso Socrate beatus ageret Augustinus (49), dictum est de eo inter cætera : « Hic animum intendit ad hoc quod esset beatæ vitæ necessarium propter quam unum omnium philosophorum invigilasse ac laborasse videtur industria. » Qui etiam de discipulis Socratis adjecit dicens : « Quorum certatum studium fuit, in quæstionum moralium disceptatione versari, ubi agitur de summo bono, sine quo fieri beatus nullus potest. Ad hoc et illa pertinet exhortatio, quam D rectoribus reipublicæ Tullius scribit, inducens scilicet avum Scipionis, cum eo per somnum ita loquentem : Sed quo sis, Africane, alacrior ad tutandam rempublicam, sic habeto : Omnibus qui patriam conservaverint cer-

Hieronymus ad Paulinum presbyterum de omnibus divinæ historiæ libris : « Legimus in veteribus historiis, quosdam lustrasse provincias, novos adisse populos, maria transiisse, ut eos quos ex libris noverant, coram quoque viderent. Sic Pythagoras Memphiticus vates, sic Plato Ægyptum et Architam Tarentinum eamque oram Italiæ quæ quondam Magna Græcia dicebatur, laboriosissime peragravit; ut qui Athenis magister erat et potens, cujusque doctrinam Academiæ gymnasia personabant, fieret peregrinus atque discipulus, malens aliena verecunde discere, quam sua imprudenteringere. Denique cum litteras quasi toto fugientes orbe persequitur, captus a piratis et venundatus,

(43) Apud Hier., *locis*.

(44) Apud Hier., *Academicam*.

(45) Apud Hier., *morborem*.

(46) Textum Hieronymi non satis fideliter hic citat Abælardus. Nam apud Hieronymum sic legitur : *Tales Philo Platonici sermonis imitator : tales*

Josephus, Græcus Livius in secunda Judaicæ captivitatis historia Essenos refert.

(47) Macrobi. l., i in Sam. Sap. c. 8.

(48) Apud Macrobius non *Platonica*, sed *politica* dicuntur.

(49) Aug. De civit. Dei, l. 8. c. 3.

tum esse in cœlo defini- etiam tyranno crudelis-
tum locum, ubi beati ævo- simo paruit, vincetus et
sempterno fruuntur. Ni- servus. Tamen quia phi-
hilest illi principi Deo..... losophus, major emente
qui omnem mundum re- se fuit. »
git, quod quidem in ter-
ris fiat acceptius quam concilia cœtusque hominum
jure sociati, quæ civitates appellantur. »

Bene autem subdidit, ex his quæ in terris fiant, hoc est in communi hominum habitatione, quod ad activam referendum est vitam, quæ in necessitatibus proximi, cum quo inhabitat, amore quoque ipsius laborat in terrenis, ut habeat unde tribuat necessitatem patienti, et ei fructum sui commiscet laboris. Majoris quippe meriti solitaria vita est contemplationis, qua nos nimius divini amoris fervor ad contemplationem divinæ visionis suspendit, omni jam mundanarum necessitatum sollicitudine postposita, et quasi in cœlestibus nostram tenet conversationem. Quod nec ipsa Macrobiani expositio notare prætermisit, activam rectorum vitam per hoc a contemplatione philosophorum distinguens. Duos itaque continentium ordines in philosophis concluderunt, cum alios adhuc purgari per abstinentiæ ac studii assiduitatem dicunt, qui fortasse philosophantes rectius quam philosophi dicendi sunt, et communi habitatione studiorum, formam cœnobarum tenent monachorum, qualem et Josephus in octavo decimo Antiquitatis libro vitam Essenorum describit, cum Hebræos quoque tria genera philosophorum et eorum sectas distingueret, quorum alios Pharisæos, alios Sadducæos, alios Essenos appellat. Quos quidem novissimos miris effert laudibus, alios jam purgati ac defecati animi esse, in quorum carne jam per diutinam abstinentiam mortificata nullus jam irrepere vel dominari concupiscentiæ motus valet, qui jam solitaria habitatione viventes, suo ipso sufficienti præsidio, qualium perfectam anachorctarum vitam dicimus, quos quidem juxta Hieronymum ad Rusticum monachum scribentem de conventu monasteriorum egredi oportet quasi de schola philosophantium, ut illic sub regula disciplinæ instruantur, atque tam exemplo aliorum, quam verbo ad perfectionem erudiantur, et a recenti consuetudine voluptatum abducti purgantur. Hic purgati jam, et in omnibus instructi, cunctisque tentationum motibus repulsis, quasi sui ipsorum victores, sui regimen securi suscipiant, et ad videndum Deum purgatis jam mentibus toti anhelent, ut jam nulla hominum

frequentia vel aspectu ab illa contemplationis celsitudine revocentur. Quantum autem mundi contemptus apud philosophos fuerit, et quam sibi arctam vitam a sæculo recedentes instituerint, quantumque alios ad hoc

Ambrosius in epistola ad Irenæum: « Pythagoricum mandatum in aliorum scriptis prædicari invenimus, quod ille discipulos suos communem atque usitam populo prohibuerit ingredi viam. Sed hoc unde

A ipsum tam factis ipsis assumperit non est incognitum. Nam cum ex populo Judæorum, ut plerique arbitrantur, genus duxerit, ex ejus disciplina derivavit etiam magisterii præcepta, meritoque magnus apud philosophos habitus; æqualem, ut aiunt, vix reperit. Legerat itaque in Exodo Moysi præceptum esse, ut montem cum sacerdotibus ascenderet, potulus autem deorsum staret. Separavit igitur sacerdotes a populo, et postea ipsum Moysen intra nubem intrare præcepit. Vides divisiones? nihil in sacerdotibus plebeum requiri, nihil popolare, nihil commune cum studio atque usu et moribus inconditæ multitudinis? Supergradiamur igitur plebeias opiniones, et strata quædam gregalis conversationis, ac detrite vitæ orbitas declinemus vulgaris semitæ: solum quæramus nobis viam inaccessam sermonibus insolentium, inviam operibus imperitorum, quam nullus maniaculus deterat. »

mista ait: *Divitiæ si affluant, nolite cor apponere (Psal. lxi, 11)*, inter cætera meminit dicens: « Et mihi res non me rebus supponere conor, ut videlicet ego ipsis dominem, non ipsæ mihi aliqua sui ambitione capto et usque ad illicita pertracto. » Hinc est illa Hieronymi ad Julianum exhortatio: « Contemnis aurum? contempserunt et mundi philosophi, e quibus unus, ut cæteros sileam, multarum possessionum pretium projecit in pelagus, Abite, dicens, in profundum, malæ cupiditates, ego vos mergam, ne ipse mergar a vobis. » Quem quidem in secundo contra Jovinianum ex nomine videtur exprimere, ubi de amore studii philosophorum loquitur dicens: « Quosdam legimus sibi effodisse oculos, ne per eorum visum a contemplatione philosophiæ avocarentur. Unde et Crates ille Thebanus projecto in mare non parvo auri pondere: « Abite, » inquit, « pessum, malæ cupiditates, ego vos mergam, ne ipse mergar a vobis. » Idem in eodem: Pythagoræ, Socratis, Antisthenis, et reliquorum frugalitatem referrem in confusionem nostram, nisi et longum esset

et proprii operis indigeret. Hic certe est Antisthenes qui cum gloriose docuisset rhetoricam, audissetque Socratem, dixisse fertur ad discipulos suos: Abite, et magisterium quaerite, ego enim reperi. Statimque venditis quæ habebat, et publice distributis, nihil sibi plusquam palliolum reservavit. Paupertatisque ejus et laboris et Xenophon testis est in Symposio, et innumerabiles libri ejus; quorum alios philosopho, alios rhetorico genere conscripsit. Hujus Diogenes ille famosissimus sectator fuit, potentior rege Alexandro, et naturæ humanæ victor. Nam cum discipulorum Antisthenes nullum reciperet, et perseverantem Diogenem removere non posset, novissime clava minatus est nisi abiret. Cui ille subjecisse dicitur caput, atque dixisse: « Nullus tam durus baculus erit, qui me a tuo possit obsequio separare. » Refert Satyrus qui illustrium virorum scribit historias, quod Diogenes pallio duplici usus sit propter frigus, peram procellario habuerit, secumque clavam ob corpusculi fragilitatem, qua jam senex membra sustentare solitus erat et ἡμάρβιος vulgo appellatus sit, in præsentem poscens a quolibet et accipiens cibum. Habitavit autem in portarum vestibulis et in porticibus civitatum, cumque se torqueret in dolio, volubilem habere domum jocabatur, et se cum temporibus immutantem. Frigore enim os dolii vertebat in meridiem, æstate ad septentrionem, et utcumque se sol inclinaverat, Diogenes simul prætorium vertebatur. Quodam vero tempore habens ad potandum caveum ligneum, vidit puerum manu concava bibere, et elisisse illud fertur ad terram dicens: « Nesciebam quod et natura habet poculum. » Quid ad hoc dicturi sunt nostri temporis monachi, et qui se mundum cum Christo contemnere profitentur? Quid, inquam, dicturi sunt, qui ut vinum in dulcedine bibant, pigmenta studiosè conficiunt, scyphos pretiosos et nitidos quaerunt, nec communi hominum victu vel apparatu contenti sunt? Adde et illud in laudem philosophi quod Valerius Maximus

(50) Apud Hier., *Abiyam*.(51) Apud Hier., *denique quosdam*.

A refert (53) de invicta ejus constantia, his verbis scribens: « Alexander continentiam Diogenis vincere nequivit, ad quem cum in sole sedentem accessisset, hortareturque, ut si qua sibi præstari vellet indicaret. Ille, inquit, cætera omittit, verum nolo ne mihi obstes a sole. Quapropter dicitur Alexander primus [*l. prius*] movisse gradu suo Darium armis suis, quam Diogenem divitiis. »

Plurimi etiam philosophorum multis possessionibus suis omnino abrenuntiantes, adeo arctam et laboriosam arripuerunt vitam, ut labore manuum omnia sibi necessaria præpararent, quasi jam tunc nobis formam perfectionis anachoretarum ex abstinentia et labore manuum prætenderent; ac si illud Apostoli divinitus inspiratum jam audissent: *Qui non laborat, non manducet* (II *Thess.* III, 10); atque illud Psalmistæ: *Labores manuum tuarum quia manducabis, beatus es, et bene tibi erit* (*Psal.* CXXVII, 2). Unde Hieronymus ad Heliodorum scribens: « Apud Græcos, inquit, philosophus ille laudabatur, qui omne quo uteretur usque ad pallium et annulum manu sua factum gloriatus est. » Quanta autem animis eorum fortitudo fuerat, et quantus castimoniam amor, neque hoc sancti doctores tacerunt. Unde Socratem usque ad mortem in correctione stultorum ac vitiosorum perstitisse, et pro veritatis assertionem quasi martyrem et certum de remuneratione occubuisse, tam divini quam sæculares commemorant codices. Hinc est illud Valerii Maximi: « Socratem damnaverunt, qui novam religionem introducere videbatur. » Quæ vero hæc nova religio esset? de commendatione scilicet virtutum et reprehensione vitiorum, cum in ethicis suis mores hominum ad honestatem informaret, beatus Augustinus in VIII *De civitate Dei* exponit dicens: « Constat cum imperitorum stultitiam scire se aliquid opinantium, etiam in ipsis moralibus quaestionibus, lepore mirabili et acutissima urbanitate agitare. Unde et concitatis inimicitiis calumniosa criminatione damnatus, morte mulctatus est. Sed eum postea illa ipsa quæ publice damnaverat Atheniensium civitas publice luxit, in duos accusatores ejus usque adeo populi indignatione conversa, ut unus eorum oppressus vi multitudinis interiret, exsilio autem alter voluntario atque perpetuo poenam similem evaderet. Tam præclara igitur vitæ mortisque fama Socrates reliquit plurimos suæ philosophiæ sectatores, quorum certatim studium fuit in quaestionum moralium disceptatione versari, ubi agitur de summo bono, sine quo fieri beatus nullus potest. » In eodem quoque refert prædictus sanctus, loco innumerabilem videtur exercitum, flesse Agellius [A. Gellius] hoc

(52) *Lege cogere*, ut apud Hieronymum.

(53) Val. Max. lib. IV, c. 3.

Stoicis placuisse de subitis animi perturbationibus ex timore provenientibus, quod cum ex terribilibus rebus veniunt, necesse est ut etiam sapientis animum moveant; ita ut parumper vel pavescat vel contristetur. Hoc tamen interesse censent inter animum sapientis et stulti, quod stulti animus eidem passionibus cedit atque accommodat assensum: sapientis autem quamvis eos necessitate patiatur, retinet tamen de his quæ appetere vel fugere rationabiliter debet, veram et stabilem inconcussa mente sententiam.

Quis illam Diogenis constantiam atque animi robur invictissimum maxima admiratione non excipiat, qui morte potius febres excludere, quam eas sibi dominari elegerit, et se magis infirmitatis victorem, quam ab ea victum custodire? Unde et Hieronimus in secundo contra Jovinianum de ejus quoque magnanimitate adjecit, dicens sive ex sua sive ex Satyri persona, qui illustrium virorum scripsit historias. « Virtutem, » inquit, « ejus et continentiam mors quoque indicat, nam cum ad agonem Olympiarum, qui magna frequentia Græciæ celebrabatur, jam senex pergeret, febrim in itinere apprehensus, dicitur occubuisse in crepidine viæ: volentibusque eum anicis, aut in jumentum aut in vehiculum tollere, nec acquievit, sed transiens ad arboris umbram locutus est: « Abite, quæso, et spectatum pergite. Hæc me nox, aut victorem probabit aut victum. Si febrem vicero, ad agonem veniam; si me vicerit febris, ad inferna descendam, ibique per noctem eliso gutture, non tam mori se, ait, quam febrem morte excludere. » Quid iste facturus esset in persecutione fidelium, cum ei pro fide dimicandum immineret, et pro æterna temporalem vitam impendendam, et sic perpetuam mortem evitandam crederet, qui ne febrim opprimeretur, morte medicinam adhibuit, aperte protestatus quam parvi penderet vitam hanc ærumnis implicatam. Huic et illam quam supra meminimus adhibere philosophorum mirabilem tolerantiam, qua nonnulli eorum effossionem oculorum, ne a contemplatione philosophiæ per eos devocarentur, quasi illud Veritatis ad litteram interpretantes: *Si oculus tuus scandalizat te, erue eum et projice abs te (Matth. xviii, 9)*. In quo aperte docuerunt, quantum corporeo lumini mentis oculos præponerent, et quantum carnem ipsam spiritui subjacerent, cum fenestras corporis, de quibus propheta conquiritur dicitur: *Oculus meus depraedatus est animam meam (Thren. iii, 51)*, tanta passionum molestia obstruere sustinerent.

Dicit fortasse aliquis hoc omnino fortitudinem aut virtutem apparere, non esse, imo pro furore habendum, quod sibi ipsi Diogenes manum intulerit, de quo nec Samsonem, neque aliquem excusare

(54) Miles hoc loco pro carnifice seu questionario sumitur, phrasi Augustino non omnino inso-

præsumimus, nisi hoc committant familiari aliquo mandato sibi divinitus inspirato, sicut de Samsonem creditur factum, ad ulciscendum scilicet de Allophilis, quos pariter secum stravit, et de nonnullis virginibus Christianis, quæ se flammis vel aquis injecerunt, ne a gentilibus corrumpentur. Unde Augustinus *De civitate Dei* libro primo: « Quædam, » inquit, « sanctæ femine tempore persecutionis ut insectatores suæ pudicitie devitarent, in rapturam atque necaturam se fluvium projecerunt, eoque modo defunctæ sunt, earumque martyria in Catholica Ecclesia veneratione celeberrima frequentantur. De his nihil temere audeo judicare: utrum enim Ecclesiæ aliquibus fide dignis testificationibus, ut earum memoriam sic honoret, divina persuaserit auctoritas nescio, et fieri potest ut ita sit. Quid enim si hoc fecerunt non humanitus deceptæ, sed divinitus jussæ; nec errantes, sed obediens? » Ad hoc maxime illud Hieronymi spectare videtur quod ait super Jonam prophetam, eo quidem loco, quo scriptum est, Jona dicente: *Tollite me, et mittite in mare, et cessabit mare a vobis (Jon. i, 12)*, illud, inquam, Hieronymi quo dicitur: « Non est enim nostrum mortem arripere, sed illatam libenter accipere: unde et in persecutionibus non licet propria manu perire, absque ubi castitas periclitatur. » Item in eodem *De civitate Dei* libro: « Nec Samson, » inquit, « aliter excusatur, quod seipsum cum hostibus ruina domus oppressit, nisi quod latenter Spiritus hoc jusserat, qui per illum miracula faciebat. » Item in eodem: « De Samsonem aliud nobis fas non est credere. Cum autem Deus jubet, seque jubere sine ullis ambagibus intimat, quis obedientiam in crimen vocat, quis obsequium pietatis accusat? Nam et miles (54) cum obediens potestati, sub qua legitime constitutus est, hominem occidit, nulla civitatis suæ lege reus [est homicidii, imo nisi fecerit, reus imperii deserti atque contempti. Quod si ita est, jubente imperatore, quanto magis jubente Creatore? »

In his itaque ista animi magnitudo atque constantia virtus fortitudinis esse potuit, quod in Diogene minime comperimus. Ubi enim non est considerata laborum perpessio, hoc est provida et rationabilis, non subest tolerantie causa, certum est fortitudinem non esse, cum hoc ad descriptionem fortitudinis attineat. Nec nos quidem in hoc virtutem Diogenis satis commendare valemus, quod rationabiliter factum esse non agnoscamus; sed illi magis B. Augustini sententiæ assentimus, qua in eodem capitulo primi libri *De civitate Dei* de intersectoribus sui subjunctum est: « Quicumque hoc in seipsis perpetraverunt, animi magnitudine mirandi, non sapientie sanitate laudandi sunt. Quamquam si rationem diligentius consulas, nec ipsa quidem animi magnitudo recte nominabitur, ubi quisque non valendo tolerare, vel quæque aspera, vel lenti, qua etiam utitur in sermone 302, n. 13.

aliena peccata, seipse interemerit. Magis enim mens A infirma deprehenditur, quæ ferre non potest vel duram sui corporis severitatem [servitutem], vel stultam vulgi opinionem, sicut de Catone vel Lucretia legimus, cum ille quidem qui tanti nominis ac rigoris æstimabatur, seipsum Uticæ occiderit, ne sub Cæsare libertatem amitteret; et illa laudis nimium avida, verita sit ne putaretur, quod violenter est passa cum viveret, libenter passa si viveret. » Item in eodem: « Si magno animo fieri putandum est, cum sibi homo ingerit mortem, ille potius Theobrotus (55) in hac animi magnitudine reperitur, quem ferunt lecto Platonis libro, ubi de immortalitate animæ disputatum est, se præcipitem dedit de muro, atque ita de hac vita migrasse ad eam quam credidit esse meliorem... Quod tamen magne potius esse factum, quam bene, testis esse potuit Plato ipse quem legerat, qui profecto id præcipue potissimumque fecisset vel etiam præcepisset, nisi ea mente qua immortalitatem animæ vidit, nequaquam faciendum, quin etiam prohibendum esse iudicasset. » Item post aliqua: « Restat una causa, de qua dicere cœperam, qua utile putatur, ut se quisquam interficiat, scilicet ne in peccatum irruat, vel blandiente voluptate, vel dolore sæviante: quam causam si voluerimus admittere, eo usque progressa perveniet, ut hortandi sint homines tunc se potius interimere, cum lavacro sanctæ regenerationis abluti, universorum remissionem acceperint peccatorum. Tunc enim tempus est cavendi omnia futura peccata, cum sunt omnia deleta præterita. » Item: « O mentes amentes! Quis est hic tantus non error, sed furor? »

Constat ipsorum quoque iudicio philosophorum hoc detestandum esse, ut sibi aliqua ratione manus aliquis injiciat, quod sine ulla penitus exceptione damnaverunt, sicut jam supra ex ipsa Platonis sententia cognovimus, et Macrobius diligenter tam ipsum, quam Ciceronem secutus, exponit, eo scilicet loco commentatus, ubi Cicero describens somnum Scipionis, ipsum inducit Scipionem cum Paulo patre ei apparente loquentem, et desiderantem quoque ad æternæ vitæ beatitudinem quoquo modo posse properare; quam sibi per avum suum intellexerat revelatam, atque bonis reipublicæ rectoribus a Deo esse in cœlis præparatam. « Quæso, » inquit, « Pater sanctissime atque optime, quoniam hæc est vita, ut Africanum audio dicere: Quid moror in terris, quin huc ad vos venire propero? Non est ita, » inquit ille, nisi enim cum Deus istis te corporis custodiis liberavit, huc tibi aditus patere non potest. Quare et tibi, Publi, et piis omnibus retinendus animus in custodia corporis; nec injussu ejus, a quo ille est vobis datus, ex hominum vita

migrandum est, ne munus assignatum a Deo ipsi fugisse videamini. » Macrobius super hunc locum (56): « Hæc secta et præceptio Platonis est, qui in Phædone definit homini non esse sua sponte moriendum. Sed in eodem tamen dialogo idem dicit mortem philosophantibus appetendam, et ipsam philosophiam meditationem esse moriendi. Sed Plato duas mortes hominum novit, nec hoc nunc repeto quod superius dictum est, duas esse mortes, unam animæ, animalis alteram. Sed ipsius quoque animalis, hoc est hominis, duas asserit mortes, quarum unam naturam, virtutes alteram præstant. Homo enim moritur cum anima corpus relinquit solutum lege naturæ. Mori enim dicitur, cum anima adhuc in corpore constituta corporeas illecebras, philosophia docente, contemnit, et cupiditatum dulces insidias reliquasque omnes exiit passiones. Hanc ergo mortem dicit Plato sapientibus appetendam. Illam vero quam omnibus natura constituit, cogi, vel inferri, vel accersiri vetat, docens expectandam esse naturam. Hoc quoque addidit nos esse in dominio Dei (57), cujus tutela et providentia gubernamur. Nihil autem esse, invito domino, de his quæ possidet, ex eo loco in quo sum constituerat, auferendum. Et sicut qui vitam mancipio extorquet alieno, crimine non carebit, ita eum qui finem sibi, Domino necdum jubente, quæsierit, non absolutionem consequi, sed reatum. » Hæc Platonice sectæ semina altius Plotinus exsequitur: « Cum constet, inquit, remunerationem animis illis esse tribuendam, pro modo perfectionis, ad quam in hac vita unaquæque pervenit, non est precipitandum vitæ finis, cum adhuc proficiendi esse possit accessio. Ergo, inquit, qui jam perfecte purgatus est, manum sibi debet inferre, cum non sit ei causa remanendi, quia profectum ulterius non requirit, qui ad superna pervenit. Sed hoc ipso, quo sibi celerem finem spe fruendæ beatitudinis accersit, irretitus laqueis passionis: quia spes sicut timor passio est. Et hoc est quod Paulus filium spe vitæ verioris ad se venire properantem prohibet ac repellit. Nisi enim cum Deus, inquit, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest. Nec dicit quod nisi mors naturalis advenerit, mori non poteris, sed huc venire non poteris. Pari autem constantia mors, nec veniens per naturam timenda est, nec contra ordinem cogenda naturæ. »

Cum itaque aut Diogenem aut Theobrotum de sibi illata morte defendere nemo præsumat, arbitrator tamen hoc ad exemplum tolerantiae, et ad contemptum hujus vitæ, et desiderium æternæ nobis salubriter a sanctis Patribus esse propositum; ut hoc saltem laudabile in illo monstretur, quod hæc

(55) Ita omnes pene Augustini mss. legunt, vulgo *Cleombrotus* legitur. Cic. in 4 Tuscul. *Ambraciotam Cleambrotum* vocat.

(56) Macrobius lib. 1 in Somn. Scip., cap. 15.

(57) Apud Macrobius non *Dei*, sed *deorum* legitur.

vitam ita contempserit, non quod sibi manus iniecerit, in isto autem quod immortalem animæ beatitudinem tanto desiderio amplexus sit.

Et si post ab continentiam et magnanimitatem philosophorum eorum quoque continentiam consideremus, multa in confusionem nostram de eis et ab eis scripta reperiemus, et in eis Christianæ castimonie, quam Judæi non intellexerunt, incœpisse pulchritudinem. De qua per Sapientiam dicitur : *O quam pulchra est casta generatio cum claritate !* (Sap. iv, 1) id est continentia vitæ cum illuminatione sapientiæ, cum sint et fatuæ virgines, cujus et laudem statim prosequitur dicens : *Immortalis enim est memoria illius, quoniam apud Deum nota est, et apud homines (ibid.).* Cum præsens est imitantur illam ; et desiderant eam cum se eduxerit, et in perpetuum coronata triumphat, incoinquinatorum certaminum præmium vinceas, quam et Veritas apostolis injungit dicens : *Sint lumbi vestri præcincti* (Luc. xii, 35), et Apostolus maxime commendat dicens : *Bonum est homini mulierem non tangere* (I Cor. vii, 1). Et item : *Volo autem omnes homines esse sicut meipsum ; sed unusquisque proprium habet donum ex Deo ; alius quidem sic, alius vero sic. Dico autem non nuptis et viduis, bonum illis est, si sic permaneant sicut et ego : quod si se non continent, nubant (ibid., 7, 8, 9).* Et rursus : *De virginibus autem præceptum Domini non habeo, consilium autem do. Existimo ergo hoc bonum esse propter instantem necessitatem, quoniam bonum est homini sic esse (ibid. 25, 26).* Et post aliqua : *Volo autem vos sine sollicitudine esse. Qui sine uxore est, sollicitus est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo ; qui autem cum uxore est, sollicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori et divisus est. Et mulier innupta, et virgo cogitat quæ Domini sunt, et sit sancti corpore et spiritu. Quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro. Porro hoc ad utilitatem vestram dico, non ut laqueum vobis injiciam, sed ad id quod honestum est, et quod facultatem præbeat sine impedimento Domino obsecrandi* (I Cor. vii, 32-35). Item : *Igitur et qui in matrimonio jungit virginem bene facit, et qui non jungit melius facit. Mulier alligata est quanto tempore vir ejus vivit ; quod si dormierit vir ejus, liberata est : cui vult nubat, tantum in Domino ; beatior autem erit, si sic permanserit, secundum meum consilium (ibid., 38, 40).*

Quantis autem impedimentis, quantis molestiis et periculis matrimonia abundant, multorum antea testimoniis et lapsuum experimentis didicimus, cum in paradiso mulier statim virum captivaverit, et Nazaræum Domini Samsonem, cujus per angelum nativitas annuntiata fuerat, concupiscentia mulieris usque ad interitum atraxit, et maximum illum prophetarum et regum David, cui et Dominus tantum dederat testimonium dicens : *Inveni virum iuxta cor meum* (Act. xiii, 22), unus Bersabææ aspectus in tantum illaqueavit, ut strenuissimo ac

A fidelissimo Uria interfecto, tam adulterii quam homicidii, seu summæ proditiōnis reus simul constituatur. Et Salomonem illum sapientium maximum usque ad idololatriam voluptas ita prostraverit quasi in idolo illo, ut quod turpissimum est turpiter efferam, cunnum gentilis feminæ per concupiscentiam magis quam idolum ipsum per ignorantiam veneraretur, tanto effectus deterior, quanto ex conscientia sua inexcusabilior. Qui etiam quam facilis sit ac periculosa hujus concupiscentiæ tentatio, ipsemet qui tam graviter hoc expertus est, per semetipsum nobis in Proverbiis exponit dicens : *Mulier viri pretiosam animam capit. Nunquid abscondere potest homo ignem in sinu suo, ut testimonia illius non ardeant ; aut ambulare super prunas et non comburantur plantæ ejus ?* (Prov. vi, 26, 27, 28.) Item : *Dic Sapientiæ : Soror mea es ; et prudentiam voca animam tuam, ut custodiat te a muliere extranea, quæ verba sua dulcia facit. De fenestra enim domus meæ... prospexi... juvenem..., et ecce mulier occurrit ei ornata meretricio præparata ad capiendas animas* (Prov. vii, 4 et seq.). *Statim eam sequitur, quasi bos ductus ad victimam... ignorans quod ad vincula stultus trahatur, donec transfugit sagitta cor ejus, velut si avis festinet ad laqueum ; et nescit quia de periculo animæ illius agitur. Nunc ergo, fili mi, audi me, ne abstrahatur in viis illius mens tua, neque decipiariis semitis ejus, multos enim vulneratos dejecit, et fortissimi quique interfecti sunt ab ea. Viæ inferi domus ejus penetrantes ad inferiora (ibid., 22).* Idem in Ecclesiaste : *Lustravi universa animo meo, ut quærerem sapientiam et rationem, et inveni amariorem morte mulierem, quæ laqueus venatorum est, et sagena cor ejus. Vincula enim sunt manus illius. Qui placet Deo effugiet eam, qui autem peccator est, capiatur ab ea* (Eccl. vii, 26, 27). Item : *Virum de mille unum reperi, mulierem ex omnibus non inveni (ibid., 29).*

His et illa consonant de Ecclesiastico de molestiis et periculoso feminarum consortio tam propriarum quam extranearum : *Non zeles mulierem sinus tui, ne ostendat malitiam doctrinæ nequam. Ne des mulieri potestatem animæ tuæ, ne ingrediat virtute tua et confundaris. Non respicies mulierem multivolam, ne forte incidas in laqueos illius* (Eccl. xix, 1, 2). Item : *Operarius ebriosus non locupletabitur, et qui spernit modica, paulatim decidet. Vinum et mulieres apostatate faciunt sapientes et arguunt sensatos* (Eccl. xio, 1, 2). Item : *Omnis plaga tristitia cordis est, et omnis malitia nequitia mulieris* (Eccl. xxv, 17). *Non est caput nequius super capite colubri, et non ira super iram mulieris. Commorari leoni et draconi placebit, quam habitare cum muliere nequam (ibid., 23).* *Brevis omnis malitia super malitiam mulieris, sors peccatorum cadit super eam (ibid., 26).* *Mulier si primatum habeat, contraria est viro suo, et plaga mortis mulier nequam (ibid., 30, 31).* *A muliere, initium factum est peccati, et per illam omnes morimur. Non des aquæ*

tæ exitum, nec mulieri nequam veniam prodeundi. A carnalibus tuis abscede illam, ne semper abutatur (ibid. 33, 34, 36). Et rursum : *In medio mulierum nolo commorari, de vestimentis enim procedit linea, et a muliere iniquitas. Melior est iniquitas viri quam benefaciens mulier et mulier confundens in opprobrium* (Eccli. XLII, 13, 14). Hinc et ipsa Sapiëntia in laudem virginum seu continentium prorumpit dicens : *Felix sterilis et incoïnquinata, quæ nescivit thorum in delicto, habebit fructum in respectione animarum sanctarum, et spado qui non operatus est per manus suas iniquitatem, non cogitavit adversus Deum nequissima ; dabitur enim ei fidei donum electum, et sors in templo Dei acceptissima* (Sap. III, 13, 14). Et iterum illud quod jam supra posuimus : *O quam pulchra casta generatio cum claritate ; immortalis est enim memoria illius, quoniam apud Deum nota est, et apud homines* (Sap. IV, 1).

Bene autem dicit hanc virtutem non solum apud Deum notam, quasi specialiter approbatam, quod ei in Evangelio centesimum assignat fructum, et eam in semetipso de Virgine natus tam verbo quam exemplo prædicare voluit, quem verum Agnum et sine macula hi qui sine macula sunt, id est virgines, sequi dicuntur quocunque ierit : a quo etiam virginitas octo Sybillarum, beato attestante Hieronymo, spiritum prophetiæ promeruerit ; verum et apud homines, cum solæ virgines Deo consecrandæ manu summi sacerdotis velentur, et diaconissarum obtineant principatum. In quanto etiam honore apud gentiles quam et infidelis virginitas semper habita sit, B. Hieronymus in primo contra Jovinianum exposuit dicens : « Certe Romanus populus quanto honore virgines semper habuerit, hinc apparet quod consules et imperatores, et in curribus triumphantes, qui de superatis gentibus tropæa referebant, et omnis dignitatis gradus, eis viam cedere solitus sit. » Nam quod etiam inter duodecim signa cæli, quibus mundum volvi putant, virginem collocarint, nulli dubium est ; unde magna injuria nuptiarum, ut ne inter scorpios quidem et centauros et cancos, et pisces, et enocrotas uxorem maritumque construxerint. »

His et consimilibus rationibus incitati philosophi continentiæ sibi proposuerunt vitam, tum ut philosophiæ penitus vacare possent, tum plurimum ne eorum fortitudo muliebrium illecebrarum mollitiis enervata succumberet, vel filiorum affectu ad illicita vel turpia quædam cogerebantur, vel labem aliquam infamiæ, quam ex propria non haberent vita, vitiis uxorum contraherent : quarum impudentiæ petulantiam et Socrates expertus satis est cæteris in exemplo, quantum oporteat philosophum vitæ munditiam observare, nec philosophiæ, cui se copulat, alterius quasi adulteræ copulam superinducere. Ut enim in primo contra Jovinianum beatus meminit Hieronymus, « Socrates Xantippem et Miro, nepotem Aristidis, duas habebat uxores : quæ cum cre-

bro inter se jurgarentur, et ille eas irridere esset solitus, quod propter se fœdissimum hominem simis naribus, recalva fronte, pilosis humeris, et repandis cruribus, disceptassent ; novissime verterrunt in eum impetum ; et male mulctatum fugientemque diu persecutæ. Quodam autem tempore cum infinita convicia ex superiori loco ingerenti Xantippæ restitisset, aqua profusus immunda, nihil respondit amplius, quam capite detergo : Sciebam, inquit, futurum, ut ista tonitrua imber sequeretur. » Has profecto molestias atque turpitudines assiduasque inquietudines conjugii inesse Theophrastus noverat, qui pene omnibus diligenter expositis, uxorem sapienti non esse ducendam plurimis astruit rationibus : quasi eam veram intelligat sapientiam, de qua Jacobus apostolus dicit : *Quæ desursum est sapientia primum pudica quidem est, deinde pacifica* (Jac. III, 17). Ac si aperte dicat : Contemplationi studioque divinatorum idoneus non est, qui continentiam vitam non arripit, ut liber a gravissimo uxoris jugo, et quietus a tot et tantis conjugiorum molestiis vivat. Servum nempe se efficit qui se vinculis nuptiarum astringit, proprii que etiam corporis juxta Apostolum potestatem amittit, ut si quandoque etiam a sæculo converti ad religionem voluerit, uxore prohibente, non possit.

Unde et, ut ait Hieronymus in primo contra Jovinianum, illud est Apostoli : « *Servus vocatus es ? non sit tibi curæ, sed et si potes liber fieri, magis utere* (I Cor. VII, 21). Hoc est, etiam si habes, inquit, uxorem et illi alligatus es et solvis debitum, et non habes tui corporis potestatem, atque ut manifestius loquar, servus uxoris es, noli propter hoc habere tristitiam, nec de amissa virginitate suspires, sed etiam si potes causas aliquas invenire discidii, ut libertate pudicitæ perfruaris, noli salutem tuam cum alterius interitu quærere, etc. » Quod autem Theophrastus quoque eam quæ desursum est sapientiam intellexerit, qua jam gustu contemplationis de Deo sapere aliud incipimus, in eodem aperit capitulo, ubi sapientem nunquam solum perhibet, quem semper aut cum sapientibus conferre, aut cum Deo loqui asserit. De quo ista Hieronymus in eodem primo contra Jovinianum libro : « Fertur, inquit, Aureolus Theophrasti liber De nuptiis, in quo quærit an vir sapiens ducat uxorem, et cum definisset si pulchra esset, si bene morata, si honestis parentibus, si ipse sanus et dives, sic sapientem inire aliquando matrimonium, statim intulit : « Hæc autem raro in nuptiis universa concordant. Non est igitur uxor ducenda sapienti. Primum enim impediri studia philosophorum, nec posse libris et uxori pariter inserviri. « Multa esse quæ matronarum usibus necessaria sunt, pretiosæ vestes, aurum, gemmæ, sumptus, « ancillæ, supellex, variæ lecticæ, et esseda deaurata ; deinde per totas noctes garrulæ conquestiones : Illa ornatior procedit in publicum, hæc ho-

« noratur ab omnibus, ego misella despicio. Cur A
 « aspiciebas vicinam? quid cum ancilla loqueba-
 « ris? De foro veniens quid attulisti? non amicum
 « habere possumus, non sodalem. Alterius amorem
 « suum odium suspicatur. Si doctissimus præce-
 « ptor in qualibet urbium fuerit, nec uxorem re-
 « linquere, nec cum sarcina ire possumus [potest].
 « Pauperem alere difficile est, divitem ferre tor-
 « mentum. Adde quod nulla est uxoris electio,
 « sed qualiscunque obvenerit, habenda. Si iracun-
 « da, si fatua, si deformis, si superba, si fetida;
 « quodcunque vitii est, post nuptias discimus.
 « Equus, asinus, bos, canis, et vilissima mancipia
 « probantur prius et sic emuntur, sola uxor non
 « ostenditur, ne ante displiceat quam ducatur.
 « Attendenda semper est ejus facies, et pulchritu- B
 « do laudanda; ne si alteram aspexeris, se æsti-
 « met displicere, vocanda domina, celebrandus na-
 « talis ejus, jurandum per salutem illius, ut sit
 « superstes optandum, honoranda nutrix ejus, et
 « gerula, servus paternus, et alumnus, et formo-
 « sus assecla, et procurator calamistratus, et in
 « longam securamque libidinem exsectus spado: sub
 « quibus nominibus adulteri [adulteria] delitescunt.
 « Quoscunque illa dilexerit, gratis sunt amandi.
 « Si totam ei domum regendam commiseris, ser-
 « viendum est. Si aliquid tuo arbitrio reservave-
 « ris, fidem sibi haberi non putabit, si in odium
 « vertetur ac jurgia, et nisi cito consulueris, para-
 « bit venena. Anus, et aurifeces [aruspices], et ha- C
 « riosos, et institores gemmarum sericaramque
 « vestium si intromiseris, periculum pudicitiae est;
 « si prohibueris suspicionis injuria. Verum quid
 « prodest etiam diligens custodia, cum uxor ser-
 « vari impudica non possit, pudica non debeat?
 « Infida enim custos est castitatis necessitas, et illa
 « vere pudica dicenda est, cui licuit peccare si voluit.
 « Pulchra cito adamatur, foeda concupiscit. Difficile
 « custoditur quod plures amant. Molestum est possi-
 « dere quod nemo habere dignetur. Minore tamen
 « miseria deformis habetur, quam formosa servatur.
 « Nihil tutum in quo totius populi vota suspirant;
 « alios forma, alios ingenio, alios faciliis, alios libe-
 « ralitate, sollicitat. Aliquo modo expugnatur quod
 « undique læcessitur. Quod si propter dispensatio- D
 « nem domus, et languoris solatia, et fugam so-
 « litudinis ducuntur uxores, multo melius servus
 « fidelis dispensat, obediens auctoritati domini, et
 « dispositioni ejus obtemperans, quam uxor, quæ
 « in eo se æstimat dominam, si adversum viri faciat
 « voluntatem, id est quod placet, non quod jubetur.
 « Assidere autem ægrotanti magis possunt amici
 « et vernaculæ beneficiis obligati, quam illa quæ
 « nobis imputet lacrymas suas, et hæreditatis spe
 « vendat illuviem, et sollicitudinem jactans, lan-
 « guentis animum desperatione perturbet. Quod si
 « languerit, coægrotandum est, et nunquam ab ejus
 « lectulo recedendum. Aut si bona fuerit et suavis
 (58) Apud Hieronymum, *rara avis est.*
 (59) Apud Hier., *certis.*

« uxor, quæ tamen rara, aut vix est (58), cum
 « parturiente gemimus, cum periclitante torque-
 « mur. Sapiens autem nunquam esse solus potest:
 « habet secum omnes qui sunt, quique unquam
 « fuerunt boni, et animum liberum quocunque vult
 « transfert. Quod corpore non potest, cogitatione
 « complectitur; et si hominum inopia fuerit, lo-
 « quitur cum Deo. Nunquam minus solus erit, quam
 « cum solus fuerit. Porro liberorum causa ducere
 « uxorem, ut vel nomen nostrum non intereat, vel
 « habeamus senectutis præsidia, et cunctis (59)
 « utamur hæredibus, stolidissimum est. Quid enim
 « ad nos pertinet recedentes e mundo, si nomine
 « nostro alius non vocetur, cum et filius non sta-
 « tim patris vocabulum referat, et innumerabiles
 « sint qui eodem appellantur nomine? Aut quæ
 « senectutis auxilia sunt, nutrire domi, qui aut
 « te prior forte moriatur, aut perversis moribus
 « sit, aut certe cum ad maturam ætatem pervene-
 « rit, tarde ei videaris mori? Hæredes autem me-
 « liores et certiores sunt amici et propinqui, quos
 « judicio eligas, quam quos velis nolis habere co-
 « garis; licet certa [certior] hæreditas sit, dum
 « advivis, bene uti substantia tua, quam tuo labore
 « quæsitâ in incertos usus relinquere. » Hactenus
 quidem Theophrastus.

Deinde Hieronymus: « Hæc, inquit, et hujus-
 modi Theophrastus disserens, quem non suffundat
 Christianorum, quorum conversatio in cælis est, qui
 quotidie dicunt: *Opto dissolvi et esse cum Christo?*
 (Philipp. 1, 25). Hæredem nimirum desiderabit...,
 liberorum nepotumque serie delectabitur, quos
 forsitan sit occupaturus antichristus, cum legamus
 Moysen et Samuelem filiis suis alios prætulisse,
 nec putasse liberos, quos videbat Domino displicere.
 » Idem in eodem: « Cicero rogatus ab Hirtio, ut
 post repudium Terentiæ, sororem ejus duceret, om-
 nino facere supersedit, dicens non posse se et
 uxori et philosophiæ operam pariter dare. » Item
 idem: « Scribit Herodotus quod mulier cum veste
 deponat et verecundiam; et noster comicus fortuna-
 tum putat qui uxorem nunquam duxerit. Epicurus
 voluptatis assertor raro dicit sapienti ineunda con-
 jugia, quia multa incommoda admista sunt nuptiis. »
 Quanta etiam cura honestas gentilium non solum
 actionum verum etiam suspicionum turpitudines
 evitaret, docet Valerius Maximus de quodam ado-
 lescente ita scribens (60): « Spurvina adolescens
 excellentis pulchritudinis cum mira specie femina-
 rum illustrium sollicitaret oculos, ideoque viris et
 parentibus earum se suspectum esse sentiret, oris
 decorem vulneribus confodit. » Factis etiam ipsis
 ad illud nos sapientibus maxime adhortatus, de quo
 scriptum est, *Melius est nomen bonum quam divi-
 tiarum multarum.* (Prov. xxii, 1). Et crudelis est qui fa-
 mam suam negligit. Hi etiam quanto studio pudicitiam
 amplecterentur, et in omnibus quæ possent
 obscenas turpitudines prævenirent in eodem conti-
 (60) Val. Max. l. iv, c. 5.

netur libro : « Vergilius (61), inquit, filiam suam in forum deductam occidit, eo quod Claudius stuprum ejus potestatis viribus fretus expeteret, pudicæque quam corruptæ esse pater maluit. » Item : « Metellus uxorem quæ vinum bibisset fuste percussam interemit, quia quæcunque femina vini usum immoderate appetit, virtutibus januam claudit, et delictis aperit. » Idem : « Sulpicius uxorem dimisit, quod eam capite aperto foris versantem cognoverat. Antistius uxorem repudiavit, quod illam in publicâ cum quadam liberâ vulgari secreto loqui viderat. Sempronius uxorem dimisit, quod se ignorante ludos spectaret. » Proh pudor ! et multos Christianorum novimus lenocinium in uxoribus exercentes. Sed nec ista continentia virtus, aut pudicitia amor, feminis ipsis philosophiæ et litterarum abundantia insignitis defuisse cognoscitur, ut hoc insigne virtutum maxime congruere philosophicæ eo cognoscamus excellentiæ, et quantum semper ab obscenis voluptatibus concupiscentiæ decor se subtraxerit philosophiæ. Unde Hieronymus in eodem contra Jovinianum libro : « Quid referam, inquit, Sibyllam Erythream atque Cumanam et octo reliquas. Nam Varro decem fuisse autumat, quarum insigne virginitas est, et virginitatis pretium divinatio. » Item in eodem : « Diodorus Socraticus quinque filias dialecticas insignis pudicitia habuisse narrat, de quibus Philo Carneadis magister pleissimam scribit historiam. »

Quod si etiam post philosophos aut litteratas feminas, ad sæculares vel laicos venire delectat, nec de talibus exempla deerunt, quæ nos ad pudicitiam invitant, tam de innuptis quam de nuptis. Unde Hieronymus in primo quoque contra Jovinianum libro, talium quoque laudem prosecutus ait : « Demotionis Areopagitarum principis virgo filia, auditu sponsi Leosthenis interitu, se interfecit, asserens quanquam intacta esset corpore, tamen si alterum accipere cogere, quasi secundum acciperet, cum priori mente nupsisset. » Item : « Quis valeat, inquit, silentio præterire vii Millesias virgines, quæ Gallorum impetu cuncta vastante, ne quid indecenter sustinerent, mortem sumpserunt, exemplum sui cunctis virginibus relinquentes, honestis mentibus majus pudicitiam esse quam vitam (62). Nicenor, victis Thebis atque subversis, unius captivæ virginis amore superatus est, cujus conjugium expetens, quod captiva optare debuerat, sentit pudicis mentibus plus virginitatem esse quam regnum. Interfectam propria manu flens ac lugens amator tenuit. Narrant scriptores Græci et aliam Thebanam virginem, quam hostis Macedo corruerat, dissimulasse paulisper dolorem, et violatorem virginitatis suæ jugulasse postea dormientem, sequ-

A interfecisse cum gaudio, ut nec vivere voluerit post perditam castitatem, nec ante mori, quam sui ultrix existeret. » Quantum autem virtutem pudicitia Deus approbet, manifestis miraculis, in talibus quoque virginibus declarare non est dedignatus. Unde inter cætera idem Hieronymi liber ita continet : « Claudia virgo Vestalis cum in suspicionem venisset stupri, fertur cingulo duxisse ratem quam hominum millia trahere nequiverant. » Ad hoc et illud Sidonii pertinet in Propenticon ad libellum suum ita loquentis : « Qualis nec Tanaquil fuit, nec illa quem Teipitinæ procreasti. Qualis nec Phrygiæ dicata veste quam contra satis albulam tumentem duxit virgineo ratem capillo. »

B Si autem post virginalem castimoniam ad conjugalem transmigrare juvet, quantaque reverentia, quam integro amore fidem conjugii illæsam servare et gentes studuerint, nec in his exemplorum copia defuerit. Præstat in exemplo illa Lucretia, quam omnes fere Romani tam poetæ, quam historiographi dignis laudibus pro castitatis amore conati sunt efferre. Unde est illud Valerii Maximi (63) : « Lucretia a Tarquinio per vim stuprum pati coacta, cum injuriam suam coram amicis suis deplorasset, ferro se quod veste tectum attulerat interemit. » Item (64) : « Plautius Horestillæ uxoris suæ morte audita, stricto ferro incubuit, ejusque amore se interfecit. » Item idem (65) : « Portia Catonis filia cum apud Philippos interemptum virum suum Brutum adisset, quia ferrum deerat, ardentes ore carbones haurire non dubitavit, novo genere motis assumpto. » Et idem (66) : « Hypsicratia Metridatem conjugem suum vere amavit, propter quem formæ suæ decorem in habitum virilem convertit, tonsis enim capillis, equo se et armis assuevit, quo facilius ejus laboribus interesset. » Quis itaque non attendat quantum in omni gente semper Deo accepta fuerit carnis integritas et continentia vitæ, cum beato etiam attestante Hieronymo, supradictæ vii Sibyllæ ex virginitatis suæ decore spiritum meruerunt prophetiæ. Qui et Claudiam vestalem virginem a suspicionis labe protegens admirabilis signi miraculo non tacuit. Et quid mirum cum hoc illi continentia vitæ contulerit, si magna D apud Deum promeruerit tanta philosophorum abstinencia et continentia, cum hæc tanto laudabiliora in eis videantur, et majori reputanda merito, quanto minus ad hæc aliorum prædicatione vel exemplis incitati sunt, sed propria ratione et naturalis legis instructione commoti. Sicut enim constat nos tam naturali quam scripta lege utriusque Testamenti, et tot vel ipsius Domini vel sanctorum Patrum exemplis instructos, tanto deterius relinquere [f. delinquere] quanto inexcusabilius : ita c

(61) Apud Valerium Maximum non Vergilius legitur, sed Virginius plebei generis, sed patricii vir spiritus.

(62) Apud Hier., magis pudicitiam curæ esse, quam vitam.

(63) VAL. MAX. I. VI, c. 1.

(64) Ibid. I. IV c. 6.

(65) Id. ibid.

(66) Id., ibid.

contrario tanto eorum venialiora erant mala et laudabiliora videbantur bona. Unde et Dominus Job gentilem non immerito cæteris, qui tunc temporis erant, fidelibus prætulit, dicens : *Quod non sit ei similis in terra, homo simplex, et rectus, et timens Deum, et recedens a malo* (Job 1, 8), quamvis multi etiam de filiis Abrahæ tunc superessent, cum hic post legem etiam datam in tempore Israelitarum Judicium, ut beatus asserit Gregorius, fuisse signetur. Hinc est et illa Hieronymi commendatio in laudem Titi imperatoris, et confusionem nostram, super epistolam ad Galatas : « Titus, inquit, filius Vespasiani, qui in ultionem Dominici sanguinis subversis Jerosolymis Romam victor ingressus est, tantæ dicitur fuisse bonitatis, ut cum quadam nocte sero recordaretur in cæna quod nihil boni in die illa fecisset, dixerit : « Amici, hodie diem perdidit. » Nos putamus non perire nobis horam, diem, momenta, tempus, ætates, cum otiosum verbum loquimur, pro quo rationem reddituri sumus in die judicii. »

Quod si hæc ille sine lege, sine evangelio, sine apostolorum doctrina naturaliter et dixit et fecit; quid nos oportet facere, in quorum condemnationem habet et Juno univiras, et Vesta univirgines, et alia idola continentibus? Legerat, ni fallor, prædictus sanctus illud Suetonii, vel consimile, de excellentia supra nominati principis. Titus amor et deliciæ generis humani, id obstinatissime tenuit, ne quemquam ad se accedentem postulandi gratia sine spe dimitteret. Quin etiam admonentibus domesticis quod plura polliceretur, quam præstare posset, non oportere, ait, quemquam a sermone principis tristem discedere. Idem recordatus super cœnam quod

nihil tota die cuiquam præstitisset dixit : « Amici, diem perdidit. » Idem febrim nactus qua et mortuus est, cum lætica veheretur, suspensisse dicitur cælum, multumque conquestus est, eripi sibi vitam immerenti. Neque enim exstare ullum suum factum, quod sibi esset poenitendum, excepto duntaxat uno : id quale fuerit, nec

(67) Suet., l. VIII.

ipse tunc prodidit, neque cuiquam notum fuit.

De cujus etiam patre Vespasiano quam mirabile sit illud quod in eodem Suetonio '(67) præmittit, et quam accepta Deo opera ejus, ipsa miraculorum dona testentur, quis non intelligat? Sic nempe scriptum est : « Vespasianum needum imperatorem quidam e plebe luminibus orbatus, item alius debilis crure, sedentem pro tribunali pariter adierunt, orantes opem valetudinis, demonstratam a Serapide per quietem : restitutorum oculos, si inspisset; confirmatorum crus, si dignaretur calcæ contingere. Orantibus amicis, licet invitus utrumque tentavit, nec defuit eventus. Quod si etiam consideremus quantum talibus hominibus etiam in infidelitate sua mortuis vel sine sacramentorum gratia defunctis ante actæ vitæ opera profuerint, nec de hoc nobis testimonia decurrunt. Legat quislibet capitulum 43 libri II. Vitæ B. Gregorii (68), et inveniet quantum justitia Trajani gentilis imperatoris tam Deo ipsi, quam prædicto sancto acceptabilis exstiterit, eum prædictus sanctus ejus animam, qui post Evangelii quoque traditionem sine fide et gratia baptismatis defunctus fuerat, a pœnalibus locis et infirmi cruciatibus, precum instantia suarum, et abundantia lacrymarum, eruisse scribatur; compunctus quidem vehementissime super recordatione illius justitiæ prædicti imperatoris, quam in tanto arcto positus viduæ occurrenti fecerat, de qua ibidem videlicet scriptum est, quod dum quodam tempore Trajanus ad imminens belli procinctum vehementissime festinaret, et viduæ cuidam proclamanti pro vindicta filii sui interfecti, si sanus reverteretur a prælio, vindictam per omnia se factorum responderet, vidua dixit : « Si tu in prælio mortuus fueris, quis mihi præstabit? Trajanus respondit : « Ille qui post me imperabit. Vidua dixit : Et quid tibi proderit, si alter mihi justitiam fecerit? Trajanus respondit : Utique nihil. Et vidua : Nonne, inquit, tibi melius est, ut tu mihi justitiam facias, et tu pro hoc mercedem tuam recipias, quam alteri hanc transmittas? » Tunc Trajanus ratione pietateque commotus, equo descendit, et peregit iudicium. »

Hujus itaque justitiæ tam clementis et justi imperatoris clementissimus papa recordatus, et hoc plurimum attendens, quod pro æterna remuneratione id factum ab imperatore, ad S. Petri apostoli basilicam pervenire ausus dicitur, ibique tandiu super errore tam clementissimi principis desluisse, quo usque responsum sequenti nocte accepisset, se pro Trajano fuisse auditum, eruta quidem anima ejus de locis pœnalibus, quamvis, ut ibidem dicitur, non ideo credere cogamur, introductam eam fuisse in regnum cælorum, ne forte verbis Veritatis præjudicemus, quibus dicitur : *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non potest introire in regnum cælorum* (Joan. III, 5). Sed fortasse illud ma-

(68) JOAN. DIAC. in Vita S. Gregorii, l. II, c. 45.

jori admiratione suscipitur, quod in Consolatione super morte Valentiniani imperatoris ad sorores ipsius beatus scripserit Ambrosius. Ubi quidem prædictus sanctus omnino astruere intelligitur, eum a se jam catechizatum, sed nondum baptizatum, ex anteactæ vitæ bonis operibus veniam impetrasse post mortem, et sortem electorum sine baptismi gratia percepisse, cum hoc non solum Evangelio, verum et sanctis doctoribus adversari penitus videatur. Unde Augustinus (69) De orthodoxa fide : « Baptizatis tantum interesse salutis, nullum catechumenum, quamvis in bonis operibus defunctum, vitam æternam habere credamus, excepto martyrio, ubi tota baptismi sacramenta complentur. » Hæc autem sunt illa Ambrosii verba in præfata epistola de morte Valentiniani ad sorores ipsius : « Audio vos dolere quod non accepit sacramenta baptismatis. Dicite mihi, qui etiam dudum hoc voti habuit, ut cum in Italiam venisset initiaretur, et proxime baptizari se a me significavit; et ideo præteritis causis me accersendum putavit. Non habet ergo gratiam quam desideravit? non habet quam poposcit? Et quia poposcit, accepit. Et ubi illud est : *Justus quacunque morte præventus fuerit, anima ejus in requie erit.* Solve igitur, Pater sancte, munus servo tuo. » Item : « Non metuebat hominibus displicere, ut tibi soli placeret in Christo; qui habuit spiritum tuum, quomodo non accepit gratiam tuam? aut si, quia solemniter non sunt celebrata mysteria, hoc movet? Ergo nec martyres, si catechumeni fuerint, coronantur. Quod si suo abluunt sanguine, et hunc tua pietas abluit, et voluntas. » Item : « Et huic adhuc intercessionem addisco, cui remunerationem præsumo, pio requiem ejus poscimus affectu. » Item : « Doleo in te, fili Gratiane, doleo etiam in te, fili Valentiniane. Tu per me putabas eripi te periculis, tu me non solum ut parentem diligebas, sed ut redemptorem tui et liberatorem sperabas. Tu dicebas : « Putasne videbo Patrem meum? » Speciosa de me voluntas tua, sed non efficax præsumptio. Hei mihi! Vana spes in homine! Hei mihi! quid voluntatem tuam non ante cognovi? Domine, quia nemo habet quod alii plus deferat, quam quod tibi optat, non me ab aliis separas post mortem, quos in hac vita charissimos sensi. Domine, peto ut ubi ego fuero et illi sint mecum. Te quæso, summe Deus, ut charissimos juvenes matura resurrectione suscites, et resuscites, et et in maturum hunc vitæ istius cursum matura resurrectione compenses. » Quod si hi post Evangelii traditionem, sine fide Jesu Christi, vel gratia baptismi, tanta apud Deum ex anteactæ vitæ meritis obtinuerint, quid de philosophis ante adventum Christi, tam fide quam vita clarissimis, diffidere cogamur, ne indulgentiam sint assecuti, aut eorum vita et unius Dei cultus, quem ipsi tunc temporis præcipue habuerunt, et scribendo prædicaverunt,

(69) Gennad. De dog. Eccl. c. 41. Hic liber, ut jam observavimus, non est Augustini, sed Gennadii Mas-

magna eis a Deo dona tam in hac quam in futura vita non acquisierit, et quæ necessaria salutis essent ostenderit, cum scriptum sit : *Intellectus bonus omnibus facientibus eum* (Psal. cx, 10), et tanta sit divinæ gratiæ misericordiæ, ut invitis quoque sua præstet beneficia?

Quod si post vitam philosophorum nobis ad nostræ confusionem impudentiæ a sanctis Patribus propositam de eorum doctrina discutere libet, intelligemus tam testimoniis sanctorum, quam manifesta ratione, quam sit ea quoque sacris litteris necessaria, non solum in his quæ ad documenta morum attinent, seu ad sacræ fidei testimonia, verum ad omnia quæstionum genera rationibus terminanda, sive allegoariarum quoque mysteria discutienda, quas frequenter in naturis numerorum investigamus. Unde nobis præcipue tam dialecticam quam arithmetica beatus commemorat Augustinus, qui ideo in secundo libro De ordine dialecticam commendare ausus est, ut eam solam esse scientiam profiteri videatur, cum eam solam posse facere scientes dicat : « Disciplinam, inquit, disciplinarum, quam dialecticam vocant, hoc docet docere, hoc docet discere. In hac si ipsa ratio demonstrat atque aperit, quæ scit quid velit. Scit scire, sola scientes facere non solum vult, sed et potest. » Idem in secundo De doctrina Christiana cum inter omnes artes præcipue dialecticam et arithmetica sacræ paginæ necessarias esse profiteretur, illam quidem ad dissolvendas quæstiones, hanc ad allegoariarum mysteria discutienda, quæ frequenter in naturis numerorum investigamus, tanto amplius dialecticam extulit, quanto amplius necessariam eam assignavit ad omnes videlicet quæstionum dubitationes terminandas; ait autem sic : « Restant ea quæ non ad corporis sensus, sed ad rationem pertinent, ubi disciplina regna disputationis et numeri. Sed disputationis disciplina ad omnia genera quæstionum, quæ in sanctis litteris sunt penetranda, plurimum valet : tantum ibi cavenda est libido rixandi, et puerilis quædam ostentatio decipiendi adversarium. Sunt enim multa quæ appellantur sophismata, falsæ conclusiones rationum, et plerumque ita veras imitantes, ut non solum tardos, sed ingeniosos etiam minus attentos decipiant. Quod genus captiosarum conclusionum scriptura quantum existimo detestatur illo loco, ubi dictum est : *Qui sophisticè loquitur, odibilis est* (Eccl. xxxvii, 23). Qui rursus in eodem cum in ipsis philosophorum dictis magnam morum ædificationem, et nonnullam de fide et cultu unius Dei doctrinam consideraret, adjecit atque ait : « Philosophi qui vocantur, si qua forte vera et fidei nostræ accommoda dixerint, maxime Platonici, non solum formidanda non sunt; sed etiam ab eis tanquam injustis possessoribus in usum nostrum vindicanda. Sicut enim Ægyptus non tantum idola habebat quæ siliensis presbyteri, sub cujus nomine non semel eum citat Abæardus.

populus Israel detestaretur, sed etiam vasa atque ornamenta de auro et argento, et vestem, quæ ille populus exiens de Ægypto, sibi potius, tanquam ad usum meliorem, clanculo vindicavit præcepto Dei, ipsis Ægyptiis nescienter commodantibus ea quibus non bene utebantur: sic doctrinæ omnes gentilium, et liberales disciplinæ usui veritatis aptiores, etiam morum quædam præcepta continent, deque ipso Deo colendo nonnulla vera inveniuntur apud eos. Item in eodem de philosophis: « Dederunt aurum et argentum et vestem suam exeunti de Ægypto populo Dei, nescientes quemadmodum illa quæ dabant in Christi obsequium redderentur. »

Noverat itaque ille ecclesiasticorum maximus doctor, et a philosophia olim gentili ad veram, quæ Christus est sophiam conversus, quæ in philosophicis de Deo legerat scriptis, et quam indignum esset philosophicas quoque disciplinas, quæ inter maxima dona Dei semper in terris effluerunt, Auctorem suum atque omnium non agnoscere, et ei quoque cui obtemperant omnia non deservire. Attendebat et illud quod in Ecclesiastico scriptum est: *Sapientiam omnium antiquorum exquiret sapiens et in prophetis vacabit, narrationem virorum nominatorum conservabit, et in versutias parabolarum simul introibit, occulta proverbiorum exquiret, et in absconditis parabolarum conversabitur* (Eccli. xxxix, 1-3). Juxta quod et Salomon, beato, ut supra meminimus, attestante Hieronymo, in ipso statim Proverbiorum exordio commonet, ut intelligamus sermones prudentiæ, versutiasque verborum, parabolæ et obscurum sermonem. dicta sapientium, et ænigmata, quippe, inquit Hieronymus, dialecticorum et philosophorum sunt. Unde et a sanctis postmodum Patribus non incongrue liberalium artium studia, tanquam sacræ paginæ admodum necessaria, plurimum commendantur, cum omnino poetica figmenta Christianis interdicanter, non solum quia falsitate referta sunt, et *os quod mentitur occidit animam* (Sap. 1, 11), verum etiam, quia inanium fabularum cogitationibus ad desideria turpitudinum quæ fingunt, alliciunt animum, atque a sacræ lectionis meditatione nos abducunt. De utrisque autem in promptu sunt nobis sanctorum testimonia.

Synodus Eugenii papæ tempore Ludovici: « De quibusdam, » inquit, « locis ad nos refertur non magistros, neque curam inveniri pro studio litterarum. Idcirco universis episcopis, subjectisque plebibus, et aliis locis, in quibus necessitas occurrerit, omnino cura et diligentia habeatur, ut magistri et doctores constituentur, qui studia litterarum liberaliumque artium habentes dogmata doceant: quia in his maxime divina manifestantur atque declarantur mandata. » De poeticis autem figmentis, quos nonnulli libros grammaticæ vocare consueverunt, eo quod parvuli ad eruditionem grammaticæ locutionis eos legere soliti sunt, talia

A sanctorum sanxit auctoritas. Hieronymus ad Damasum papam de filio prodigo: « Dæmonum cibus est carmina poetarum, sæcularis sapientiæ rhetoricorum pompa verborum. » Et post aliqua: « Absit, » inquit, « ut de ore Christiani sonet *Jupiter omnipotens, et me Hercule, et me Castor, et cætera* magis portenta quam numina! Ac nunc etiam sacerdotes Dei, omissis evangelii et prophetis, videmus comædias legere, amatoriam Bucolicorum versuum verba cantare; tenere Virgilium, et id quod in pueris necessitatis est, crimen in se facere voluntatis. » Idem super Epistolam ad Ephesios: *Educate*, ait: Apostolus, *filius in disciplina et correctione Domini* (Ephes. vi, 4). « Legant episcopi atque presbyteri, qui filios suos sæcularibus litteris erudiunt, et faciunt comædias legere, et (70) amorum scripta turpia cantare, de ecclesiasticis forsitan sumptibus eruditos, et quod in carbonem pro peccato quilibet pauper totam substantiam effundens obtulerat, hoc in Saturnalium sportulam et Minervæ, aut in sumptus domesticos, aut in sordida scorta convertit. » Idem in epistola ad Eustochium virginem: « *Quæ communicatio lucis ad tenebras? Quis consensus Christo ad Belial?* (II Cor. vi, 15.) Quid facit cum Psalterio Horatius, cum Evangelio Maro, cum Apostolo Cicero? » Qui etiam statim in eadem epistola se propter lectionem Platonis seu aliorum philosophorum quibus intendebat, cum ei sermo propheticus incultus horreret, raptum in spiritu fuisse ante tribunal districti Judicis asserit, ubi interrogatus conditionem suam, Christianum se esse respondit. Cui ille qui præsidebat: « Mentiris, » ait, « Ciceronianus es, non Christianus; *ubi enim fuerit thesaurus tuus, illic et cor tuum* (Matth. vi, 21). » Qui denique post multa verba prece assistentium sanctorum, et quasi sub obtestatione sacramenti, quod nunquam amplius sæculares libros legeret, vix impetrare potuit indulgentiam per quam evaderet.

Unde et Rabanus De pressuris ecclesiasticis parte secunda: « Legimus, » inquit, « de B. Hieronymo, quoniam, cum librum legeret Ciceronis, ab angelo correptus est, eo quod Christianus vir paganorum intenderet figmentis. » Isidorus Sententiarum libro III, cap. 13: « Ideo prohibetur Christianus legere figmenta poetarum, quia per oblectamenta inanium fabularum mentem excitat ad incitamenta libidinum. Non enim solum thura offerendo dæmonibus immolatur; sed etiam eorum dicta libentius capiendo. » Item: « Cavendi sunt libri gentilium, et propter amorem sanctarum Scripturarum vitandi. Simplicioribus litteris non est præponendus succus grammaticæ artis; meliores enim sunt grammatici quam hæretici. Grammaticorum doctrina potest etiam proficere ad vitam, dum fuerit in meliores usus assumpta. » Ex concilio IV Carthaginensi, cap. 9: « Episcopus gentilium libros non legat, hæreticorum autem pro necessitate et tem-

(70) Apud Hier. *Mimorum*.

pore. » Gregorius Desiderio episcopo : « Pervenit ad nos fraternitatem tuam grammaticam quibusdam exponere; quam rem ita moleste suscepimus, ac sumus vehementer aspernati, ut ea quæ prius dicta fuerant in gemitum et tristitiam verteremus: quia uno se ore cum Jovis laudibus Christi laudes non capiunt: et quam grave nefandumque sit episcopum canere quæ nec laico religioso convenient, ipse considera. » Unde et Plato ipse cum civitatis recte ordinandæ traderet institutionem, poetas a civitatibus ejiciendos esse decrevit, sicut in II De civitate Dei beatus Augustinus his verbis commemorat: « An forte, » inquit, « Platoni potius palma danda est, qui cum ratione formaret qualis esse civitas debeat, tanquam adversarios civitatis poetas censuit urbe pellendos? » Item post aliqua: « Qui scilicet Plato poetas ipsos vel pro arbitrio mentientes vel hominibus miseris quasi deorum facta pessima inuitanda proponentes, omnino in civitate bene instituta vivere noluit. » Ac si aperte factis etiam ipsis illud jam prædicaret: *Os quod mentitur occidit animam* (Sap. I, 11).

At fortasse, inquires, non solum poetarum, verum etiam liberalium artium lectiones Christianis interdicens, cum B. Hieronymus in epistola ad Eustochium, se graviter correctum, et verberatum a Domino, pro lectione philosophicorum scriptorum asserat. Ac jam profecto nec grammaticam a Christiano legi conveniet, sine documentis cujus nec divina intelligi pagina potest, nec scriptura aliqua. Sic nec rhetoricam, quæ omnis eloquentiæ tradit ornamenta, quibus maxime sacra Scriptura referta est, nec ejus decor nisi his diligenter assignatis, elucere poterit. Quare ergo, inquires, propter Ciceronis libros prædictus doctor tam graviter correctus et flagellatus est, ut sub obstestatione sacramenti cogere omnino sæcularium librorum lectioni abrenuntiare? Profecto quia non pro utilitate aliqua, sed pro oblectatione eloquentiæ illis intendebat, neglecto sacræ Scripturæ studio, cujus, ut ipsemet ait, incultus ei sermo horrebat. Ego autem nullius artis lectionem cuicumque religioso interdicens arbitror, nisi forte per hoc major aliqua ejus utilitas præpediatur, sicut et in cæteris bonis faciendum scimus, ut videlicet minora pro majoribus quandoque intermittantur, vel penitus obmittantur quippe cum nulla est in doctrina falsitas, nulla in verbis turpitude, nonnulla de scientia utilitas, quis hæc discendo aut docendo culpari mereatur, nisi causa intervenerit supraposita, potiori videlicet bono neglecto aut dimisso? nemo etenim scientiam aliquam recte malam esse dixerit. Quod quidem in quantam nostri condemnationem et confusionem factum sit, quis discretus non animadvertat, quibus non solum illud dicitur, quod *os quod mentitur occidit animam* (Matth. XII, 36), verum de omni verbo otioso districta exigitur ratio.

Si juvat Christianum legere ad eruditionem locutionum vel sententiarum, nunquid hoc plene effi-

cere non potest, nisi poetis studendo figmentis et inanibus fabulis? quæ sunt genera locutionum, qui ornatus verborum, quæ sacra Pagina non habeat, maxime parabolarum et allego- riarum ænigmatibus referta, et ubique fere mysticis redundans involucris? quæ sunt urbanitates locutionum, quæ mater linguarum Hebraica non docuerit, præsertim cum Palæstinæ terræ etiam plebem parabolis assuetam non lateat, ut his quoque Dominum Jesum loqui eis oporteret, cum Evangelium prædicaret? Quæ deesse fercula possunt spiritali Domini mensæ, id est sacræ Scripturæ, in qua juxta Gregorium, et elephans natat, et agnus ambulat? Cujus quidem intelligentia ita omnium alimentorum et deliciarum copiis exuberat, ut sola ipsa triplici expositione perfectionem teneat doctrinæ, in qua quislibet et dictaminis suavitate, multo amplius atque facilius, quam apud poetas addisces, et simul morum honestatem et ædificationem animæ plene percipiet. Quis enim, non dico poetarum, verum etiam philosophorum maturitate dictaminis beatum Hieronymum; quis in suavitate beatum Gregorium; quis in subtilitate beatum æquiparet Augustinum? In illo quidem Ciceronis eloquentiam, in istis Boetii suavitatem et Aristotelis invenies subtilitatem; et, ni fallor, multo amplius, si singulorum conferas scripta. Quid de eloquentia Cypriani sive Origenis et aliorum innumerabilium ecclesiasticorum doctorum, tam Græcorum quam Latinorum, in omnibus liberalium artium studiis eruditissimorum? Cyprianum in dictamine omnes transcendisse gentiles, ipsorum quoque gentilium judicio, beatus asserit Augustinus. Ubi quædam dicta ejusdam epistolæ Cypriani inducta sunt a Christianis in ipsum certaminis conflictum inter Christianos et gentiles habitum, qui de eorum doctoribus in dictando prævaluissent. Sunt autem hæc illa Cypriani verba dicentis quodam loco: « Petamus hanc sedem. Dant secessum vicina secreta, ubi dum erratici palmitum lapsus pendulis nexibus per arundines bajulas repunt viteam porticum frondea tecta fecerunt. » De quo quidem verborum istorum ornatu, beatus Augustinus in quarto De doctrina Christiana meminit, dicens: « Exigua et fragilia bona spumæo verborum ambitu ornantur. » Est tale aliquid in epistola Cypriani. Ait ergo quodam loco: « Petamus hanc sedem, etc. »

¶ Quod si in brevi assequi juvat Christianos lectores tam genera constructionum, quam ornatus verborum, plene id percipient ex ipsis artibus, quæ ista ex integro et aperte tradunt, grammatica scilicet, dialectica, rhetorica: nec opus est diu detineri in fabulosis poetarum, ut hæc colligant, quæ ibi aut raro, aut obscure, aut imperfecte notantur. Unde nec Tullius in rhetorica cum de elocutione plene instrueret, poetis uti voluit exemplis, sed propriis, in quibus plenius, ut ipsemet ait, ars emineret. Quid ergo episcopi et religionis Christianæ doctores poetas a civitate Dei non arcent, quos a civi-

tate sæculi Plato inhiabit? Imo quid in solemnibus A magnarum festivitatum diebus, quæ penitus in laudibus Dei expendi debent, joculatores, saltatores, incantatores, cantatores turpium acciunt ad mensam, totam diem et noctem cum illis feriant, atque sabbatizant, magnis postmodum eos remunerant præmiis, quæ de ecclesiasticis rapiunt beneficiis, de oblationibus pauperum, ut immolent certe dæmoniis? Quid enim sunt tales histriones, nisi præcones, et ut ita dicam, apostoli dæmonum, per quorum ora vel gestus prædari miseras non cessant animas? Gravatur profecto et tædet auditores quod in Ecclesia Dei dicitur. Molestum est illis qui offerunt Christi altaribus; nec in ipsis missarum solemnibus, ad unius horæ spatium, linguam a vaniloquiis cohibere

possunt. Totus flagrat et anhelat animus foras ad curiam dæmonum et conventus histrionum, ubi sunt in oblationibus prodigi et cum summo silentio et toto desiderio attentis illi, ut dictum est, diabolicæ prædicationi. Parum fortassis et hoc diabolus reputat quod extra sacra loca basilicarum gerunt, nisi etiam scenicas turpitudines in Ecclesiam Dei introducat. Proh dolor! audet hoc; et proh pudor! perficit, atque ante ipsa Christi altaria, omnibus jam ubique introductis turpitudinibus, per solemnissimum conventus templa dedicantur dæmonibus, et sub religionis et orationis obtentu, ad explendam libere lasciviam omnibus undique tam viris quam feminis convenientibus, Veneris celebrantur vigiliæ.

LIBER TERTIUS.

Cum omnis controversiæ discussio aut in scripto B aut in ratione versetur, ut eisdem terminetur, si hujusmodi est quæ finem accipiat, primo nobis necessarium duximus ex scriptis præcellentium sapientium ad nostræ fidei firmamentum auctoritates conferre; deinde ipsas etiam auctoritates ad nostræ perfectionem disputationis superest rationibus fulcire. In his quidem in quibus non irrationabiliter videntur oppugnari, ne forte illud comici poetæ nobis impropereetur: Huic opus est patrono, quem mihi paro defensorem. Beatus quoque Augustinus capite I [I. Cap. 2] libri *De moribus Ecclesiæ* contra Manichæos auctoritatem rationi præmittendam censet, dicens: « Naturæ quidem ordo ita se habet, ut cum aliquid dicimus, rationem præcedat auctoritas. Nam et infirma ratio videri non potest, quæ cum reddita fuerit, auctoritatem postea per quam firmetur assumit. » Restat itaque nunc nobis post auctoritatum fundamentum fulcimenta superinducere rationum, maxime ideo ne verborum inimicorum Christi nostræ insultet simplicitati. Qui cum aliquos idiotas aut minus eruditos Christianos inductionum suarum laqueis præpedierint, summæ id sibi gloriæ ascribunt: quibus quidem non sufficit ut soli moriantur, nisi etiam alios suis conspelliant erroribus, illo videlicet Judæorum more, quo eos Veritas dicit: *Mare et aridam circumire, ut unum faciant proselytum* (Matth. xxiii, 15).

Omnium autem bonorum quasi fundamentum sanctæ Trinitatis fidem ponimus, ut ab ipsa divinæ D naturæ cogitatione omnium bonorum ducatur exordium. Quisque itaque hoc fundamentum labefactare poterit, nihil fructuosum de his etiam [quæ] superædificanda sunt relinquit. Unde et nos primum huic tanto periculo tam auctoritatem, quam ratio-

num clypeum opponere curavimus, in eo quidem confisi qui suos confortat, dicens: *Cum steteritis ante reges et præsides, nolite cogitare quomodo, aut quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini* (Matth. x, 19), cujus quidem fretus auxilio parvulus David immensum et tumidum Goliath proprio ipsius Goliath gladio jugulavit. Et nos ergo ipso humanarum gladio rationum, quibus nos tam philosophi quam hæretici impetunt (71), in eos converso robore eorum. Multi namque jam clamant magni Antichristi præcones, per quos hostis humani generis fidem omnium bonorum fundamentum labefactare conatur. Talium ora quondam miraculis obtrusa sunt, cum illi verbis, sancti vero Patres dimicarent factis. Præterierunt miracula, C crevit malitia, fallacia membra sua adversus veritatem jam effrenis armat, atque unum jam superest, ut qui non possumus factis, pugnemus verbis, in ipsa confisi Veritate quæ confortat, dicens: *Ponite in cordibus vestris non præmeditari quomodo respondeatis; ego enim dabo vobis os et sapientiam, cui non poterunt resistere, et contradicere omnes adversarii vestri* (Luc. xxi, 14).

Supra universos autem inimicos Christi tam hæreticos, quam Judæos, sive gentiles, subtilius fidem sanctæ Trinitatis perquirunt, et acutius arguendo contendunt professores dialecticæ, seu importunitas sophistarum, quos verborum agmine atque sermonum inundatione beatos esse Plato irridendo judicat. Hi argumentorum exercitio confisi, quid murmurari scimus, ubi facultas aperte garriendi non datur [f. eis datur]. Hi, inquam, non utentes arte, sed abutentes; neque enim scientiam dialecticæ, aut cujuslibet liberalis artis, sed fallaciam sophisticæ condemnamus, præsertim cum SS. quoque Patrum

(71) Hic deesse videtur aliquod verbum, ut *ac-cingamur* aut *utamur*.

Judicium hæc ars maxime, ut supra meminimus, commendatur, et cæteris præferatur. Tenet itaque hæc philosophia acutissimi gladii instar, quo tyrannus ad perniciem præceps utitur, ad defensionem, ac pro intentione utentium sicut plurimum prodesse, ita et plurimum nocere potest. Scimus quidem a Peripateticis, quos nunc dialecticos appellamus, nonnullas et maximas hæreses tam Stoicorum quam Epicureorum rectis rationibus esse repressas, sicut est illa de qua contra Stoicos disputant et fortissimis astruunt argumentis, quod licet Deus ab æterno cuncta providerit, atque ipsius providentia omnino falli non possit, nec tamen ideo cuncta ex necessitate proveniunt, ut scilicet humani pereat libertas arbitrii. Alioquin, inquit princeps Peripateticorum Aristoteles in 1 Perihermenias, non oportebit consiliari neque negotiari. De libero autem arbitrio convenientius alibi disserendum nobis reservamus. Sed neque ullam scientiam malam esse concedimus, etiam illam quæ de malo est, quæ justo homini deesse non potest, non ut malum agat, sed ut a malo præcognito sibi provideat, quod nisi cognitum, teste Boetio, vitare non posset. Non est malum scire decipere vel adulterari, sed ista committere, quia ejus rei bona est cognitio, cujus pessima est actio; et nemo peccat cognoscendo peccatum, sed committendo. Si quæ autem scientia mala esset, utique et malum esset quædam cognoscere, nec jam absolvi a malitia Deus posset qui omnia novit. In ipso enim solo plenitudo est scientiarum, cujus donum omnis scientia. Scientia quippe est comprehensio veritatis rerum quæ sunt, atque is cuncta veraciter discernit, cui ea quoque quæ non sunt quasi præsentia assistunt. Unde et enumeratis donis Spiritus ejus, ipse Spiritus scientiæ esse dicitur. Sicut autem mali quoque scientia bona est, ad evitandum scilicet malum necessaria: ita potestatem etiam mali bonam esse constat, et ad promerendum necessariam. Si enim peccare non possemus, nihil non peccando promereremur, et ei qui liberum non habet arbitrium, nullum ex his quæ coactus agit debetur præmium. At vero e contra, ut ait propheta, qui potuit transgredi et non est transgressus; facere mala, et non fecit: ideo stabilita sunt bona illius in Domino (Eccli. xxxi, 10).

Ex his itaque liquidum est, nullam aut scientiam aut potestatem malam esse, quantumcunque sint mala exercitia ipsarum, cum et Deus omnem tribuat scientiam, et omnem ordinet potestatem. Qui etiam de potestate iniquissimi Pilati adversus se ait: *Non haberes in me potestatem, nisi datum tibi esset desuper* (Joan. xix, 11). Scientias itaque approbamus, sed fallacis abutentium resistimus. Non enim, teste Tullio, medicriter errant, qui ex vitio hominis scientiam culpant. Sic enim cum de reprehensione argumentationum in rhetorica doceret, ait inter cætera: « Non ad id quod instituitur accommodabitur aliqua pars argumentationis, si res ex hominis vitio vituperabitur, ut si quis doctri-

nam ex alicujus docti vitio reprehendat. » Nullos autem sacris litteris eruditos ignorare arbitror, plus in sacra doctrina spirituales viros, ex ipso scientiæ studio, quam ex religionis merito profecisse, et quo quisque sanctorum ante conversionem suam amplio rem sæcularium litterarum scientiam habuerat, post conversionem suam eum amplius in sancta eruditione valuisse. Paulus quippe apostolus licet non major merito, quam Petrus videatur; confessor Augustinus quam Martinus: tanto tamen uterque altero majorem in doctrina gratiam post conversionem habuit, quanto antea majore litterarum scientia pollebat. Ex quo præcipue sæcularium quoque litterarum studium divina dispensatione commendari arbitror, non solum per utilitatem quam continet, verum ne a donis ejus alienæ viderentur, si ad nullum eis commodum verteretur. Novimus tamen et ab Apostolo dictum quia *scientia inflat* (I Cor. viii, 1), id est superbiam generat. Sed ex hoc præcipue bona esse convincitur, quia in malum superbiæ conscius sui tribuit. Sicut enim nonnulla sunt bona, quæ non nisi ex malo proveniunt: ita nonnulla sunt mala quæ ex bono originem trahunt. Pœnitentiæ quippe, seu correctionis satisfactio cum bonæ sint, ita malum factum comitantur, ut non nisi ab eo nasci possint. E contrario superbia sive invidia cum sint pessimæ, non nisi a bonis initium habent. Nemo quippe nisi ex bonis quæ se habere cognoscit, in superbiam extollitur, et nemo alteri nisi pro bonis ejus invidet. Unde et Lucifer ille, qui mane oriebatur, tanto ad superbiendum pronior exstitit, quanto cæteris angelicis spiritibus per sapientiæ vel scientiæ claritatem superior fuit: nec tamen ideo sapientiam vel scientiam de naturis rerum, quam a Deo acceperat, malam dici convenit; licet ille superbiendo male illa usus sit. Sic et cum quislibet de philosophia vel doctrina sua superbit, non ipsam culpæ scientiam debemus, propter adjunctum vitium; sed unumquodque secundum se pensari convenit, ne forte indiscrete agentes propheticam illam maledictionem incurramus: *Væ his qui dicunt bonum malum et malum bonum, ponentes lucem tenebras, et tenebras lucem!* (Isa. v, 20.)

Hæc adversus illos dicta sufficiant qui suæ imperitiæ solatium quærentes, cum nos aliqua de philosophicis documentis exempla vel similitudines inducere viderint, quibus planius quod volumus fiat, statim obstrepunt quasi sacræ fidei et divinis rationibus ipsæ naturæ rerum a Deo conditarum inimicæ viderentur, quarum videlicet naturarum maximam a Deo peritiam ipsi sunt a Deo philosophi consecuti: ut cum sancti doctores allegoriarum mysteria in ipsis animalium vel quarumlibet rerum naturis investigent, juxta ipsorum philosophorum dicta has assignent, dicentes quidem hanc hujus vel illius rei esse naturam, sicut physicæ scriptores tradiderunt. In tantum vero in ipsa factura sua delectatur Deus, ut frequenter ipsis rerum naturis

quas creavit, se figurari magis quam verbis nostris quæ nos conlinximus aut invenimus exprimi velit, et magis ipsa rerum similitudine, quam verborum nostrorum gaudeat proprietate, ut ad eloquentiæ venustatem ipsis rerum naturis juxta aliquam similitudinem pro verbis Scriptura malit uti, quam propriæ locutionis integritatem sequi.

Nemo itaque me culpæ præsumat, si ad propositum nostrum ostendendum aliquas vel ex nobis vel ex philosophis similitudines induxero, quibus facilius aperire quod desidero possim. Scriptum quippe est: Fas est et ab hoste doceri; et cum intelligentiæ deservimus, modis omnibus curandum est, ut quoad possumus facilius studeamus. Unde est illud beati Augustini consilium in *iv De doctrina Christiana*, ubi quidem Christianæ doctrinæ modos exsequitur ac docet: « Non curante illo, » inquit, « qui docet quanta eloquentia doceat, sed quanta evidentiâ. Diligens appetitus aliquando negligit verba cultiora, unde ait quidam, cum de genere tali elocutionis ageret, esse in eo quamdam diligentiam negligentem. » Item: « Quid enim prodest locutionis integritas, quam non sequitur intellectus audientis, cum loquendi omnino nulla sit causa, si quod loquimur non intelligunt, propter quos, ut intelligant, loquimur? Qui ergo docet vitabit verba omnia quæ non docent. » Item: « Insignis est indolis in verbis verum amare, non verba. Quid enim prodest clavis aurea, si aperire quod volumus non potest? aut quid obest lignea, si hoc potest, quando nihil quærimus nisi patere quod clausum est? »

At sicut erroneam penitusque irrationabilem esse talium reprehensionem non ambigimus: ita et eorum impietatem maximam impietatem profite-mur, qui donum Dei maximum quod ex collatione scientiæ susceperunt, improbitate sua culpæ faciunt atque vilescere, et immeritam atque innocentem artem in suæ culpæ trahunt participationem, quod quondam et de rhetorica contigisse in ipsa statim Tullius rhetorica meminit, et nos quotidie modo de dialectica fieri non ignoramus. Quippe sicut illam malitiosorum oratorum solertia omnibus fere bonis hominibus odiosam fecerat, propter incommoda scilicet civitatibus per eam frequenter illata: ita et jam fere omnibus religiosis contemptibilem reddidit dialecticam impudentium scholarium ejus vita et garrulitas, sanctam Dei civitatem, quæ est Ecclesia, plurimum conturbantium. Qui dum intolerabili verborum gloria sibi comparare nituntur, non sinit miseros animadvertere singularis eorum superbia, in quantam secum ignominiam ipsam de qua gloriantur artem efficiunt. Adversus impudentiam quorum et Tullius in secundo Rhetorica, ad Herennium invectus ait, de causa scilicet ambigui scripti disserens hoc modo: « Sunt qui arbitrentur ad hanc causam tractandam

A vehementer pertinere cogitationem amphibologiarum eam quæ a dialecticis profertur. Nos vero arbitramur non modo nullo adjumento esse, sed potius maximo impedimento. Omnes enim illi amphibologias occupant eas, quæ etiam parte ex altera sententiam nullam possunt interpretari. Itaque et alieni sermonis molesti interpellatores, et scripti tum odiosi, tum obscuri interpretes sunt, et dum caute et expedito loqui volunt, infantissimi peperiuntur. Ita dum metuunt in dicendo ne quid ambiguum dicant, nomen suum pronuntiare non possunt. Verum horum pueriles opiniones rectissimis rationibus cum voles refellemus. Inpræsentiarum hoc interdicerere non alienum fuit, ut hujus infantie garrulam disciplinam contemneremus. Sed nec ipse maximus eorum præceptor Aristoteles sophisticas ipsorum importunitates reticuit dicens in primo Peri.: « Et quæcunque, inquit, cætera talium determinamus contra argumentorum sophisticas importunitates. »

His et illa saluberrima tam apostoli Pauli quam B. Ambrosii adhortatio consonat libro *ii De fide ad Gratianum imperatorem* sic continens: « Scriptum est: *Cavete ne quis vos deprædetur per philosophiam et inanem seductionem secundum traditionem hominum et secundum elementa hujus mundi, et non secundum Christum (Col. 11, 8).* » Omnem enim vim venenorum suorum in dialecticis disputationibus constituunt, quæ philosophorum sententia definitur non astruendi vim habere, sed studium destruendi. Sed non in dialectica placuit Deo salvum facere populum suum. Regnum enim Dei in simplicitate fidei est, non in contentione sermonis. Quam etiam B. Ambrosii sententiam in eadem adhortatione, responsiones Adriani papæ contra objectiones quorundam ad Carolum, capite 49, ita commemorant: « Omnem vim venenorum suorum in dialectica disputantes ponunt hæretici. Quæ philosophorum sententia definitur, non astruendi vim habere, sed studium destruendi, etc. » Item: « Aufer hinc argumenta ubi fides sequitur (72), etiam ipsis gymnasiis suis jam dialecticæ taceat. Non quæro quid loquantur philosophi, requiro quid faciant. Soli in suis gymnasiis remanserunt. Vide quam fides argumentis præponderet. Illi quotidie a suis consortibus deseruntur, qui copiose disputant: isti quotidie crescunt qui simpliciter credunt. Non creditur philosophis, creditur piscatoribus. Non creditur dialecticis, creditur publicanis. Illi voluptatibus et deliciis orbem ligarunt, isti jejuniis et doloribus exuerunt, Plures itaque jam cœpit illicere injuria quam voluptas. » Item de Arianis: « Nonne ex philosophia omnem impietatis suæ traxerunt colorem? » Et Apostolus ad Corinthios: *Si quis, inquit, contentiosus videtur esse, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei (I Cor. 11, 16).* Et ad Timotheum primam scribens Epistolam, diligenter, cum ad ultimum admonet,

(72) Lege ut apud Ambrosium, ubi fides quæritur.

ut summopere inusitata verba quasi profana et falsæ scientiæ laqueos devitet, per quos a fide quosdam jam excidisse asserit dicens: *O Timothee, depositum custodi, devitans profanas vocum novitates, et opponens falsi nominis scientiæ, quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt* (I Tim. vi, 20). Idem ad eundem in secunda: *Hæc commoneo [V. commune], testificans coram Deo, noli verbis contendere, in nihil utile est, nisi ad subversionem audientium. Profana autem et vaniloquia devita, nihil enim proficiunt ad impietatem, et sermo eorum ut cancer serpit* (II Tim. ii, 14). Item: *Juvenilia autem desideria fuge, sectare vero justitiam, fidem, charitatem, pacem cum his qui invocant Deum de corde puro. Stultas autem et sine disciplina questiones devita, sciens quia generant lites. Servum autem Dei non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem, cum modestia corripientem eos qui resistunt* (Ibid., 22-25). Unde et ab his quos obstinatos atque importunos viderimus circatores declinare nos Veritas admonet, dicens: *Nolite sanctum dare canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos, ne forte conculcat pedibus suis, et conversi dirumpant vos* (Matth. vii, 6).

De illis autem, quos devotos ad inquisitionem veritatis percipiendæ viderimus, ut eis scilicet per rationes satisfacere studeamus, Petrus apostolus admonet dicens: *Dominum autem Christum sanctificare parati, semper ad satisfaciendum omni poscenti vos rationem de ea quæ in vobis est fide et spe* (I Pet. iii, 15). Et coapostolus ejus Paulus: *Sermo, inquit, vester in gratia conditus sit sale, ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere* (Coloss. iv, 6). Aliud quippe est conferendo veritatem inquirere, aliud disputando contendere ad ostentationem. Illud quippe devotionis est studium ad ædificationem; hoc elationis impetus ad gloriationem. Ibi scientiam quam non habemus percipere nitimur, hic eam ostentare quam nos habere confidimus. Quo enim est excellentius scientia bonum, facilius ad elationem trahit, juxta illud Apostoli, *Scientia inflat, charitas ædificat* (I Cor. viii, 1). Unde et magnus ille apostata angelus, qui pro majori perspicacitate intelligendarum naturarum rerum cæteris a propheta prælatus est, et præ nimia scientiæ illuminatione Lucifero comparatus, dicente propheta: *Tu Lucifer, qui mane oriebaris, etc.* (Isa. xiv, 12). Quanto majori præditum sapientia se conspexit, tanto facilius altiusque intumuit, et prostratus deterius ruit. Cujus, ni fallor, imaginem inter universos philosophos dialectici sibi hoc tempore vindicant, quasi magis egregiam adepti philosophiam, quia magis verbosam. Hi, inquam, tam Deo infesti quam hominibus ingrati, sicut scriptum est: *Vir linguosus non dirigetur in terra, etc.* (Psalm. cxxxix, 12). Et Boetius: « Si arrogans est, » inquit, « odiosus est. » Ex arrogantia enim quisque fit odiosus. Hæc quidem omnis peccati initium angelum primum, ut diximus, statim

A a Conditoris sui visione, hoc est a vera beatitudine expulit. Quæ sicut illum apostatare fecit ita et multos ei adhuc per hæresim acquirit. Non enim ignorantia hæreticum facit, sed superbia, ut quis videlicet ex novitate aliqua nomen sibi comparare desiderans, aliquod inusitatum proferre gloriatur, quod adversus omnes importune defendere nititur, ut superior omnibus videatur, aut ne confutata sententia sua, inferior cæteris habeatur. Unde Augustinus in libro *De utilitate credendi*, hæreticum diligenter describens: « Hæreticus [est], inquit, » ut mea fert opinio, qui alicujus temporalis commodi, et maxime gloriæ principatusque sibi gratia, falsas et novas opiniones vel gignit vel sequitur. » Idem in viii De civitate Dei: « Qui in Ecclesia aliquid pravum sapiunt, si correcti contumaciter resistunt, et sua pestifera dogmata emendare nolunt, sed et defendere persistunt, hæretici fiunt. » Item idem in epistola ad Octatum: « Si de anima, » inquit, « falsitatis assertio proferatur, et fallacitas mendacem, et falsitatis importuna defensio hæreticum facit. » Idem super Genesim: « Non ob aliud sunt hæretici, nisi quod Scripturas canonicas non recte intelligentes suas falsas opiniones contra earum veritatem pervicaciter asserunt. »

Ad quod tanto facilius professores dialecticæ pertrahi solent, quanto se amplius rationibus armatos esse autumant, et tanto securiores liberius quodlibet aut defendere, aut impugnare præsumunt. Quorum tanta est arrogantia, ut nihili esse opinentur, quod eorum ratiunculis comprehendere aut edisseri nequeat, contemptisque universis auctoritatibus, solis sibi credere gloriantur. Quod enim id solum recipiunt, quod eis ratio sua persuadet, profecto sibi solis acquiescunt, quasi eos habeant oculos, qui in nullis caligare noverint. Adversus quales illud Augustini dicitur super xxxix psalmum: « Nonne superbus inveniris, cum dicis: Primo videam et sic credam? » Quibus, quod mirum est, ex scientia ignorantia generatur, ut contrarium virtus pariat. Scientiam quippe superbia, superbiam cæcitas comitatur, cum quis videlicet donum maximum, quod a Deo recepit, sibi ascribit, et non recognoscendo dantem, amittit datum; et tanto postmodum deterior sit, quanto melior ante factus factori gratias agere contempsit. Justum quippe est ut cui plus committitur, plus ab eo exigatur. Talius vero justam executionem, et sensus et vitæ reprobæ ignominiam Apostolus conspiciens ait: *Qui cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum... Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt... propter quod tradidit illos Deus in passionem ignominie, etc.* (Rom. i, 21-26.) Et Psalmista de hujusmodi contentiosis elatis, qui se quasi magistros et principes aliorum æstimant: *Effusa est, inquit, contemptio super principes, et errare fecit eos in invio et non in via* (Psalm. cvi, 40). Hæreticus

quippe, ut aiunt, *electus* interpretatur, eo videlicet quod nemo hæreticus fiat, nisi quem propriæ elationis æstimatio cæteris præferat, ut jam de communione aliorum videri erubescat. Unde Isidorus *Etymologiarum* libro IV, cap. 3: « Hæresis, » inquit, « Græce ab electione vocatur, quod scilicet unusquisque sibi eligat quod melius sibi esse videatur. » Ac si diceret, non spiritum Dei, sed suum sequentes. Omnem autem elatum sicut impatientem, ita et contentiosum necesse est esse, cum quis ei quoquomodo resistere cœperit. Et hæc quidem ea est contentio, quæ, ut supra meminimus, hæreticos facit. Unde Gennadius *De orthodoxa fide ecclesiasticorum dogmatum*, cap. 7 ita dicit: « Quolibet quis acquiescat modo, non est hæreticus, nisi in contentione hæreticus fiat. » Idem *De unico baptismo* libro IV: « Justum, non hæreticum, dico, nisi manifesta sibi doctrina Catholicæ fidei resistere maluerit, et illud quod tenebat elegit [*f. elegerit*]. » De talibus quidem electis Psalmista commemorat dicens: *Et non communicabo cum electis eorum* (*Psal. cxi, 4*). Quam Apostolus quoque sententiam prosecutus scribens ad Titum ait: *Hæreticum hominem post unam et secundam correptionem devota, sciens quia subversus est qui ejusmodi est, et delinquit, cum sit proprio judicio condemnatus* (*Tit. iii, 10*). Quippe qui seipsum magis ad contentionem præparat, quam ad disciplinam; et magis gloriam suam desiderat, quam salutem; et se opportune contendere apud se recognoscit, proprio eum iudicio ipsa ejus conscientia accusat.

Hæc illi effrenes et indomiti creatores attendant, qui singulari superbiam cornu erecti, in solum etiam conditorem irruentes, posuerunt in cælum os suum, a fallaciis quorum simplicitatem fidelium protegi precatur qui ait: *Salva me ex ore leonis, et a cornibus unicornium humilitatem meam* (*Psal. xxi, 22*). A quibus et summopere Apostolus cavendum admonet, hoc est a fallaciis ipsorum providendum dicens: *Cavete ne quis vos decipiat per philosophiam inanem secundum elementa mundi* (*Coloss. ii, 8*), ac si diceret: Providete ab argumentis eorum, qui de singulari et incorporea Divinitatis natura ad similitudinem corporum ex elementis constantium ratione præsumunt, non tam pro percipienda veritate, quam pro philosophiæ suæ ostentatione: ideoque ad ejus notitiam minime assurgunt, qui superbis resistit semper, et humilibus dat gratiam. De talibus in Proverbiis scriptum est: *Abominatio Domini est omnis illusor, et cum simplicibus sermocinatio ejus* (*Prov. iii, 32*). Illusores ipse deludet, et mansuetis dat gratiam suam. Unde et Veritas ipsa: *Confiteor tibi, inquit, Pater cæli et terræ, qui abscondisti hæc a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis* (*Matth. xi, 25*). Et Apostolus: *Scriptum est, inquit, Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobo* (*I Cor. i, 19*). Item: *Nonne stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi? Nam quia in Dei sapientia non cognovit mundus per sa-*

piantiam Deum, placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes (*ibid., 20*). Et post aliqua: *Videte, inquit, vocationem vestram, fratres, quoniam non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles, sed quæ stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat sapientes; et infirma mundi elegit, ut confundat fortia, et ignobilia mundi et contemptibilia elegit, et ea quæ non sunt, ut ea quæ sunt destrueret, ut non gloriaretur omnis caro in conspectu ejus, ut quemadmodum scriptum est: Qui gloriatur in Domino gloriatur* (*ibid., 26*). Unde et consilium de via disciplinæ per humilitatem arripienda in eadem adnectit Epistola, dicens: *Nemo se seducat. Si quis autem videtur inter vos sapiens esse in hoc sæculo, stultus fiat ut sit sapiens. Sapientia enim hujus mundi stultitia est apud Deum. Scriptum est enim: Comprehendam sapientes in astutia eorum* (*I Cor. iii, 18*). » Et iterum: *Dominus novit cogitationes hominum quia vanæ sunt. Itaque nemo gloriaretur in hominibus* (*ibid., 20*). Et post pauca cum omnia bona divinæ tribueret gratiæ: *Quid habes, inquit, quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?* (*ibid., iv, 7*). Et alibi: *Noli altum sapere, sed time* (*Rom. xi, 20*).

Qui etiam ea maxime, quæ ad notitiam Dei attinent, non nisi eo revelante percipi posse quam soli mundicordes conspiciere valent, valida similitudine convincit, dicens: *Quis scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in ipso est?* (*I Cor. ii, 11*). Ita et quæ Dei sunt nemo cognovit, nisi Spiritus Dei, præsertim cum nec minimum aliquid doceri quis valeat, nisi eo apud interiorum illuminante: qui nisi mentem instruat interiorum, frustra qui docet aerem verberat exteriorum. Quid enim quod cum alicujus doctoris verba æqualiter ad aures diversorum perferuntur, nec tamen æqualiter ab eis intelliguntur, nisi quod quibusdam præsto est interior magister, quibusdam minime, qui quos vult etiam sine sono docet? De hujus quidem magistri sapientia ipse Sapientiæ liber continet ita: *Sentite de Domino in bonitate, et in simplicitate cordis querite illum: quoniam invenitur ab his qui non tentant illum: apparet autem eis qui fidem habent in illum.* *Perversæ enim cogitationes separant a Deo: quoniam in malevolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis* (*Sap. i, 1-4*). Et Apostolus: *Animalis, inquit, homo non percipit ea quæ sunt Spiritus Dei* (*I Cor. ii, 14*). Sed juxta Psalmistam: *Intellectus bonus omnibus facientibus eum* (*Psal. cx, 40*), hoc est illis qui quod bene intelligunt, operatione implere satagunt, ut ex hoc aperte doceamur, plus per intelligentiam apud Deum ex religione vitæ, quam ex ingenii subtilitate proficere. Alioquin Dominus sibi plus humanum ingenium, quam sanctitatem vitæ placere ostenderet. Quippe quod plus de Deo a nobis sentitur, plus a nobis diligitur, et cum profectu intelligentiæ charitatis accenditur flamma, licet hi qui simplices atque idiotæ

nobis videntur, et ideo vehementer sint ferventes, nec tantum exprimere aut disserere queant, quantum eis intelligentiæ divina inspiratio confert. Hoc utinam et illi attenderent, qui imprudenter magisterii nomen in divina Pagina sibi arrogant, cum vitam non emendent, et cum carnaliter et spurce vivant, specialem divinatorum ænigmatum intelligentiam sibi revelatam, et cœlestia sibi arcana commissa esse mentiuntur, ac si se templum Spiritus sancti apertissime jactent! Quorum saltem impudentiam falsorum Christianorum gentiles conterant philosophi, qui normam Dei non ratiocinando, sed magis bene vivendo acquirendam censebant; et ad eam moribus potius quam verbis nitendum esse. Unde Socrates, ut jam præfati sumus, nolebat immundos, terrenis cupiditatibus animos se in divina conari, quoniam quidem ab eis causas rerum videbat inquiri, quas non nisi in Dei voluntate esse credebat, et ideo purgandæ bonis moribus vitæ censebat instandum. Cujus et ipse non immemor Augustinus sententiæ, libro primo super Genesim, contra calumnias Manichæorum, ipsam quoque aliis explicavit verbis hoc modo: « Qui dicit: Quare Deus fecit [cælum] et terram? respondendum illi est: Quia voluit. Voluntas enim Dei causa est cœli et terræ, et ideo major quam cælum et terra. Qui autem dicit: Quare voluit? majus aliquid quærit quam est voluntas Dei. Nihil autem majus inveniri potest. Ac si voluntatem Dei nosse quisque desiderat, fiat amicus Deo, quia si voluntatem hominis nosse vellet, cujus amicus non esset, omnes imprudentiam aut stultitiam deriderent. Non autem efficitur amicus Dei, nisi purgatissimis moribus, et illo fine præcepti, de quo dicit Apostolus: *Finis autem præcepti est charitas de corde puro et conscientia bona et fide non ficta* (I Tim. 1, 5); « quam isti si haberent, non essent hæretici. »

Quantam etiam in Deum reverentiam Socrates habuerit, ut ei videlicet omnia nostra tribuerit, atque ascripserit bona, maxime ea quæ ad percipiendæ veritatis attinent discretionem, ipsemet profiteretur, cujus persona in Timæo Platonis introducta, ut supra quoque meminimus, omnem intelligentiam et rationem in omni veritate discutienda a Deo simplici obsecratione petendam censet: in tantum ut eos omnes pro furiosis et inexplandis habeat, qui in omnibus recte agendis divinam non invocent opem. In quo aperte se nihil ex se posse, sed ex divinæ beneficio gratiæ protestatur. Audiant saltem philosophorum consilium hi qui se philosophos profitentur. Audiant magistros suos qui contemnunt sanctos, ut si videlicet cupiunt Deum intelligere, velint ad intelligendum se bene vivendo præparare, et viam humanitatis [f. humilitatis] arripere, qua sola ad celsitudinem illam intelligentiæ acceditur, nunquam pervenitur quandiu in hac mortali carne vivitur. *Corruptibile enim corpus aggravat animam, et deprimit terrena inhabitatio sensum multa*

(73) In libro Ecclesiastes legitur tractavi.

cogitantem (Sap. ix, 15). Unde et Dominus Moysi quærenti faciem ejus videre respondit: *Non videbit me homo et vivet* (Exod. xxxiii, 20). Ipsa quippe visio Divinitatis ipsa est futura beatitudo, de qua dicit Apostolus: *Nunc videmus per speculum in ænigmate; tunc autem facie ad faciem* (I Cor. xiii, 12). Et alibi: *In quem desiderant angeli prospicere* (I Petr. 1, 12). Sed et cum dictum est: *Tollatur impius ne videat gloriam Dei*, tale est, ne videndo fruatur, quia videre frui est. Tanta enim illius gloriæ beatitudo, ut nemo eam videre queat, qui simul non sentiat. Unde et Psalmista: *Satiabor, inquit, cum apparuerit gloria tua* (Psal. xvi, 15). Tunc quidem implebitur quod ipsa Sapientia Dei promittit dicens: *Si quis diligit me, diligetur a Patre meo, et ego diligam eum et manifestabo ei meipsum* (Joan. xiv, 21). Nisi enim se ipse Deus manifestet, nec tunc natura nostra eum videre sufficet; nec nunc mortales omni spurcicia peccatorum pleni ratiunculis suis comprehendere incomprehensibilem nitantur, qui nec seipsum nec quantulæcunque naturam creaturæ discernere ratione sufficiunt. Quod etiam maximus ille sapientium considerans in Ecclesiaste proficitur dicens: *Cunctæ res difficiles, nec potest eas omnes homo explicare sermone* (Eccli. 1, 8). Idem in eodem: *Ego Ecclesiastes fui rex Israel in Jerusalem, et proposui in animo meo quærere et investigare sapienter de omnibus, quæ sunt sub sole* (ibid., 12). Item: *Et apposui cor meum, ut scirem sapientiam et intelligerem distensionem quæ versatur in terra, et intellexi quod omnium operum Dei nullam possit invenire homo rationem eorum quæ sunt sub sole, et quanto plus laboraverit ad quærendum, tanto minus inveniet, etiamsi dixerit sapiens se nosse, non poterit reperire. Omnia hæc tentavi* (73) *in corde meo, ut curiose intelligerem* (Eccli. viii, 16, 17; ix, 1). Et idem: *Cuncta tentavi in sapientia. Dixi, Sapiens efficiar, et ipsa longius recessit a me, multo magis quantum erat et alta profunditas, quis inveniet eam?* (Eccli. vii, 24, 25.) Ac si aperte magnus ille sapiens profiteatur, se in omnibus rerum naturis investigandis et ratione discutiendis insufficientem atque imbecillum reperiri, qui prius ad hoc se sufficere arbitrabatur, et summa præditus sapientia videbatur.

Consule etiam ipsam Sapientiam, et attende quid de hoc ipsa consulat; illam, inquam, quæ a quodam summo sapiente singularis et maxima prædicatur, ut magis divina quam humana videatur, ubi scilicet in libro Sapientiæ scriptum est, summo illo Sapiente ita dicente: *Mihi didit Deus dicere ex sententia, et præsumere digna horum quæ mihi dantur.... Ipse enim dedit mihi horum quæ sunt scientiam veram, ut sciam dispositionem orbis terrarum, et virtutes elementorum, initium et consummationem et medietatem temporum, vicissitudinum permutationes, et consummationes ipsorum* (74), *anni cursus et stellarum dispositiones, naturas animalium, et iras,*

(74) In libro Sapientiæ commutationes temporum.

bestiarum, vim ventorum, et cogitationes hominum, A
differentius virgultorum, et virtutes radicum. Et
quæcunque sunt abscondita et improvisa didici (Sap.
vii, 15-21).

Ecce quanta sit hæc sapientia, et quam longe
omnem humanum exsuperet sensum. Sed attende
quid in sequentibus et ipsa dicat: *Cogitationes,*
inquit, *mortalium timidæ, et incertæ providentiæ*
nostræ. Corpus enim quod corrumpitur aggrava-
vat animam, et deprimit terrena inhabitatio sensum
multa cogitantem, et difficile æstimabimus quæ in
terra sunt, et quæ in prospectu sunt inveniemus cum
labore. Quæ in cælis sunt autem quis investigabit? (Sap.
ix, 14-16.) Ille, inquam, maximus ac studiosissimus
naturæ indagator, cui incomparabiles opes, cui pa-
cem ac sospitatem continuam, is quoque qui sapien-
tiam ei largitus est contulit, ne qua forte necessitatis
sollicitudo, ne qua periculorum instantia studium
ejus præpediret. De hujus quidem sapientia ac stu-
dio liber tertius Regum sic continet: *Et præcedebat*
sapientia Salomonis sapientiam omnium Orient-
talium et Ægyptiorum; et erat sapientior cunctis
hominibus, et nominatus universis gentibus per cir-
cuitum. Locutus est quoque tria millia parabolas; et
fuere carmina ejus quinque millia; et disputavit
super ligna a cedro quæ est in Libano usque ad hys-
sopum quæ egreditur de pariete, et disseruit de jum-
mentis et volucribus, et reptilibus, et piscibus. Et ve-
niebant de cunctis populis ad audiendam sapientiam
Salomonis, et ab universis regionibus terræ (III
Reg. iv, 30). De cujus etiam incomparabili divitiarum
affluentia inter cætera eodem subscriptum est
libro: *Sed et univèrsa vasa, de quibus potabat rex*
Salomon, erant argentea, et univèrsa supellex do-
mus saltus Libani de auro purissimo. Non erat ar-
gentum, nec alicujus pretii putabatur in diebus Sa-
lomonis (III Reg. x, 21). Item post pauca: *Fecit-*
que ut tamen esset abundantia argenti in Jerusalem,
quanta lapidum et cedrorum præbuit multitudinem,
sycomoros quæ nascuntur in campestribus (III Reg.
x, 27).

Miræ quidem opes Salomonis, mira opera quæ
construxit, sed mirabilior sapientia, qua cum
modico præesset regno, tantas congregavit. Quem
etiam per exorcismos quos invenit, seu per quas-
dam naturæ rerum vires occultas quas cognovit,
dæmonibus quoque ipsis certum est dominari. Sic
in octavo Judaicæ Antiquitatis libro Josephus nar-
rat, et seipsum id visu probasse perhibet, abstracto
videlicet dæmonio per nares cujusdam quem vexabat,
immisso annulo ipsius naribus, cui suberat radix
Salomonis.

Cum itaque tantæ excellentiæ sapientiæ cunctas
res adeo difficiles esse intelligat, ut explicari ser-
mone nullatenus possint, quasi illud philosophicum
et ipse clamet: « Latet omne verum, » perpende
quisquis es quanta præsumptio sit de eo, quod
cuncta transcendit humana, discutere ratione, nec
aliter acquiescere velle, donec ea quæ dicuntur,

aut ex sensu aut ratione humana sint manifesta.
Quod est penitus fidem et spem tollere, cum utram-
que de non apparentibus esse constet: Unde Am-
brosius: *Si ratione convincor, fidem abnuo.* Et Apo-
stolus: *Fides, inquit, est substantia sperandarum*
rerum, argumentum non apparentium (Hebr. ix, 1).
Et alibi: *Spes autem quæ videtur, non est spes.*
Quod enim videt quis, quomodo sperat? (Rom.
viii, 24.) Ex quo liquidum est tales omnium homi-
num miserrimos esse, qui tam fide quam spe desti-
tuti, nec cum philosophi immortalitatem animæ
credent, nec Deum remuneratorem bonorum ex-
spectabunt, toti sensuum experimentis dediti sicut
pecora; et cum pecoribus suam ponentes sortem,
quæ cum carne penitus deficiunt, atque hic omnino
moriuntur. Ad hæc quippe recipienda et credenda
nec sensuum experimentis, nec humanis cogi
rationibus poterunt; sed sola auctoritate sunt con-
ducendi. Quod si ex auctoritate his acquiescunt
quibus tamen ratione satisfieri non potest, cur de
Deo ista reprobant quæ tot testimoniis tantorum
comprobata sunt sapientium? Scimus omnes in his
quæ ratione discuti possunt, non esse necessarium
auctoritatis judicium. Id quoque pro ratione salis
esse debet, ut qui cuncta longe transcendit per
omnia, humanæ discussionis atque intelligentiæ
vires excedat, et quod capi non potest loco, humano
non comprehendatur animo. Quæ etiam major in-
dignatio fidelibus habenda esset, quam eum se ha-
bere Deum profiteri, quem ratione humana
possit comprehendere, aut mortalium lingua disse-
rere? Hoc autem nec ipsos latuit philosophos, quo-
rum maximus in Timæo suo ait: « Opificem geni-
toremque universitatis tam invenire difficile est,
quam inventum impossibile est profari digne. » Qui
etiam cum noyu [νοῦν] ex Deo natam esse assereret,
id explicare non præsumpsit, quod in explicabili
modo esse cognovit atque professus est, sed tantum
de ineffabili illa generatione dixit, quantum volun-
tas divina permisit. Qui etiam, teste Macrobio,
quid sit Deus dicere non est ausus: hoc solum de
eo sciens, quod sciri qualis sit ab hominibus non
possit: qui nec ab ipsis spiritibus cælestibus ma-
jori sapientia præditis plene cognoscitur. Unde Au-
gustinus libro Quæstionum veteris et novæ legis:
« Cherubim, inquit, et seraphim non comprehendunt
penitus quid Deus sit; quia nemo novit Patrem
nisi Filius. » Hermes quoque, cum de Filio
Dei supra loqueretur adjunxit: « Cujus nomen non
potest humano ore narrari. » Hinc est enim quod
merito Deum appellabat *Ignotum*, quasi qui a pau-
cis vel summis sapientibus intelligeretur aut crede-
retur, nec in communem vulgi veniret opinionem:
cui nec simulacrum juxta Macrobius, ausi sunt
constituere: quem etiam, juxta philosophos, soli
mundicordes et purgati animi conspiciere possunt:
de quo et Lucanus ait: « Incerti Judæa Dei, hoc
est absconditi atque ignoti: cujus quidem ignoti
Dei a:am magnus philosophus Dionysius Areopagita

Paulo apostolo apud egregiam studiis civitatem Athenas legitur ostendisse. » Hæc quidem, ni fallor, illa est aræ misericordiæ, cui a supplicibus non immolabatur nisi illud Brachmanorum sacrificium, hoc est orationes et lacrymæ; cujus videlicet aræ et Statius in XII meminit, dicens :

*Urbe fuit media nulli concessa potentum
Ara Deum mitis posuit clementia sedem, etc.*

Quid ad hæc responsuri sunt professores dialecticæ, si illud ratione conantur discutere quod præcipui doctores eorum perhibent explicari non posse? Irridebunt doctores suos, quia inspiratam sibi a Deo veritatem non tacuerunt, quam tamen ipsimet edisseri non posse profitentur, et tanto id venerabilius habuerunt, quanto amplius ipsum omnem humanæ intelligentiæ exsuperat sensum. Non pudebat eos profiteri se multa audire vel etiam dicere, et vera profiteri, quæ non sufficerent disserere. Qui etiam adeo obscuritate ænigmatum gaudebant, sicut supra meminimus, ut in his quoque quæ facile possent edisseri, litteræ velamen obducerent, ne scilicet nuda vel aperta veritas ex facilitate intelligentiæ contemneretur. Unde et Macrobius in argumentum mysticarum locutionum philosophorum illud assumpsit (75) : Quomodo Numenio philosopho irata per somnium apparuerint numina, ipsæque Eleusinæ deæ in habitu meretricio visæ sint ei ante lupanar consistere, et querentes ab ipso se adyto pudicitia per eum vi fuisse abstractas, eo videlicet quod de eis ille aperta sit interpretatus expositione, et non sicut alii de eis mystice et involute sit locutus. O utinam vel per somnium et isti, qui se philosophos profitentur, a præsumptione sua compescerentur, ut veri et summi numinis incomprehensibilem majestatem esse non negarent, nisi eam aperte discuti audirent ! Sed fortasse, inquirunt, quid eam veritatem dici attinet ab aliquo, quam ipse non valet explicare,

ut intelligi possit? Multum equidem respondeo. Cum enim auditur de Deo quod non intelligitur, excitat auditorem ad inquisitionem, quod nec fieret nisi audiretur. Inquisitio vero facile intelligentiam parit, si devotio adsit. Cui se Deus revelare dignetur, et sæpe quod divina inspiratione dicitur, vel divina operatione geritur, non ad opus eorum sit, per quos

agitur, sed ad commodum aliorum intenditur, sicut de miraculis supra meminimus. Aliis itaque dicendi gratia data est, aliis intelligendi reservatur, quo-

usque opus sit secundum divinæ consilium Providentiæ, et aliquorum sincera devotio tum orationibus, tum bonis operibus id promeruerit. Interim autem, dum ratio latet, satisfaciet auctoritas, et ea notissima atque maxima propositio de vigore auctoritatis in ipso corporis artis a philosophis tradita conservetur : « Quod omnibus, vel pluribus, vel doctis videtur hominibus, ei contradici non oportere. »

Credi itaque salubriter debet quod explicari non valet, præsertim cum nec pro magno habendum sit, quod humana infirmitas disserere sufficit, nec pro fide reputandum, quod de manifestis recipimus humana compulsis ratione; nec apud Deum meritum habet, in quo non Deo creditur qui in sanctis loquitur, sed ratiunculis humanis quæ frequenter falluntur, et vix deprehendi possunt quando sint rationes. Unde Gregorius in homilia 26 super Evangelia : « Sciendum, inquit, nobis est, quod divina operatio, si ratione comprehenditur, non est admirabilis, nec fides habet meritum, cui humana ratio præbet experimentum. » Ad hoc et illud Ambrosii occurrit consilium, De fide ad Gratianum imperatorem, scribentis his verbis : « Mihi impossibile est generationis scire secretum, supra potestates, supra angelos, supra cherubim, supra seraphim, supra omnem sensum est. Scrutari non licet superna mysteria, licet scire quod natus, non licet discutere quemadmodum. » Item idem : « Credere jussum est, non discutere permissum. » Ac rursus adjecit : « Mysterium Patris nec angeli potuerunt comprehendere. » Hinc et beatus Augustinus De fide Symboli ad Laurentium papam scribens, inter cætera ait : « Propheta dicit : *Nisi crederitis, non intelligetis* (Isa. vii. 9). » Item in eodem : « Quomodo sane Deus Pater genuerit Filium nolo discutias, ne te curiosius inferas in profundi hujus arcanum, ne forte dum inaccessæ lucis fulgorem pertinacius perscrutaris, exiguum ipsum quod mortalibus divino munere concessum est perdas aspectum. » Unde et illa comminatio Sapientis seu consilium : *Scrutator majestatis opprimetur a gloria* (Prov. xxv, 27). Et Hieronymus super Jeremiam libro vi : « Quid sibi, inquit, in loco hoc voluerit editio Vulgata possem dicere, et sensum aliquem reperire, nisi de verbis Dei humano sensu argumentari esset sacrilegium. » Rursus De baptismo parvulorum Augustinus : « Ubi, inquit, de re obscurissima disputatur, non adjuvantibus divinarum Scripturarum certis clarisque documentis, cohibere se debet humana præsumptio, nihil faciens in alteram partem declinando. » Ad extremum illud nobis opponendum arbitror, ut dicere illi tales velint, se non ideo fidem nostram reprobare, quia probari vel disseri non valet, sed magis quia defendi non potest, cum eam penitus manifestæ rationes stare non permittant. A quibus id requirendum puto,

(75) Macrobius. lib. I. *Somn. Scipion.*, c. 2.

quid de magistris suis conseant, qui hoc docuerunt, nec falsa esse deprehenderunt. Scimus quidem a solo Boetio omnium argumentationum, quibus nunc utimur traditum esse documentum, et omnium argumentorum vires ab ipso nos didicisse. Scimus et ipsum de fide Trinitatis diligenter ac philosophice juxta decem prædicamentorum distinctionem disseruisse. Arguent magistrum ipsum rationum, et dicent eum in rationibus oberasse, quas tamen sese ab eis gloriantur didicisse. Non animadvertit magister quod animadvertunt discipuli, quibus scilicet rationibus id quod arguebat impugari posset? Ignosco tam manifestæ talium impudentiæ, quantumlibet jam detrahant nobis qui nec parcere noverunt suis, dummodo simplicitatem fidelium non perturbent, et eisdem laqueis sophismatum, quibus jam ipsi abstracti sunt, in suam alios foveam non trahant. Quod ne forte eveniat, unum superest adversus hanc pestem a Domino petere medicamentum, ut eorum ipse machinamenta dissipet, qui crebro argumentorum suorum ariete verum ipsius templum dissolvere conantur.

Cum itaque talium importunitas corrixariorum, neque sanctorum, neque philosophorum auctoritate compesci possit, nisi humanis rationibus eis resistatur, qui humanis rationibus invehuntur, decrevimus et nos stultis secundum stultitiam suam respondere, et eorum impugnationes ex ipsis artibus, quibus nos impugnant, conquassare. Nam et divino fretus auxilio parvulus David immensum ac tumidum Goliath proprio ejus gladio jugulavit; et nos eodem dialecticæ gladio, quo illi animati simplicitatem nostram impugnare nituntur, in ipsos converso, robur eorum ariesque argumentorum suorum in Domino dissipemus, ut jam minus simplicitatem fidelium aggredi præsumant, cum de his confutati fuerint, de quibus præcipue impossibile eis videtur responderi, de diversitate scilicet personarum in una et individua penitus ac simplici divina substantia, et de generatione Verbi, seu processione Spiritus. De quo quidem nos docere veritatem non promittimus, ad quam neque nos aliquid sufficere credimus; sed saltem aliquid verisimile, atque humanæ rationi vicinum, nec sacræ fidei contrarium, proponere libet adversus eos qui humanis rationibus fidem se impugnare gloriantur, nec nisi humanas curant rationes quas noverunt, multosque facile assentatores inveniunt, cum fere om-

nes animales sicut homines, ac paucissimi spirituales. Sufficit autem nobis quocumque modo summorum inimicorum nostrorum robur dissipare, præsertim cum alio modo non possimus, nisi has quas noverunt rationes ex ipsorum artibus afferamus. Absit enim hoc ut credamus Deum, qui malis quoque ipsis bene utitur, non bene etiam omnes artes, quæ ejus dona sunt, ordinare, ut hæc quoque ejus majestati deserviant, quantumcunque male his abutuntur perversi! Unde et beatus Augustinus. . . .

. . . . Doctores ecclesiastici sæculares quoque artes, ipsam præcipue dialecticam, sacræ Scripturæ admodum necessarias perhibent. His contra adversarios prælibatis ad propositum festinemus, illo prius a nobis commemorato atque constituto, ne si in tanta obscuritate ratio caligaverit, quæ magis religione, quam ingenio conspici-

tur, aut tot et tantis subtilissimis inquisitionibus parvitas nostra non suffecerit, aut etiam victa succubuerit, ne ob id, inquam, culpæ aut reprehendere fidem nostram præsumant, quæ minus in se non valet, si quis in disserendo eam desiciat. Nemo etiam mihi præsumptioni imputet, si quod aggressus sum non perfecero; sed piæ ignoscat voluntati, quæ apud Deum sufficit, si facultas desit. Quidquid itaque de hac altissima philosophia disseremus, umbram, non veritatem esse profitemur, et quasi similitudinem quandam, non rem. Quid verum sit, noverit Dominus; quid autem verisimile ac maxime philosophicis consentaneum rationibus, quibus impetitur, dictorum me arbitror. In quo quidem si culpis meis exigentibus a catholica, quod absit! exorbitavero intelligentia vel locutione, ignoscat ille mihi qui ex intentione opera dijudicat, parato semper ad omnem satisfactionem de maledictis vel corrigendis vel delendis, cum quis fidelium vel virtute rationis vel auctoritate Scripturæ correxerit. Scio namque quod scriptum est: *Corripiet me justus in misericordia et increpabit me, oleum autem pecca-*

(76) Qui et alibi suo instruit exemplo nonnuquam ad rationes, cum de divinâ agit, transmeare, ubi videlicet cum illis conferimus, qui sacras non admittunt auctoritates. Unde in libro De moribus Ecclesiæ contra Manichæos, cap. 11, ait: «Unde igitur oritur, ab auctoritate, an a ratione? Naturæ qui lem ordo ita se habet, ut cum aliquid discimus, rationem præcedat auctoritas. Nam infirma videri ratio potest, quæ cum reddita fuerit, auctoritatem postea per quam firmetur assumit. Sed quoniam cum his nobis res est, qui omnia contra ordinem et sentium, et loquuntur, et gerunt; nihilque aliud maxime dicunt, nisi rationem prius esse relendam, morem illis geram; quod fateor in disputando vitiosum esse suscipiam. Rationem igitur quæramus quemadmodum sit hominibus vendendum, » etc.

(76) Ita in ms. sed hæc subjicenda videntur verbis Augustini supra relatis.

toris non impinguet caput meum (Psal. cxi, 5). Et in Proverbiis : Via vitæ increpatio disciplinæ. Qui autem odit increpationes insipiens est (Prov. vi, 23 xii, 1). Et iterum : Qui custodit increpationes, astutior fiet, et qui increpationes odit, morietur (Prov. xv, 5-9). Et rursum : Non amat pestilens eum qui se corripit. Si autem corripueris sapientem, intelliget disciplinam (Prov. xv, 12; xix, 25). Item : Viro qui corripientem dura cervice contemnit, repentinus superveniet interitus (Prov. xxix, 1).

Primum autem ponendum est totius nostræ disputationis thema, et summa fidei breviter concludenda, de unitate scilicet divinæ substantiæ ac trinitate personarum, quæ in Deo sunt, imo Deus unus sunt. Deinde objectiones adversus proposita, denique solutiones adversus objecta subjiciemus. Tenet itaque Christianæ fidei religio, tenet et incommutabiliter, et credit salubriter, asserit constanter, profitetur veraciter, unum Deum tres personas esse, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum; unum, inquam, tantummodo Deum, ac nullo modo plures deos; unum Creatorem omnium tam visibilem quam invisibilem [f. tam visibilem quam invisibilem], unum principium, et unum bonum, unum disponentem omnium et Dominum, unum æternum, unum omnipotentem, unum immensum; ac per omnia solam prædicat et credit singularitatem unitatis, excepto quod ad trium personarum attinet discretionem, id est Patris, et Filii, et Spiritus sancti. In quibus videlicet personis solummodo pluralitatem ac multitudinem seu diversitatem profitetur, cum in cæteris omnibus, ut dictum est, unitatem conservet. Tres quippe personas dicimus ab invicem suis proprietatibus diversas, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum; sed non tres deos aut dominos, et sic unitatem per omnia profitemur, excepta multitudine personarum, licet unaquæque harum personarum non sit aliqua aliarum, et unaquæque in seipsa sit Deus plenus aut Dominus, ita ut juxta beati Hieronymi assertionem De fide scribentis ad Damasum papam, exceptis vocabulis quæ proprietatem personarum indicant, quidquid de una persona dicitur, de tribus dignissime possit intelligi. Neque enim Pater est Filius, aut Spiritus sanctus, nec ipse est Spiritus sanctus. Sed Pater est Deus, et Filius Deus, et Spiritus Deus. Nec ideo tres dii sunt aut plures, sed unus solummodo Deus in tribus personis æternaliter atque incommutabiliter consistit. Sic et unus creator et unus Dominus, et ita in cæteris. Nec refert ad veritatis enuntiationem, sive unum Deum dicamus de singulis tribus personis, sive de eis simul, cum æque et unaquæque ipsarum trium sit unus et idem Deus cum duabus aliis, et tres simul, hoc est ipsa Trinitas sit unus Deus, unus Dominus, etc. Est itaque harum trium personarum una et eadem omnino substantia, et individua penitus et simplex es-

sentia, una prorsus potentia, una gloria, una majestas, una ratio, una voluntas, eadem operatio, non divisa. Unum atque idem per omnia ipsæ sunt, excepto quod ad differentiam attinet proprietatum, per quas ipsæ ita ab invicem perpetuo diversæ consistunt, ut nunquam unius personæ proprietas in aliam transfundatur personam, neque unquam ab altera communicetur persona: alioquin non esset proprietas, sed communitas. Proprium autem Patris a se ipso tantum, non ab alio esse, et cæterum sibi Filium æternaliter gignere, vel genuisse. Filii vero proprium est a solo Patre æternaliter gigni, seu genitum esse (77) [Spiritus sancti proprium est procedentem esse a Patre et Filio], non creatum, non factum, non genitum, sed procedentem tantum. Et hæc quidem est trium personarum ab invicem discretio, juxta proprietates singularem.

Quædam itaque sic de Deo dicuntur, ut de una tantum trium personarum et non de pluribus earum dici possint: et rursus quædam ita de pluribus personis dici possunt, ut de eis tam divisim quam conjunctim dicantur, hoc est de eis singulis et de eis simul; quædam vero conjunctim tantum. Verbi gratia Pater, et generans, sive ingenuus de solo Patre dicuntur, quamvis etiam et Spiritus sanctus, cum non sit genitus, sit ipse quoque non genitus, non tamen et ipsum consuevimus dicere ingenuum, sed solum Patrem, ut tale sit hoc loco dicere ingenuum, ac si eum esse non ab alio, sicut priore libello prætaxati sumus. Est itaque hoc loco aliqua differentia dicere ingenuum, et dicere non genitum; sicut aliqua est differentia dicere injustum et dicere non justum: quippe quod injustum est necesse est esse non justum, sed non e converso. Lapis namque non justus sicut et non rationalis, nec tamen injustus dicitur aut irrationalis. Illa quippe infinita sunt sive abnegative nomina, hæc privativa. Augustinus tamen de Trinitate libro v, *ingenitum* hoc nomen abnegative pro non genito ponit, ubi videlicet, capite 7, de divinis similiter disserit personis his quidem verbis: « Quod ergo dicitur ingenuus, hoc ostenditur quod non sit Filius; sed genitus et ingenuus commode dicuntur. Filius autem Latine dicitur; sed infilius ut dicatur, non admittit loquendi consuetudo. Nihil tamen intellectui demitur, si dicatur non Filius, quemadmodum etiam si dicatur, non genitus pro eo quod dicitur ingenuus, nihil aliud dicitur. » Item: « Non ergo jam dicemus ingenuum, quamvis dici Latine possit; sed pro eo dicamus non genitum, quod tantum valet. Non ergo aliud dicimus, quam non Filium. » Item: « Ingenuus porro quid est nisi non genitus? Sicut enim genitus non ad seipsum dicitur, sed quod ex Patre sit; ita cum dicitur ingenuus, non ad seipsum dicitur, sed quod ex genitore non sit ostenditur. »

Ex his itaque liquet Augustinum hoc loco inge-

(77) Inclusa u cinis desunt in ms., sed debent necessario restitui.

nitum large pro non genito dicere, nisi forte diligens lector hoc ad hypothesim per consensum potius deflectat, quam ad veritatis assertionem, ut, quemadmodum supra jam astruximus, Pater et generans sicut ingenuus tantum de solo Patre dici liceat; non etiam non genitus solo Filio (78), et Spiritus sanctus seu procedens a Patre et Filio, de solo Spiritu sancto. At vero Deus, Dominus, Creator, omnipotens, immensus, æternus, principium, vita, lumen, et quæcunque ad divinæ naturæ dignitatem attinent, non ad personarum significantiam, tam de singulis personis, quam de eis simul dicenda sunt. Trinitas vero de tribus tantummodo personis simul et conjunctim dicitur, non divisim de una earum, vel de duabus per se, sed de tribus tantum. Neque enim Pater est Trinitas, hoc est tres personæ simul, una tantum, Deus tantum ipse Trinitas est, et Deus ipse Pater, nec tamen ideo Pater est Trinitas. Sic nec Filius nec Spiritus sanctus Trinitas dici potest, sed una tantum in Trinitate persona. Pater itaque et Filius et Spiritus sanctus propria sunt nomina singularum personarum; et Trinitas trium simul proprium est nomen; Deus vero et Dominus et cætera supraposita communia sunt tam singulis personis, quam toti Trinitati. Unum vero nomen est quod singulis personis et non eis simul commune est. Hoc videlicet nomen persona, quod in cæteris minime reperies. Non ergo mirum si et id solitarie hoc nomen possideat, ut ipsum solum ex communibus personarum nominibus pluraliter efferatur. Plures quippe personas dicimus, quia tres personas prædicamus; sed non plures deos aut dominos, licet unaquæque trium personarum in se ipsa Deus sit et Dominus, nec ullo modo una persona sit alia. Plures itaque personæ dicuntur, sed diversitate proprietatum, quas superius singulis personis assignavimus. Plures autem deos aut dominos si diceremus; aut cætera nomina, quæ substantialiter magis de Deo dicuntur, quam relative, hoc est ad seipsum et non ad alium sicut. est magnus, bonus, et simul pluraliter efferremus multitudinem diversarum rerum et numerum substantiarum essentialiter diversarum, quare unaquæque Deus et Dominus esset, et magna sive bona explicaremus. Unde Augustinus De Trinitate lib. v, cap. 8: « Quapropter illud præcipue teneamus, quidquid a se dicitur divina sublimitas, substantialiter dici: quod autem ad aliquid, non substantialiter, sed relative, tantamque vim esse ejusdem substantiæ in Patre et Filio et Spiritu sancto, ut quidquid de singulis ad seipsum dicitur, non pluraliter in summa, sed singulariter accipiatur. Item, Quidquid ergo ad seipsum dicitur Deus, et de singulis personaliter dicitur, et simul de ipsa Trinitate, non pluraliter, sed singulariter dicitur. Quoniam quippe non est aliud Deo esse, et aliud magnum esse, sed hoc idem illi est esse quod magnum esse. Propter-

(78) Hic videtur aliquid deesse, sensusque exigat aut quid simile.

A ea sicut non dicimus tres essentias, sic non dicimus tres magnitudines. Una quippe tantum et eadem res est in singulis personis una et individua penitus substantia, atque omnino simplex essentia, cui tres illæ insunt proprietates, secundum quas personarum consistit diversitas, non aliqua in rerum numero multitudo, cum sit una tantum res singularis atque omnino indivisibilis. Unde sanctam et individua dicimus Trinitatem, cum nulla in ea sit multitudo rerum, sed sola diversitas proprietatum. Constat itaque tres personas sibi per omnia coæquales, sicut ei coæternas esse, quia nullam dignitatis differentiam habere possunt, quarum eadem penitus essentia singularis et individua.

B Constat ex hoc quoque nullam trium personarum ab alia substantialiter esse diversam, vel etiam secundum numerum rerum esse discretam, sed tantummodo proprietate sua diversam esse unam ab alia, non autem substantia dissimilem aut numero, ut Arius potat. Unde est illud Ambrosii De fide ad Gratianum, libro II: « Apostolus dicit imaginem Patris Esse Christum, Arius dicit esse dissimilem, et vult ut Pater dissimilem genuerit sui, quasi impotens qui generare sibi similem non potuerit. » Item: « Imago doret non esse dissimilem. » Non est itaque Pater aliud quam Filius vel Spiritus sanctus, aut Filius quam Spiritus sanctus, nec in numero divisus. Non est, inquam, aliud in natura, cum unaquæque trium personarum sit eadem penitus divina substantia; sed aliud est in persona, alter ab altero, id est in proprietate sua diversus ab alio, cum hic non sit hic qui ille, sed hoc ipsum quod ille; nec alter alterius proprietatem communicet, ut supra meminimus: alioquin personas sibi permiscendo confunderemus. Sed nec Socrates cum sit a Platone numero diversus, hoc est ex discretionem propriæ essentiae ab ipso alius, ullo modo ideo ab ipso aliud dicitur, hoc est substantialiter differentius, cum ambo sint ejus naturæ secundum ejusdem speciei convenientiam, in eo scilicet quod uterque ipsorum homo est; atque ideo nulla substantiali differentia disjuncti sunt, ut hic aliud sit quam ille ex diversæ speciei substantia; sed aliud, ut dictum est, in persona, ex discretionem propriæ substantiæ. Multo minus ergo aliqua trium personarum, quæ in Deo sunt, dicenda est aliud ab alia, quarum unica est penitus substantia singularis, nullam partium aut formarum diversitatem recipiens. Quippe quod partibus constat, ipsis partibus naturaliter posterius est ex quibus constituitur, et ad esse perducitur, et suum esse contrahit. Hilarius super psalmum De profundis: « Nulli etiam fidelium dubium esse arbitror divinam substantiam sicut partium constitutione, ita etiam ab omni proprietatis informatione alienam, ut videlicet in ea nihil esse possit, quod non sit ipsa. » Unde Augustinus in XII De civitate Dei disputans de simpli-

ut dicatur: sic etiam Filius et genitus de solo Patre,

citare ac sinceritate divinæ substantiæ, ait : « Non propter hoc naturam istam boni simplicem dicimus, quia est Pater in ea solus, aut Filius solus, aut solus Spiritus sanctus, aut sola est ista nominis Trinitas sive subsistentia personarum, sicut Sabeliani putaverunt. Sed ideo simplex dicitur, quia hoc est quod habet, excepto quod relative quæque persona ad alteram dicitur. Nam utique Pater habet Filium, nec tamen ipse est Filius, et Filius Patrem, nec tamen est Pater. In quo vero ad semetipsum dicitur, non ad alterum ; hoc est quod habet, sicut ad semetipsum dicitur vivus, habendo utique vitam, et eadem vita ipsa est. Propter hoc utique natura hæc dicitur simplex, quod non sit aliud habens, aliud quod habet sicut in cæteris rebus. Neque enim vas habens liquorem, liquor est ; nec corpus color, nec aer lux sive fervor, nec anima sapientia est. Hinc est quod etiam privari possunt rebus quas habent, et in alios habitus verti atque commutari. » Idem in VII Confessionum ad Deum loquens, ait : « Ne cogaris invitus ad aliquid, quia voluntas tua non est major quam potentia. Eset autem major, si te ipso tu ipse major esses. » Item : « Voluntas et potentia Dei Deus ipse est. » Boetius quoque in libro *De Trinitate* cum de summa illa unitate divinitatis loqueretur, in qua non partium nec formarum potest esse diversitas. « Quocirca, inquit, hoc vere unum, in quo nullus numerus, nullum in eo aliud præter id quod est. Neque enim subjectum fieri potest, forma enim est, formæ vero subjectæ esse non possunt. » Formam itaque Boetius hoc loco dixit divinam substantiam secundum hoc quod nullarum formarum sustentamentum est.

Bene autem omnium theologorum auctoritas divinam substantiam simplicem omnino esse astruxerit, hoc est ab omni accidente, ab omni formæ participatione immunem, ut nihil scilicet in Deo sit, quod Deus non sit. Omne quippe quod naturaliter existit, aut æternum est, ut Deus ; aut cœpit ab eo summo principio quod Deus est, ducens exordium ; a se quippe nihil est, præter illud a quo sunt omnia. Unde Gennadius (79) *De orthodoxa fide* capite 9 : « Satis est, inquit, Christiano rerum creaturarum causam non nisi credere bonitatem Creatoris ; nullamque esse naturam quæ non aut ipse sit, aut ab ipso. » Naturam, ut arbitror, sive rem naturalem dicit, quæ ad humanæ operationis efficaciam non atinet. Nam peccatum et idolum nostra magis dicenda sunt opera quam naturæ. Unde Apostolus : *Scimus, inquit, quoniam nihil est idolum in mundo (I Cor. VIII, 4)*, hoc est non est idolum de universis creaturis Dei, neque ad res naturales, et ad ipsa naturæ opera pertinet, quæ de mundo esse dicuntur, sed ad nostram formationem. Unde et vilius hoc ipsum apparet quod dicitur idolum, quam quod dicitur lignum ; cum illud factitium sit, hoc naturale. Si itaque potentia Dei, sive sapientia, aut

A etiam pars aliqua, seu aliud aliquid in Deo sit quod Deus non sit, utique ab ipso incœpit, a quo sunt omnia : quod si incœpit aut potentia ejus aut sapientia, profecto ipse qui æternus est existit absque istis, ut videlicet non semper aut potens fuerit aut sapiens, donec scilicet ipse imp... in seipso potentiam cr... aut adhuc insipie... sapientiam sibi credidisset [*f. impotens in seipso, potentiam creasset, aut adhuc insipiens sapientiam sibi condidisset*]. Quæ cum fecerit absque discretionem sapientiæ, quippe quam nondum habebat, utique nonnulla ejus opera irrationabilia sunt. Si quis autem dicat qualitates in Deo sic esse, ut nec Deus sint, nec a Deo factæ, sed in Deo æternaliter permanentes, atque ipsi divinæ substantiæ, in qua sunt, cœternas esse : quærendum restat, utrum ei substantialiter atque accidentaliter insint. Si autem substantialiter, ut scilicet divinam substantiam conficiant, profecto ipso Deo naturaliter priores videntur, cui esse conferunt, sicut rationalitas homine prior dicitur, quia ejus scilicet constitutiva est forma, atque in ipsa ejus constitutione pars quædam formalis est, cujus conventu ad substantiam animalis, quasi ad materiam, homo ipse perficitur.

Nec refert etiam ad constitutionem quæ ex materia venit et forma, sive sapientia quæ inest Deo sit ei substantialis sive accidentalis, dummodo sit forma aliqua in Deo et res diversa ab ipsa divina substantia. Similiter enim homo albus vel corpus album ex homine, vel corpore et albedine constat ad similitudinem materiæ et formæ, sicut ærea statua ex ære et compositione : atque eadem ratione oportet concedi quod Deus sapiens est ipsa divinitatis substantia et sapientia constitueretur ; si videlicet sapientia in Deo res alia esset a Deo, cujus conventu ad substantiam ipsam Deus sapiens esset, duabus invicem convenientibus rebus : ac per hoc Deum sapientem quoddam esse totum ex materia et forma compositum, ipsamque materiam ac formam, ex quibus conficitur, principium sui habere. Quis etiam dicere præsumat aliquid Deo per accidens posse inesse, et ipsum quoque accidentibus esse subjectum : quod omnium tam philosophorum quam catholicorum anathematizat auctoritas ? Unde Augustinus *De Trinitate* libro V, capitulo 8 : « Accidens dici non solet, nisi quod aliqua mutatione ejus rei, cui accidit, amitti potest. Nihil itaque accidens in Deo, quia nihil mutabile, aut amissibile. Quamobrem nihil in eo secundum accidens dicitur, quia nihil ei accidit ; nec tamen omne quod dicitur, secundum substantiam dicitur. Dicitur enim ad aliquid, sicut Pater ad Filium, et Filius ad Patrem, quod non est accidens : quia et ille semper Pater, et ille semper Filius. Quod si aliquando esse cœpisset, aut aliquando esse desineret Filius, secundum accidens diceretur. Si vero quod dicitur Pater, ad seipsum diceretur, non ad Filium, secundum sub-

(79) Hic locus non reperitur apud Gennadium, sed apud Augustinum, *Enechiridii*, cap. 9.

stantiam diceretur. » Præterea philosophi accidentia determinat esse posterioris generis et adventitiæ naturæ. Unde et Porphyrius, proprium quoque ipsum, quod in natura speciei insitum esse videtur, posterius specie naturaliter esse confirmat, eo scilicet quod substantiam speciei minime conficiat, sicut substantiales, id est specificæ differentiæ. Ait enim : « Species ante subsistit, quam proprium ; proprium vero postea fit in specie. Oportet enim hominem esse, ut sit risibile. » Qui etiam cum accidens generaliter definiret dicens : « Accidens est quod adest et abest præter subjecti corruptionem, » patenter docuit omne accidens subjecto tam adesse quam abesse posse præter corruptionem ipsius subjecti. At vero quomodo sapientiam Dei in ipso, vel posterioris generis, vel adventitiæ naturæ dicemus esse, aut eam ei præter corruptionem posse abesse, cum nullo penitus modo ei possit abesse? Omnino enim Deum necesse est esse sapientem, nec ullo modo aut non esse potest, aut non esse sapiens, aut aliquam suscipere corruptionem, ut ei aliquid accidere possit. Quippe cum definitur accidens quod adest et abest præter subjecti corruptionem, patenter innuitur accidens non inesse corruptibili rei, quæque videlicet possit non esse, aut corrumpi ; ut tale sit, ac si ita dicatur : Accidens est forma corruptibilis rei, sine qua illa res et esse et non esse potest præter corruptionem, id est egressum a substantia, quam per illam formam incurrat. Tale quippe est quod ait, præter corruptionem subjecti, ac si apertius dicat quod earum corruptionem, quas pati potest subjectum, nullam per adventum vel recessum huiusmodi formæ incurrit. De quo alibi plenius nobis disserendum fuit. Non itaque sapientia in Deo vel substantialis ei forma vel accidentalis, imo Sapientia ejus ipse Deus est. Idem de potentia ejus sentiendum est, et de cæteris quæ ex nominum affinitate formæ esse videntur in Deo quoque sicut in creaturis.

His itaque rationibus patet divinam substantiam omnino individuum, omnino informem perseverare, atque ideo eam recte perfectum bonum dici, et nulla alia re indigens, sed a seipso habens, non aliunde quod habet accipiens. Creaturæ autem quantumlibet bonæ, adjunctione egent alterius, ex qua quidem indigentia imperfectionem suam profitentur. Virtutes quippe quæ animam bonam faciunt, subjecto indigent quo sustententur ; quia pietas esse non poterit, si non habeat fundamentum in quo sit. Ipsa autem anima, ut bona sit, virtutum indiget ornamentis. De hac etiam informitate ac sinceritate seu simplicitate divinæ substantiæ Boetius in eo quem de Trinitate componere libro dicitur, ait : « Quod non est hoc atque hoc, sed tantum est hoc, illud vere est, id quod est, et hoc fortissimum quod nullo nititur. Quocirca hoc est vere unum in quo nullus numerus, nullum in eo aliud præter id quod est. » Qui etiam ibidem statim ipsam divinam substantiam, in eo quod nullis ac-

cidentibus subjecta est, tanquam sustentamentum, sicut sunt cæteræ substantiæ, formam potius quam substantiam nominat, ut jam supra meminimus. Quam rursus in sequentibus substantiam quæ sit ultra substantiam esse profitetur, nec proprie secundum usitatam significationem substantiæ dici substantiam his verbis : « Substantia in illo non est vere substantia, sed ultra substantiam est ; cum dicimus, inquit, « Deus, » substantiam quidem significare videmur, sed eam quæ sit ultra substantiam. Cum vero « Justus, » qualitatem quidem, sed non accidentalem, sed eam quæ sit substantia et ultra substantiam. » Item cum dicimus, « Magnus, » vel « Maximus, » quantitatem quidem significare videmur, sed eam quæ sit ipsa substantia talis quale esse dicimus ultra substantiam. » Sic ergo Boetius Deum proprie dici substantiam negat, quæ sit scilicet accidentium sustentamentum. Ita et proprietates quæ ipsi divinæ substantiæ insint, accidentia sive formas substantiæ dici non convenit ; sed tam accidens hoc nomen, quam forma et novem prædicamentorum nomina, quæ his duobus includuntur, proprie in rebus tantum creatis accipiuntur. Unde et Boetius in eodem cum ait : « Substantia in illo non est vere substantia, sed ultra substantiam, » adjecit statim : « Item qualitas et cætera quæ evenire queunt, hoc est quæ possunt accidere, ut scilicet accidentia dicantur, in ipso vere non sunt. »

Cum itaque divina substantia singularis prorsus et unica sit, in qua tres personæ consistunt, ita ut unaquæque personarum sit eadem penitus substantia, quæ est et altera, nec ulla sit partium aut formarum diversitas illius simplicis boni, multo minus hæc persona aliud ab illa dici potest, quam Socrates a Platone, cum videlicet trium personarum una sit singularis essentia ; Socratis vero et Platonis non sit eadem essentialiter substantia, sed magis discretæ eorum substantiæ, ita quidem ut hæc essentia Socratis non sit illa Platonis. At vero eadem essentia quæ est Patris, eadem penitus est Filii ; eadem etiam prorsus est Spiritus sancti. Nec minus tamen Pater alius est, id est diversus in persona a Filio sive a Spiritu sancto ; necnon et Filius a Spiritu sancto ; cum hic non sit ille, licet sit illud quod ille. Magna autem et subtilissima discretio hic adhibenda est, ut nec identitas singularis substantiæ, et individua unitas essentiæ impedimento sit diversitati personarum, et cum Sabellio oberrantes unam tantum profiteamur personam, sicut unum Deum ; nec diversitas personarum in edimento sit singularitati substantiæ, et in foveam Arii corruentes, tres asseramus deos, sicut et tres personas ; sed simul et unus omnino in singularitate substantiæ sit Deus, et totus ipse sit in trium personarum discretionem. Quo in loco gravissimæ et difficillimæ dialecticorum quæstiones occurrunt. Hi quippe ex unitate essentiæ Trinitatem personarum impugnant : ac rursus ex diversitate personarum identitatem essentiæ oppugnare laborant. Horum itaque ob-

jectiones primum ponamus, postea dissolvamus.

Aut enim, inquirunt, hæc diversitas personarum in solis vocabulis consistit, non in re, ut videlicet vocabula tantum diversa sint, et nulla sit in Deo rei diversitas; aut in re sola, et non in vocabulis; aut simul et in re et in vocabulis. At vero si alterum horum auferri poterit, non remanebit utrumque. Quod si ad vocabula respiciamus, jam non est Trinitas personarum æterna, cum ipsa impositio nominum ab hominibus facta sit.

Præterea si ad numerum vocabulorum hæc distinctio personarum sit accipienda, multo plures personae confiteri quam tres nos oportet, quia multa sunt et alia divinæ substantiæ nomina, sicut hoc nomen Deus, vel Dominus, vel æternus, vel immensus, vel creator, et alia infinita nomina.

Sin autem hæc diversitas personarum, magis accipienda sit in ipsa re quam in vocabulis, in Deo autem nihil est in re præter singularem substantiam, et individuum, et informem, quis dubitet Trinitatem accipi secundum substantiæ unitatem, ut et trinus sit in substantia dicendus Deus?

Aut si idem penitus in Deo substantia sit et personæ, ut videlicet nihil aliud substantia sit quam personæ, vel personæ quam substantia, nunquid si unus est Deus in substantia, unus est et in personis; aut si trinus sit in personis, trinus et in substantia?

Quomodo etiam tres personæ sunt ubi nullo modo tria sunt? Aut quomodo tria sunt si multa non sunt? Aut quomodo multa esse possunt, si nulla sit rerum multitudo? At vero multitudo rerum esse non potest ex una tantum re, nisi videlicet ex pluribus constet partibus. Partes autem nullæ in ipso esse possunt, ut supra confirmavimus. Quomodo ergo Trinitas ibi est, ubi nulla est multitudo? Omne quippe simile in aliquo dissimile est? Aut quomodo tres sunt, si nulli non sunt?

Præterea quomodo dicitis: « Talis Pater qualis Filius » vel « Spiritus sanctus, » si nulla sit personarum similitudo, quarum nulla est multitudo? Omne quippe simile in aliquo dissimile est, et nulla est nisi in discretis rebus similitudo. Unde nemo hunc hominem et hunc alium similes dicit, de eodem homine agens, cum non sint ab invicem essentialiter discreti.

Amplius cum unumquodque quod existit aut substantia sit aut forma in substantia subsistens, sicut est albedo, vel pietas, vel quælibet res novem prædicamentorum, quomodo possunt esse aliqua multa, nisi aut substantiæ sint aut formæ, aut ex utrisque conjuncta?

Aut cum Deus substantia sit, et hoc nomen Deus substantiæ sit, non personæ, hoc est propter

naturam substantiæ, non propter personam distinguendam inventum, sicut est Pater et Filius, quomodo melius dicitur Deus trinus quam substantia trina, vel quam Pater trinus? Sicut enim una tantum substantia est et unus Pater, ita etiam unus tantum Deus, non plures.

Trinus etiam Deus vel trina substantia quid aliud sonat, quam tres dii, vel tres substantiæ? Quippe quid aliud est trina oratio, quam tres orationes? vel bina percussio, quam duæ percussiones? Ad hæc fortasse et illud in oppositionem ducitur, quod Deum tripertitum Augustinus in *Enchiridion* capitulo 11, his verbis dicit: « Satis est Christiano rerum creaturarum causam nonnisi credere bonitatem Creatoris, qui est Deus unus, nullamque esse naturam, quæ non aut ipse sit, aut ab ipso, eumque tripertitum (80), Patrem scilicet, et Filium, et Spiritum sanctum (81). » Quomodo enim, inquirunt, tripertitus est Deus, si partitus non est, aut partes habeat? Aut quomodo partitus est, nisi primum integer fuerit, aut postmodum divisus? Sed hoc quis adeo infidelis est, ut non anathematizet?

Quomodo etiam fieri potest, ut tres personæ ita ab invicem sint discretæ, ut hæc non sit illa, et unaquæque ipsarum substantia sit et Deus, et non sint ideo plures substantiæ vel dii? Quippe quid aliud est dicere plures substantiæ, quam dicere plura, quorum unumquodque est substantia? Ipsum nempe plurale vocabulum nihil aliud est, quam geminatio vel multiplicatio sui singularis, ut videlicet plurale multa simul nominet, quibus sigillatim convenit singulare.

Qua etiam ratione melius dicuntur tres personæ, quia unaquæque ipsarum persona est, quam tres dii vel tres substantiæ, cum unaquæque ipsarum Deus sit, sive substantia?

Quod si ideo plures substantias vel plures deos dici negemus, quia licet unaquæque personarum substantia sit sive Deus, nulla est unius personæ differentia ad aliam in eo quod substantia est vel Deus: profecto eadem ratione nunquam dicendum est plures homines, nec etiam plures personas, cum videlicet hic homo non differat ab illo in eo quod homo est, aut hæc persona ab illa in eo quod persona est.

Quomodo etiam vere dicimus: Tres personæ sunt, si multa entia non sunt, hoc est multæ essentialitæ? Ipsum quippe participium ubique in numero suum verbum sequitur, ut videlicet de quo dicimus ambulat, dicamus est ambulans; et de quibus dicimus ambulant, dicamus sunt ambulantes. Unde Aristoteles in secundo Physicorum: « Nihil, inquit, differt dicere hominem ambulare et hominem ambulantes esse. » Ex quo apparet quod de quibuscunque dicimus: « Sunt; » dici oportet: « Sunt entia, » id est essentialitæ.

(80) Apud Aug. non *tripertitum* lego, sed *eumque esse Trinitatem*.

(81) Aug., *Ench.* c. 9

Quomodo etiam hoc nomen Deus singulare est et non magis universale, si plura sint personaliter discreta, hoc est numero differentia, de quibus singulis prædicetur, cum videlicet et Pater sit Deus, et Filius Deus, et Spiritus Deus, nec iste sit ille?

Quæ etiam rerum differentia esse potest ubi eadem est singularis et individua penitus essentia? Omnis quippe differentia aut in rebus discretis accipitur, cum videlicet hæc essentia non est illa; aut in eadem re secundum variationem ejus vel aliquam mutationem per temporis successionem, ut si aliquis modo stet, modo sedeat. Discretio autem rerum nulla est ubi unica est et individua essentia. Sed nec in Deo ulla potest esse variatio, cum scriptum sit: *Apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio* (Jac. 1, 17). De quo etiam ille philosophus ait:

*Qui tempus ab ævo
Ire jubet, stabilisque manens dat cuncta moveri.*
(BOET., l. III *De consol. philos.*)

Cujus etiam verum esse et incommutabile ipsemet Dominus aperit Moysi, dicens: *Ego sum qui sum, hæc dices filiis Israel: Qui est misit me ad vos* (Exod. III, 14).

Præterea cum Pater sit Deus, hoc est hæc essentia divina, et Deus est Filius, nunquid et Pater Filius est? Quomodo enim ex eo quod Pater est Deus, et Deus est æternus, melius ostenditur, Pater est æternus, quam ex eo quod Pater est Deus, et Deus est Filius, sive incarnatus, Pater etiam esse Filius sive Incarnatus? Præsertim cum hoc nomen, Deus singulare esse constat, sicut hoc nomen: *Socrates*, imo etiam magis singulare, hoc est individuum videtur; cum individuum, hoc est omnino indivisibilem ac prorsus simplicem unicamque substantiam significet.

At vero cum hic sedens sit Socrates, et Socrates sit albus, constat etiam hunc sedentem esse album, cum eadem prorsus essentia sit hujus sedentis et hujus albi, nec multa numero dicantur hic sedens et hic albus, cum eadem sit essentia hujus et illius, quæ diversis licet occupata sit formis, non tamen aut multæ personæ, aut multa numero Socrates esse dicitur; alioquin hoc nomen Socrates universale esset potius quam singulare, cum de differentibus numero diceretur.

Multo autem minus multa numero in Deo sunt, ubi nec ulla est formarum multitudo; et multo magis concedendum est in Deo, quia hic qui Pater est Filius est, quam in creaturis, in quibus est saltem formarum diversitas, atque ipsius substantiæ instabilitas, assiduaque variatio.

Quomodo ergo, si concedamus in creaturis propter identitatem essentia, quod hic sedens est hic albus; vel hic qui Pater est Filius est, non hoc magis in Deo recipiamus, ut is videlicet qui Pater est Filius sit, cum sit utriusque unica et individua prorsus ac mera substantia? Aut hic qui Pater est sit Incarnatus sicut et Filius, cum eadem substau-

tia quæ Pater est carnem suscepit, sicut ea quæ Filius est, cum eadem penitus substantia sit utriusque personæ?

Denique cum nihil in Deo sit præter unicam essentiam simplicis et individua omnino substantia, et Deus Deum generet, hoc est Pater Filium, nunquid substantia substantiam generat? Et cum eadem sit penitus substantia quæ generatur, cum ea quæ generat, nunquid idem seipsam generat? Quod autem eadem res seipsam gignat, non solum omnium ratio, verum sanctorum Patrum scripta detestantur, maxime in hac ipsa generatione divina, de qua Augustinus in primo *De Trinitate* ait: « Qui putat ejus potentia Deum, ut seipsum ipse genuerit, eo plus errat quod non solum Deus ita non est; sed nec spiritualis creatura nec corporalis. » Nulla enim omnino res est quæ seipsam gignat. Constat quippe omne quod de Deo dicitur, de personis ipsis aut sigillatim aut conjunctim dicendum esse, hoc est de una earum aut de pluribus simul. Si ergo Deus seipsum genuerit, utique aut aliqua trium personarum seipsam, aut plures earum seipsas genuerunt. Quod si aliqua trium personarum seipsam genuerit, vel Pater ipse gignit se, vel Filius ipse, vel Spiritus sanctus. Quod si Pater seipsum gignat, profecto ipse sui est Filius, et ita confusæ sunt personæ, cum ille qui Pater est sit Filius. Eadem quoque confusio est, hoc est permixtio personarum, si aliqua aliarum seipsam gignat, hoc est sit pater sui.

Præterea si Deus Deum generat, utique vel seipsum vel alium Deum. Alius vero Deus ab alio non potest esse, sed unus tantum Deus, nec, juxta Augustinum et suprapositam rationem, Deus seipsum generare potest. Quippe si seipsum Deus genuerit, utique ipse Deus sui Pater est. Quod si ipse Deus pater est sui, profecto vel Deus Pater est pater sui, vel non Deus Pater est pater sui. At vero Deus pater solius Filii, et non sui ipsius pater est. Non igitur Deus Pater est pater sui. At rursus, si falsum sit Deum Patrem esse patrem sui, utique falsum est Deum Patrem sui esse patrem sui. At vero quis ponat aliquid esse patrem sui, et contradicere audeat ipsum patrem sui esse patrem sui?

Qua etiam ratione cum una tantum substantia sit trium personarum, ut sit videlicet eadem penitus substantia Patris quæ Filii sit et Spiritus sancti, ipse Filius tantum ex substantia Patris quæ Filii sit et Spiritus sancti, dicitur esse et non ex substantia Spiritus sancti vel sua?

Aut cum similiter una eademque sit sapientia trium personarum, quarum unaquæque sapiens æque est ut aliæ, eademque charitas singularum, cur non æque dicitur Filius Sapientia Spiritus sancti, vel sui ipsius, sicut dicitur Sapientia Patris? vel ipse Spiritus amor sui ipsius, sicut amor Patris vel Filii? Nunquid enim vel Filius vel Spiritus sanctus sapiens est, et non per sapientiam sui; aut sapientia est, et non est sua sapientia, sed alia? aut

diligens est, et non est sua dilectio; sicut ipse est A potentia sua, magnitudo sua, iustitia sua, pietas sua, et voluntas?

Quomodo etiam potest esse, ut Filius ex Patre sit genitus, vel ex Patre esse habeat tam Filius quam Spiritus sanctus, non Pater ex illis; et non sit Pater prior illis?

His et consimilibus objectis respondere non differamus, in ipso consili, de quo loquimur; in ipso securi pro quo dimicamus.

Summa, ut arbitror, omnium quæstionum hæc est, quomodo scilicet in tanta unitate individuae ac penitus meræ substantiæ diversitatem personarum consideremus, cum nullus differentiæ modus a philosophis distinctus videatur hic posse assignari, secundum quem diversitas personarum valeat ostendi. B

Ad quod illud primum respondendum esse arbitror, quod mirabile non debet videri, si illa Divinitas natura sicut singularis est, ita singularem modum loquendi habeat. Æquum equidem est, ut quod ab omnibus creaturis longe remotum est, longe diverso genere loquendi efferatur, nec illa unica majestas communi ac publica locutione coercetur, nec quod omnino incomprehensibile est atque ineffabile ullis subiaceat regulis cui sunt omnia subjecta, quod nec ab homine intelligi potest, qui ad manifestandos intellectus suos voces instituit. Hoc autem nec philosophorum latuit reverentiam, qui quantum reveriti sint semper summum illud bonum verbis etiam attingere, quod omnino incomprehensibile atque ineffabile profitentur, ex suprapositis liquidum est, cum summus philosophorum nec quid sit dicere ausus sit: hoc solum de eo sciens, qui sciri non possit ab homine. Hoc enim docere rectæ Sophiæ incarnandæ reservandum erat, ut ipse per seipsum sui notitiam afferret Deus, cum ad ejus notitiam nulla assurgere creatura sufficiat. Ipse itaque solus quid ipse sit manifeste aperuit, cum gentili illi et Samaritanæ mulieri ait: *Spiritus est Deus (Joan. 17, 24)*, hoc est Divinitas spiritualis substantia est, non corporalis. At vero sicut in corporibus alia aliis subtiliora sunt, utpote aqua quam terra, et aer quam aqua, et ignis quam aer: ita longe et inexcusabili modo omnium spirituum naturam ita propriæ sinceritatis subtilitate Divinitas transcendit, ut in comparatione ejus omnes alii spiritus quasi corpulenti seu corpora quædam dicendi sint. Unde Gennadius De orthodoxa fide (81^a): « Nihil, inquit, incorporeum et invisibile in natura credendum est, nisi solum Deum Patrem et Filium, et Spiritum sanctum; qui ex eo incorporeus creditur, quia ubique est, et omnia implet, atque constringit: et ideo invisibilis omnibus creaturis, quia incorporeus est. Creatura omnis corporea, angeli et omnes cœlestes virtutes

corporeæ, licet non carne subsistant. Ex eo autem incorporeas (82) credimus intellectuales naturas, quia localiter circumscribuntur, sicut et anima humana quæ carne clauditur, et dæmones qui per substantiam angelicæ naturæ sunt, corporea. »

Ex his itaque liquidum est quantæ subtilitatis sit divina substantia, atque animæ a natura corporum disjuncta, et a vigore nostrorum sensuum penitus remota. De qua si quid forte philosophi dicere animati sunt, ad similitudines et exempla se contulerunt, quasi præsumptionem suam velantes, quod de ineffabili fari viderentur: cujus gloriam in creaturis quoquo modo non in ipsa vestigabant, atque per ipsas assignabant, sicut de Platone supra meminimus ad similitudinem solis cum de Deo loqui præsumeret recurrente. Quod autem illi quoque doctores nostri, qui maxime intendunt logicæ, illam summam majestatem, quam ignotum Deum esse profitentur, omnino ausi non sunt attingere, at in numero rerum comprehendere, ex ipsorum scriptis liquidum est. Cum enim omnem rem aut substantiæ aut alicui aliorum generalissimorum subijciant, utique et Deum, si inter res ipsum comprehenderent, aut substantiis, aut quantitibus, aut cæterorum prædicamentorum rebus connumerarent, quod nihil omnino esse ex ipsis convincitur. Omnes quippe res præter substantias per se existere non possunt, nisi scilicet substantiis sustententur, ut albedo nulla ratione esse potest, nisi in subjecto corpore, aut pietas nisi in anima, aut quælibet res novem prædicamentorum nisi subjectis substantiis insint. Substantiæ vero in propria natura per seipsas subsistere ac perseverare possunt omnibus et aliis rebus destructis. Unde et substantiæ quasi subsistentiæ dictæ sunt, et cæteris rebus quæ eis assistunt, non [f. nec] per se subsistunt, naturaliter priores sunt. Unde liquidum est Deum, qui omnium rerum est unicum et singulare principium, nullo modo in eo rerum numero contineri, quæ substantiæ non sunt: sed nec substantiæ secundum eos supponitur Deus, licet ipse maxime sit res per se existens, et verum et incommutabile esse ipso solus a se habeat a quo sunt omnia. Propter quod Moysi dicit: *Hæc dices filiis Israel: Qui est misit me ad vos (Exod. 111, 14)*. De cujus quidem veritate, ac simplicitate, seu incommutabilitate substantiæ, Augustinus in libro v [De Trinitate] (83) ait: « Sie intelligamus Deum, si possumus, quantum possumus, sine qualitate bonum, sine quantitate magnum, sine indigentia Creatorem, sine situ presentem (84), sine habitu omnia continentem, sine loco ubique totum, sine tempore sempiternum, sine ulla sui mutatione mutabilia facientem, nihilque patientem. Quisquis Deum ita cogitat, etsi nondum potest omnimodo invenire quid sit; pie tamen cavet, quantum potest, aliquid de illo sentire quod non

(81^a) GENNAD. De dogm. Eccl. c. 11.

(82) Lege corporeas, ut apud Gennadium.

(83) AVG., l. v De Trin. c. 1.

(84) Ita editi apud Augustinum, sed mss. magno numero legunt præsentem.

sit. Est tamen sine dubitatione substantia, vel si melius hoc appellatur essentia, quam Græci οὐσία usiam vocant. » Quod autem nec juxta philosophos ipse Deus substantia sit dicendus, facile convinci potest ex ipsis scriptis omnium dialecticam tractantium, quam nunc Latinitas... Porphyrii scilicet, Aristotelis et Boetii. Ait quippe Porphyrius in Isagogis quas ad categorias Aristotelis perscribit, ait, inquam, unamquamque substantiam una specie participare, pluribus vero accidentibus et separabilibus et inseparabilibus: Aristoteles quoque in categoriis proprie proprium substantiæ assignans inquit: « Maxime autem proprium substantiæ videtur esse, quod cum sit unum et idem, numero sit susceptibile contrariorum. » Item idem de eodem: « Quare proprium erit substantiæ, quod cum unum et idem numero sit, susceptibile est contrariorum. »

Cum itaque Deo ista aptari omnino non possint, cujus substantia nec accidentibus variari, nec ullis omnino formis subjacere potest, liquet nec inter substantias eum philosophos recepisse: ea profecto ratione qua Plato inter nullam et aliquam substantiam οὐσίαν collocavit, quam omnino adhuc informem conceperit. Neque enim substantia non est Deus, si vere subsistentiæ naturam, et incommutabile esse in ipso attendamus (85). Nec rursus substantia est, si usitatum nominis substantiæ appellationem sequamur; cum videlicet accidentibus subjectus esse non possit. Unde et illo argumento non esse substantia Deus aperte ostenditur, quo Boetius, quamvis Christianus, opinionem secutus philosophorum, cum de philosophia tractaret, Themistium scilicet et Tullium in *Topicis* suis vestigans, probat in secundo (86) ipsorum *Topicorum* albedinem non esse substantiam his verbis: « Substantia est quæ omnibus accidentibus possit esse subjectum. Albedo autem nullis accidentibus subjecta est. Albedo igitur substantia non est. » Ipse quoque Augustinus hanc usitatum et propriam significationem substantiæ aperte profitetur in septimo *De Trinitate* libro cap. 4 et 5, his quidem verbis de Deo disputans: « Si hoc est Deo esse quod subsistere, ita non erunt dicere (87) tres substantiæ, ut non dicuntur tres essentiæ: quemadmodum quia hoc est Deo esse quod sapere, sicut non tres essentiæ, ita nec tres sapientias dicimus. Sic enim quia hoc illi est Deum esse quod est esse, tam tres essentiæ, quam tres Deos dici fas non est. Si autem aliud est Deo esse, aliud subsistere, sicut aliud est Deo esse, aliud Patrem esse vel Dominum esse. Quod enim est, ad se dicitur, Pater autem ad Filium, et Dominus ad servientem creaturam relative subsistit, sicut relative gignit, et relative dominatur. Ita jam substantia non erit substantia, quia relativum erit. Sicut enim ab eo

(85) In *Introd. ad theol.* l. II: *Si vere subsistere naturam et incommutabilem esse in ipso attendamus.*

A quod est esse appellatur essentia, ita ab eo quod est subsistere substantiam dicimus. Absurdum est autem ut substantia relative dicatur. Omnis enim res ad seipsam subsistit, quanto magis Deus? Si tamen dignum est ut Deus dicatur subsistere. De his enim rebus intelligitur, in quibus subjectis sunt ea quæ in aliquo esse subjecto esse dicuntur, sicut color in corpore. » Item: « Res ergo mutabiles neque simplices proprie dicuntur substantiæ. » Item: « Nefas est autem dicere ut subsistat et subsit Deus bonitati suæ, atque illa bonitas non substantia sit, vel potius essentia, neque ipse Deus sit bonitas sua, sed in illo sit tanquam in subjecto. Unde manifestum est Deum abusive

B substantiam vocari, ut enim solus est, et nemo avertere potest cogitationes ejus (*Job* xxiii, 15). Gregorius: « Aliud vere ac proprie dicitur: ita ut fortasse Deum solum dici oporteat essentiam. Est enim vere solus, quia incommutabilis est, idque nomen Moysi essentiavit (88), cum ait: *Ego sum qui sum, et dices ad eos: Qui est misit me ad vos* (*Exod.* iii, 14). Sed tamen sive essentia dicatur quod proprie dicitur, sive substantia, quod abusive, utrumque ad se dicitur non relative. Unde hoc est Deo esse quod subsistere; et ideo si una essentia Trinitas, una etiam substantia.

Ex his itaque liquidum est, nec etiam juxta Augustinum, Deum proprie dici substantiam, sicut nec juxta philosophos ullo modo, cum videlicet aliquid in eo non sit ut in subjecto, hoc est ut accidens, sicut supra satis disseruimus. Cum igitur Deus nec juxta Augustinum proprie dicatur substantia, nec ullo modo juxta philosophos, qui tamen omnem rem aut substantiæ, aut alicui aliorum prædicamentorum applicant, patet profecto a tractatu peripateticorum illam summam majestatem omnino esse exclusam, nec ullo modo regulas aut traditiones eorum ad illam summam et ineffabilem altitudinem conscendere; sed creaturarum naturis ad inquirendum eos esse contentos secundum quod scriptum est: *Qui de terra est, de terra loquitur* (*Joan.* iii, 31); quas nec adhuc comprehendere ac ratione discutere ad liquidum sufficiunt. Quod vero omnis hominum locutio ad creaturarum status maxime accommodata sit, ex ea præcipua parte ora-

(86) *Introd., quinto.*

(87) *Lege ut apud Aug. dicenda.*

(88) *Apud Augustinum enunciavit.*

tionis apparet, sine qua, teste Prisciano, nulla constat orationis perfectio, ex ea scilicet quæ dicitur verbum. Hæc quippe dictio temporis designativa est quod incæpit a mundo. Unde si hujus partis significationem attendamus, oportet per eam cujusque constructionis sensum infra ambitum temporis coerceri, hoc est ad res tantum inclinari, quas temporaliter contingere, non æternaliter subsistere volumus demonstrare. Unde cum dicimus Deum priorem esse mundo, sive exstitisse ante tempora, quis sensus in his verbis verus esse potest de præcessione Dei, et successione istorum, si hæc verba ad hominum institutionem accipiamus secundum ipsam temporis significationem, ut videlicet dicamus Deum secundum tempus priorem esse mundo, vel exstitisse, hoc est in præterito tempore fuisse antequam tempus aliquod esset. Oportet itaque cum ad singularem Divinitatis naturam quascunque dictiones transferimus, eas in quamdam singularem significationem seu etiam constructionem contrahere, atque per hoc quod omnia excedit, necessario propriam institutionem excedere. Constat quippe, juxta Boetium ac Platonem cognatos de quibus loquuntur rebus oportere esse sermones. Quod recte Gregorius in Prologo Moralium ait: « Indignum vehementer existimo, ut verba cœlestis oraculi restringam sub regulis Donati. » Sed nec proprium et usitatum nomen Dei ad illam unicam Divinitatis majestatem, quæ excogitari non valet, nec dum disseri, ipsi magni philosophi noverunt accommodare, qui cum Deum in arce nominant, quam animali rationali supponunt, de mundo et cœlestibus corporibus illud, ut supra meminimus, accipiunt.

Quid itaque mirum, si cum omnia ineffabiliter transcendat Deus, omnem quoque institutionis humanæ sermonem excedat? Et cum ejus excellentia omnem longe exsuperet intellectum, propter intellectus autem voces institutæ sint, quid mirum si effectus transcendit, qui transcendit causas? Multo quippe facilius res excogitari quam edisseri valet. Quid etiam mirum, si in se ipso Deus philosophorum infringat regulas, aut exempla quæ in factis etiam suis frequenter cassata [adde sunt]. Cum videlicet aliqua nova contra naturam facit, sive supra naturam, hoc est supra hoc quod prima rerum institutio potest. Nunquid enim illuminatione cæci nota illa philosophorum regula infringitur, qua ab Aristotele dictum est, ab habitu quidem in privationem fit mutatio, a privatione vero in habitum impossibile est. Neque enim cæcus factus rursus videt, etc. Nunquid et Virginis partus omnino illi præjudicat propositioni, quæ frequenter a philosophis in exemplum necessariæ consequentiæ seu argumentationis affertur: Si peperit, cum viro concubuit? Ut hinc quoque appareat quod ait Apostolus: *Nonne stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi?* (1 Cor. 1, 20.) Quod si, ut philosophos salves, ea quæ per miracula fiunt excipias, aut in his vocabula propriam significationem

non observare dicas, ut videlicet non proprie dicantur visio vel partus, quæ per miraculum contingunt, quanto magis in ipso auctore miraculorum idem concedi oportet?

¶ Responde tu, mi acute dialectice, seu versipellis sophista, qui auctoritate peripateticorum me arguere niteris, de differentia scilicet personarum et earum proprietatibus, quæ in Deo sunt, quomodo ipsos quoque doctores tuos absolvis, secundum traditiones quorum, ut jam ostendimus, nec Deum substantiam esse, nec ipsum esse aliquid aliud cogis confiteri? quem tamen solum vere ac proprie esse, videlicet perpetuam ejus et incommutabilem permanentiam, tam ipse, ut dictum est, ad Moysen loquens innotuit, quam ab ipso instructi veri philosophi. Unde et beatus Job inter cætera de eo commemorat: *Ipse enim solus est, et nemo avertere potest cogitationes ejus* (Job xxiii, 13). Attendite, fratres, et verbosi amici, quantum ab invicem dissonent divinæ et humanæ traditiones, spiritales et animales philosophi, sacrarum et sæcularium scripturarum disciplinæ. Ut enim supra docuimus, constat secundum vestrarum artium disciplinas quæ omnium rerum naturas in decem prædicamenta distribuunt, Deum penitus nihil esse, quem tamen ipsius Dei ac discipulorum ejus testimonio solum esse profiteri cogimur. Quod si ut vestras defendatis disciplinas, naturis, ut diximus, creaturarum differendis eas esse contentas annuatis, nec de celsitudine Divinitatis eas præsumpsisse, et vos eis inmitentes minus nos infestare præsumite, cum talia fides verba protulerit, quorum intelligentia vestris incognita est disciplinis. Certum quippe est quoniam unaquæque sententia atque cujuslibet artis tractatus propriis utitur verbis, et unaquæque doctrina propriis locutionibus gaudet, et sæpe ejusdem artis tractatores verba variare delectat, quia semper in omnibus, teste Tullio, identitas mater est satietatis, hoc est fastidium generans: quanto magis ergo illius singularis et summi boni tractatores singularia verba habere oportuit, quibus id quod singulare est singulariter effrretur, nec publicis et vulgaribus locutionibus illud ineffabile, illud incomprehensibile coerceretur. De quo si quid dicitur, aliqua similitudine de creaturis ad Creatorem vocabula transferimus: quæ quidem vocabula homines instituerunt ad creaturas designandas quas intelligere poterunt, cum videlicet per illa vocabula suos intellectus manifestare vellent. Cum itaque homo voces invenerit ad suos intellectus manifestandos, Deum autem minime intelligere sufficiat, recte illud ineffabile bonum effari nomine non est ausus. Unde in Deo nullum propriam inventionem vocabulum servare videtur, sed omnia quæ de eo dicuntur translationibus et parabolicis ænigmatibus involuta sunt et per similitudinem aliquam vestigantur ex parte aliqua inductam, ut aliquid de illa ineffabili majestate suspicando potius quam in-

telligendo degustemus. Et quoniam minus plenas similitudines invenimus ad illud quod singulare est inducendas, minus de eo satisfacere possumus per similitudines : quas tamen possumus agrediemur, maxime ut pseudodialecticorum importunitatem refellamus, quorum disciplinas et nos paululum attingimus, atque adeo in studiis eorum profecimus, ut Domino adjuvante, ipsis in hac re per humanas rationes, quas solas desiderant, satisfacere nos posse confidamus. Habet enim humanas etiam rationes Conditor ipse rationis, quibus animalium hominum ora obstruere possit, qui nos per Sapientem illum admonet dicens : *Responde stulto juxta stultitiam suam, ne sibi sapiens esse videatur* (*Prov. xxvi, 5*). De cujus etiam sapientia in ipso Sapientiae libro inter cæteras ipsius laudes dicitur : *Scit versutias sermonum et dispositiones* (83*) *argumentorum* (*Sap. viii, 8*). Illud autem primum removeamus obstaculum, quod de differentia personarum unius et ejusdem penitus essentialiter opponunt, cum hic differentia modus tam philosophis quam cæteris omnibus videatur ignotus.

Quod autem Porphyrium nobis opponunt, qui de differentiis tractans, modos differentiarum distinxit, sub quibus modus iste differentia personarum quæ in Deo sunt non cadit, nihil impedit. Ibi quippe solummodo differentias tractat quæ in formis consistunt, quando videlicet res discretæ diversis ab invicem formis distant, vel eadem res per formas sibi invicem succedentes permutatur. In Deo autem nullæ formæ sunt, nec tamen ideo minus eum a creaturis differre dicimus, licet Porphyrius in tractatu Differentia hanc differentiam non connumeret. Multos etiam alios differentia modos præter hos quos Porphyrius distinguit fateri cogimur : quos omnes ut plenius ac diligentius prosequamur, distinguendum est quot et quibus modis idem accipiatur, sive etiam diversum, præsertim cum totius controversia summa ex identitate divina substantia et diversitate personarum pendeat, nec aliter ipsa queat terminari controversia, nisi ostendamus hanc identitatem illi diversitati non esse contrariam. Quod ut diligentius fiat, præmittendum est, ut diximus, quot modis dicatur idem, et quot modis diversum.

Quinque autem modis ac pluribus fortassis utrumque per se etiam acceptum dici videtur. Idem namque sive unum aliquid cum aliquo dicitur, secundum essentialiter, sive secundum numerum, idem proprietate, idem definitione, idem similitudine, idem pro incommunicato. Totidem modis e contrario dicimus diversum ac fortassis pluribus.

Idem aliquid cum aliquo essentialiter dicimus, quorum eadem numero est essentia : ita scilicet ut hoc et illud sint eadem numero essentia, sicut eadem numero essentia est ensis et mucro, vel sub-

stantia et corpus, sive animal sive homo, sive etiam Socrates, et album idem numero quod durum. Verum est enim substantiam esse hoc corpus sive hoc animal, licet non omnem. Et hæc quidem omnia, quæ videlicet eadem sunt essentialiter, eadem numero dicuntur, quia cum eadem sit utriusque essentia, non potest in eis numerus rerum multiplicari, nec computatio ex ipsa rerum discretione protendi, ut videlicet dicatur de eis unum duo, etc. cum videlicet numerus non nisi in discretis constat essentiis, hoc est, in his quæ ita penitus sunt diversæ, ut non solum hoc non sit illud, verum nec alterum de altero sit, nec aliquid de isto sit de illo, hoc est, ut nec alterum pars sit in quantitate alterius, nec eandem communicent partem.

Idem vero proprietate aliquid cum aliquo dicitur, quando hoc illius proprietatem participat, ut album duri, vel durum albi. Nam et album duritiam participat, quæ proprietas duri, quod est dicere : Durum est album, vel e converso durum albi. Nonnulla autem essentialiter eadem sunt, quæ tamen proprietatibus suis distinguuntur, cum eorum scilicet proprietates ita penitus impermiste maneant, ut proprietas alterius ab altero minime participetur, etiamsi sit eadem numero penitus utriusque substantia. Verbi gratia, in hac imagine cerea idem est numero hæc cera, hoc est materia ipsa et materiatum, nec tamen ibi materia ipsa et materiatum suas communicant proprietates, cum nec ipsa materia cereæ imaginis sit materiata, hoc est ipsa cera sit facta ex cera, nec ipsum materiatum sit materia ibi, hoc est cerea imago sit materia cereæ imaginis, cum videlicet nihil sui ipsius pars aliquo modo sit constitutiva, aut naturaliter prius. Itaque materia cereæ imaginis et materiatum ex cera cum sint eadem numero essentia, in suis proprietatibus tamen sunt impermista. Ipsa quippe materia cereæ imaginis et ipsum materiatum, utpote ipsa cera et ipsa imago cerea sunt eadem cera, hæc scilicet cera; sed tamen ipsum materiatum ibi nequaquam est materia, nec ipsa materia est materiata, licet ea res est quæ materiata. Pertinet autem ad proprietatem materiae præcedere ipsum materiatum quod ex ipsa sit; ad proprietatem vero materiati subsequi ac posterius esse. Proprietas itaque materiae ipsa est prioritas, secundum quam ex ea materialiter aliquid fieri habet. Materiati vero proprietas est ipsa e converso posterioritas. Proprietates itaque ipsæ impermistæ sunt per prædicationem, licet ipsa propriata, ut ita dicam, permant de eodem prædicentur. Aliud quippe est prædicare formam, aliud formatum ipsum, hoc est rem ipsam formæ subjectam. Si enim dicam, imago cerea est prior cera, hoc est prioritatem habet respectu cereæ, tunc ipsam copulo ac prædico formam; et falsum est quod dicitur. Si vero dicam, imago cerea est

(88*) In Vulgata editione *dissolutiones*.

prius cera, hoc est res aliqua prior cera, tunc ipsum copulo et prædico formatum, ac vera est propositio, cum ipsa imago sit corpus quod est prius cera. Sic et Socrates non habet perpetuitatem, hoc est non est perpetuus, licet sit res perpetua sicuti hoc corpus. Ostenso itaque quæ sint proprietatibus diversa, clarum est e contrario quæ sint eadem convenientia proprietatum.

Ex his autem quæ scilicet eadem essentialiter seu proprietate dicuntur, quædam diffinitione quoque eadem sunt, sicut ensis et mucro, vel Maro et Tullius, et quorumcumque eadem penitus est diffinitio, quoniam non solummodo ensis et mucro est et mucro ensis; verum etiam ex hoc quod ensis est, mucro est, et a converso, ut eadem penitus diffinitione sint terminanda, cum idem sit expressum et proprium esse hujus quod illius. Hoc autem modo Boetius idem accipit in primo Topicorum ubi ait quæstionem de diffinitione esse de eodem, veluti cum quæritur « utrum idem sit utile quod honestum, eo, inquit, quod quarum rerum eadem est diffinitio, ipsæ res eadem sunt; et quarum rerum diffinitio est diversa, ipsæ res sunt diversæ, » diffinitionem autem hoc loco accipimus, quæ ex integro vim et proprietatem definiti exprimit, et sententiam nominis in nullo excedit, nec ab eo exceditur, ut si quis diffiniens corpus dicat ipsum esse substantiam corpoream, non substantiam coloratam. Quamvis enim hæc diffinitio substantia colorata omnibus ex solis corporibus conveniat, sicut illa, non tamen vim et sententiam hujus nominis, quod est corpus, aperit, sicut facit illa; quia nomen corpus colorem non determinat, quod est accidens corpori, sicut determinat corporeitatem, quæ est ei substantialis. Nec ita hæc diffinitio ostendit id quod proprietas exigit, ex eo scilicet quod corpus est, sicut illa facit. Tale est ergo dicere quod ensis et mucro idem sunt diffinitione, ac si diceretur, eadem essentia ita esse ensis et mucro, quod ex eo quod ensis est, hoc tantum exigit ut mucro sit et e converso, ut videlicet non solum eadem essentia sit ensis et mucro, verum et idem sit penitus esse ensem quod esse mucronem. Eadem itaque diffinitione dicuntur, quæ ita adjuncta sunt, non ut solummodo hoc sit illud, verum etiam ex eo quod est hoc exigit tantum ut sit illud, et e converso; et hoc quidem modo non possunt dici idem substantia et corpus, vel album et durum, licet sint idem essentialiter. Omnia ergo quæ eadem sunt diffinitione, eadem sunt essentialiter, sed non convertuntur; et secundum has quidem tantum duas significationes suprapositas relative supponi solet hoc pronomen quod est *idem*, hoc est aut secundum identitatem numeri, aut secundum identitatem diffinitionis. Cum enim dicimus: *Mulier damnavit mundum* et eadem salvavit, duo sunt sensus: unus euidem falsus, si ad identitatem numeri fiat relatio, ut videlicet eadem personaliter ac numero mulier intelligatur et damnasse et salvasse; alius sensus

verus, si ad identitatem diffinitionis supponatur *idem*, ut videlicet tantumdem significet, quantum nomen mulieris simpliciter repetitum, mulier damnavit, et mulier salvavit, quod quidem verum est per Evam et Mariam.

Idem vero similitudine dicuntur quælibet discreta essentialiter, quæ in aliquo invicem similia sunt, ut species idem sunt in genere, vel individua idem in specie, sive unum, vel quælibet in aliquo convenientia eadem dicuntur, hoc est similia. Unde Porphyrius: « Participatione, inquit, speciei plures homines unus; unus autem et communis particularibus plures. »

Dicimus etiam idem pro incommunicato, ut semper idem Deus est, hoc est nunquam in aliquo alteratus vel permutatus, quia nihil unquam natura Divinitatis in se habet, quo aliquando careat; vel caret, quod habeat efficaciam valetudinem, sicut eadem quæ idem valent. Idem itaque sive unum quinque supradictis modis dicitur, licet sæpe eadem res sub pluribus existis modis cadat, ut videlicet tam hoc quam illo modo possit dici eadem cum aliquo. Totidem etiam modis dicimus diversum, sive differens, cum videlicet modo diversa dicantur essentialiter, id est numero, modo, proprietate, vel diffinitione, vel similitudine, vel mutatione.

Dicimus autem ea ab invicem essentialiter diversa, quæcumque ita ab invicem dissident, ut hoc non sit illud, ut Socrates non est Plato, nec manus Socratis Socrates. Sic etiam quælibet disparata diversa essentialiter dicimus, cum videlicet essentia unius non sit essentia alterius, quamvis tamen sit de essentia alterius, ut manus de homine, vel paries de domo. Sicut ergo Socrates aliud est essentialiter quam Plato, ita manus Socratis quam Socrates, et quælibet pars quam suum totum. Secundum quam quidem acceptionem dicimus rem aliam simplicem, aliam compositam, cum videlicet id quod simplex est, non sit ipsum compositum, licet sit de ipso composito. Omnia ergo essentialiter diversa dicimus, quæ ita ab invicem sunt remota, ut hoc non sit illud. Hanc vero differentiam ipse quoque Porphyrius in communibus aperte insinuat, ubi videlicet ostendit generalissimum et specialissimum in eo differre, quod neque generalissimum fictum quam specialissimum, neque specialissimum generalissimum. Horum autem quæ essentialiter diversa sunt, quædam numero quoque diversa sunt, quædam minime.

Diversa quippe numero dicimus, quæ adeo tota essentia suæ quantitate ab invicem discreta sunt, ut non solum hoc non sit illud, verum ne unum alterius pars sit, vel eandem cum eo communicet partem. Hæc itaque sola et omnia numero sunt differentia, quæ tota quantitate suæ essentia discreta sunt, sive solo numero ab invicem distent, ut Socrates et Plato; sive etiam specie, ut hic homo et ille equus; seu genere quoque, ut hic homo et

hæc albedo; seu quacunq̄ue forma ab invicem differant, sive illa forma sit communis differentia, hoc est separabile accidens, ut nasi curvitas, sive magis propria differentia, id est substantialis, sicut est rationalitas, quæ scilicet substantialis differentia non solum facit alterum, id est quoquo modo diversum, verum etiam aliud, hoc est substantialiter atque specie diversum. Et hæc sola proprie dicuntur plura sive multa, eo quod plura et multa proprie ad numerum pertinent, et secundum numerum accipiuntur. Sunt itaque quædam essentialiter diversa, quæ non sunt numero differentia, utpote domus et paries, et quodlibet integrum totum cum propria parte sua. Utroque autem prædicto diversitatis modo ipse etiam Deus differens dicitur a creaturis, tam essentialiter scilicet quam numero. Hoc etiam modo diversa sumimus quando negamus in uno ternario diversos esse binarios. Nam licet tertia unitas cum unaquaque aliarum duarum unitatum unum binarium efficiat, et hic binarius non sit ille, diversos tamen binarios dici negamus, cum non sint tota capacitate vel continentia suæ essentialiter discreti, cum eandem scilicet unitatem communicent. Sed et cum dicimus aliquem solam domum possidere, hoc est domum et nihil aliud diversum a domo, diversum numero potius quam essentialiter intelligimus. Qui enim domum possidet, etiam parietem, qui non est domus, in possessione habet. Sed cum sit paries essentialiter diversus a domo, in qua non est diversus numero, cum videlicet in ipsa quantitate domus comprehendatur. Et notandum quod, cum omne idem essentialiter cum aliquo sit idem numero cum ipso et e converso, non tamen omne diversum essentialiter ab aliquo diversum in numero est ab ipso, ut supra docuimus; pars quippe quælibet diversa est essentialiter a suo toto, sed non diversa numero, nec fortassis eadem numero, nisi quis forte numero idem negative dicat, hoc est non diversum numero. Si enim pars numero diversa diceretur a suo toto, profecto Socrates de differentibus numero prædicari concederetur, cum videlicet hoc totum ex manu scilicet et reliquo corpore compositum sit Socrates, et ipsum quoque reliquum corpus a manu deinceps Socrates sit dicendum, hoc est hac anima vivificatum, de quo quidem latius in prædicamento substantiæ alibi nobis agendum fuit.

Diversa autem diffinitione sunt, quæ eadem diffinitione sententiæ terminari non possunt, hoc est quæ talia sunt, ut sese mutuo non exigant, licet eadem res sit utrumque, sicut est substantia et corpus, vel album et durum. Non enim ex eo quod substantia est corpus est; vel ex eo quod album est, durum est, cum hoc sine illo queat esse, neque ex se illud exigat. Et hanc quidem differentiam Boetius in primo Topicorum nos docet, ubi cum dicat idem esse propositionem, quæstionem, conclusionem, dicit tamen ea differre, cum videlicet propositio possit esse si non sit quæstio vel conclusio; et quæstio,

A si non sit conclusio, cum hoc non exigat illud, et singula propriis diffinitionibus terminanda sint. Qui etiam in divisionibus hoc modo rationale et bipes differre dicit: « Licet, inquit, nulla ab invicem oppositione disjungantur. » Porphyrius quoque in Isagogis suis huiusmodi differentiam, secundum diffinitionem scilicet, non prætermisit, cum ait: Quorum termini, id est diffinitiones sunt differentiæ, ipsa quoque sunt differentia: certum quippe est omnia quæ quoquo modo affirmatione et negatione disjungi possunt, differre ab invicem. Verbi gratia, si de aliquibus ostendere possumus, quod istud animal, et illud non sit animal, clarum est ea differre. Unde etiam oportet concedi quælibet diffinitionibus diversa, etiamsi sint sibi per prædicationem cohærentia, sicut animal et homo, vel album et durum, differre quodammodo ab invicem, cum ea quoque quodammodo affirmatione et negatione ab invicem separentur. Animal quippe esse potest, ita quod non sit homo; sed homo non potest esse, ita quod non sit homo [f. animal]; et animal hæc tantum exigit, ut sit animatum et sensibile; homo vero non hoc tantummodo, sed insuper ut sit rationale et mortale. Eodem modo phoenix et hic phoenix, et hoc corpus, et hæc anima, sive hic homo, sive hoc corpus album, diversa esse possunt ostendi, licet ejusdem penitus essentialiter sint. Ad hanc quoque diversitatem illud pertinere videtur, quod ait Porphyrius, differentiarum alias esse divisivas generis, alias constitutivas specierum. Nam licet eadem penitus divisivæ sint et constitutivæ, aliunde tamen constitutivæ sunt, ex eo scilicet quod constituunt, aliunde divisivæ, ex eo scilicet quod dividunt ab invicem, hoc est diversificant species. Et ideo alia est proprietas sive diffinitio constitutivi, alia divisivi, sicut et cum dicimus infinitum aliud secundum tempus, aliud secundum mensuram, aliud secundum multitudinem et cætera, aliud diffinitione accipimus. Et nos quidem pro eodem vel diversis diffinitione eundem statum vel diversos status consuevimus dicere, nec aliter hunc statum illum esse dicimus, nisi idem sit diffinitione penitus hæc res cum illa, aut hunc statum non esse illum, nisi hæc res non sit eadem penitus cum illa, in expresso scilicet esse suo, hoc est eadem omnino diffinitione.

Quæ vero sint proprietate diversa diligenter arbitrator superius esse discussum, cum e contrario quæ sint eadem proprietate docetur.

Similiter et ex eo quod diffinitum est quæ sint eadem similitudine, hoc est similia, clarum e contrario relinquitur quæ sint similitudine diversa, hoc est in aliquo dissimilia.

Diversum quoque mutatione ex superioribus per contrarium dici liquet quidquid in aliquo est permutatum, hoc est diversificatum ab eo quod prius erat, ut si modo stet Socrates, modo sedeat. Hæc quidem dicta sunt ad ostendendum quot modis idem et diversum accipiantur ex propria vi per se etiam

dicta, cum frequenter ex adjunctis et alias assumant significationes, vel istas deponant. Cum enim dicimus loca diversa, diversa dicimus secundum continentiam, non secundum numerum, vel secundum essentiam. Alioquin vinum quod est in dolio et in domo in diversis esset locis, cum nullum corpus in diversis esse locis concedatur. Cum itaque locus hoc nomen ex continentia vel capacitate conveniat, cum additur ei diversum, diversitas continentiae designatur: ac si diceretur loca diversa quæ idem continere ac concludere non habent. Sic et cum dicimus Spiritum sanctum multiplicem, vel septem Spiritus, quia Spiritus ex operatione suæ bonitatis et distributione suæ gratiæ dici solet, hanc multipliciter ac diversitatem Spiritus ad effecta ejus totam reducimus: juxta quod et illud accipitur quod Veritas ait: *Alium Paraclctum dabo vobis* (Joan. xiv, 16), hoc est ad aliud efficiendum in vobis. Sed et cum dicimus opifex alius, pictor alius, faber alius, etc., quia hoc nomen opifex ex operatione convenit, sive ex officio, dicimus alium et alium secundum effecta vel officia, non secundum personas, cum fortasse nonnunquam eadem persona utriusque officii sit. Sed cum Aristoteles vester dicit in primo Perihermenias sermones sicut et litteras non eosdem omnibus esse; sed diversos diversis secundum officium significandi id dixit, quod est sermonum et litterarum, non secundum ipsam vocem prolationem: quia, cum sit prolatio vocum naturalis omnibus, significandi officium apud omnes non tenetur, sed apud eos solummodo, qui earum impositionem non ignorant. Qui etiam postmodum in secundo Perihermenias ait, vocem esse unam et affectiones multas. Aut cum Priscianus dixit multa nomina incidere in unam vocem, multa seu diversa accipiuntur secundum ipsum significandi officium ad diversos intellectus constituendos, unde affirmationes vel nomina dicuntur. Vocera vero unam dicit ex ipsa prolationis et soni forma, non ex officio, cum videlicet vox hoc nomen ex qualitate soni, non ex officio significandi datum sit. Sic itaque ex adjunctione subjectorum *idem* et *diversum* frequenter suas significationes commutant, sicut et cæteræ sæpe dictiones, ut si dicam ciharædus bonus et homo bonus, vel vox simplex et propositio simplex, vel vera diffinitio et vera oratio.

Puto me diligenter distinxisse, quantum ad præsens negotium attinet, quot modis *idem* sive *diversum* accipiatur, ut facile postmodum discutiatur in quo consistat diversitas personarum quæ in Deo sunt, quarum eadem penitus substantia est. Eadem, inquam, essentialiter ac numero, sicut eadem est substantia ensis et gladii, vel hujus hominis et hujus animalis. Sunt autem ab invicem diversæ personæ, id est Pater, et Filius, et Spiritus sanctus ad similitudinem eorum quæ diffinitione diversa sunt seu proprietate, eo videlicet quod quamvis eadem penitus essentia sit Deus Pater quæ est Deus Filius, seu Deus Spiritus sanctus, aliud tamen proprium

A est Dei Patris, in eo scilicet quod Pater est, et aliud Filius et aliud Spiritus sancti. Patris quidem proprium est, ut supra quoque meminimus a seipso esse, non ab alio, et coæternum sibi Filium æternaliter gignere. Filii vero gigni a solo Patre, Spiritus sancti procedere ab utroque. Unde bene sancti Patres has personas ab invicem quibusdam quasi proprietatibus differre dixerunt, juxta illud Gregorii: « Et in personis proprietates, et in essentia unitas; » et illud Hieronymi in epistola de explanatione fidei ad Damasum papam directæ, ubi dicitur: « Confundentes Arium, unam eandemque dicimus Trinitatis substantiam. Item, impietatem Sabellii declinantes, tres personas expressas sub proprietate distinguimus. » Et post aliqua: « Personas etiam ipsas proprietates appellat, dicens: Non enim nomina tantummodo, sed etiam nominum proprietates, id est personas, vel ut Græci expriment hypostases, hoc est subsistentias confitemur. » Ubi et rursus adjecit: « Itaque substantia unum sunt, personis ac nominibus distinguuntur. » Non tamen cum proprietates dici audimus ita intelligendum est, ut formas aliquas in Deo opinemur, sed proprietates quasi propria dicimus, eo scilicet modo quo dicit Aristoteles omni substantiæ commune esse non esse in subjecto, vel non suscipere magis et minus, sive nihil esse ei contrarium, nec in his tamen communitatibus quas assignat ulla intelligit formas; quas scilicet communitates potius removendo aliquid, quam ponendo assignat. Et quemadmodum dicimus substantiæ proprium esse quod per se subsistit; quia videlicet ex eo quod substantia est, hoc solummodo exigit; et rei informis dicimus proprium esse quod non habet formas, utpote ipsius Dei, vel rei simplicis quæ partibus caret, nullasque per hoc formas ponere videntur; sed prorsus omnium tam formarum quam partium remotionem facere: aut si quis aliquas in hoc quoque formas intelligat, certum est ipsas omnino non esse diversas res ab ipsis substantiis quibus insunt. Ita et Patris istud esse proprium dicimus, illud Filii, atque illud Spiritus sancti.

Nolo autem sub silentio præterire, quare videlicet in assignandis proprietatibus divinarum personarum tandiu perstiterim, ut eas quidem proprietates non esse aliud ab ipso Deo vel ab ipsis personis astruerem. Hoc ideo plurimum faciendum esse decrevi, quod temporibus nostris nonnulli inter vere catholicos computati, atque etiam per assiduitatem studii divinarum librorum cathedram magistri adepti, in tantam prorumpere ausi sunt insaniam, ut proprietates ipsas personarum alias res esse ab ipso Deo vel ab ipsis personis profiteantur: hoc est paternitatem ipsam, et filiationem, et processionem Spiritus, quas quidem ipsa etiam sanctorum Patrum auctoritas relationes appellat. In hanc autem hæresim ex hoc maxime sunt inducti, quod nisi proprietates istas, per quas scilicet personæ differunt, diversas res ab ipsa substantia divina ponant,

nullo modo assignare valent, in quo sit personarum diversitas, quarum eadem penitus est essentia. At vero frustra hoc diffugium quærunt, ut se absolvant; et frustra hanc falsitatem constituunt, ut veritatem defendant: quos, cum interrogantur, nescire se profiteri pudet. Cum enim unam tantum et individuum esse divinam essentiam non præsumant contradicere, cui tres illas proprietates inesse dicunt: quæ est ideo major diversitas inter Deum Patrem et Deum Filium, quam inter hunc hominem patrem istius et eundem filium illius, cum videlicet idem homo et pater sit istius et filius illius? Aut si non est major diversitas ibi quam hic, quia ratione concedunt hunc hominem patrem esse, hunc hominem filium, et non Deum Patrem esse Deum Filium? Quid etiam valet hoc constituere quod summam non excludit controversiæ? Quomodo hoc præsumit Christianus quod etiam gentilis et quislibet abhorret infidelis, aliquid videlicet in Deo fingere quod non sit ipse? Nunquid enim si paternitas, quæ inest Deo, alia essentia sit ab ipso Deo, verum est Deum Patrem ex duobus consistere, hoc est ex Deo et paternitate, ipsumque esse totum ad hæc duo ex quibus consistit? Nunquid etiam pro eo quod has proprietates vocamus relationes, oportet eas intelligi res diversas ab ipsa substantia, quæ ad aliquid relative secundum eas dicitur? Nequaquam utique. Alioquin et cum Deus relative Dominus dicitur, dominium ejus alia essentia ab ipso esset, cujus profecto susceptione mutari Deum contingeret cum esse Dominus cœperit.

Adversum quam detestabilem hæresim beatus Augustinus v libro *De Trinitate*, capite 16, aperte invehitur, Dei incommutabilitatem defendens in his quidem quæ ei ex tempore conveniunt: « Certe, inquit, ut Dominus hominis esset, ex tempore accidit Deo, et ut tuus Dominus esset aut meus, qui modo esse cœpimus; quomodo igitur obstinabimus nihil secundum accidens dici de Deo, nisi quia ipsius naturæ nihil accidit quo mutetur, aut ea sint (89) accidentia relativa, quæ cum aliqua mutatione earum rerum de quibus dicuntur accidunt, sicut amicus relative dicitur, et sit aliqua mutatio voluntatis, ut amicus dicatur. Nummus autem, cum dicitur pretium, relative dicitur, nec tamen mutatus est, neque cum dicitur pignus. Si ergo nummus potest nulla sui mutatione toties dici relative, ut neque cum incipit dici, neque cum desinit, aliquid in ejus natura vel forma, qua nummus est, mutationis fiat; quanto facilius de incommutabili Dei substantia debemus accipere, ut ita dicatur relative aliquid ad creaturam, ut quamvis tamen temporaliter incipiat dici, non tamen ipsi substantiæ Dei accidisse intelligatur; sed illi creaturæ ad quam dicitur, *Domine, refugium factus es nobis?* (*Psal. lxxxix, 1.*) In nobis ergo fit aliqua mutatio, et efficimur ad eum refugiendo meliores, in illo autem nulla. Sed et Pa-

ter noster esse (90) incipit, cum per ejus gratiam regeneramur. Substantia itaque nostra mutatur in melius. Quod ergo temporaliter dici incipit Deus, manifestum est relative dici, non secundum accidens Dei, sed plane secundum accidens ejus ad quem dici aliquid incipit Deus relative. Et quod amicus Dei justus esse incipit, ipse mutatur, Deus autem absit ut aliquem temporaliter diligat, quasi nova dilectione! Itaque omnes sanctos ante mundi constitutionem dilexit, sicut prædestinavit; sed cum convertuntur, et inveniant illum, tunc incipere ab eo diligi dicuntur, ut eo modo dicatur, quo potest humano affectui capi quod dicitur. Sic et cum iratus malis dicitur, et placabilis bonis, illi mutantur, non ipse: sicut lux, infirmis oculis aspera, firmis lenis est, ipsorum mutatione, non sua. »

Nemo itaque quia Deum relative Patrem vocari novit, sive Filium, proprietates istas relationum alias res esse a Deo præsumat confiteri, cum et ipsius Augustini testimonio, quod longe ante posuimus, divina substantia ideo simplex dicatur, quod nihil sit in ipsa. Quod etiam omnem naturam, aut Deum esse, aut ab ipso factam, aperte profitetur, sicut supra quoque meminimus. Sed et Hieronymus ipse, ut supra quoque meminimus, proprietates ipsas personas dicit: « Non enim, inquit, nomina tantummodo, sed et nominum proprietates, id est personas confitemur. » Nam et in nobis ipsis multa relative accipiuntur, cum nemo discretus relationes ipsas aliud a nobis esse concedat. Quippe unaquæque res cuilibet alteri similis dicitur in eo quod esse habet; vel etiam opposita sive dissimilis in eo quod non est ipsa. Quod similitudo vel oppositio ab ea re cujus relatio dicitur diversa essentialiter sit, cum ipsa rursus similitudo similis sit, et ipsa oppositio opposita, quis summum infinitatis inconveniens vitare rationabiliter poterit, cum nullus in natura rerum terminus occurrat: ita ut nec Deo numerus ipse rerum definitus sit, qui in rerum natura definitus non subsistit, ubi quidem nullus terminus occurrit? Quid enim ridiculosius, ut, cum aliquis modo nascitur, cui similis efficior, propter illum quædam res nova mihi innascitur, quam cum ille perierit necesse sit deperire?

Personam itaque hoc loco diversam ab altera dicimus, eo quod definitione ab ea disjungatur, hoc est proprietatis suæ singularitate, ut videlicet hoc sit hujus proprium quod non sit illius proprium. Quæ quidem propria superioris sunt distincta. Et ita Pater a Filio proprietate sive definitione diversus est, hoc est alius; et similiter uterque a Spiritu sancto. Quomodo autem beatus Augustinus, nisi hanc diversitatem priorum sive definitionum attenderet, quomodo, inquam, dixisset in vii De Trinitate, ut supra quoque meminimus, quid aliud est Deo esse, aliud Patrem esse, cum videlicet idem numero sit in Deo ipsum ens et pater? Quod si ex-

(89) Apud Augustinum, ut ea sint.

(90) Apud Aug., sic et Pater noster.

pressius prosequi velimus quid sonet persona in Deo, tantumdem valet, quantum si dicamus eum esse vel Patrem, hoc est divinam potentiam generantem; vel Filium, hoc est divinam Sapientiam sumptam; vel Spiritum sanctum, hoc est divinæ benignitatis processum. Et Deum esse tres personas tantumdem valet, ac si dicamus eum esse Patrem simul et Filium et Spiritum sanctum. Tale est etiam Patrem et Filium et Spiritum sanctum esse tres personas ab invicem discretas, tanquam si dicamus tres personas ex diversitate proprietatum suarum ita ab invicem per prædicationem disjunctas, ut nulla earum sit altera, neque scilicet Pater sit Filius aut Spiritus sanctus; neque Filius sit Spiritus sanctus. De qua quidem prædicationis oratione plene nobis disserendum in sequentibus erit, et fortasse cum dicimus in Deo personas diversas, ita scilicet ut non solum sint definitione diversæ, verum etiam prædicatione ab invicem disjunctæ, cum hæc non sit illa: non est necesse ut hoc nomen *diversum* per se hanc significationem gerat, sed ex adjuncto quod est, persona id contrahat. Persona itaque, hoc nomen cum in Divinitate profertur, et tantumdem sonat, quantum si sub disjunctione diceretur, Deus Pater, vel Deus Filius, vel Deus Spiritus sanctus; quodammodo non substantialiter sed relative dicitur, cum ea videlicet quæ relative dicantur, sub disjunctione denotet Patrem scilicet, Filium et Spiritum sanctum, quamvis in constructione non habeat ad quod relative dicatur. Alioquin cum personas pluraliter dicamus, non ad probandum videtur quod beatum Augustinum supradixisse commemoravimus v *De Trinitate* libro, capite 8, tantam videlicet vim esse ejusdem substantiæ in Patre et Filio et Spiritu sancto, ut quidquid de singulis ad seipsos dicitur, non pluraliter in summa, sed singulariter accipiatur. Qui etiam cum ibidem in fine præcedentis capituli submisisset, quia sicut Filius ad Patrem, et non Filius ad non Patrem refertur, ita genitus ad genitorem et non genitus ad non genitorem referatur necesse est. Longe aliter quam nos soleamus relativa dixit, non Filium et non Patrem, et non genitum et non genitorem, cum in his nominibus abnegativis magis relationes removeantur, quam conferantur, nec naturaliter ista simul habeant esse, sicut de relativis constat. Non enim necesse est ut si aliqua res sit non generans, sit aliqua non genita vel e converso. Quodam itaque modo abusive hæc quoque relativa dixit, secundum illam relationum significationem quam remote tenent, sicut et non homo hominem perimendo significare dicitur, et quodlibet infinitum suum finitum.

Ne mireris in eadem divina substantia tres personas distingui secundum expositam rationem, cum etiam secundum grammaticam institutionem eundem hominem tres personas esse concedamus. Primam videlicet secundum hoc quod loquitur, et secundam in eo quod ad ipsum sermo dirigitur; nec-

PATROL. CLXXVIII.

A non et tertiam eum de ipso alter ad alterum loquitur. Quarum quidem personarum diversitas cum eadem sit ipsarum substantia, non aliter distingui possunt, quam secundum propria eorum quæ definitionibus exprimentur, cum videlicet aliud sit proprium loquentis, in eo scilicet qui loquitur, aliud audientis, vel de quo locutionem alter habet ad alterum, sicut et divinarum personarum diversitas secundum proprias ipsarum definitiones est ad significata. Qui si hoc loco diversas personas dicere non abhorres, propter diversitatem scilicet proprietatum, cum tamen hæc personæ non sint a se per prædicationem disjunctæ, ut non videlicet dici liceat primam personam esse secundam, et secundam tertiam. Quippe Socrates ipse grammaticis omnis persona esse conceditur: multo magis in Deo diversas esse personas concedi oportet, quas prædicatione quoque a se disjunctas cognoscimus. Præterea sicut in grammatica cum dicimus tres personas, determinate intelligimus loquentem, et ad quem loquitur, et de quo loquitur, ut supra meminimus: ita cum dicimus in Divinitate tres personas, determinate intelligi convenit Patrem et Filium et Spiritum sanctum, ut supra quoque astruximus. Alioquin fortasse plures personas quam tres videlicet confiteri cogemur.

Rhetores quoque alio modo quam theologi sive grammatici personam accipiunt, pro substantia scilicet rationali, ubi videlicet de persona et negotio agunt, et locos rhetoricos per attributa personæ et attributa negotio distinguunt. Quam quidem significationem Boetius exsecutus in quarto *Topicorum* ait: « Purgas cum facti culpa his ascribitur, quibus obsisti obviarique non possit, nec tamen personæ sunt. Id enim in aliam constitutionem cadit. » Qui etiam hanc acceptionem personæ contra Euthychen et Nestorium disputans de unitate personæ Dei et hominis in Christo, tali prosecutus est definitione. « Persona est, » inquit, « naturæ rationalis individua substantia. » Quæ quidem nequaquam definitio dicenda est trium personarum in Divinitate superius a nobis distinctarum, hoc est Patris et Filii et Spiritus sancti. Alioquin cum sint tres personæ, essent tres individua rationales D substantiæ.

Personas etiam comædiarum dicimus ipsos videlicet homines, qui per gestus suos aliqua nobis facta vel dicta repræsentant. Quas et ipse Boetius ibidem distinxit dicens: « Nomen personæ videtur aliunde tractum, ex his scilicet personis, quæ in comædiis tragædiisque eos quos interest homines repræsentabant. » Tribus itaque seu quatuor modis ac pluribus fortassis hoc nomen persona sumitur; aliter videlicet a theologis, aliter a grammaticis, aliter a rhetoribus, vel in comædiis, ut supra determinatum est. Cum autem sicut in principio operis assignavimus, in tribus divinis personis, Patre videlicet, Filio, Spiritu sancto, tota boni perfectio consistit, et omnia quæ ad boni perfectionem per-

tenant, in his tribus comprehenduntur; bene hæc solæ tres personæ distinctæ sunt, cum hæc tria nomina secundum vim suæ significationis cætera omnia in se concludant, quæ ad commendationem boni sunt idonea. Quod enim æternus est Deus, potentia est, ut videlicet aliquo non egerit principio per quod subsisteret; quod vero justus est, sive misericors, benignitas est. Justitia namque est quæ unicuique reddit quod suum est, sive pœnam sive gloriam pro meritis retribuendo. Hoc autem ex benignitatis affectu descendit, quia sicut impium est non judicare mala, ita e contrario pium est illatas ulcisci injurias. Unde et vindicta benignitati ascribenda est, quæ scilicet benignitas nomine Spiritus designatur, sicut scriptum est: *Spiritu oris sui interficiet impium (Isa. xi, 4)*. Similiter cætera nomina Dei, quæ ad perfectionem illius summi boni determinandam conveniunt, ac hæc tria retorquentur.

Sed huic loco gravis fortassis occurrit objectio, cum videlicet Pater et Filius ex potentia et sapientia maxime dicantur, sicut in ipso operis exordio determinavi; quomodo melius per sapientiam Dei una est persona distincta, quæ [f. quam] per æternitatem, cum secundum æternitatem quoque quædam sit diffinitionis diversitas. Sicut enim juxta Augustinum aliud est Deo esse, aliud Patrem esse; ita et aliud Deo esse æternum, aliud esse Patrem. Nunquid etiam hac ratione multas et innumeras personas in Deo convenit confiteri? Quippe Deus ipse et potens est, et sapiens, et justus, et æternus, et misericors, et multa et innumera secundum diffinitionum ac proprietatum diversitatem de eo dici possunt, secundum quæ tamen non est fas assignare personas in Deo, cum sint tres tantum quas distinximus personæ, id est Pater et Filius et Spiritus sanctus. Ad quod respondendum est non hoc nos suscepisse negotium, cur hoc potius modo

A quam alio personæ divinæ distinctæ sint; sed eas eo modo quo distinctæ sunt convenienter accipi posse, et fidem nostram tueri, si quis non ita, ut credimus, posse stare arguat, hoc autem discutere penes ipsum est Deum, a quo hæc fides tradita est, in cujus voluntate omnium rerum causæ incommutabiliter consistunt, quarum minimam nulla valet humana ratio comprehendere. Plures autem personas quam tres sive pauciores nullo modo in Deo esse concedimus; cum persona in Deo tantumdem sonet determinate, quam vel Pater, vel Filius, vel Spiritus sanctus, ut jam supra diffinivimus. Multa autem tradunt philosophi, quæ eo solummodo tenentur, quia auctoritate philosophorum confirmantur, non ratione aliqua quæ appareat. Quanto magis ea quæ Deus tradit, præsertim cum præsto sit ratio, quare videlicet dicta sit hæc trium personarum distinctio, ad commendationem scilicet vel descriptionem summi boni, sive ad majorem, ut supra meminimus, divini cultus persuasionem. Licet et hæc nobis ratio desit quare hoc modo potius quam alio summi boni descripta sit perfectio, quæ et aliis fortasse multis modis æque describi aut doceri posset. Liqueat etiam diversitatem personarum non tantum in diversitate diffinitionum ac proprietatum consistere, verum etiam in remotione prædicationis ipsarum ab invicem cum nullo modo una personarum sit alia. Quam quidem remotionem ab invicem cætera supraposita non habent, cum videlicet ipse Deus Pater sit æternus, et justus, et misericors; similiter et Filius idem sit, et Spiritus sanctus. His de identitate aut diversitate rerum prælibatis, atque insuper assignato in quo unitas Dei, in quo Trinitas personarum sit accipienda, ad suprapositas quæstiones atque objectiones redeamus, singulis ordine, prout Dominus annuerit, satisfacientes, quarum primam primum solvamus.

LIBER QUARTUS.

Quæsitum primum est an Trinitas personarum quæ in Deo sunt, in vocabulis an in re potius sit accipienda.

Nos autem in re ipsa ita eam accipi oebere prædicamus, ut ab æterno res illa unica simplex omnino et individua quæ Deus est, tres personæ sit, ut supra determinatum est, hoc est Pater et Filius et Spiritus sanctus. Tres quidem, ut diximus, secundum diffinitiones aut proprietates, non secundum numerum. Nam et hæc anima et quælibet res multa est et infinita secundum diffinitionum proprietates, non secundum numeri discretionem, eo videlicet quod hujusmodi sit res, quæ sub diversis diffinitionibus cadat, hoc est cui diversæ applicari diffinitiones queant: diversæ, inquam, in sententia, non

D in rerum continentia. Hæc quippe anima et sapiens est, et justa; sed non idem est sensus sive intellectus diffinitionis justi, qui sapientis. Sicut ergo dicimus hanc animam esse diversam diffinitionibus, secundum hoc scilicet quod est sapiens et justa: ita Deum concedimus esse diversas diffinitionibus personas, secundum hoc scilicet quod est Deus Pater et Filius et Spiritus sanctus. Et licet idem numero sit in Deo essentia quod personæ, non tamen ideo si est trinus Deus in personis, est trinus in essentia: vel si est unus in essentia, est unus in personis. Quod est dicere, si sunt tres personæ, sunt tres essentiæ: vel si est una tantum essentia, est una persona. Quippe cum dicimus trinus in personis, hoc est tres personas, tres secundum dif-

fnitiones aut proprietates accipimus. ut supra satis docuimus. Cum vero dicimus trinus in essentia, hoc est tres essentias, tres essentialiter sive numero intelligimus. Possumus etiam ita accipere Deum esse trinum in personis et unum in essentia, tanquam si dicamus ipsum esse trium diffinitionum sive proprietatum, ut supra determinatum est ex personis ipsis, quod ipse est. In eo, inquam, trium diffinitionum, quod ipse est illæ personæ: Et rursus eundem esse diffinitionis unius ex essentia quæ ipse est, in eo scilicet quod est illa essentia. Si autem idem esset diffinitione essentia quod personæ, ut videlicet idem penitus sonaret essentia quod personæ, tunc fortassis necesse esset Deum esse trinum in essentia sicut est in personis, aut unum esse in personis sicut est in essentia. In hoc videlicet sensu, ut si trium diffinitionum vel proprietatum esset ex personis et ex essentia similiter, aut si ex essentia unum esset, et ex personis unum. Cum vero non sint idem diffinitione essentia et personæ, non est necesse hoc. Nam et cum homo idem sit numero cum risibili et navigabili, vel Socrates cum loquente vel audiente et de quo alter ad alterum loquitur, non tamen si [f. sic] homo est multa diffinitione, in eo scilicet quod est risibilis et navigabilis. Ideo in eo quod est homo, vel si unum diffinitione in eo quod homo, ideo in eo quod est risibilis et navigabilis. Similiter et Socrates cum sit tres personæ secundum grammaticos, in eo scilicet quod est loquens et audiens, et de quo alter ad alterum loquitur: non tamen in eo quod est Socrates vel quod est substantia, imo ipse unus est in substantia et trinus in personis secundum grammaticos acceptis. Sic et Deus unus omnino est in essentia et trinus in personis: quia et in essentia unus tantum est in numero, et in personis tria diffinitionibus aut proprietatibus diversa. Trinitas itaque ista ad diversitatem diffinitionum vel proprietatum, ut dictum est, spectat; unitas ad essentiam: ideoque sibi minime adversantur, cum secundum diversa, ut dictum est, Trinitas ipsa et unitas accipiantur; illa videlicet secundum diversitatem diffinitionum aut proprietatum, hæc secundum numerum.

Movet fortassis aliquem, quod diximus Trinitatem divinarum personarum in re esse accipiendam: ac si dicamus Deum esse trinum in personis, in eo quod ipse res est, cum potius in eo quod res est, una tantum numero sit res, ac nullam in se habeat multitudinem, nec etiam proprietatum diversitatem. Et hic qui hoc dicit recte sentit de eo quod dicit, sed non de eo quod a me supra dictum est et determinatum. Non enim ita Trinitatem in re accipi dicimus, ut in eo quod ipse Deus est res, trinum eum dicamus: Sed ita Trinitatem ejus in re esse determinamus, et non in vocabulis consistere, ut ipsa res quæ Deus est, ipsa sit Trinitas: non in quantum res ipse est, sed magis in eo quod est ab æterno illæ tres personæ per vocabula distinctæ. Non enim quia distinctio nominum facta est,

A Trinitas ista est; sed quia ista ab æterno Trinitas est, distinctio nominum temporalis facta est, ad hoc scilicet quod æternaliter est nobis assignandum qui ex tempore cœpimus. Unde cum dicit Augustinus Deum unum in substantia, trinum in vocabulis, tale est trinum in vocabulis, ac si dicat trinum in his quæ per vocabula distinguuntur, hoc est in personis. Tale etiam in Isidoro reperitur, ubi in *Etymologiarum* libri VII capitulo 4 sic ait: « Proinde Trinitas in relativis personarum nominibus est secundum id scilicet quod in illis exprimitur ac designatur. » In re itaque quæ Deus est Trinitatem accipimus, non in vi vocabulorum: quæ si omnino deessent, non minus illa in re ipsa permaneret Trinitas. In re, inquam, ita eam accipimus, ut ipsa res quæ Deus est, illa sit Trinitas, non in eo tantum quod est ipsa res, sed quod est personæ illæ supra distinctæ. Longe autem aliud est rem ipsam esse Trinitatem, aliud eam in eo quod est res esse Trinitatem: sicut aliud est hominem esse album, aliud hominem in eo quod homo est esse album; et Socratem esse tres personas secundum grammaticos, et in eo quod est Socrates esse tres personas illas. Non itaque Deus aut in eo quod est una res, aut in eo quod sit multæ res, quod omnino falsum est, dicendus est Trinitas esse; sed in eo tantum quod est Pater et Filius et Spiritus sanctus, hoc est harum trium particeps proprietatum supra determinatarum, ut videlicet et gignere habeat Deus et gigni habeat, atque procedere.

C Notandum quoque quod nullam rerum multitudinem in Divinitate concedamus esse, sed personarum solummodo, Augustinus tamen in primo De doctrina Christiana, res pluraliter abusive dicere ausus est ad diversitatem personarum aspiciens, ait quippe sic: « Res aliæ sunt quibus fruendum est, aliæ quibus utendum. Illæ quibus fruendum est nos beatos faciunt. Istitis quibus utendum est tendentes ad beatitudinem adjuvamur. Frui enim est amore inhærere alicui rei propter seipsam. Uti autem quod in usum venerit ad id quod amas obtinendum, si tamen amandum est. Nam usus illicitus abusus potius vel abusio nominanda est. Si redire in patriam volumus ubi beati esse possimus, utendum est mundo, non fruendum, ut invisibilia Dei per ea quæ facta sunt intellecta conspiciantur (*Rom.* 1, 20). Res igitur quibus fruendum est, Pater et Filius et Spiritus sanctus; eademque Trinitas summa una quædam res est, communisque omnibus fruentibus ea: si tamen res et non rerum omnium causa sit; si tamen et causa, non enim facile nomen quod tantæ excellentiæ conveniat inveniri potest. » In quibus verbis dum dicit si et si, quasi dubitative magis quam confirmative nullum horum creaturarum nominum divina excellentia dignum esse insinuat. Hieronymus quoque tres Spiritus, Patrem et Filium et Spiritum sanctum juxta divinarum personarum proprietates abusive protulit, ubi quidem de tribus virtutibus scribens ait sic: « David in psalmo tres

Spiritus postulat dicens, *Spiritu principali confirma me, Spiritum rectum innova in visceribus meis, Spiritum tuum sanctum ne auferas a me* (Psal. I, 12-14). » Qui sunt isti tres spiritus? Principalis spiritus Pater est, rectus spiritus Christus est, spiritus sanctus Spiritus sanctus est.

Quod autem opponunt Deum non esse tres personas, nisi etiam sit tria, et per hoc multitudo sit in Deo ex partibus juncta, frivolum est. Tres enim personas dici concedimus, et multas personas sed non ideo tria per se, vel multa simpliciter dici convenit. Accidentaliter enim tres addimus ad personas, cum dicimus tres personas: ideoque non est necesse ut tria per se dicamus. Quæ enim accidentali prædicatione sibi conjunguntur, non est necesse sigillatim dici, quamvis conjunctim dicantur, sicut jam dudum ex secundo Perihermenias didicimus. Neque enim necesse est ut sit vigesimus primus, ideo sit vigesimus sive primus; vel si hæc sunt viginti unum, ideo sint viginti sive unum; vel si sit dimidia domus sive imperfecta domus, ideo sit domus; vel si hoc corpus sit parum ridens, ideo sit ridens; vel si sit magnus locus, ideo sit magnus; vel si aliquis sit citharædus bonus secundum existimationem, ideo sit bonus; aut si Verbum sit factum caro, id est incarnatum, ideo sit factum; vel si Deus sit factus adiutor, ideo sit factus; vel si hæc vox *Est* propositio simplex, hoc est non habens propositiones in terminis, ideo sit simplex, id est non constituta omnino ex aliquibus per successionem vocibus; vel si hæc anima sit multæ personæ vel multi loci secundum dialecticos, ideo sit multa, hoc est multæ res ab invicem discretæ. Est autem hæc anima multæ personæ secundum grammaticos, cum scilicet aliquis ad eam loquitur, et de ea alius, et de eadem anima diversa argumenta fieri possunt; vel secundum hoc scilicet quod est oppositio alicui, vel quod est similis, vel secundum alias habitudines ex quibus ipsa est diversi loci; nec tamen ideo quod anima est multi loci secundum dialecticos, eo scilicet quod diversas vires probandi habet; ideo concedi oportet eam simpliciter esse multa. Similiter et Deum licet sit multæ personæ, hoc est Pater et Filius et Spiritus sanctus, non ideo concedendum est eum esse multa, hoc est multas res, sive multas essentias, cum eadem penitus essentia, quæ Pater est, sit Filius, sit et Spiritus sanctus. Quippe multa hoc nomen, sive tria et quælibet numeralia nomina proprie ad numerum pertinent; ideoque in rebus tantum numero diversis recte sunt per se accipienda,

Huic etiam illud Boetii *De Trinitate* concordat, ubi de Deo ait: « De forma ejus superius demonstratum est, quoniam is sit forma, et unum vere, nec ulla pluralitas, unde etiam sanctam et individuum dicimus Trinitatem. » Poterit et fortasse quodammodo Deus et tria et multa dici, si videlicet tria et multa diffinitione vel proprietate non numero intelligamus, et magis veritatem sensus, quam pro-

prietatem verborum attendamus. Ipse quippe æternus est, immensus, creator, omnipotens, et alia multa diffinitionibus diversa, et ipse Deus et Pater est et Filius et Spiritus sanctus: et ita quodammodo multitudinem in eo attendi licet, secundum videlicet diversitatem diffinitionum vel proprietatum, non numeri. Juxta quam quidem diversitatem apostolus ait: *Et tres sunt qui testimonium dant in celo, et tres unum sunt* (I Joan. III, 8); nihil videlicet addens ad hoc nomen tres, neque personas, neque aliud. Hoc etiam Augustinus VII *De Trinitate* libro, capitulo 4, confirmat his verbis: « Dum intelligatur saltem in ænigmatem quod dicitur, placuit ita dici, ut diceretur aliquid cum quæreretur quid tria sint, quæ tria esse fides vera pronuntiat, cum et Patrem non dicit esse Filium; et Spiritum sanctum qui est donum Dei, nec Patrem dicit esse nec Filium. » Idem post aliqua in eodem capitulo: « Cum conaretur humana inopia loquendo proferre quod tenet de Domino Deo, timuit dicere tres essentias, ne intelligeretur in illa summa æqualitate ulla diversitas. Rursus non esse tria quædam non poterat dicere, quod Sabellius, quia in hæresim lapsus est, dixit. » Tria itaque debere dici etiam Augustinus manifeste perhibet, secundum ipsam scilicet, ut dictum est, personarum diversitatem.

At rursus tria quomodo dicentur nisi et quædam sit multitudo? Quod si quis multitudinem personarum etiam per se multitudinem dici annuat, cum omnis multitudo ex multis colligatur partibus; nunquid et multitudo personarum, quæ in Deo sunt, partes habebit? Pars autem, teste Boetio, prior est ab eo cujus pars est, et eo ejus constitutiva divisio in priora sit, sicut generis in posteriora. Oportebit itaque quamlibet trium personarum ipsa Trinitatem quam constituunt priorem esse, et ipsam Trinitatem posteriorem esse singulis illis, si non tempore, saltem natura. Ipso etiam attestante Boetio, non idem est pars quod est totum, quia una eademque essentia esse totius et partis non potest, cum hæc in quantitate totius ipsius inclusa sit cum aliis, atque ideo minor. At vero et tota Trinitas, et singulæ personæ, sunt una et eadem penitus divina substantia. Dicamus itaque constanter, sicut incæpimus, nullam omnino multitudinem in Divinitate consistere, licet multitudo personarum ibi sit; atque ipsam Trinitatem individuum penitus cōfiteamur: quia licet in ea diversæ, ut dictum est, personæ sint, nulla tamen ideo multitudo partium, vel quæcunque multitudo dici potest, ubi nulla est rerum atque essentialium diversitas. Nullo itaque pacto concedimus multitudinem illam personarum dici absolute multitudinem, nec quia multæ sunt personæ ideo dici multa simpliciter: quia quantumcunque quislibet et abuti verbis velit, neque hoc nomen multa, neque hoc nomen, multitudo, non nisi juxta numerum accipi recte potest, hoc est non nisi secundum pluralitatem aliquam ac diversitatem rerum in essentiis discretarum: ita scilicet diversarum, ut hæc essen-

tia non sit illa : quæ quidem pluralitas nullo modo in simplicitate divinæ substantiæ potest esse ; ac sic nec totum aliquod ex multitudine aliqua partium, cum nullo modo ibi res multæ sint, licet multæ sint personæ, et nullo modo ibi sit diversitas rerum, licet sit personarum. Unde Leo papa in sermone Pentecostes : « In Trinitate » inquit, « divina nihil dissimile, nihil impar est. » Tale namque est quod ait, nihil, ac si diceret nulla res ; et quod ait nihil est ibi dissimile, tale est ac si diceret : Nulla res ibi est diversa ab alia, cum sint tamen diversæ ab invicem personæ secundum proprietates suas superius distinctas, non secundum numerum. Unde et Augustinus *De Trinitate* libro VII, capitulo 6 : « Non tantum est unus homo quantum tres homines simul ; et plus aliquid sunt duo homines, quam unus homo. At in Deo non est ita. Non enim major essentia est Pater et Filius simul, quam solus Pater aut solus Filius ; sed tres simul personæ æquales sunt singulis. » Ac si diceret, non in aliquo numero rerum excedentes, ne quem forte moveat, quod Isidorus *Etymologiarum* libri VI [l. VII] capitulo 4, dum etymologiam nominis divinæ Trinitatis prosequeretur, ipsam Trinitatem unum totum ad singulas dixerit personas.

His quidem verbis Trinitas appellata est, quod fiat unum totum ex quibusdam tribus quasi Trinitas attendat abusive totum dici pro quacunque tam rerum quam proprietatum multitudine. Qui etiam in eodem capitulo cum propria et appellativa Dei nomina distingueret, ita ab omni hominum ratione et usu recesserit, ut propria diceret quæ magis appellativa videntur, et e converso appellative propria. In hac, inquit, Trinitate alia appellativa nomina, alia propria sunt. Propria sunt essentialia, ut Deus, Dominus, Omnipotens, Immutabilis, Immortalis ; et inde propria, quia ipsam significant substantiam qua unum sunt. Appellativa vero Pater et Filius et Spiritus sanctus ; Ingenitus, Genitus et Procedens, eadem et relativa possumus etiam dicere, quod cum nominis hujus quod Trinitas etymologiam Isidorus reddiderit, vim ipsam nominis generaliter nobis expresserit, non singulariter in divina solummodo Trinitate. Et verum quidem est quod juxta propriam et usitatam significationem, si dicatur Trinitas vel tria, multitudinem rerum et numerum monstrant, quod in Deo minime convenit, ubi nequaquam multitudo est rerum, sed diversitas personarum.

Quod autem in eo quod dicitur talis Pater qualis Filius et Spiritus sanctus, quædam similitudo innuitur, ut scilicet Pater sit similis Filio vel Spiritui sancto ; tale est ac si dicatur, Non est in aliquo majestatis bono ab eo diversus, ut videlicet negatione magis quam affirmatione intelligatur. Et similiter cum dicitur æqualis esse, tale est ac si dicatur, in

(91) Hæc desumpta sunt ex Symbolo quod singulis diebus Dominicis ad Primam canit Ecclesia,

illa Divinitatis gloria alia persona minor esse [add. non potest], cum sint ejusdem penitus essentiæ. Sed et cum Athanasius præmisso, « Qualis Pater, talis Filius et Spiritus sanctus (91), statim adjecit, quasi ad determinandum in quo sint similes, hoc est non diversi, dicens : « Immensus Pater, immensus Filius, immensus Spiritus sanctus, » etc., aperte declaravit, quomodo id quod præmiserat intelligendum esset, ut videlicet idem quod uni personæ convenit, et alteri, de his scilicet quæ statim adjungit. Nec fortassis incongruum est, si similia dicamus non solum quæ essentialiter vel numero diversa sunt, verum etiam quæ proprietatibus disjunguntur. Sic quippe propositionem et conclusionem convenire dicimus in terminis et in aliis multis, cum non sint tamen ab invicem numero vel essentialiter disjunctæ propositio et conclusio. Unde etiam divinas, personas non est incongruum hoc modo similes ad invicem dici. Simile etiam quandoque pro eodem ponitur, sicut in tertio *Topicorum*, ubi ait Boetius, quod locus a contrario et a repugnantibus videtur esse similis, hoc est idem. Quippe, sicut dicimus aliquid diversum a seipso fieri, atque differens, sive dissimile, ac non idem permanere, quando mutatur, cur non aliquid quodammodo simile sibi dicamus quando id permanet nec variatur ? Quid enim est simile alicui, nisi tale esse quale illud est ? Ac similiter simile sibi tale esse, quale primitus erat. Quam quidem rationem Augustinus secutus libro primo *De vera religione*, cum de identitate atque incommutabilitate divinæ pulchritudinis ageret ait : « Quamobrem sanandum esse animum ad intuendam incommutabilem rerum formam, et eodem modo semper se habentem, atque undique sui similem pulchritudinem, nec distentam locis, nec tempore variatam, sed unam atque idem ex omni parte servantem, » etc. Simile itaque pro eodem dixit, et in hac quoque acceptione potest dici, Pater similis Filio vel Spiritui, hoc est idem penitus cum illo in substantia, sive in his quæ statim Athanasius determinavit, cum videlicet illud idem quod immensum est Pater sit et Filius, etc.

Sed et illud quod opponitur, cum unumquodque quod existit sit vel substantia vel forma, quomodo multa dici possunt, si non sint multæ substantiæ, vel multæ formæ, vel multa ex utrisque conjuncta : jam jugulatum est, secundum illud quod jam negavimus omnino Deum esse multa, quia licet sit multæ personæ, non ideo fortassis est multa simpliciter, cum videlicet multitudo, sicut dictum est, recte non sumatur, nisi in discretis essentiis ac numero diversis. Secundum vero illud quod quis receperit Deum esse multa quantum ad diversitatem proprietatum, ut expositum est, seu definitionum non procedit conclusio, ut videlicet si Deus sit hoc modo multa, ideo sit aut multæ substantiæ, quod quodque vulgo tribuitur Athanasio, ut hic, sed non est illius.

sonat numero diversæ, aut multæ formæ, etc. Eadem quippe anima, seu quælibet substantia est multa diffinitionibus, nec tamen ideo multæ substantiæ vel cætera. Quod si esset multa numero, tunc indubitanter conclusio præmissa procederet.

Illud autem quod quæsitum est, quare videlicet magis dicitur Deus trinus, quam substantia trina, rationabiliter interrogatur, et magis, ut arbitror (92), oportet dici Deum esse Trinitatem, quam Deum esse trinum. Quod licet sincera et sana intelligentia esse possit, si dicamus Deum trinum quantum videlicet ad proprietates personarum, non tamen ratio videtur cur magis dicamus trinum, quam substantiam trinam. Multo etiam minus tripartitum dici Deum approbamus, licet in sensu sanctus ille qui hoc dixit non oberraverit, Trinitatem scilicet personarum intelligens.

Illud vero multis modis refellitur, quod cum unaquæque trium personarum sit Deus sive substantia, neque una persona sit alia, non tamen ideo plures dii sunt sive substantiæ. Non enim necesse est ut cum de aliquibus sigillatim dicatur nomen singularis numeri, plurale de eisdem simul dicatur. Nam cum Plato alterius hominis, alterius Socrates frater sit, et per hoc concedatur et Plato esse frater, et Socrates esse frater; non ideo fortasse concedi convenit Platonem et Socratem esse fratres: quod nequaquam dici solet, nisi ad ostendendum quod sint invicem fratres. Sed et cum tam hæc albedo quam ille color sit, non tamen propterea diversos esse colores dicimus, cum non sint colores specie differentes. Duobus quoque hominibus assistentibus mihi, cum profero hanc vocem *homo*, per quam uterque intelligitur animal rationale mortale, diversa quidem est essentia hujus intellectus, et essentia illius. Quare unaquæque est intellectus, nec tamen ideo multos intellectus dicimus, cum hæc diversa concipiant nec diverso modo. Et cum multa nomina vel multæ affinitiones incidunt in unam vocem, omnis autem affinitio et omne nomen sit vox sive essentia, non tamen ideo multas voces dicimus, sive multas essentias. Sed et cum dolium quod in domo est sit quidam locus, et ipsa rursus domus sit quidam locus, nec sit iste locus ille, non tamen diversa loca dicimus dolium ipsum et domum: alioquin vinum, quod in dolio est, in diversis esset locis; cum nullum, ut supra meminimus, corpus in diversis locis esse constet. Sed et cum unaquæque res tantum post proprium habeat, hoc est quantamcumque moram existentia suæ, non tamen diversa tempora accipimus, nisi per successionem.

Præterea in uno homine multæ sunt partes ita ab invicem diversæ, ut hæc non sit illa; vel in uno

(92) Eadem fuit sententia Hincmari Remensis archiepiscopi, qui contra Goteschalcum collectionem ex SS. Scripturis et orthodoxorum dictis scripsit de *una et non trina Deitate*. At Goteschalci

A ligno, vel in una margarita, quæ cæteris partibus abscissis vel remotis, homines vel ligna seu margaritæ dicuntur: quarum etiam partium unaquæque ante abscissionem homo erat, sive lignum, seu margarita. Non enim separatio nostra quidquam in substantia confert ei quod remanet, vel quod remotum est, quod prius non haberet: quia abscissa manu, id quod tunc homo permanet et ante abscissionem homo permanebat. Quædam pars latens in homine, qui integer erat, similiter postea abscindatur, residuum homo est, quod non homo erat ante ipsam abscissionem, cum tunc quoque hominis diffinitionem haberet, quo tunc etiam animal erat, cum esset animatum et sensibile, et eodem modo rationale et mortale, quo modo et nunc.

B itaque ante omnem abscissionem multæ partes essent in uno homine, quarum unaquæque esset homo, non tamen ideo multi homines in uno homine erant, quia multos homines non dicimus, nisi multis animabus vegetatos. Si autem cum essentialiter diversæ res sunt, quarum unaquæque est intellectus, sive homo, non ideo tamen dicimus multos intellectus vel multos homines: quanto magis non oportet dici multos deos, vel multas substantias, quamvis unaquæque personarum Deus est sive substantia, quarum eadem penitus est essentia? Cum enim trium personarum secundum grammatices quæ in Socrate sunt, unaquæque sit Socrates, sive homo, cum videlicet ipse loquens sit homo sive Socrates; et ipse ad quem aliquis loquitur, vel de quo loquitur, non ideo tres Socrates vel tres homines dicimus, cum sit trium personarum eadem essentia: hoc est ejus qui loquitur, et ad quem aliquis loquitur, vel de quo loquitur. Eadem de causa et trium personarum quæ in Deo sunt, cui sit una essentia, licet unaquæque ipsarum sit Deus sive substantia, non ideo oportet tres deos dici sive tres substantias: cum sæpe, ut supra meminimus, voces ex adjunctis significationem suam variant, utpote hæc dictio tres et alia multæ. Eundem quippe hominem tres opifices dicimus esse secundum trium officiorum scientiam, non tamen ideo tres homines. Græci tamen, teste Augustino, non reverentur tres substantias dicere magis quam tres personas. Unde in vii *De Trinitate*, capitulo 4, ita meminit: « Loquendi causa de ineffabilibus, ut fari aliquo possemus modo, quod effari nullo modo possumus, dictum est a nostris Græcis una essentia, tres substantiæ, a Latinis una essentia vel substantia, tres personæ, quia, sicut jam diximus, non aliter in sermone Latino essentia quam substantia solet intelligi. » Item: « Quod de personis secundum nostram, hoc est de substantiis secundum Græcorum consuetudinem. Sic enim dicunt illi tres substantias, unam essentiam, quemadmodum nos

sententiam approbavit Ecclesia universa, quæ quotidie resonat in templis *Te trina Deitas, unaque poscimus*.

dicimus tres personas, unam essentiam vel substantiam. »

Non est autem nunc nobis sermo adversus Græcos, nec fortassis a nobis in sensu diversi sunt, sed in verbis tantum, abutentes hoc nomine substantiæ pro persona, cum et ipsam nonnunquam ousiam id est substantiam ad naturam ipsius essentiæ, non ad proprietatem personæ, in ipsa quoque animæ substantia dicere non recusent, sicut et in cæteris quibuscunque substantiis, quibus hoc nomen totius prædicamenti substantiæ commune est: Ipsi quippe ad identitatem substantiæ in tribus personis intelligendæ, novum nomen Homousion quod est unius substantiæ instituerunt. Quam quidem acceptionem Hieronymus quoque secutus ad Damasum scribens, Omousion Trinitatem ipsam confitetur, hoc est unius substantiæ, non unius personæ. Hinc et Gennadius *De orthodoxa fide* (93) meminit, dicens: « Omousion ergo, id est coessentialis in divinitate Patri Filius, Omousion (94) Patri et Filio Spiritus sanctus. » Unde liquidum est, cum tres substantiæ a quibusdæm eorum dicuntur, substantias pro personis abusive dici. Quam quidem abusionem aperte ac merito Hieronymus reprehendit, scribens ad eundem Damasum papam (95) de novo nomine trium hypostaseos his verbis: « Interrogamus, quid hypostasis posse arbitrentur intelligi? Tres personas subsistentes aiunt. Respondemus nos ita credere. Non sufficit sensus, ipsum nomen efflagitant, quia nescio quid veneni in syllabis latet. Si quis autem hypostasim ousiam intelligens, non in tribus personis unam hypostasim dicit, alienus a Christo est. » Item idem: « Tota sæcularium litterarum schola nihil aliud hypostasim nisi ousiam novit, et quis unquam, rogo, ore sacrilego tres substantias prædicabit? Una est Dei sola natura, quisquis tria esse, hoc est tres hypostases dicit, tres naturas conatur asserere. Et si ita est, cur ab Ario parietibus separamur, perfidia copulati? sufficit nobis dicere unam substantiam tres personas perfectas, æquales, coæternas. Non bonæ suspicionis est, cum in eodem sensu verba dissentiunt. Aut si rectum putatis tres hypostases cum interpretationibus suis debere nos dicere, non negamus. Sed mihi credite, venenum sub melle latet. Transfiguratur se angelus Satanæ in angelum lucis. »

Quod autem opponitur quare potius tres personas dicimus quam tres Deos aut tres essentias, jam arbitror ex suprapositis esse manifestum, quia videlicet personarum diversitas ad distinctionem proprietatum pertinet, non ad discretionem essentialium. Ideoque tres sunt personæ, quia diversa insunt propria eidem essentiæ, cum ex eo quod Pater est aliud proprium habeat vel aliud exigat; et aliud ex eo quod est Filius vel Spiritus sanctus. Tale est ergo Deum esse tres personas, ac si dicamus ipsum esse Patrem et Filium et Spiritum san-

ctum. Plures autem Deos esse si dicamus, sicut plures homines, discretionem rerum essentialiter diversarum demonstramus quare unaquæque sit Deus. Sic et Socratem secundum grammaticos plures personas dicimus, sed non plures homines. Eadem ratione nec plures Dominos vel plures potentes dici convenit, nec ulla omnino assignanda est Deo pluralitas nisi in personis.

Objectum quoque est, quomodo dicimus Personæ sunt, nisi dicamus essentia id est essentiæ sunt? Sed hoc modo dictum est quo dicimus Athenæ sunt, sicut vel hic albus et homo sedens idem sunt. Non enim semper pluralitas vel singularitas vocis ad significationem respicit; sed quandoque ad terminationem vocis vel constructionem, velut cum dicimus numerus est, hoc [f. hoc est] unitates sunt; et Athenæ sunt, hoc est hæc civitas est. Quandoque etiam secundum pluralitatem vocum plurale verbum significare proferimus, sive etiam plurale nomen etiam quando eadem est penitus vocabulorum intelligentia, non tamen eadem essentia, veluti cum dicimus ense et gladium esse multivoca. Unde Boetius in primo *Topicorum*: Quarum rerum, inquit, eadem diffinitio, ipsæ quoque res sunt eadem. Cum autem figurate dicimus sunt, ubicunque scilicet una tantum res est, non est necesse dici entia vel essentias: quia sæpe cum eadem sint voces in significatione per se acceptæ, una earum constructionem habere potest per figuram in uno sensu, quam non habet alia.

De eo etiam arbitror esse discussum quod dictum est hoc nomen Deus magis universale quam singulare dicendum esse, cum de divinis personis dicatur. Quippe diversitas illa personarum non in discretionem essentiæ constat, sed magis in diversitate proprietatum vel diffinitionum, ut diximus; sicut et diversitas personarum secundum grammaticos, quæ scilicet personæ insunt Socrati, propter quas tamen non minus hoc nomen Socrates singulare est.

Sed illud hoc loco maximum impedimentum occurrit, quod essentialiter quoque ab invicem personæ quæ in Deo sunt discretæ videntur, cum hæc scilicet non sit illa, quod non est in grammaticis personis. Ad quod respondendum est, quod non magis istæ personæ essentialiter discretæ sunt quam illæ, cum sit harum quoque sicut illarum una eademque penitus essentia ad comparisonem unitatis; cuius, hoc est, diviniæ essentiæ nulla vel corporea vel spiritualis creatura dicenda est una, cum hæc omnino nullam aut partium aut formarum diversitatem admittere possit, nec in aliquo permutari. « Quocirca, inquit Boetius *De Trinitate*, hoc vere unum in quo nullus numerus, nullum in eo aliquid præter id quod est. » Unde bene eam philosophi monadem id est unitatem magis quam unam vocare voluerunt. Cum autem nulla sit in

(93) GENNAD., *De dogm. Eccl.* c. 5.

(94) Legendum *Homousios* ut apud Gennadium.

(95) HIER. ep. 14.

personis discretio essentia ab invicem, non tamen oportet dici Pater est Filius vel Spiritus sanctus; vel Filius est Spiritus sanctus: quia etsi quis forte sanum sensum in suis verbis habere queat, eo scilicet quod eadem essentia quæ Pater est, sit et Filius et Spiritus sanctus; sensus omnino falsus est secundum sanctorum Patrum acceptionem, quæ est huiusmodi, ac si dicamus personam . . . ntem [f. generantem] esse personam genitam vel esse personam ab utrisque procedentem, quod est dicere eandem esse proprietatem utriusque personæ: ita videlicet ut utraq̃ue personæ sint eadem diffinitione terminandæ atque exprimendæ, quod omnino falsum est. Quippe cum idem sit numero status risibilis et status navigabilis, atque insuper de quocunque dicatur risibile dicatur et navigabile: non tamen hunc statum illum esse dicimus, hoc est risibile idem esse diffinitione cum navigabili, cum aliud sonet hoc nomen risibile, aliud hoc nomen navigabile, licet eadem res penitus sit utrique nomini per appellationem subjecta, ipse videlicet homo, cui tam risibile quam navigabile proprium assignatur.

Quia ergo statum eundem vel diversum non dicimus, nisi secundum expressam atque integram diffinitionem aut proprietatem, oportet cum hic status ille dicatur, hanc rem cum illa eadem penitus inexpressa proprietate monstrari. Sic et in divinis personis cum ad proprietates earum, non ad numerum rerum tota spectet diversitas, non potest hæc vere illa dici, dum sit aliqua proprietatis diversitas, etiam [f. etiamsi] diversis in sensu nominibus exprimat, sicut et in ipsis contigit personis. Aliud quippe sonat Deus Pater, aliud sonat Deus Filius, aliud sonat Deus Spiritus sanctus; et aliud proprium habet Deus Pater, in eo scilicet quod generat Deum Filium; aliud Deus Filius, in eo videlicet quod ab eo generatur; aliud Deus Spiritus sanctus, in eo scilicet quod procedit. Qui itaque dicit de Deo Pater est, Filius [f. Filii] non simplicem enuntiationem facit, ad identitatem scilicet tantum essentia demonstrandam, ac si videlicet ita diceret: Hoc quod est Pater est Filius; sed insuper proprietatum exprimit unitatem, ac si videlicet dicat, idem proprium esse huius quod est illius, sicut si diceret hunc statum illum esse in his omnibus, quæ diversis in sensu nominibus sunt exprimenda; quod omnino falsum est, quamvis sit eadem utrique personæ essentia. Nam et sic solemus dicere, non idem esse utile quod honestum, etsi id quod est utile sit honestum: nec idem esse grammaticum et oratorem, cum scilicet aliud sit proprium huius, aliud illius; quia licet eadem sit essentia grammatici et oratoris, aliud tamen est esse grammaticum, aliud esse oratorem; et aliud esse hunc grammaticum quam hunc oratorem; et aliud esse risibile quam navigabile, licet una penitus sit utriusque substantia. Sic etiam licet eadem sit Patris et Filii substantia, diversum

A est tamen esse Patrem et esse Filium. Unde Augustinus libro v *De Trinitate*: « Quamvis, » inquit, « diversum sit Patrem esse et Filium, non est tamen diversa substantia. » Idem in vii: « Aliud est, » inquit, « Deum esse, aliud Patrem esse. » Sed et cum eadem vox sit quandoque nomen et verbum, vel dictio simul et oratio; nomen tamen non esse verbum concedimus, cum hoc sine tempore sit, illud cum tempore: et dictionem non esse orationem, cum partes dictionis in ea significativæ non sint, sicut sunt orationis. Sed nec fortasse personas grammaticorum per prædicationem conjungi convenit, ut videlicet una persona sit altera, licet idem sit una quod altera, ut supra meminimus. Cum enim sint diversæ tres personæ secundum grammaticos, prima videlicet, secunda et tertia, non est fortasse una persona alia persona cum ipsa diversa persona ab alia. Quippe cum aliquorum diversitas tantum in proprietate ipsorum aut in differentia statuum consistit, non in numero vel in essentia, recte identitas eorum in hoc ipso monstratur per prædicationem ipsorum ad invicem, ut videlicet cum dicitur hæc persona esse illa, quæ proprietate tantum vel diffinitione, hoc est statuum diversitate disjunctæ sunt, intelligatur hæc eadem esse cum illa in hoc ipso, hoc est proprietate vel diffinitione, quod omnino falsum est tam in his personis quam in divinis.

B Præterea multa sunt, ut supra meminimus, numero eadem, quorum tamen nomina per prædicationem disjuncta sunt, quod maxime vis quædam relationis facit, quæ in illis nominibus continetur, cum videlicet omnis relatio inter opposita consistat. Idem quippe est numero materia Socratis et Socrates, et prius Socratis et Socrates; et perpetuum Socratis et Socrates: cum videlicet hoc corpus sive hoc animal idem sit quod Socrates; nec tamen dici convenit, ut Socrates sit materia Socratis, quamvis sit idem quod est materia Socratis; aut ut sit prior Socrate, hoc est seipso; aut ut sit perpetuum, licet sit hoc quod est perpetuum, utpote hoc corpus. Sic nec Patrem convenit dici Filium suum, aut Filium esse Patrem suum, hoc est alterum ex seipso, ipso esse gignendo seipsum, sicut nec Socrates dicitur ex seipso esse, ut sit videlicet materia sui vel materiatus ex se, licet idem sit Socrates cum materia sui, hoc videlicet corpore, vel cum materiato sui, videlicet Socrate albo, sicut idem est Pater quod est Filius secundum substantia identitatem, non personæ proprietatem. Sed dicit mihi aliquis: Dicam Pater et Filius, et sane intelligam, ita scilicet quod eadem essentia quæ est Pater est et Filius. Nam et ipso attestante Augustino in libro *De duabus animabus*: « De verbis cum res constet, controversia facienda non est. » Idem in iv super Genesim: « Dum intelligatur, » inquit, « quod intelligendum est, non magnopere curandum est quod vocetur. » Et post pauca: « Hoc est, » inquit, « quod dixi dum res conceditur, non

esse de vocabulis laborandum. » Ad quod respon-
deo, quod placet mihi sola intelligentia; sed requi-
ro verba esse Catholica, quia non sine causa Apo-
stolus novitates verborum nos vitare admonet, tum
ideo ne contemptores sanctorum videamur et Spi-
ritus sancti qui loquitur in eis; tum etiam magis,
ne si tu in verbis tuis sanum sensum haberes, alius
in eis offenderetur, qui sensum tuum non intellige-
ret, et scandalum erroris inde sumeret.

Habe itaque etiam cum sensu verba idonea, ad
ædificationem, non ad scandalum; et dicas ad hunc
sensem manifestandum, non Pater est Filius, sed
hoc quod est Pater est Filius, hoc est eadem est
utrorumque essentia sive substantia. Nec dicas
hanc personam esse illam, quod est dicere idem
esse proprium utriusque, sed hanc personam idem
esse quod illa est, hoc est ejusdem substantiæ esse.
In quanta autem veneratione etiam verba divina
habenda sint, vis ipsorum admonet, quæ quotidie
sacramenta Ecclesiæ conficit, cum ad invocationem
sui nominis mira Deus operatur, etiam per immun-
dissimos ministros. Unde et merito christiana reli-
gio verbis quoque divinis reverentiam exhibens,
sola ipsa vocabulum *Dei* usurpare non consuevit,
sed immobile illud custodit, quod tam a gentibus,
quam Judæis ad creaturas nonnunquam detortum
est, cum utriusque deos nominent. Ipse etiam Pri-
scianus doctor et scriptor loquendi in locutionibus
maxime usum æmulandum esse admonet. Bene
equidem cum locutio significationem non ex pla-
cito hominum habeat. Quod vero ait Augustinus :
« De verbis, cum res constet, controversia facien-
da non est, » ibi sane intelligendum, ubi de rebus
contentio orta est, hoc est de inquirenda et discu-
tenda veritate rerum potius quam de proprietate
verborum. Cum enim jam id habemus quod quæ-
rebamus, hoc est illam rerum certitudinem quam
investigabamus, non est curandum quo genere
verborum id nobis significetur, aut comprobetur,
cum jam ita esse teneamus. At vero si de verbis
quæstio mota fuerit, an videlicet sermo qui dicitur,
hoc vel illud habeat dicere sicut hoc loco quæri-
tur, cur non scilicet vere dicatur Pater est Filius,
tunc tota controversia ad vim verborum est refe-
renda.

Dicit fortasse aliquis quod secundum propositam
expositionem, in qua dicitur Pater non est Filius,
hoc scilicet modo quod non est idem proprium
utriusque, licet etiam dicere Pater non est Deus,
vel homo non est animal; cum videlicet non
sit idem proprium istorum sicut nec illorum.
Ad quod respondendum est quod verba nostra
ad Deum translata, ut jam supra meminimus, ex
ipsa singularitate diviniæ substantiæ, sicut singu-
larem significationem, ita et singularem nonnun-
quam constructione contrahunt sensum.

Præterea non oportet figurativas et improprias
locutiones porrigi ultra hoc quam auctoritas vel

usus habet, si ad doctrinam et intelligentiæ fa-
cultatem loqui intendimus, ut cum dicitur figura-
tive de Deo quia nescit malos, ideo figuram ex-
tendentes dicamus, quia non scit omnes homines,
vel nescit omnia. Vel si dicam quia adoro crucem,
ideo concedam me adorare insensibile vel lignum.
Vel si dicam me credere in Christum vel adorare
eum, qui etiam figurative lapis aut serpens dicitur;
ideo me in lapidem credere vel in serpen-
tem annuam, vel adorare lapidem aut serpentem.
Aut cum Christus ex divinitate et humanitate
una sit compacta persona, et pro parte Deus,
pro parte homo dicatur, atque in ipso homo Deus
esse dicatur, quia hic illi in unam personam sit
unitus, sitque divina substantia æterna, humana
non æterna, non tamen ideo concedere cogimur
quod non est æternum esse æternum; nec Scri-
pturæ figurativas locutiones ultra hoc quod scri-
ptum necesse est extendi. Sed nec cuiquam fas
est, a consueta significatione sermonem commu-
tare, nisi ei cujus gravissima videtur auctoritas,
aut aliqua ornatus hoc commendet gratia. Quid
etiam mirum si voces cum a creaturis ad Deum
transferuntur, significationem variant, utpote hoc
nomen Pater vel Filius, constructionis quoque
vim commutent, cum illæ etiam id faciant quæ
significationem nullatenus mutare videntur? Nemo
quippe recte intelligens unitatem aut plerasque
alias formas ita a subjectis substantiis dividit, ut
eas ab eis numero vel essentialiter diversas existi-
met. Nec quis, cum dicit unitatem Dei, vel unum
Deum, aut simplicitatem Dei, et simplicem Deum,
sicut unitatem animæ vel unam animam, aut sim-
plicitatem animæ vel simplicem animam ad alium
sensem hæc nomina in Deo accipit, quam in ani-
mam: non tamen ita dicimus unitatem vel simpli-
citatem esse animam, sicut esse Deum. Sed quælibet
formarum nomina Deo copulata solam identi-
tatem essentiæ monstrant: ac si dicamus idem
esse unitatem quod Deum, quod minime in cæ-
teris contingit substantiis, sicut alibi, cum de dis-
cretionem prædicamentorum dissereremus, ostendi-
mus. Quid itaque mirum si Pater et Filius hæc
nomina a creaturis ad Deum translata in creatu-
ris sibi copulata solam identitatem essentiæ mon-
strent, in Deo autem id solum non faciant, sed et
insuper identitatem proprietatis, cum e contrario
nomina formarum Deo copulata, solam identi-
tatem essentiæ monstrant quæ in creaturis contenta
non sunt?

Illud autem Athanasii, quod ait: « Omnipotens
Pater, omnipotens Filius, omnipotens Spiritus sanc-
tus, » maxime fortasse confirmare videtur, ut
concedamus Filium quoque, sive Spiritum sanctum
esse Patrem, cum scilicet, ut supra diximus, Pater
ex potentia sit dictus, sicut Filius ex sapientia, et
Spiritus ex benignitate. Quis etiam negare queat
quin unaquæque personarum potens sit et sapiens
et benigna? Cum itaque Filius sit Deus omnipo-

tens, et tantumdem valeat dicere Deum omnipotentem, quantum dicere Patrem, nunquid et Filius est Pater? Ad quod primum respondere satis arbitror, quod sæpe, ut diximus, voces per se acceptæ eandem vim penitus habent atque æquipollentiam juxta propriam earum significationem, quæ tamen eandem vim in constructione non custodiunt, Nam, teste Prisciano, amans et qui amat idem valent, non tamen sicuti de eo qui modo non amat verum est dicere quod erit amans, ita verum est dicere quod erit qui amat. Unitas quoque et unum, et sessio et sedens, eadem penitus fortasse sunt in significatione, non in constructione, sicut alibi docuimus, cum de discretionem prædicamentorum nobis esset tractandum. Quid igitur mirum est, si ponamus hæc nomina Patr et Deus omnipotens ejusdem penitus esse significationis in Deo, non tamen ejusdem constructionis esse concedamus, nec ea in contextu orationis eundem penitus custodire sensum? Atque ita dicere licebit quod hæc enuntiatio Pater est potens, sive sapiens, aut benignus, ad identitatem tantum essentiali sit accommodata, ac si dicatur quod is qui Pater est, sit potens sive sapiens aut benignus. Hæc autem enuntiatio Pater est Filius sive Spiritus sanctus, ad identitatem, ut dictum est, proprietatis tantummodo spectat, ut videlicet idem sit utriusque proprium, ut expositum est, ideoque tantummodo falsa est enuntiatio.

Præterea quis ex suprapositis edoceri non possit, quod non idem penitus sonent in Deo hæc nomina Pater et Potens; et Filius et Sapiens; et Spiritus sanctus et Benignus? Alioquin non magis relative invicem dicerentur Pater et Filius, quam Potens et Sapiens: vel Spiritus sanctus ad Patrem et Filium, quam Benignus. Non itaque Pater hoc nomen sonat tantummodo divinam potentiam, verum etiam ipsam ut gignentem determinat; ac si ita dicatur: Divina potentia generans divinam Sapientiam. Nec Filius simpliciter ostendit divinam Sapientiam, verum et ipsam significat tanquam ex Patre genitam. Sed et Spiritus sanctus divinam Bonitatem tanquam a Patre et Filio procedentem determinat. Unde recte hæc nomina Pater, Filius, Spiritus sanctus discretiva personarum sunt: hoc est earum ab invicem diversitatem monstrantia; cum videlicet hanc personam tanquam generantem, illam tanquam generatam ab ista, et rursus aliam tanquam procedentem ex istis duobus hæc nomina discernant. Quædam enim differentia rerum prædicatione ab invicem disjunctarum, in relativis nominibus insinuat, unde ipsa ab Aristotele opposita dicuntur; et quædam prædicationis disjunctio innuitur in eo qui generat et qui ab ipso generatur; et in eo qui procedit et a quibus procedit. Unde mirabile non est, si ex hujusmodi personarum discretionem hæc nomina ab invicem per prædicationem disjuncta sint: quæ relationes et significant et copulent; et non illa suprapo-

sita quæ minime sunt relativa: quod et ipsis quoque rerum aliarum generationibus seu creationibus facile est assignari, ubi etiam rei generantis et genitæ est eadem essentia. Ex materia quippe ipsum materiatur generari et creari quodammodo tradunt philosophi. Unde Plato Ylen, id est corpoream naturam tanquam matrem corporum ponit; et Boetius in libro *Divisionum* genus dividi in species quasi in quasdam a se quodammodo creationes dicit, eo quod species ex ipsa generis substantia nasci et contici habeant superveniente forma: ut homo ex animali superveniente animali rationalitate et mortalitate, sicut statua ex ære superveniente figura. Et cum idem sit materia quod materiatur, sicut idem est animal quod homo; vel hoc æs quod hæc statua: non tamen ipsum materiatur est materia sui, aut ipsa materia est materiata ex se, licet sit hoc ipsum, quod est materia ejus. Vel sit hoc ipsum quod est materiatur ejus, utpote hæc statua est hoc æs, et hoc æs est hæc statua. Et sonent idem hæc voces per se acceptæ, materia et id ex qua aliquid materialiter constat, vel materiatur, et id quod ex aliquo materialiter conficitur; non tamen in constructione de eodem necesse est ea prædicari, cum hæc vox substantiam complet illa proprietate: quæ quidem proprietas in relatione consistit materiæ scilicet vel materiati: de qua nos quidem prædicationis differentia supra satis disseruisse arbitror.

Magna itaque discretio adhibenda est in his enuntiationibus quæ de Deo fiunt; quæ videlicet tantum ad identitatem essentiali, quæ ad identitatem quoque proprietatis sint accommodatæ. Ad identitatem quidem essentiali tantum non etiam proprietatis hæc spectant, Pater est Deus, Filius est Deus, Spiritus sanctus est Deus, vel æternus, vel Dominus, vel creator, vel omnipotens, vel immensus, seu justus, sive misericors, et aliæ multæ, ideoque veræ sunt. Hæc vero annuntiationes Pater est Filius vel Spiritus sanctus; vel Pater est Genitus seu Procedens, ad identitatem proprietatis aspiciunt, ideoque omnino falsæ sunt. Ibi quippe solummodo ostendebatur idem esse rem prædicati et subjecti termini, veluti idem esse Deum quod est Pater, etc. Hic vero rem subjecti termini proprietatem quoque prædicati termini sic habere, ut hoc sit hujus personæ proprium quod illius, vel eadem insit proprietatis huic personæ, quæ illi: hoc est ut sic Patri conveniat gigni ex Patre, hoc est ex seipso, sicuti et Filio congruit gigni ex ipso Patre: quod omnino falsum est, sicut diligentius ostendemus de generatione postmodum disserentes. Ut itaque juxta Athanasium neque confundamus personas, hoc est permisceamus eas, alteram scilicet in proprietate alterius, neque separemus unitatem substantiæ, oportet diligenter vim singularum enuntiationum distinguere; quæ videlicet ad identitatem substantiæ, quæ ad identitatis proprietatem sint accommodatæ.

Notandum quoque quod cum in descriptione

Summi Boni potentia ejus ac sapientia seu benignitas, ut supra sæpius docuimus, commemorantur, ideo ista relative magis quam simpliciter assignari, cum videlicet Deus Pater, Filius, et Spiritus sanctus, ut major unionis et concordie in ipsa personarum Trinitate commendatio fiat, cum eas sic invicem se habentes et sibi æternaliter connexas assignamus, ut aliam personam ex alia gigni, aliam ex his duabus procedere confiteamur, hoc est aliam ex alia, vel ex illis esse.

Apparet autem ex his quæ dicta sunt de discretionem scilicet enuntiationum illud refelli, quod supra opponeretur, cum videlicet objiceretur, quod sicut ostenditur per hoc quod Pater est Deus et Deus est æternus, Pater esse æternus; ita etiam ostendi possit, per hoc quod Pater est Deus et Deus est Filius, Pater esse Filius. Ibi quippe ea propositio quæ consequitur ex duabus præmissis, quæ videlicet ait Pater est æternus, ad solam identitatem essentialis spectat, sicut et præmissæ, ut supra jam determinavimus: ideoque ex ipsis convenienter inferitur. Quæ vero ait Pater est Filius, non solum essentialis, verum insuper proprietatis identitatem ostendit; ideoque ex præmissis non procedit, quæ scilicet præmissæ simpliciter ad identitatem essentialis spectant: imo apertissime falsum esse liquet, ideoque quod Pater est Deus et Deus est Filius, oportere concedi Patrem esse Filium. Quod est dicere, ut supra jam exposuimus, idem esse proprium Patris et Filii, in eo scilicet quod Pater est et Filius, ipsum Patre hoc est seipso gigni. Quod si ad hanc quoque complexionem comprobendam illa inducatur dialecticorum regula quæ ait: Quoties aliquid prædicatur de aliquo, quidquid prædicatur de prædicato et de subjecto: hoc est quoties aliqua res est aliquid, et illud idem rursus est aliquid, primum est ultimum; facile deprehendi potest nihil ad hanc complexionem regulam attingere, nec eam ex hac regula monstrari posse, cum videlicet illa ad enuntiationes illas tantum attingat, quæ ad identitatem solam essentialis spectant, non etiam ad identitatem proprietatis, sicut hæc facit quæ ait Pater est Filius. Imo si vim verborum diligenter attendamus, talis potius ei regula inducenda esset, si vera esset. Quoties aliquid prædicatur de aliquo et aliquid prædicatur de prædicato, idem est proprium primi subjecti et ultimi prædicti [f. prædicati]: quod cum aperte falsum sit, non est pro regula habendum. Possumus etiam dicere, si diligentius vim et significationem verborum quam sonum eorum attendamus, cum inferebatur ex præmissis Pater est Filius, non idem prædicari quod primitus prædicabatur, cum videlicet diceretur, Deus est Filius; sicut et cum dicitur, hæc cera est hæc imago, et hæc imago est ex hac cera. Quasi Filius qui est ex Patre, ergo hæc cera est ex hac cera. Sed de hoc nobis diligenter dicendum erit postea, cum de generatione Verbi disseremus. Sunt et aliæ consimiles dispositionis argumentationes, quibus propter terminorum dispo-

sitionem præmissa regula competere videtur, cum a sensu verborum longe sit: quales sunt hujusmodi complexionones, hic homo est hoc corpus, sed hoc corpus semper est, ergo hic homo est semper. Item, hic homo est hoc corpus, et hoc corpus est materia hujus hominis, vel factum est hic homo, vel prius est homine hoc: ergo hic homo est materia hujus hominis, vel factus est hic homo, vel prior est hoc homine. Item hic citharædus et hic citharædus bonus est vel laudandus. Ergo hic miles. De qualibus quidem argumentationibus in Dialectica nostra latius prosecuti sumus.

Quod autem solus Filius non etiam Pater vel Spiritus sanctus incarnatus dicitur, cum tamen eadem essentialis quæ Pater est sive Filius vel Spiritus sanctus sit incarnata, non sine magna ratione traditum est. Hoc enim his verbis ostenditur, cum dicitur Filius Dei est incarnatus, lumen divinæ Sapientie per hanc incarnationem carnalibus effluisse, atque hoc solum, vel hoc specialiter benefici Deum intendisse in ipso habitu carnis nobis impertire, pro quo Angelus consilii sive Consiliarius dictus est. Quod et Joannes evangelista innuens: *Vita, inquit, erat lux hominum, et lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non comprehenderunt* (Joan. 1, 4). De qua etiam illuminatione scriptum est: *Surge, illuminare, Jerusalem, quia venit lumen tuum* (Isa. lx, 1). Et item: *Ambulabunt gentes in lumine* (ibid., 3). Et Psalmista: *In lumine tuo videbimus lumen* (Psal. xxxv, 10). Et Simeon: *Lumen ad revelationem gentium* (Luc. 11, 32). Et Platonicus: « Verbum Deus est lumen verum, » etc. Qui etiam a Judæis requisitus quis esset, ut quid intenderet audirent, respondit: *Ego principium qui et loquor vobis* (Joan. viii, 25): ac si diceret: Ego Verbum ante tempora, quod vos ex tempore verbis instruere veni ac prædicare regnum Dei. Tale est ergo Sapientiam Dei incarnatam esse, ac si dicatur, ad hoc Deum incarnatum esse, ut vere doctrina justitiæ nos instrueret, tum prædicatione, tum etiam exemplo corporalis conversationis suæ. Unde et Isidorus *De summo bono*, primi libri capitulo 14: « Ideo, inquit, Deus in homine venit, quia per seipsum ab hominibus cognosci non potuit, quorum videlicet ratio in tantum jam multitudine peccatorum oppressa atque obtenebrata erat, ut consurgere ad invisibilia valeret [f. minime valeret], nisi visibilibus quibusdam judiciis duceretur. Sapientiam itaque Dei in carne esse tale est, carnales, id est homines hac incarnatione veræ sapientie lumen suscepisse, et eam nostræ mortalitatis testam luce sua accendisse, sicut scriptum est: *Verbum caro factum est et habitavit in nobis* (Joan. 1, 14); ac si aperte diceret: Ad hoc ipsa Sapientia incarnata est, ut per illuminationem in nobis inhabitet vere notitia Sapientie. Qui in ipsa carne quam assumpsit, tum, ut dixi, conversatione vitæ, tum etiam passione mortis suæ, sive etiam gloria resurrectionis suæ vel ascensionis perfecte nos instruxit et docuit. Moriendo quidem do-

cuit quantum nos dilexerit, juxta hoc quod et ipse ait: *Majorem hac dilectionem nemo habet, ut animam suam ponat quis pro amicis suis* (Joan. xv, 13), atque in hoc ipso nobis usque ad mortem pro ipso certandi exemplum proposuit. Unde et apostolus Petrus: *Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, ut sequamini vestigia ejus* (I Petr. II, 21). Resurgendo autem vitam immortalitatis exhibendo prædicavit. Ascendendo docuit nos illuc milites esse trahendos, quo jam in rege nostra regnat substantia, et illic semper mente membris inhabitandum esse, quo jam præcesserit caput nostrum. Unde Apostolus: *Quæ sursum sunt, inquit, quærite, ubi Christus est in dextera Dei Patris* (Coloss. III, 1).

Cum itaque in omnibus quæ in carne gesserit Dominus, nostræ sit eruditionis intentio, recte sola incarnari Sapiëntia dicitur, et in carne quam accepit ista nobis exhibuisse; quia ad hoc omnia gessit in carne, ut nos vera erudiret Sapiëntia, quæ ad salutem sufficerent. Qui etsi in aliquibus vel miraculis vel aliis factis suam exhiberet potentiam, omnia ad intentionem doctrinæ spectant, ut factis quoque nos de ipsa sua potentia ad percipiendam fidem erudiret. Prius itaque docendus erat homo, qui vel crederet vel ageret, deinde ad amorem trahendus eorum quæ nosset. Hæc autem quæ in carne gessit Dominus ad doctrinam attinent, ut diximus. Ad amoris vero fervorem, qui omnia tolleret [*f. toleraret*] adversa, ut libera voce ubique terrarum verbum Dei prædicaretur, infusio illa Spiritus, quæ super discipulos die Pentecostes in igne est revelata. Sed dicit mihi aliquis quod hæc incarnatio cum ex summa sola misericordiæ divinæ gratia, non ex meritis nostris facta sit, maxime Spiritui tribuenda est, ut scilicet Spiritus potius quam Filius incarnari diceretur. Unde et scriptum est: *Conceptus ex Spiritu sancto, hoc est ex sola benignitate misericordiæ suæ incarnatus. Ad quod respondendum est quod aliud est concipi ex Spiritu, aliud Spiritum concipi, hoc est incarnari; sicut aliud est ex aqua et Spiritu regenerari, aliud aquam et Spiritum regenerari. Si quis itaque vim hujus enuntiationis attendat, Filius est incarnatus, ad quam, scilicet eam sanctorum auctoritas instituit, solus est Filius incarnatus, non etiam Pater vel Spiritus: quia hic est sensus, ac si dicamus quod ad hoc solum vel maxime Deus incarnatus est, ut suos prædestinatos veræ Sapiëntiæ luce in ipso habitu carnis visibili illustraret. Cum itaque sint in diversa opera trium personarum, quarum nullomodo diversa est essentia, pro diversitate tamen personarum et operum quædam specialiter opera uni personæ tanquam propria, quædam alii [*adde tribuuntur*]. Patri quidem proprie tribuuntur ea quæ ad potentiam perti-*

Augustinus De verbis Domini et quibusdam sententiis Pauli apostoli sermone 74: « Solet hæc quæstio a studiosis proponi. Facit aliquid Pater quod non facit Filius,

nent, sicut est creasse cuncta ex nihilo, per Verbum tamen suum, non Verbum per Patrem, vel disponere omnia pro arbitrio suo, vel imperare vel dare potestates, vel mittere Filium suum in mundum, vel obedientiam impendi, unde scriptum est *obediens Patri* (Phil. II, 8), et postremo omnia quæ ad potentiam ac reverentiam majestatis pertinent, Patri specialiter tribuuntur: quod etiam verba Christi aperte insinuant, cum videlicet humanitas ejus in anxietate posita, quoties a divinitate in unam personam sibi unita opem virtutis, aut quotiescunque preces ei fundit, solo vocabulo Patris utitur, ipsam scilicet commemorando potentiam qua potens est efficere quod rogitur. Quod et adhuc maxime mos ecclesiasticus observat in specialibus orationibus suis, quæ in celebrationibus missarum ad altare fiunt: quæ scilicet orationes ad solum intenduntur Patrem. Sed cum ait Filius ipse quæ Pater posuit in sua potestate potius quam quæ Filius in sua, vel Spiritus sanctus in sua, quasi proprie et specialiter divinam potestatem Patri adscribendam esse innuit. Filio autem ipsa maxime adscribuntur, quæ ad Sapiëntiam attinent, sicut est judicare quod discretionis est. Unde scriptum est: *Pater omne judicium dedit Filio* (Joan. v, 22); quia potentia sapientiæ cedit in discussione judicii, ubi æquitas magis examinanda est quam vis potentiæ exercenda. Ad hoc etiam illa ins-

aut Filius quod non facit Pater. De Patre et Filio dicam. Cum autem hic expedierit conatum nostrum, cui dicimus. *Adjutor meus esto, ne derelinquas me* (Psalm. xxvi, 9), intelligitur etiam Spiritus sanctus in operatione Patris et Filii nequaquam descendere. Fratres, audite: Facit aliquid Pater sine Filio? Respondemus: Non. Quid enim facit sine illo per quem facta sunt omnia et sine ipso factum est nihil? Intelligimus utique immensam creaturam factam per Filium. Nihil itaque Pater sine Filio, nihil Filius sine Patre facit. Occurrit quæstio: Si nihil facit Pater sine Filio et nihil Filius sine Patre, nonne quasi consequens erit ut et Patrem dicamus natum de Virgine, passum, resurrexisse, in cælum ascendisse? Placet nobis quæstio proposita; Deus adjuvet ut placeat et soluta: Filius quidem, inquam, non Pater natus de Virgine. Sed ipsam nativitatem ei Pater et Filius operatus est. Non est passus Pater, sed Filius. Passionem tamen et Pater et Filius operatus est. Non resurrexit Pater, sed Filius; resurrectionem Filii et Pater et Filius operatus est. Apostolus inquit: *Misit Deus Filium suum natum ex muliere, factum sub lege, ut eos qui sub lege erant redimeret* (Gal. IV, 4, 5). Ecce Pater fecit Filium nasci de Virgine. Probavimus nativitatem Filii a Patre factam, probemus et a Filio factam. Quid est nativitas Filii de Virgine? Certe assumptio formæ servi in utero Virginis. Ergo quia Filius

criptio psalmi ix pertinet, quæ ait: *Pro occultis filii*, scilicet iudiciis. Quæ etiam bene mens Patris seu ratio sive angelus consilii dictus est; quia omnia in hac sapientia rationabiliter Pater disponit, sive creando mundum, sive eundem reparando post lapsum; et in hoc Pater verum consilium nostræ ignorantiae dedit, cum eo incarnato nos visitaverit. Logos itaque Filius Dei cum dicitur, id est *Verbum* secundum illam significationem sumitur, secundum quam logos apud Græcos ipsum mentis conceptum seu rationem significat, non vocis prolationem. Unde Boetius in *Categorias* Aristotelis lib. II. Quoniam Græca oratione logos dicitur etiam animi cogitatio et intra se ratiocinatio logos quoque et oratio, ne quis Aristotelem, cum diceret logon, id est orationem quantitatem esse, de eo putaret dicere quem quisque logon in cogitatione diserneret, addidit: qui sit cum voce. Unde et beatus meminit Augustinus libri *Quæstionum*, 83 capitulo 44: « *In principio*, inquit, *erat Verbum*, quod Græce logos dicitur, Latine autem et rationem et Verbum significat. Logos enim ratio dicitur. » Idem in libro *contra hæreses* (Joan. 1): « *In principio erat Verbum*. Melius Græci logos dicunt. Logos quippe *Verbum* significat et *rationem*. De quo quidem Verbo Dei, scilicet intelligibili, quod, ut dictum est, ejus Sapientia intelligitur, beatus papa Gregorius in homilia... operantem (95). Spiritui autem ea quasi proprie tribuuntur quæ ad comparisonem divinæ gratiæ attinent, sicut est remissio peccatorum et quorumcumque donorum distributio ex sola bonitate ejus, non ex meritis nostris proveniens, qualis est regeneratio in baptismo ad dimittenda peccata, confirmatio per impositionem manus episcopi ad dandam armaturam virtutum; quibus scilicet virtutibus, post remissionem peccatorum perceptam, resistere valeamus inimico tunc vehementius insurgenti. Sic et cætera sacramenta quæ in Ecclesia conferuntur ex bonitate Dei Spiritui tribuenda sunt. Nam, etsi idem sit dialecticus quod orator, aliud tamen oratori tribuendum est secundum officii sui proprietatem, aliud dialectico.

Movere fortasse aliquos poterit quod dicimus in (95) Ita in ms. relinquitur spatium vacuum, quod occupare debuerat locus ex S. Gregorio, cujus

semetipsum exinanivit formam servi accipiens (Phil. II, 7), videmus naturam Filii et ab ipso factam esse. Facit Pater passionem Filii, qui *proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum* (Rom. VIII, 32). Facit et Filius passionem suam. *Qui me*, inquit Apostolus, *dilexit, et tradidit semetipsum pro me* (Gal. II, 20). Passio hæc uni facta est, sed ab utroque facta est. Operatur Pater resurrectionem Filii. Resuscitavit Pater Filium et Filius resuscitavit semetipsum. In figuram sui corporis de templo dixit, *Solvite templum hoc, et in triduo suscitabo illud* (Joan. II, 19).

A diversa opera Trinitatis, hoc est hoc idem operari unamquamque trium personarum quod una earum operatur, ut videlicet omne id quod facit Pater faciat Filius sive Spiritus, et e converso. Solus quippe Filius carnem accepisse dicitur, sicut et passus; et solus Spiritus nos regenerare dicitur in baptismo. Solus etiam Pater Filium generat. Ad quod respondendum arbitror quod, licet non possimus dicere aut Patrem aut Spiritum accepisse carnem, hoc est incarnatum esse aut passum, tamen vere profitemur quia in eadem ipsa incarnatione et Pater operatus est et Spiritus, a qua nec potestatem divinam nec benignitatem possumus excludere. Nam et cum se induit aliquis aut armat, multi in eodem cooperantur qui tamen non armantur aut induuntur. Quamvis igitur omnia verba operationis quæ uni personæ congruunt alteri non convenient, operatio tamen unius personæ non minus aliarum esse dicenda est; quia in eodem necesse est omnes simul cooperari. Animæ quoque ipsi, quæ corpus movet et agitat, omnes nostræ actiones non immerito tribuuntur, nec tamen omnia verba actionum designativa in prædicatione sua ad animam referuntur. Neque enim omnes animam ambulare vel comedere, sed ipsum animal, et tamen ipsam actionem qua sic anima corpus agitat in ambulando vel comedendo certum est soli animæ inesse, quæ quidem per actiones ambulat et comedit. Hæc verba significantur in ipsa anima, dum de ipso animali dicitur quod ambulat et comedit: quod est dicere sic ipsum ab anima sua moveri atque agitari, ut solam animam in hoc agere intelligamus et corpus ipsum agitari. Cumque itaque hæc verba actionum animæ significativa nullo modo de ea, qui soli insunt hæ actiones prædicabilia sint, non est mirandum si in tribus divinis personis, cum sit communis eis actio, de una earum tamen Verbum ipsum specialiter dicatur, secundum quamdam, ut diximus, proprietatis ipsius personæ expressionem. Quod vero opposuimus propter conclusionem operis comprobendam solum Patrem generare, nihil attinere videtur, cum hæc generatio, quæ æterna est, opus non sit aliquod aut aliqua creatio Dei.

Superest extrema objectio, hæc scilicet opponitur idem a se ipso nasci vel a se procedere, quod recte discuti non valet, nisi quæ sit hujusmodi generatio vel processio determinemus.

Ac primum de generatione disseramus, nihil quidem sub assertionem docendæ veritatis astruentes, ut satis supra meminimus, sed sub quadam pia similitudinis umbra, quam nos Veritas docuit, defendentes. Non enim hoc opusculum veritatem docere, sed defendere intendimus, maxime adversus pseudo-philosophos qui nos philosophicis maxime rationibus aggrediuntur. Unde et nos per easdem, scilicet philosophicas rationes quas solas recipiunt et quibus nos impetunt, eis præcipue satisfacere decrevimus tantum verbum ponit scilicet *operantem*.

mus, defendendo veritatem potius quam docendo. Quod si mihi fidelium quisquam objiciat jam nec doctrinam meam nec defensionem necessariam esse, post tot videlicet et tanta sanctorum documenta, verum fortassis dicit quantum ad doctrinam, non quantum ad defensionem. Cum enim unusquisque in sensu suo abundet et pro diversitate hominum vel temporum novæ quotidie questiones vel impugnationes oriantur, novis quotidie rationibus resistendum puto et novis exorientibus morbis nova quærenda remedia. Potuit autem fieri ut in antiquis temporibus sancti Patres ea quæ tunc adversus catholicam fidem opponi audirent rectis diluerent rationibus, et illis quos tunc invenērunt morbis mederentur, non his quos quotidie succrescentes nondum fortassis deprehenderant. Quousque enim paleas cum granis præsens Ecclesia indifferenter continebit, nec messi Domini inimicus homo super seminare zizania cessabit, donec inde in fine sæculi messorum angeli Dei zizania colligant et in fasciculos in ignem arduos mittant; non possunt schismatici, non possunt deesse hæretici, nec inter scorpiones et serpentes tutum patebit iter; sed semper ad probationem vel exercitationem fidelium habebit mater Ecclesia sub Christi nomine multos toleret antichristos: pro quibus ingemiscens quotidie dicat: *Ex nobis exierunt, sed ex nobis non erant* (Joan. xi, 19), et affectu materno per singulos annos pro eis ut redeant, immolat publicas orationum hostias. Nam oportet, inquit Apostolus, *hæreses esse, ut et qui probati sunt manifesti fiant* (I Cor. ii, 19): quod maxime in novissimis temporibus, Antichristi regno appropinquante, futurum exspectamus, quando juxta Domnicam et apostolicam sententiam graviora semper imminere atque excrescere constat pericula, et refrigescente charitate, mala omnia amplius pullulare. Unde et idem Apostolus ad Timotheum: *Hoc autem, inquit, scito quod in novissimis diebus instabunt tempora periculosa, et erunt homines seipsos amantes, cupidissimi, elati, superbi, blasphemii, sine pace, habentes speciem quidem pietatis, virtutem ejus abnegantes* (II Tim. iii, 1 et seq.). Qui et alibi: *Nos, inquit, sumus, in quos fines sæculorum devenerunt* (I Cor. x, 11). Et Petrus in Epistola secunda: *Hoc primum, inquit, scientes, quod venient in novissimis diebus in deceptione illusores, etc.* (II Petr. iii, 3.) Et Joannes: *Filioli, inquit, novissima hora est, et sicut audistis quod Antichristus venit, nunc Antichristi multi facti sunt. Unde scimus quia novissima hora est. Ex nobis prodierunt, sed ex nobis non erant* (I Joan. ii, 18, 19). Hinc et in Epistola Judæ scriptum est: *Vos autem, charissimi, memores estote verborum quæ prædicta sunt ab apostolis Domini nostri Jesu Christi, qui dicebant vobis, quoniam in novissimis temporibus venient illusores.... Hi sunt qui segregant semet-*

(96) Apud Hier. sana, ut apud Apostolum.

(97) Hoc etiam loco relinquatur spatium vacuum ad S. Gregorii textum ponendum, cujus ultima tan-

A ipsos.... et hos quidem arguite judicatos (Jud. xviii, 19, 22). Ac si aperte nos adhortetur dicens: *Providete ut tales dijudicare ac rationibus convincere valeatis, comparati semper, ut beatus Petrus meminit, ad satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea quæ in vobis est spe et fide, ut in eo quod detrahunt de vobis confundantur, qui calumniantur vestram bonam in Christo conversationem* (I Petr. iii, 15). Idem et coapostolus ejus Paulus admonens: *Sermo, inquit, vester in gratia conditus sit sate, ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere* (Col. iv, 6).

Ratione magis hæretici quam potestate coercendi, cum juxta sanctorum Patrum auctoritatem fideles quidem, quibus omnia cooperantur in bonum, eorum disputationibus exercitati vigilantiores atque cautiores reddantur. Unde Hieronymus super *Jeremiam* libro ii: *« Ad tempus, » inquit, « valet hæresis, ut electi quique manifesti fiant et probati sint. »* Augustinus contra epistolam Parmeniani: *« Hæretici si in Ecclesia essent, nihilominus errarent. Cum autem foris sunt, plurimum prosunt non verum dicendo quod nesciunt, sed ad verum quærendum carnales, et ad verum accipiendum spirituales catholicos excitando. Utamur ergo hæreticis non ut eorum approbemus errores, sed ut catholicam disciplinam adversus eorum insidias asserentes, vigilantiores et cautiores simus, etsi eos ad salutem revocare non possumus. »* Isidorus *Sententiarum* libro i, c. 19: *« Sancta Ecclesia exercetur sapientia, cum tentatur verbis; exercetur patientia, cum tentatur gladiis. Causa pravitas hæreticæ doctrina est propagata Ecclesiæ. Nam antea simplici tantum fide vigeat. Hæreticorum igitur occasione propagati sunt doctores in fide, et per acumen hæresum Ecclesiæ magistri creverunt. »* Unde etiam sancti doctores, cum ad exercitationem, ut dictum est, fidelium adeo necessarias esse hæreticorum disputationes vel inquisitiones tenderent, ratione potius quam potestate coerceri sanxerunt, et eos quasi tantæ victoriæ desiderio ad sacræ studium eruditionis sunt potissimum adhortati. Unde Hieronymus ad Nepotianum: *« Disce, » inquit, « quod doces, ut possis exhortari in doctrina sacra (96) contradicentes revincere, paratus semper ad satisfactionem omni poscenti te rationem de ea quæ in te est spe. »* Gregorius Bonifacio.... *« potius quam vi convincatis (97). »* Qua vero ratione hos qui Christianitatis bonum suscipere renuunt convincere, quibus monitis vel exhortationibus ad fidem attrahere poterimus, si quid in ipsa fidei nostræ professione dubium protulerimus, quod non valeamus defendere, nedum confirmare? Auctoritate quidem Scripturæ quam non recipit argui nemo potest. Quod si adhuc aliquis in meam perseveret reprehensionem, et cum nondum illa periculosa tum verba scriptor apposuit, scilicet *potius quam vi convincatis.*

tempora inſtent, noſtra penitus abſciat vel non curet ſcripta, illud tandem Hieronymi audiat : « Peregrinæ merces tantum volentibus navigant; » et noſ quidem iſta volentibus tantum ſcribimus, imo importune nobis inſiſtentibus atque inſultantibus quod eam quam prædicamus fidem defendere auſi non ſimus, præſertim cum omnium bonorum fundamentum fidem eſſe conſtet, quam quisquis labefactare poterit, nihil de ſuperædificatis firmum reliquerit.

Sed et ſi veritatem profiteri liceat [*subaud.* tunc præſertim licet], cum nullas [*l. nonnullas*] huius etiam temporis hæreſes aut ſchiſmata reprehendendas aut corrigendas eſſe cenſemus, quas vel ipſi non ab his qui eas profitentur audivimus vel ab his qui eas audiverint didicimus. Sunt enim, ut ſupra meminimus, qui ad assignandam trium perſonarum diverſitatem tres proprietates in eo intelligant, tanquam tres res diverſas eſſentialiter ab ipſo Deo. Quorum etiam unus qui in Andegavensi pago magni nominis magiſter viget, in tantam proripere auſus eſt inſaniam, ut omnia creaturarum nomina ad Deum translata, ipſi quoque Deo convenire velit, ex quibusdam formis diverſis eſſentialiter ab ipſo Deo ſicut et in creaturis, veluti cum dicitur Deus juſtus ſicut et homo juſtus, ita juſtitiam ab ipſo Deo eſſentialiter diverſam intelligit ſicut ab homine; et ſimiliter cum dicitur Deus ſapiens, Deus fortis. Necnon et propria ipſius Dei nomina vult in creaturis, ut eſt hoc nomen æternum, ſive etiam Deus vel Creator : quod maxime ex eo aſtruere nititur quod ait Priscianus proprium eſſe nominis ſubſtantiam et qualitatem ſignificare, et ex ipſa nominis definitione qua aſſerit unumquodque nomen ſubjectis corporibus vel rebus proprias vel communes distribuere qualitates. Propter quos et huiusmodi illud Gregorii, quod ſupra meminimus, convenienter dici arbitrari licet : « Iudignum vehementer exiſtimo, ut verba cœleſtis oraculi reſtringam ſub regulis Donati. Eſt et alius in Francia, qui ſe quaſi ſingularem divinæ Paginæ magiſtrum omnibus præfert, et cum hoc quod dictum eſt in cæteris ipſe quoque vehementer arguat, nihil videlicet penitus in eſſe Deo, concedimus, quod non ſit Deus, non minorem tamen videtur incurriſſe errorem ex ſumma illa unitate divinitatis quam tenet, cum nihil in Deo præter ipſam ſubſtantiam eſſe nobiſcum profiteatur. Inde enim ad hoc compulſus eſt, ſicut et ipſemet ego ab ipſo audivi, ut confiteatur Deum ex ſe ipſo gigni, quia Filius a Patre eſt genitus. Et ſicut arrogantiffimus omnium omnes plane hæreticos vocat quicumque ita non tenent, quem etiam hi qui ab eo legerunt ita in fide ab Eccleſia jam diviſum eſſe aſſerunt, ut multos qui ante Incarnationem Dei fuerunt, ſalvari aſſerant et per paſſionem ejus redimi, qui nunquam aut incarnationem aut paſſionem ejus crediderunt. Qui etiam, quod mirabile eſt apud omnes Catholicos, ſicut ad nos nuper ablatum

[*f. allatum*] eſt, aſſeruiſſe etiam publice in ſcholis ſuis non eſt veritus Dominum incarnatum ita aperto utero Virginis natum ſicut et cæteros homines, niſi quod ipſe ſolus ſine virili coitu ſit conceptus.

Novi etiam quemdam non parvi nominis inter huius temporis magiſtros ad hoc perductum eſſe ex quibusdam argumentorum quas tenet rationibus, ut Deum etiam poſſe decipi profiteatur, pro eo ſcilicet quod res aliter evenire poſſint quam ipſe præviderit : quod nec credo apud gentiles vel quantumlibet infideles dici unquam permiſſum eſt. Novimus et duos fratres, qui ſe inter ſummos connumerant magiſtros, quorum alter tantam vim divinis verbis in conficiendis ſacramentis tribuit, ut a quibuscumque ipſa proferantur, æque ſuam habeant efficaciam, ut etiam mulier et quiſlibet cujuſcumque ſit ordinis vel conditionis per verba Dominica ſacramentum altaris conficere queat. Alter vero adeo philoſophicis innititur ſectis, ut profiteatur Deum priorem per eſſentiam mundo nullatenus eſſe. Eſt et quidam eorum patriota inter divinos celeberrimus magiſtros, qui in tantam prorupit inſaniam, ut corpus Dominicum ejusdem longitudinis ſeu groſſitudinis in utero Virginis fuiſſe aſtuat, cujus et in proſecta ætate exſtitit. Sed nec adhuc illam ſummam controverſiam de ſacramento altaris, utrum videlicet panis ille qui videtur figura tantum ſit Domini corporis, an etiam veritas ſubſtantię ipſius Domini cœnis, ſinem accepitſe certum eſt; et innumeras alias in quarum quotidianis relationibus frequenter obſtupescimus, quæ nec per incendia eorum qui a populo deprehendantur compesci poſſunt. Hæc illi attendant, qui de fide amplius minime ſcribendum eſſe autumant, cum mille, ut aiunt, hoc tempore hæreſes pullulent, quaſi ipſi omnium conſcientias et fidem cognoverint.

Nunc ad proſiſtitum redeamus, de generatione verbis quibus poſſumus diſſerenda ad defendendam, ut diximus, fidem noſtram, non docendam. Quod quidem ideo maxime faciendum eſſe decrevi, quod ſimilitudines illas quas ad hanc generationem Filii vel proceſſionem Spiritus defendendam, ſeu ad diverſitatem perſonarum assignandam a ſanctis Patribus didicimus, minus ſatisfacere quibusdam videantur, quod in illis rebus quæ per ſimile inducuntur non poſſit unius eſſentiæ identitas ſervari, unde et nonnullos fidelium quaſi irridentes murmurare sæpe audivimus, cum de his ad hoc ſimilitudo inducitur quæ non ſunt ejusdem eſſentiæ, veluti cum in illo ſermone natalis Domini beatus Auguſtinus ad defendendum quod ſolus Filius ſit incarnatus, ſimilitudinem in cithara et ſole ſumpſit, per quam videlicet assignaret non eſſe mirandum, ſi cum in una divinitatis ſubſtantia tres perſonæ conveniant, uni tamen earum congruat quod alteri non convenit, utpote ſoli Filio incarnari. « Sicuti, inquit, in una citharizationis actione tria conveniunt, ut ſimul agant ars, manus et corda, cum tamen diverſa agantur a ſingulis, cum videlicet

ars dictet, manus tangat, corda resonet. In sole etiam, inquit, calor et splendor diversa agunt, cum calor exsiccat, splendor illuminet. Sed ad hæc quid nonnulli murmurent novi, dicentes quidem hæc nihil attinere ad vim quæstionis, quæ de identitate unius substantiæ in tribus personis orta est. Nemo enim, inquit, dubitat quin in eodem opere diversæ res diversa agant, aut in eadem substantia diversas habeant vires diversæ qualitates; sed hoc, inquit, miramur, cum sit una penitus substantia sive essentia trium personarum, qua ratione hæc incarnata dicatur et non illa, cum ipsa divinitatis substantia carnem susceperit, quæ una et eadem singulis æque inest personis.

Fuit et quidam novissime temporibus nostris Anselmus videlicet Cantuariensis metropolitanus, qui servata substantiæ unitate, validiorem visus est similitudinem ad hæc quæ diximus induxisse. Cujus, ni fallor, similitudinis fundamentum a beato scripto Augustino scribente ad Laurentium papam de hoc ipso et fontem et ejus rivum, quorum eadem est substantia, ad divinæ generationis exemplum, ubi eadem est substantia generantis et geniti, inducente. Põnit itaque prædictus archiepiscopus quasi tria ejusdem substantiæ, fontem videlicet rivum et stagnum: fontem quidem ex quo est rivus, quasi Patrem ex quo Filius, stagnum vero quod ex fonte et rivo provenit, quasi Spiritum qui ex Patre et Filio procedit. Posuit etiam rivum in fistula quasi Filium in carne humana, ac si rivum infistulatum dicamus Verbum incarnatum. Sed hæc quoque similitudo non minus [/. majus] satisfacere potest, quod non est simul eadem substantia fontis et rivi atque stagni, sed per temporis successionem eadem aqua primo fons erat, deinde rivus, denique stagnum facta est. Unde non est mirabile si per successionem temporis eadem aquæ substantia diversis modis se habeat, cum nunquam simul eadem numero sit substantia fontis et rivi vel stagni, ut videlicet unquam vere dici possit modo aqua fontis est aqua rivi sive stagni; sicut semper dicimus substantiam Patris esse substantiam Filii et Spiritus sancti. Imo fortassis hæc similitudo illi maxime suffragatur hæresi, quæ ita per tempora proprietates personarum commiscet, ut eandem personam dicat quando vult esse Patrem, quando vult Filium vel Spiritum sanctum. Ut itaque satisfacere per similitudinem de hac generatione vel processione valeamus, excogitanda est talis similitudo generationis vel processio, in qua eadem simul sit substantia generantis et generati vel procedentis et a quo procedit, et tamen proprietates eorum impermixtæ maneat, ut videlicet genitus non sit generans, nec procedens a quo procedit. Quod facilius nos posse invenire arbitror, si juxta Apostoli testimonium, diligenter attendamus qualiter a creatura mundi per ea quæ facta sunt, ipsi quoque philosophi, quorum rationibus nos impetunt, congruis similitudinum proportionibus in una et eadem divina substantia tres personas pro-

prietatibus ab invicem diversas vestigare atque assignare, Domino revelante, valuerit [/. valuerunt]. Sic quippe scriptum est: *Quod notum est Dei manifestum est illis (Rom. 1, 19)*, hoc est non solum illis, verum etiam in illis, hoc est per illos et eorum scripta aliis, *Deus enim illis revelavit (ibid.)*, eorum scilicet illuminando rationem, ut ex similitudine corporalium seu visibilium rerum ad incorpoream atque invisibilem Divinitatis naturam contemplandam assurgerent. *A creatura, inquit, mundi per ea quæ facta sunt (ibid. 20)*, tam a nobis etiam ipsis quam a natura secundum illam videlicet philosophicam rationem, qua dicuntur alia ex materia et forma consistere, alia ad similitudinem materiæ et formæ. In his quippe constitutionibus cum sit una penitus substantia constituens et constituti, utpote materiæ et materiati, diversa tamen sunt proprietate ab invicem materia ipsa et materiatum, utpote cera ipsa et quæ ex ipsa est imago cerea. Ac primum de generatione prosequamur.

Ponamus ergo ante oculos ceream imaginem et consideremus in ea ipsa naturam ceræ, hoc est ipsam ceream substantiam, ex qua est imago cerea juxta philosophos tanquam materiatum ex materia, cum tamen eadem essentia sit cera ipsa et imago cerea, ut etiam per prædicationem sibi sociari queant cera ipsa et imago ipsa et dici possit quod imago cerea sit ipsa. Nec tamen ideo minus dicamus ceream imaginem esse ex cera, non ceram ex cerea imagine, et ceram ipsam esse materiam ceræ imaginis, non ceream imaginem esse materiam ipsius ceræ aut ceræ imaginis. Et rursus imaginem ceream dicimus esse materiam ex ipsa cera, neque ipsam ceram aut ipsam imaginem esse materiata ex cerea imagine. In qua quidem re considerandum est quod si ea nomina ipsius ceræ et ceræ imaginis accipiamus, quæ absolute non relative dicuntur, licet ea per prædicationem sibi veraciter conjungi propter identitatem substantiæ ipsius ceræ et ceræ imaginis, veluti cum cera ipsa sit crocea et imago sit recta, unum est ipsum croceum et rectum, vel e converso.

Si vero ea sumamus nomina, quæ secundum ipsam generationem aut constitutionem ceræ imaginis ex cera relative ad invicem dicuntur, utpote materia vel [/. et] materiatum, sive constituens et constitutum, sive causa et effectus, sive generans et genitum, non licet ea secundum suas proprietates sibi per prædicationem sociari, ut videlicet dicamus ibi ipsam materiam esse materiatum, vel ipsum materiatum esse materiam, etc. Quod si hujus similitudinis rationem ad divinam generationem reducamus, facile est ibi cuncta assignare ac defendere quæ audimus. Ponamus itaque Deum Patrem, ut supra meminimus, divinam potentiam ac Deum Filium divinam Sapientiam, et consideremus quod ipsa Sapientia quædam sit potentia, cum sit ipsa videlicet potentia discernendi ac providendi seu deliberandi veraciter omnia, ne quid

Deum decipere possit aut latere (98). Est igitur divina Sapientia ex divina Potentia quomodo cerea imago est ex cera, aut quomodo juxta philosophos species ipsa ex genere esse dicitur, cum tamen idem sit species quod genus, ut homo idem quod animal et imago cerea idem quod cera. Ipsa quippe imago cerea ita est ex cera et homo ex animali, quod ex eo quod cerea imago exigit ut cera sit et ex eo quod homo est, ut sit animal; sed non e converso. Potentia quippe tam ad discernendum quam ad alia agenda se habet, sicut cera tam ad ceream imaginem quam ad id quod non sit cerea imago; et animal tam ad hominem quam ad non hominem.

Est itaque Filium gigni a Patre divinam Sapientiam ita, ut determinatum est, ex divina Potentia esse, cum ipsa, ut dictum est, Sapientia quædam sit potentia atque ipsius Potentiæ Dei, quæ est omnipotentia, quasi portio quædam ipsa sit Sapientia, quomodo et quislibet filius portio quædam parentum quodammodo dicitur. Ideo autem quasi Patrem [f. partem] omnipotentiam et non proprie partem dicimus Sapientiam, quod nulla sit rerum multitudo in illa simplici penitus Divinitatis natura, quarum conventu quantitas alicujus totius componatur, ut supra jam sæpius meminimus. In eo tamen quasi partem quamdam Omnipotentiam dicimus Sapientiam, quod cum ipse Deus ex omnipotentia sua ad infinita agenda se habeat, ex Sapientia ad discernendum tantum sese habet; et cum dicamus omnipotentiam Dei quasi omnem potentiam ejus, plures ejus potentias quodammodo dicimus, quantum ad effecta scilicet, hoc est ad diversitatem eorum quæ agere potest, secundum quod dicimus eum diversa agere, cum unus atque idem omnino perseveret. Unde et unum et eundem Spiritum sanctum multiplicem dicimus, seu etiam septem Spiritus, secundum septiformis gratiæ operationem, non secundum substantiam. Et attende quod quemadmodum in suprapositis generationibus, de imagine scilicet et specie, licebat sibi per prædicationem sociari nomina illa generantis rei et genitæ, quæ absolute dicebantur, sed non illa nomina quæ relative ad invicem dicuntur, secundum hujusmodi generationem: ita etiam in hac ipsa generatione divina. Ipsa quippe imago cerea est cera, et ipse homo est animal, et e converso [f. non e converso]. Sed non ibi ipsum materiatum est materia, vel ipsa materia est materiata a se. Hæc quippe nomina materia et materiatum relative ad invicem dicuntur, sicut Pater et Filius. Illa vero supraposita secundum substantiam potius quam secundum relationem prædicantur. Materiam quidem dicimus secundum hoc quod aliquid ex ipsa est; materiatum vero secundum id quod ex aliquo ipsum est. Sic et Pater et Filius relative invicem dicuntur, secundum id scilicet quod hic illum generat atque ex hoc ille per generatio-

nem existit, sicut illud ex illa per constitutionem materialem.

Eadem itaque ratione qua non licet dici quod materia ex seipsa sit materiata, vel materiatum sui ipsius sit materia, vel constituens sit constitutum ex se, vel posterius se, vel generans se, quamvis in talibus idem sit generaliter materia quod materiatum, velut hoc æs idem quod hæc statua et idem constituens quod constitutum, et idem prius quod posterius, et generans quod generatum; eadem, inquam, proportionis ratione et in divinis personis neque Pater est Filius, hoc est Deus Pater genitus a seipso; neque Filius est Pater, hoc est Deus Filius genitor sui ipsius: quod esset dicere ipsam divinam potentiam esse ex seipsa, vel ipsam divinam Sapientiam esse ex seipsa. Sed solummodo ipsa Sapientia est ex ipsa Potentia, sicut est determinatum: quemadmodum imago ex cera, non imago ex se, vel cera [subaud. imago] ex se, sive ex imagine, licet idem sit cera ipsa quod imago illa: sicut idem est Pater quod Filius secundum substantiam, sed non secundum proprietatem vel diffinitionem, et ipse Deus omnipotens sit sapiens sive benignus, et e converso. Et quemadmodum ibi quod ex materia est id quod est materiatum ex ea, utpote cera ipsa est cerea imago, vel e converso, nec tamen ideo ipsa materia est materiata ex se, vel ipsum materiatum est materia sui: ita et hic id quod Pater est, id quidem est Filius, et e converso; nec tamen Pater est Filius vel e converso. Ibi quippe substantiæ prædicatio fit, cum videlicet dicitur: Est id quod est materiatum, vel quod est Filius; hic vero proprietatis cum dicitur: Est materiata vel est Filius. Substantia vero eadem est, proprietates vero impermixtæ sunt. Apparet itaque secundum propositam rationem qua ratione divina Potentia dicatur Pater, aut divina Sapientia Filius, quod est hanc ex illa esse, ut supra distinximus; et qua ratione sibi nomina proprietatum relativarum conjungi minime per prædicationem liceat.

Si quis autem quærat utrum secundum istum generationis modum assignatum in divina Potentia possit dici materia divini Sapientiæ, hoc est Pater Filii, seu causa seu principium, aut aliquo modo prior saltem natura, si non tempore, respondemus, nihil horum nobis videri posse dici proprie. Materia vero nullo modo dici hic concedimus, cum materiam Boetius describat eam quæ subjectam formam suscipit, et in Deo nullam omnino formam esse certum sit. Sed nec recte materiam dicimus, nisi quæ tempore quoque materiatum prædit, sicut cera ipsa quæ ante fuit quam esset imago. Unde et philosophi alia ex materia et forma constare, alia ad similitudinem materiæ et formæ consistere distinxerunt, sicut nos alibi de materia et forma tractantes docuimus.

(98) Alia similitudine utitur Petrus Abelardus in Introductione ad theologiam, scilicet æris et sigilli ærei, sed quæ ejus ad intentum ex æquo facit, con-

tra quam merito inveci sunt ejus adversarii S. Bernardus, Guillelmus abbas S. Theoderici et abbas anonymus, qui fuerat ejus discipulus.

Nunc autem ad hoc nos induxisse similitudinem de materia et materiato sufficiat quod quemadmodum illud ex illa dicimus generari, secundum hoc quod ex illa est, ita hic Filium ex Patre, hoc est ipsam Sapientiam ex ipsa Potentia esse, ut determinatum est. Sed nec causam proprie dicimus nisi ad effectum, ubi nihil est factum. Effectus quippe est, teste Boetio, quod efficit causam [f. quem efficit causa]; et juxta Tullium omnis causa præter finalem efficiens dicitur, et natura prior effectu. Unde Boetius, cum locum a causa juxta Tullium in tertio *Topicorum* tractat, causam definiens dicit eam esse, quæ quamlibet rem præcedens efficit non tempore, sed proprietate naturæ, ut sol diem. Ipse etiam Augustinus hanc secutus rationem omnem causam efficientem dicit capitulo 30 libri *Quæstionum* 33, his verbis: « Qui quærit cur Deus voluerit mundum facere, causam quærit voluntatis Dei. Sed omnis causa efficiens est, omne autem efficiens majus est quam id quod efficitur. Nihil autem majus voluntate Dei. Non ergo ejus causa quærenda est. » Qua quidem ratione manifeste convincitur nec Deum Patrem esse causam Filii, cum videlicet nec ipsum efficiat quem nullo modo facit, sed tantummodo gignit; nec major eo sit, nisi forte secundum carnis susceptionem. Quomodo etiam dicemus principium vel originem habere id quod æternum est? Æternas vero et coæternas sibi esse tres personas certum est. Non est itaque altera alterius principium, sed unaquæque sine principio est, quia æterna est et omnium aliarum rerum principium. Quippe quod æternum, sicut in tertio *Topicorum* Boetius definit, origine caret, hoc est principio. Nec illud quidem obest quod dicimus Deum Patrem principium sine principio et Filium principium de principio, hoc est de Patre qui est principium omnium creaturarum; quippe, cum dicimus de principio, non addimus suo, ut non Filii principium intelligatur Pater, sed creaturarum omnium, sicut et Filius ipse qui de semet ait: *Principium qui et loquor vobis* (*Joan.* viii, 25). Sed fortassis dicis nulla ratione dicendum esse hanc personam esse ex illa, sed non e converso, nisi illa hujus quædam causa sit atque origo sive principium, præsertim cum hanc ex illa nasci dicamus, quod est oriri, a quo origo dicta est. Cui quidem rationi ipsi quoque doctores catholici plurimum suffragari videntur, ubi nonnunquam ipsum Patrem causam Filii seu principium duarum aliarum personarum dicunt, necnon tam Patrem ipsum quam Filium esse principium Spiritus sancti.... quippe qui ex ipsis est non per generationem, sed per processionem, et tam Patrem Filii quam Filium Spiritus sancti caput esse. Unde Augustinus libro *Quæstionum* 83, capitulo 17, de Filio Dei disserens: « Deus, » inquit, « omnium quæ sunt causa est. Quod autem omnium rerum causa est, etiam

A Sapientiæ suæ causa est, nec unquam Deus sine sapientia. Suæ igitur sempiternæ Sapientiæ causa est sempiterna, nec tempore prior est quam sua Sapientia. » De orthodoxa fide, capitulo 1 (99): « Credimus, » inquit, « unum esse Deum Patrem et Filium et Spiritum sanctum. Patrem eo quod habeat Filium, Filium eo quod habeat Patrem; Spiritum sanctum eo quod sit ex Patre et Filio. Pater ergo principium Deitatis, a quo Filius natus, a quo Spiritus sanctus non natus, quia non est Filius neque ingenuus quia non est Pater, neque factus quia non est ex nihilo sed ex Deo Patre et Deo Filio Deus procedens. » Ex his itaque testimoniis clarum est Patrem ipsum aliarum personarum causam sive principium quodammodo dici, in eo scilicet quod alia duæ personæ ex ipso esse habent: altera quidem nascendo de qua dictum est; altera proeendendo, de qua dicendum est. Et nos quidem sensum sanctorum virorum venerantes, verba eorum minus nunc approbanda esse censemus, ut videlicet id dicamus habere principium quod est æternum ac per hoc sine principio est: vel id dicamus habere causam quod non convenit effectum dici, cum nullo modo effici vel fieri possit id quod nullo modo non esse potest, sed penitus ex necessitate est. Ex libro *Quæstionum* Orosii ad Augustinum: « Orosius. Voluntate genuit Pater Filium, an necessitate? Augustinus. Nec voluntate, nec necessitate, quia necessitas in Deo non est. Prætere voluntas Sapientiam non potest. Igitur prius est rationabiliter sapere quam rationabiliter velle. Nam quidam nostrum cum eum interrogasset hæreticus utrum volens an nolens

(99) Gennad. De dogm. Eccl. c. 1.

liter de ipsa Trinitate definire intendit, incertum nobis reliquit quod asserere non est ausus, sed dubitative protulit ac sub quæstione deseruit, an videlicet Pater principium dicendus sit aliarum personarum. Ait quippe sic ibi libro v, capitulo 13: « Dicitur relative Pater idemque relative principium. Sed Pater ad Filium dicitur, principium vero ad omnia quæ ab ipso sunt. Item et principium Filius dicitur. Cum enim diceretur ei: « Tu quis es? » Respondit: *Principium qui et loquor vobis* (Joan. viii, 25). Creatorem quippe se ostendere voluit, cum se dixerit esse principium, sicut et Pater principium est creaturæ, quod ab ipso sunt omnia. » Item: « Unum ergo principium ad creaturam dicitur Deus, non duo, vel tria principia. Ad se tamen invicem in Trinitate, si gignens ad id quod gignitur principium est, Pater ad Filium principium est, quia gignit eum. Utrum autem et ad Spiritum principium sit Pater, quoniam dictum est: *de Patre procedit* (Joan. 15, 26), non parva quæstio est. » Et post pauca in sequenti capitulo. « Si, » inquit, « et quod datur principium habet eum a quo datur, fatendum est Patrem et Filium principium esse Spiritus sancti. » Sed nec natura Patrem esse priorem Filio concedimus: imo simul esse natura, cum mutuo relative ad invicem dicantur Pater et Filius. Et juxta ipsos quoque philosophos omnia ad invicem relativa simul sint natura, cum utraque mutuo ad invicem ita sese habeant, ut nullo modo alterum sine altero queat esse. E contrario autem, ut ait Aristoteles, naturaliter prius alterum altero id dicitur quod consequi habet necessario ad illud, sed minime antecedere, ut unum duobus prius est: potest quippe unum existere, ita ut non sint duo, sed e converso. At vero nulla personarum ita potest esse ut non sit altera; cum nullo modo aliqua ex eis possit non esse; cum æque omnes necesse sit esse, hoc est omnino impossibile sit non esse ipsam personarum Trinitatem.

Sed nec ullam habent ad invicem dignitatis prioritatem, ut videlicet Pater dignior sit Filio vel Spiritu sancto dicatur, quia illi ex ipso sunt, non Pater ex ipsis; aut Filius eadem ratione Spiritu sancto. Alioquin et animal eadem proportione dignius esset homine, cum potius natura hominis naturam animalis præcedere videatur: cum homo ipse ex propria natura rationalis sit, quod animal ipsum ex sua natura non obtinet. Sic et homo posset dignior dici homine aliquo dignissimo vel optimo omnium, cum videlicet homo optimus ex homine esset, non ex homine optimo homo. Quod si quis in eo quoque Patrem cæteris præferat personis,

genuerit Pater Filium? A Laudabiliter respondisse fertur: Dic, inquit, et tu, hæretice, Deus Pater necessitate est Deus an voluntate? Si dixisset necessitate, sequebatur grandis absurditas; si voluntate, respondebatur illi: Ergo voluntate est Deus, non natura. »

quod Pater non est ab alio, cum tam Filius quam Spiritus ab alio sint, utpote a Patre ipso, præferat eadem ratione malum angelum bono angelo: cum ille quod hujusmodi est a se ipso non ab alio habeat, iste vero a Deo hoc habeat: quæ etiam dignitas notari possit in non esse ab alio, cum maxima emineat in esse a Deo. Magnum quippe est esse Deum de Deo et Summum Bonum de Summo Bono. Quasi geminatio quædam dignitatis in hoc exprimitur, in eo quod dicitur non esse ab alio, quæ ostenditur dignitas, cum id rebus quoque non existentibus applicari possit, quæ nihil penitus habent dignitatis. Sed, etsi posset contingere ut aliquis homo a se ipso esset et alius esset a Deo, nunquid is qui a se esset melior esset aut dignior eo qui esset a Deo, idcirco quod hic a se esset et ille ab alio? Non utique, cum longe melior a Deo hic fieri posset quam ille per se esse valeret. Ponamus etiam quod aliquis homo genuerit alium æque sapientem, æque potentem, æque per omnia bonum et æqualem ipsi patri suo. Ponamus, inquam, hoc sicut fortasse nonnunquam evenit vel evenire potest, cum sæpe etiam filii parentibus sint præferendi, dico postea: Nunquid is qui patri suo per omnia æqualis est, aut fortasse melior, in aliquo indignior est patre suo? Non utique, cum æqualis ei per omnia sit aut fortasse melior. Si autem in nullo penitus is talis indignior est patre suo, quomodo in eo indignior vocabitur quod est ab ipso? Aut quomodo dignitati alicujus id derogaverit quod ab alio est, potius quam qui a se ipso esset, si per omnia æque bonus sit is qui est ab alio, sicut est ille a quo ipse est? Nihil quippe aliqua dignitate præcedit alterum, quod in nullo bono exsuperat ipsum. Deus autem Pater Deum Filium in nullo transcendit bono, cum æque Filius et potens sit et sapiens et benignus, et eadem per omnia boni perfectio singularis insit personis, sicut et eadem penitus individua illis inest substantia. Quod itaque perhibet Mercurius Filium esse secundum Dominum a Patre, tale est ac si dicat ipsum quoque Filium esse Dominum et esse secundum a Patre, hoc est personaliter diversum a Deo Patre, a quo solo ipse est, sed non solus, cum ipse quoque Spiritus ab utrisque sit. Quasi ergo primo loco Filius est ex Patre, nullo scilicet mediante; Spiritus vero quasi tertio loco, quoniam sic est ex Patre quod est etiam ex Filio. Secundum itaque dixit quasi eum qui primo loco ex Patre sit, ex ipsa videlicet ejus substantia et nulla alia interveniente persona. Sed et cum dicunt philosophi mentem ex summo Deo natam, hoc est Verbum ex Deo Patre, summum, ut dictum est, dicunt non ex aliqua dignitate, sed ex eo quod a nullo sit ipse, cum cæteræ duæ personæ ab ipso sint.

Quod vero objectum est quod, quia idem sit essentialiter Filius quod Pater, et Pater generet Filium, idem generet seipsum: hoc est quia Filius, ut diximus, est ex Patre, idem sit ex seipso facile

est quassari ex similitudine superius inducta, de cera videlicet atque cerea imagine. Idem quippe est essentialiter cera ipsa et imago cerea. Et cum imago ipsa ex ipsa cera est, non ideo ex se ipsa, hoc est non ideo ipsa imago cerea est ex ipsa imagine cerea; quia est ex ipsa cera, quamvis hæc ipsa cera et hæc ipsa imago idem sint penitus essentialiter, non diffinitione quidem vel proprietate. Ipsæ quippe dictiones relativæ cum ad identitatem ejusdem rei præmissis nominibus superponuntur, non solum ad identitatem essentialitatis, verum etiam ad identitatem diffinitionis atque ejusdem penitus status accommodantur, ut si dicam aliquam rem esse ex se, oportet ut idem penitus sint juxta expressum esse suum, res ipsa quæ est et res ipsa ex qua est, veluti si idem esset diffinitione hæc cera et hæc imago cerea, sicut idem est ensis et mucro: et tunc, cum concederemus ipsam imaginem esse ex ipsa cera, oporteret concedi idem esse ex se ipso. Cum vero non possit ostendi id quod dicitur esse ex illo idem esse diffinitione cum illo, non est ideo verum idem esse ex se ipso, etsi hoc idem sit essentialiter ac numero cum illo. Multo minus, cum Pater et Filius diversi ab invicem sint, tam diffinitione quam proprietate, licet sint idem essentialiter, non est necesse, ut cum Filius sit ex Patre vel generetur ex Patre, idem sit ex se vel generetur ex se. Sed dicis mihi quia Deus de Deo est, cum Filius sit ex Patre, unde et confitemur nos credere in Filium Dei, Deum de Deo, lumen de lumine.

Cum itaque, inquires, Deus sit de Deo, et Deus hoc nomen proprium sit unius et individuae singularisque substantiæ, nec ullo modo Deus a Deo sit diffinitione diversus, sed penitus idem, oportet concedi idem esse ex se ipso. Ad quod respondeo quod quemadmodum dicimus hominem ab homine esse diversum diffinitione sive proprietate, si hoc scilicet ad diversitatem personarum, quæ in homine sunt, accipiamus, ut videlicet una persona hominis diversa sit ab alia, utpote Socrates a Platone, nec tamen ideo eadem res diversa est a se ipsa, cum hæc persona non sit illa: ita et dicimus Deum a Deo diversum esse diffinitione vel proprietate secundum ipsam personarum diversitatem, quarum unaquæque Deus est, cum is qui Deus est, hoc est Pater, ab eo qui Deus est, hoc est Filius, sit proprietate diversus, nec tamen ideo eandem rem a se ipsa diversam esse contingit, cum hæc persona non sit illa. Falsum est itaque quod dictum est nullo modo Deum a Deo diffinitione vel proprietate diversum esse, cum is qui Deus est ab eo qui Deus est sit proprietate diversus, hoc est una persona ab alia, utpote Pater a Filio. Quod vero additum est quod hoc nomen *Deus* proprium sit unius individuae substantiæ ac per hoc, si Deus de Deo sit, idem est a se ipso, nihil cogit; quia Deum de Deo esse dicimus propter personas ipsas, quarum cum unaquæque Deus sit, una tamen est ex altera, nec ullo modo est altera. Unde non est

necesse ut cum una persona quæ Deus est sit ex una persona quæ Deus est, quod est Deum esse de Deo, ideo idem sit ex se, cum nullo modo una persona quæ est ex altera sit illa ex qua est, ac similiter istæ personæ, quæ in Deo sunt, sint a se per prædicationem disjunctæ, sicut et illæ quæ sunt sub homine et specie.

Quod vero objectum est, si Deus Deum generet, vel seipsum Deum vel alium Deum, facile est refelli secundum inductam superius generationis similitudinem de cera videlicet et imagine cerea. Cera quippe cujuslibet ceræ quocunque modo formatæ materia est et quodammodo quodlibet suum generat materialium quod ex ipsa est, ut diximus. Cum itaque cera hanc ceram sic formatam quasi materia constituat atque generet, utique cera quædam generat ceram. Unde oportet secundum suprapositam rationem, ut vel se ipsam generet vel aliam ceram. Sed nec eadem cera ex se ipsa generatur vel ex se ipsa est, quamvis cera sic formata idem sit essentialiter cum cera ipsa ex qua est nec sit idem diffinitione. Unde supra meminimus relativæ dictiones non proprie supponi nisi ad identitatem quoque diffinitionis. Est itaque cera materia ceræ cujusdam atque ejus materia juxta Platonem, qui materiam quasi matrem materiali constituit, nec tamen ideo vel sui ipsius materia est seu mater vel alterius ceræ. Sic et Deus cum Deum generet, hoc est sit Pater Dei, nec seipsum ideo generat nec alium Deum.

De æternitate autem generationis quod quaestum est, utrum videlicet Filius semper gignatur, an semper sit genitus, in ipso fero superius nostri tractatus exordio quod sentimus assignavimus, eum scilicet tam gigni semper quam genitum esse asserentes, hoc est semper eum ex Patre esse et plenam semper et perfectam in hoc ipso generationem ejus esse: quæ nunquam aut incæpit aut desinit, quod est eum semper gigni et semper genitum esse, cum idem sit ei gigni quod est genitum esse. Neque enim, cum dicimus, aut quod Filius ex Deo Patre gignitur aut quod est genitus, secundum temporum distinctionem id accipimus, cum illa videlicet æterna generatio temporari nullo modo cedat, quæ ante tempora quoque sicut nunc perfecta consistebat. Ac per hoc nihil referre intelligimus, sive gigni Filium sive genitum esse teneamus. Præterea, quomodo dici potest quod Pater genuit Filium, nisi ipse fuerit gignens Filium: nihil quippe aliud sonat quam fuit gignens, sicut nec gignet aliud sonat quam erit gignens vel gignit quam est gignens. Quod si gignens fuerit Pater et jam gignens non sit, cum jam videlicet genitus ab eo Filius esse dicitur potius quam gigni, profecto inchoata primitus et postea perfecta esse Verbi generatio dicenda est, ille qui antea fuit gignens postea a generando cessare, cum jam ab eo genitus esset Filius. In æternitate autem nulla imperfectio, nulla cessatio aut variationis vicissitudo

contingere potest [*f. patet*]. Patri itaque, et ex hoc idem esse gigni Filium Dei et genitum esse, cum videlicet nulla ratione intelligere possimus aliquid esse genitum, si nullatenus ipsum gigni contingeret; nec aliquem genuisse, si penitus cum nunquam contingeret gignere. Nunquam autem hoc loco pro æternaliter non temporaliter sumimus, cum illa, ut dictum est, generatio æterna sit, non temporalis.

Videntur tamen nonnullæ auctoritates hoc penitus respicere quod Filius Dei nasci vel gigni dicitur ex Patre, sed tantum natus esse vel genitus. (100) Unde Augustinus de hac ipsa generatione disserens in libro 83 *Quæstionum*, capitulo 39, meminit, dicens: « Melius est semper natus quam qui semper nascitur; quia qui semper nascitur, nondum est natus, et nunquam natus est, aut natus erit si semper nascitur. Aliud est enim nasci, aliud natum esse. Ac per hoc nunquam Filius, si nunquam natus. Et si semper Filius, semper igitur natus. » Hinc et illud Gregorii, qui ait in *Moralibus*, libro xxxix: « Dominus Deus Jesus Christus in eo quod virtus et sapientia Dei est, de Patre ante tempora natus est, vel potius quia nec cœpit nasci nec desiit, dicamus verius semper natus. Non autem possumus dicere semper nascitur, ne imperfectus esse videatur. At vero ut æternus designari valeat et perfectus, et semper dicamus et natus, quatenus et *natus* ad perfectionem pertineat, et *semper* ad æternitatem: quamvis hoc ipsum quod perfectum dicimus, multum ab illius expressione veritatis deviamus; quia quod factum non est, nec potest dici perfectum. Et tamen infirmitatis nostræ verbis Dominus condescendens, » *Estote, inquit, perfecti sicut et Pater vester cælestis perfectus est* (*Math. v, 48*). Quod vero B. Augustinus de semper nascente et semper nato dixerit in illo *Quæstionum* 83 libro, juxta consuetam verborum significationem dictum puto, quod fortasse aliquis illam quæstionem movens nasci et natum eo modo sumpserit, quo de generationibus nostris agimus. Tunc enim nasci dicimus cum nondum completa est nativitas, sed inchoata; tunc vero natum, quando jam perfecta est. Cum ergo quis ita verba accipiens quæstionem hujusmodi moverit, non incongrue sanctus vir, servata eadem verborum acceptione, eisdem satisfacit verbis, præferendo scilicet completam et perfectam generationem, quam Filio Dei ascribit inchoare et nondum complete. Et tale est quod dicit quod melior est nativitas, quæ nunquam inchoata semper est perfecta, quam esset aliqua quæ inchoata semper perseveraret imperfecta. Quod vero dicitur

Filius esse ex substantia Patris, tantumdem hoc loco sonat esse ex substantia Patris, quantum gigni ex Patre, ab eo quod translatum quod in nostris generationibus is qui gignitur, in eo de substantia Patris esse dicitur; quod in ipsa generatione humani corporis tractatum est et conversum aliquid de ipsa substantia corporis Patris in corpus Filii. Cum ergo tale sit Filium esse ex substantia Patris ac si dicatur gigni ex Patre, sicut ex solo Patre gignitur, ita solummodo ex substantia Patris esse dicitur, non etiam ex substantia [*f. addendum Filii*] vel Spiritus sancti, quod esset a seipso gigni sive a Spiritu sancto. Gregorius in Job libro xxxiv: « *Lingua mea calamus scribæ* (*Psal. xlii, 2*). Quod loquimur transit, quod scribimus permanet. Lingua Patris scribæ calamus dicitur, quia ab eo Verbum illius coæternum ac sine transitu generatur. » Ambrosius *De fide* ad Gratianum imperatorem: « Non hæc sunt in Deo corporalibus æstimanda. Incomprehensibiliter generatur Filius. Impassibiliter generat Pater et tamen ex se generat et ante omnem intellectum generat, ut Deus verus Deum verum. » Hieronymus in definitione fidei catholice Nicænique symboli: « Quod de substantia Patris natus est semper, ipse ait Salvator in Evangelio: » *Quod (1) nascitur ex carne caro est, et quod nascitur de spiritu spiritus est, quoniam Deus spiritus est* (*Joan. iii, 6*). Augustinus *De Trinitate* libro v, capite xiii: « Si gignens ad id quod gignit principium, Pater ad Filium principium est, quia gignit eum. Idem in sermone de Symbolo: « Multis libris disseruerunt docti et spiritales viri quod ille genitor ille genitus. Ille hujus principium, unde et caput Christi dicitur, quamvis et Christus principium, sed non Patris. Hic vero illius imago, quamvis nulla ex parte dissimilis et omnino indifferenter æqualis Filius Patri debet quod est, hoc etiam debens utique Patri, quod Patri æqualis est: Pater autem nulli debet quidquid est. »

Notandum quoque quod Sapientia Patris vel Amor Patris et Filii, cum ad distinctionem personarum Filii et Spiritus sancti proferantur sicut et Spiritus sanctus ad distinctionem tertiæ personæ tanquam propria ipsarum personarum nomina relative ponuntur, ut tale sit quod dicatur Sapientia Patris ac si dicatur ex Patre genita, quod est Verbum ipsum, id est Filius. Et quod dicitur amor Patris vel Filii, ac si dicatur ex eis procedens, hoc est tertia illa persona Spiritus sanctus. Et sic quidem, dum relative ponuntur istæ orationes, vim habent propriorum nominum singularum personarum, sicut et Spiritus sanctus, quando

debant, eo quod semper de Patre gigneretur, cum contra sancti Patres non *semper gigni*, sed *semper genitum esse* assererent.

(1) In Evangelio Joannis legitur *quod natum est ex carne*, et mox *quod natum est de spiritu*.

(100) Id etiam acriter in Abælardo arguit Abbas anonymus in libro tertio dissertationis quam adversus eum conscripsit, prolatæque contrarium auctoritate tum S. Augustini, tum S. Hieronimi atque etiam S. Leonis adversus Arianorum argutias, qui aliquam in Filio Dei imperfectionem præten-

per processionem dicitur. Si vero dicatur Spiritus sanctus communiter et non proprie, hoc est secundum hoc quod quilibet Spiritus bonus Spiritus talis est qui sit sanctus, et non secundum proprietatem processionis tertiæ in Trinitate personæ, licet juxta beatum quoque Augustinum tam Patrem etiam ipsum quam Filium dici Spiritum sanctum. Sic fortasse et cum dicitur Sapientia Patris vel Amor Patris non relative inter personas ad invicem, ut videlicet vel generationem Filii vel processionem Spiritus determinemus, scilicet ita simpliciter ac si diceremus : Sapientia ipsa quæ est Patris, vel Amor ipse qui est Patris, imo et ipse est Pater, nihil impedit dici vel ipsum Patrem esse Sapientiam sui, hoc est eam ipsam Sapientiam qua Sapiens est, imo et quæ ipse est, cui juxta Augustinum etiam idem est sapere quod esse; et ita sicut in seipso habet sapere non ad aliud, vel ipsum similiter Filium vel Spiritum sanctum esse ipsam suam Sapientiam, et unamquamque personam hoc modo Sapientiam quæ est uniuscujusque personæ, vel amorem similiter qui sit uniuscujusque personarum, cum unaquæque personarum et sapientiam habeat et amorem, nec sint diversæ sapientiæ vel amores. Si quis tamen hoc omnino dicere recuset propter scandalum sermonis in aliam significationem pronioris ac magis usitati, quamvis sententiam non contradicat, sicut et omnino dici respuat Pater vel Filius est Spiritus sanctus, non eum cogendum esse arbitror. Hæc de generatione Verbi dicta terminemus, nunc de processione Spiritus sancti, ipso inspirante, dicamus.

(2) Spiritus quasi a spirando dictus est, unde Veritas : *Spiritus*, inquit, *ubi vult spirat* (Joan. III, 8), ideoque ipso nomine suo procedere ex Patre et Filio potius quam gigni perhibetur. Benignitas quippe ipsa, quæ hoc nomine demonstratur, non est aliqua potentia sive sapientia, cum videlicet benignum esse non sit esse sapientem aut potentem. Nullus quippe in eo quod benignus est aut sapiens est aut potens, imo ipsam magis charitatis affectum sive effectum dici convenit. Charitas autem, teste Gregorio, minus quam inter duos haberi non potest. Nemo enim, inquit, ad semetipsum habere charitatem dicitur, sed dilectione se in alterum tendit, ut esse charitas possit. Procedere itaque Dei est sese ad aliquam rem per affectum charitatis quodammodo extendere, ut eam videlicet diligat, ac se ei per amorem conjungat. Cum itaque tam Filius quam Spiritus sanctus ex Patre sit, hic quidem genitus, ille procedens, differt in eo generatio ipsa a proces-

Ambrosius *De fide* ad Gratianum, libro 1 : « Crede quia a Deo exivit Filius, ut ipse testatur, dicens : *Ex Deo processi et veni* (Joan. VIII, 42). Et alibi : *A Deo exivi* (Joan. XVI, 27).

A sione quod is qui generatur ex ipsa Patris substantia est, cum ipsa, ut dictum est, Sapientia hoc ipsum esse habeat ut sit quædam potentia. Ipse vero charitatis affectus magis ad benignitatem animi quam ad potentiam attingat. Unde bene Filius ex Patre gigni dicitur, hoc est ex ipsa Patris substantia esse. Spiritus vero minime gigni, sed magis procedere, hoc est se per charitatem ad alterum extendere, quia quodammodo per amorem unusquisque a seipso ad alterum procedit : cum proprie, ut dictum est, nemo ad seipsum charitatem habere dicitur aut sibi ipsi benignus esse, sed alii. Maxime autem Deus, qui nullius indiget, erga seipsum benignitatis affectu commoveri non potest, ut

C sibi aliquid ex benignitate impendat, sed erga creaturas tantum quæ semper donis gratiæ ejus indigent. Quodam itaque modo a seipso Deus ad creaturas exire dicitur per benignitatis affectum sive effectum, cum hoc ipsum quod benignus est aut benigne aliquid ex charitate agit, secundum affectum sive effectum quem in creaturis habeat dicatur. Tunc vero in se per benignitatem remaneret, si sibi benignus esse posset, aliquam in se beneficentiam exercendo. Ex Patre autem et Filio procedere Spiritus habet, quia bonus ipse affectus sive effectus faciendi aliquid ex potentia ipsius et sapientia provenit, cum ideo velit Deus et faciat, quia et potest illud adimplere et solerter [f. et scit solerter] efficere. Nisi enim posset aliquid, frustra illud vellet, quia efficacia careret; et nisi solerter sciret illud efficere, non haberet egregium effectum. Constat etiam nihil eum posse velle nisi optimum, nec rationabiliter illud vellet quod ignoraret. Ut itaque rationabiliter aliquid velit facere et optime oportet eum et hoc posse et ante cognoscere quæ faciat et scire optime facere. Bonus itaque affectus Dei quodammodo ex potentia ejus ac sapientia descendit, quod est Spiritum ipsum ex Patre et Filio simul procedere; quia eo vult, ut dictum est, optime cuncta efficere, quia et potest et scit.

Græci tamen ex solo Patre, non etiam ex Filio

Qui a Deo processit et a Deo exivit nihil aliud potest habere, nisi quod Dei est. »

Item : « Ex Patre nascendo prodivit, ut dixit ipse qui natus est : *Ex ore Altissimi prodiri* (Eccli. XXIV, 5). » Idem libro IV : « Dicit Sapientia Dei : *Ex ore Altissimi prodivi*, hoc est non coacta sed libera, non potestati obnoxia sed nata generationis arcano. » Ex libro *Questionum* Orosii ad Augustinum : Responsio Augustini : « Nullus autem filius est nisi duorum, patris et matris. Quod absit ut inter Deum Patrem et Filium tale aliquid suspicemur; quia nec Filius hominis simul ex Patre procedit et ex matre, quia cum procedit ex Patre, non tunc procedit ex matre! »

(2) Hunc locum integrum refert et refutat Guillelmus abbas S. Theodorici in disputatione adversus Petrum Abælardum, c. 4.

Spiritum sanctum procedere consentitur, eo scilicet quod Veritas in Evangelio fidem integre continente de processione Spiritus loquens, solum Patrem commemorat, dicens : *Spiritus qui a Patre procedit* (Joan. xv, 26). Qui etiam super hoc quod eum a Filio quoque procedere credimus, nos vehementer arguunt atque reos anathematis teneri asserunt : Quod in principalibus conciliis quæ apud eos celebrata sunt, ita symbola eorum sub junctis anathematibus sancita sint, ut nulli de fide Trinitatis aliud docere vel aliter prædicare quam ibi continetur, liceat. In quibus symbolis cum in processione Spiritus de solo Patre commemoretur, quicumque, inquit, Filium addunt, anathema incurrunt. Addunt etiam ad exaggerationem impudentiæ nostræ testimonium damnationis, symbolum fidei, quod juxta traditionem prædictorum conciliorum Leo tertius Romæ transcriptum in tabula posteris argentea reliquit, pro amore, ut ipsemet dicit, et cautela orthodoxæ fidei. In quo quidem symbolo ipse quoque in processione Spiritus, solum commemorat Patrem, his quidem, verbis : « Et in Spiritum sanctum Dominum et vivificantem, ex Patre procedentem, cum Patre et Filio coadorandum et glorificandum, etc. » In quanta autem reverentia principalia illa concilia tenenda sint beatus diligenter aperit Gregorius, qui se ea tanquam quatuor Evangelia suscipere et venerari profitetur. Unde et eorum verbis non magis quam evangelicis vel addere aliquid vel subtrahere nos permittit, ita Constantio episcopo Mediolanensi de uno eorum scribens : « Nos, auctore Veritate, teste conscientia, fatemur fidem Chalcedonensis symboli illibatam per omnia custodire, nihilque ejus diffinitioni addere, nihil subtrahere audere. Sed, si quis contra eam ejusque synodi fidem, sive plus minusque ad sapiendum usurpare appetit, eum omni dilatione postposita anathematizamus, atque a sinu matris Ecclesiæ alienum esse decernimus. » Sed profecto cum interdicitur ne quis aliter doceat aut prædicet catholicam fidem quam in prædictis continetur conciliis, aliter dictum puto, non secundum verborum diversitatem sed secundum fidei contrarietatem, ac si dicatur aliter, hoc est contrario modo, non diverso verborum sono; quia et nos Latine dicimus, quod illi Græce. Sicut ergo diversum pro proposito dicitur, ita diverso modo quod est aliter pro opposito modo non incongrue sumitur. Alioquin, cum unumquodque illorum conciliorum proprium composuerit atque instituerit symbolum, sintque ipsis symbola ab invicem verbis diversa, ac fortasse quibusdam sententiis, cum unum nonnunquam contineat quod alterum non habet, profecto anathematis reus esset, qui uno recepto cætera symbola decantaret. Eadem ratione rei teneremur ex supplemento Evangelii additi, cum in Deuteronomio Moyses dicat : *Quod præcipio tibi, hoc tantum facias Domino, nec addas quidquam, nec minuas* (Deut. xii, 52). Addi itaque prohibuit contrarium aliquid, non quod perfectioui

A deerat suppleri. Quamvis etiam ita possit intelligi, aut omnino [f. ut omnino] prohibeatur homo ex seipso verbis Domini aliquid supplere. Tunc vero homo ex se aliquid adderet, si hoc ex sensu suo, non ex inspiratione Spiritus præsumeret. De quo quidem Spiritu scriptum est : *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis* (Matth. x, 20). Multa etiam de miraculis sanctorum et de his quæ sancti Patres post apostolos scripserunt prædicamus, cum tamen Apostolus dicat, ad Galatas scribens : *Licet nos aut angelus de cælo evangelizet vobis præter quod evangelizamus vobis, anathema sit. Sicut prædixi et nunc iterum dico : Si quis vobis evangelizaverit præter id quod accepistis, anathema sit* (Gal. i, 8). Quod autem opponunt Græci evangelicam traditionem ad integram fidei disciplinam sufficere nec quidquam ulterius addendum esse præter ea quæ in verbis continentur evangelicis, in seipsos sententiam proferunt, cum aiunt Spiritum a solo Patre procedere. Non enim Evangelium cum a Patre procedere Spiritum dicit, solo adjungit, quod ipsi opponunt, sed tantummodo a Patre dicit. Multa quoque fidei necessaria post Evangelia ab apostolis vel apostolicis viris addita sunt, quæ ex verbis evangelicis minime compo-
bantur, sicut est illud de virginitate Matris Domini etiam post partum jugiter conservata et de aliis fortasse multis.

His autem adversus Græcorum objectionem de processione Spiritus responsis, libet etiam ex ipsorum doctoribus testimonia proferre, quibus a Filio quoque Spiritum sanctum procedere doceantur. Athanasius in Symbolo fidei : « Spiritus, » inquit, « sanctus a Patre et Filio, non factus, non creatus, non genitus sed procedens; ubi quidem cum præmiserit Spiritum sanctum a Patre et Filio esse atque subjunxit procedens, manifeste docuit eum ab utroque procedere, cum ad utrumque procedens retulerit sicut esse, præsertim cum non aliter a Patre Spiritus esse habeat quam procedendo. » Ait etiam Didymus eorum maximus doctor in libro *De Spiritu sancto*, quem beatus transtulit Hieronymus, verba Christi de eodem Spiritu ita inducens atque exponens : « Salvator qui et Veritas, ait : *Non enim loquitur a se-*

Ivo Carnotensis in sermone Pentecostes : « Dominus dicit in Evangelio: *Cum venerit Spiritus veritatis, qui a Patre procedit, ille vos docebit omnem veritatem, ille me clarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis* (Joan. xvi, 13). Hæc verba ita interpretatur Didymus : « Etiam separabilis est Spiritus a mea et Patris voluntate. Et amplius quia non ex se est, sed ex Patre et me est. Hoc enim ipsum quod subsistit et loquitur, a Patre et a me illi est. » Item : « Consensus significatio est. Spiritus sanctus quidem est Spiritus Veritatis, Spiritusque Sapientiæ, non potest audire, Filio loquente, quæ nescit, cum ipsum sit, et od profer-

metipso (Joan. xvi, 13), hoc est non sine me et sine meo et Patris arbitrio, quia inseparabilis est a mea et Patris voluntate; quia ex se non est, sed ex Patre et me est. Hoc enim ipsum quod subsistit et loquitur, a Patre et me illi. Ego veritatem loquor, id est inspiro quæ a Patre et me procedit. Siquidem Spiritus veritatis est. Dicere et loqui in Trinitate non secundum consuetudinem nostram accipiendum, sed juxta formam incorporalium naturalium et maxime Trinitatis, quæ voluntatem suam ingerit in corda credentium. Item: « Spiritus sanctus, qui est Spiritus veritatis Spiritusque sapientiæ, non potest audire, Filio loquente, quæ nescit, cum hoc ipsum sit quod profertur a Filio, id est procedens Deus de Deo, Spiritus veritatis procedens a Veritate, consolator manens de consolatore. » Item, Cyrillus Alexandrinus episcopus in epistola 8, Nestorio directæ, quæ sic incipit: *Reverendissimo et Deo amantissimo, etc.* « Si est, » inquit, « in subsistentia Spiritus spiritali, vel certe et intelligitur per se secundum quod Spiritus est non Filius, sed tamen est non alienus ab eo. Spiritus enim Veritatis nominatur et profuit ab eo sicut denique ex Deo Patre. » Sanctus Joannes Chrysostomus homilia 26, De expositione Symboli, quæ sic incipit: *Universalis Ecclesia congaudet*: « Iste est Spiritus procedens de Patre et Filio, qui dividit propria dona singulis prout vult. » Idem in homilia 28, in alia expositione ejusdem Symboli, quæ sic incipit *Super fabricam totius Ecclesiæ*: « Itaque credendum est Spiritum Patris esse et Filii. » Item: « Non dicatis minorem esse Filium de Patre genitum, sed istum qui natus est de Spiritu sancto et Maria Virgine. » Item: « Istum Spiritum sanctum dicimus Patri et Filio esse cœqualem, et procedentem de Patre et Filio. Hoc credite ne colloquia mala corrompant mores vestros bonos, » Item: « Sunt hæretici qui dicunt Spiritum sanctum inter creaturas esse ordinatum. » Item: « Videte ubique sacramentum Trinitatis. Ecce et in Spiritum sanctum creditis, qui Spiritus sanctus procedens de Patre et Filio charitate conjungitur. » Augustinus libro *Quæstionum ad Orosium*, cap. 2: « Ipse Dominus noster Jesus Christus post resurrectionem ut ostenderet se procedere Spiritum sanctum sicut a Patre, insufflans, ait: *Accipite Spiritum sanctum* (Joan. xx, 22). » Idem libro *iv De Trinitate*: « Nec possumus dicere quod Spiritus sanctus et a Filio

a non procedat; nec enim frustra idem Spiritus et Patris et Filii Spiritus dicitur. Nec video quid aliud significare voluerit, cum sufflans ait: *Accipite Spiritum sanctum*. Neque enim flatus ille corporeus substantia Spiritus sancti fuit, sed demonstratio et a Filio procedere Spiritum sanctum. Sufficere autem putamus quod in processione Spiritus Veritas solum Patrem commemorat. Cum enim ipsa Sapientia, ut dictum est, quædam sit potentia atque in ipsa potentia sit sapientia inclusa, satis probabiliter apparet per processionem Spiritus ex potentia processio ipsius ex Sapientia. Sed et Hieronymus scribens de Fide solum Patrem commemorat, sicut et in symbolis principalium conciliorum continetur. Unde ita ad Damasum scribit, dicens: « Credimus et in Spiritum sanctum, Deum verum ex Patre procedentem. » Nec non et Augustinus, cap. 1 libri *Enchiridion*, de solo Patre in processione Spiritus mentionem facit, licet Spiritum ipsum tam Patris quam Filii esse dicat, his quidem verbis: « Satis est Christiano rerum creaturarum causas non nisi bonitatem credere Creatoris, nullamque esse naturam, quæ non aut ipse sit aut ab ipso, eumque esse Trinitatem, Patrem scilicet et Filium a Patre genitum, et Spiritum sanctum ab eodem Patre procedentem, sed unum eundemque Spiritum Patris et Filii. » Multis tamen aliis locis, tam ipse Augustinus quam omnes fere Latini theologi Spiritum sanctum ex Filio quoque procedere et profiterentur et comprobant. Unde et ipse in xv *De Trinitate*, c. 26 de processione Spiritus disserens, ait: « Scriptura sancta Spiritum cum dicit amborum, de quo dicit Apostolus: *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra* (Gal. iv, 6), et de quo dicit idem Filius: *Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis* (Matth. x); de quo item dicit: *Quem ego mittam vobis a Patre* (Joan. xv, 26). Et alio loco: *Quem mittet Pater in nomine meo* (Joan. xiv, 26). Et cum resurrexisset a mortuis, discipulis suis insufflavit et ait: *Accipite Spiritum sanctum* (Joan. xx, 2), ut cum etiam de se procedere ostenderet. » Quippe quomodo apertius quam insufflando docere potuerit Spiritum sanctum ex se quoque procedere? Præsertim cum Spiritum quasi spiramen a spirando dictum esse constet, et juxta propriam significationem Spiritus sanctus hoc loco, ut dictum est, sonet procedens. Unde necesse est ut cujuscunque spiritus esse dicatur, vel ab eo mitti, vel ab ipso procedere concedatur. Proprie tamen seu principaliter ab ipso Patre procedere Spiritus dicitur. Unde Hieronymus definitionem fidei catholicæ Nicæni symboli tractans, ait: « Credimus et in Spiritum sanctum qui de Patre procedit proprie. » Item: « Spiritum sanctum verum Deum invenimus in Scriptura et de Patre proprie esse. » Et iterum: « De Patre Filius et Spiritus proprie et vere de Patre quidem procedit. Primum igitur accipe quod de Patre est proprie Spiritus sanctus, dicente Scriptura: *Verbo Domini celi firmati sunt, et Spiritu oris*

ejus omnis virtus eorum (Psal. xxxii, 6). Et Salvator ait: Spiritus veritatis qui a Patre procedit (Joan. xv, 26). » Et beatus Augustinus in xv De Trinitate, cap. 18: « Non frustra in hac Trinitate non dicitur Verbum Dei nisi Filius, nec Donum Dei nisi Spiritus sanctus, nec de quo genitum est Verbum, et de quo procedit principaliter Spiritus sanctus, nisi Deus Pater. Ideo autem addidi principaliter quia et de Filio Spiritus sanctus procedere reperitur. Sed hoc quoque illi Pater dedit, non jam existenti et nondum habenti, sed quidquid unigenito Verbo dedit, gignendo dedit. » Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo bonum commune (3) procederet, ac si aperte Augustinus his verbis determinet per hoc Spiritum sanctum principaliter ex Patre procedere et non principaliter ex Filio, quia sic ex Patre procedit quasi primo loco, cum Pater ab alio non habeat, sed a seipso sicut et a seipso est, hoc est non ab alio. Filius vero, cum a se non sit sed a Patre, et hunc ipsum Spiritum a Patre habet, a quo per generationem esse habet. Sed quid est quod dictum est proprie Spiritum ex Patre procedere? Nunquid proprie ibi dictum est sicut hoc loco principaliter et fortasse eodem modo dici videri posset, nisi quod ibi interseritur quod et Filius ex Patre natus sit proprie, sicut et Spiritus a Patre proprie dicitur esse? Dictum quippe ibidem est: Filius non ex semetipso natus est, sed ex Patre natus est proprie, non in tempore sed semper, non aliunde sed de sua substantia, non de aliena sed de sua propria. At vero, si eodem modo et in Filio et in Spiritu sancto accipitur proprie, cum hic scilicet proprie nasci ex Patre et ille proprie procedere dicitur ex Patre, et tale sit dicere proprie ac si diceretur principaliter. Quomodo Filium ex Patre principaliter nasci dicemus, cum ex eo solo natus sit? nisi forte cum ibidem statim additum sit non temporaliter, sed semper respectu temporalis generationis ejusdem Filii id dictum sit, ut videlicet hæc principalis et prima sit quæ est æterna, per quam ab æqualitate Patris non receditur. Illa vero quasi posterior et temporalis secundum quam minor Patre Filius ipse dicitur. Possumus et dicere in eo Filium ex Patre proprie natum esse sive genitum, quod naturalis ejus sit Filius, non

adoptivus, sicut et statim determinatur cum subditur non alium, sed de sua substantia. Sed et secundum hoc quod juxta philosophos nata sive genita omnia dicuntur quæ ab aliquo habent esse, proprie Filius solus ex Patre natus est; quia solus ipse nascendo ex ipsa Patris substantia est. Spiritus vero sanctus secundum hoc ex solo Patre proprie procedere dicitur, quod ab eo sic procedit quasi a summo principio, quod videlicet ab alio non est. Inde enim aliquid proprie procedere dicitur, unde primo venire ac moveri coepit, sicut in fonte non ex rivu, sed per rivum, in quo fonte emissus per eum transit ac pervenit in stagnum. Sic et Spiritus sanctus ex Patre proprie procedere dicitur quasi a summa origine, quæ scilicet aliunde non sit, et ab ipso in Filium quasi in rivum; quia et quod habet Filius ab ipso habet a quo et hoc ipsum habet quod ipse est, et per Filium ad nos tandem quasi in stagnum hujus sæculi. Quippe qui omnia in Sapientia facit ac disponit; et in hac ipsa sapientia sua Spiritum tribuit suorum distributorem donorum non improvide vel inconsiderate. Unde et beatus Hilarius Spiritum a Patre per Filium magis quam a Patre et Filio procedere seu esse sicut et mitti perhibet, ita ad Deum Patrem de Spiritu ipso et Filio loquens in xii De Trinitate libro: « In sancto Spiritu tuo ex te profecto et per eum misso. » Item: « Ex te per eum Spiritus sanctus tuus est. » Item: « Filium tuum una tecum adorem, sanctum Spiritum tuum, qui ex te per unigenitum tuum est, promerear. » Et hoc fortasse modo si a solo Patre procedere Spiritum Græci intelligant, eo videlicet quod sic ab ipso sit quasi a summo et non existente ab alio, nulla est sententiæ controversia, sed verborum diversitas. Certum quippe est et solam personam Patris hoc modo summam debere prædicari, et Spiritum ab ipso quoque esse sicut a Filio, qui ipsius quoque sicut et Filii Spiritus dicitur.

Quod vero nonnulli moventur ex eo quod dicimus Filium a Patre per generationem esse, et Spiritum a Patre et a Filio per processionem, nec tamen ideo Patrem per existentiam priorem esse Filio, vel Patrem aut Filium Spiritu sancto: potest ex multorum similitudine exemplorum refelli. Solis quippe substantia et splendida est et illuminabilis, id est potens illuminare aliquid; et, cum sit splendor ex sole et illuminabilitas ex sole simul et splendore, nunquam tamen aliquid ex his tribus per existentiam aliquid horum præcesserit.

Sed, et si quis illam philosophicam Platonice rationis considerationem altius inspicat, quæ videlicet de Deo opifice ad similitudinem quamdam solertis artificis agit, præmeditantis scilicet et liberantis ea quæ facturum est, ne quid inconvenienter componat, et prius singula ratione quam opera

(3) Apud Augustinum donum commune.

formantis; ad hunc quippe modum Plato formas A
 exemplares in mente divina considerat, quas ideas
 appellat et ad quas postmodum quasi ad exemplar
 quoddam summi artificis providentia operata est:
 videbit Spiritum sanctum ex Filio quoque, sive
 per Filium recte procedere, cum ex ratione Sa-
 pientię universa Dei opera administrantur, et ita
 quodammodo conceptus divinę mentis in effectum
 per operationem prodeat. Effectus autem ad Spiri-
 tum pertinent, qui ex bonitate Conditoris eventiunt,
 Spiritus ipse bonitas est. Dicamus itaque Spi-
 ritus ex Filio quoque procedere, cum ratio divinę
 mentis ad effectum benignitatis perducitur, et
 ab æterno faciendum providerit, temporaliter
 quando vult facit. Hanc autem processionem, qua
 scilicet conceptus mentis in effectum operando
 prodit, Priscianus in primo *Constructionum* dili-
 genter aperit, dicens generales et speciales formas
 rerum intelligibiliter in mente divina constitisse,
 antequam in corpora prodirent, hoc est in effe-
 cta per operationem; quod est dicere: Antea pro-
 vidit Deus quid et qualiter ageret quam illud opere
 impleret. Ac si diceret, nihil impræmeditate sive
 indiscrete egit. Macrobius (4) quoque ipsam etiam
 mundi animam, quam putamus Spiritum sanctum
 intelligi, ex Noy [νοῦ] hoc est ex Filio præcipue esse
 declarat, cum aperte eam a Noy [νοῦ] creatam sive na-
 tam, sicut et ipsam Noym [νοῦν] a Deo Patre esse pro-
 fitetur, ita generaliter de origine animę exorsus:
 « Deus, qui prima causa et est et vocatur, unus om-
 nium quę sunt, quęque videntur esse, princeps et
 origo est. Hic superabundanti majestatis fecunditate
 de se mentem creavit. Hęc mens quę noys [νοῦς]
 vocatur, qua Patrem inspicit, plenam similitudinem
 servat auctoris. Animam vero de se creat, poste-
 riora respiciens. Rursus anima Patrem qua intue-
 tur induitur, ac paulatim redigente respectu (5) in
 fabricam corporum, in corporea ipsa degenerat. »
 Creari autem sive nasci, hoc loco Macrobius abu-
 sive protulit, sicut et in primo loco determinavi-
 mus, cum videlicet tam mentem ipsam quam ani-
 mam creatam dixerit: mentem quidem ex Deo,
 hoc est Filium ex Patre; et animam ex mente,
 hoc est Spiritum ex Filio: ubi et utramque na-
 tam esse insinuat, cum utrique Patrem assignat,
 Deum quidem menti et rursus mentem ipsam ani-
 mę.

Creari itaque sive nasci esse ex alio intelligit, ut
 tale sit quod ait hoc ex illo nasci sive creari, quasi
 simpliciter diceret hoc ex illo esse. Sufficit autem
 philosopho ad ostendendum animam ipsam tam ex
 Patre quam Filio esse, solum memorasse hoc loco
 Filium; quia, cum Filius ex ipso Patre sit, et Spiri-
 tus ipse hoc est anima ipsa ex Filio esse assigna-
 tur, liquet profecto ipsam quoque ex Patre esse se-
 cundum quod et ipse eam philosophus a Deo et
 Noy [νοῦ] juxta sapientes nominari supra inductus

(4) MACROB. lib. 1 in *Somnium Scipion.*, c. 14.

(5) Apud Macrobium *regrediente respectu.*

asseruit. Quod vero ait mentem esse ex fecunditate
 majestatis, tale est ac si diceret Sapientiam ex ipsa
 omnipotentia esse natura. Proprie namque maje-
 stas ac reverentia potentię ascribi solet. Quod vero
 dicit quod mens qua Patrem inspicit similitudinem
 servat, ita dictum puto ac si aperte dicat Filium
 ipsum in omni re, in qua similis est Patri, æqualem
 omnino illi esse. Potens quippe est sicut et Pater
 et tantumdem potens; bonus est sicut et Pater, et
 æque bonus. Sic et in cæteris in quibus habet simi-
 litudinem cum Patre et æqualitatem habet. Non
 autem in omnibus similitudinem habet cum Patre,
 cum ipse solus sit genitus et solus Pater genitor:
 quod quidem ad distinctionem personarum atinet
 secundum proprietates earum. Secundum nos etiam,
 qui solum Filium incarnatum credimus, in hoc uno
 Filium minorem Patre, non æqualem dicimus. Noys
 [νοῦς] posteriora respiciens animam creat, quia
 Spiritus sanctus, qui ex Filio est, sive quęcunque
 anima ab ipso Conditore suo ducens exordium, hoc
 ipsum quod anima est, id est vita creaturarum rerum,
 ex respectu quodam ipsius Creatoris habet, hoc est
 ex beneficio divinę Sapientię cuncta disponentis,
 ut in ipso respectu Dei divinum intelligatur bene-
 ficium. Anima quippe ab animando, hoc est vivifi-
 cando dicta est. Spiritus quidem sanctus, ut in pri-
 mo libro distinximus, quasi anima est, hoc est vita
 nostrarum animarum, et nostrę animę quasi quę-
 dam ejus corpora sunt, ab ipso scilicet donis suę
 gratię (6)... vegetata, quas rursus animale vitam
 nobis certum est impertire. Patrem suum id est
 Noym [νοῦν], dicit animam indui in ea sua vi qua
 intuetur, hoc est ratione utitur; quia ex ratione
 quam habet maximam similitudinem cum divina
 sapientia tenet, cum ratio maxime sit ascribenda
 Sapientię. Paulatim anima in corpora respicit, quia
 ad comparisonem plenitudinis illius summi Boni,
 modicum est quicquid habemus, quantacunque do-
 na virtutum ab ipso susceperimus. Possumus etiam
 in eo paulatim dictum esse intelligere, quod qui-
 busdam gradibus per intervalla temporum a mini-
 mis ad maxima spiritus suos fideles promoveat, nec
 sua simul conferat dona. Degenerare dicitur anima
 in ipso suę operationis effectu, sed quo anima dicta
 est, cum non sit hoc æternum sed temporale quod
 operatur. In quo, ni fallor, illud facile est absolvi,
 quod Plato animam mundi incępisse voluerit, nec
 coæternam esse Deo et menti. Cum enim Spiritum
 sanctum animam magis quam spiritum appella-
 verit, quasi ab animando, hoc est vivificando nos do-
 nis suę gratię per incrementa virtutum, non sem-
 per Spiritus anima fuit, id est vivificans, quia
 [omissum videtur cum] nondum creaturę essent
 quibus dona sua distribuere in istas donorum suo-
 rum distributionem non exercebat. Sicut ergo Spi-
 ritum sanctum, qui in se est omnino simplex, mul-
 tiplicem tamen dicimus, et VII Spiritus appellamus

(6) Ita in ms. parvum spatium vacuum relictum
 est.

secundum diversitatem donorum : ita etiam philosophus eundem qui in essentia propria essentialiter subsistit, incepisse quantum ad effecta sua voluit, ex quibus eum animam magis quam Spiritum appellaverit. Spiritus quippe nomen est naturæ, anima vero officii ab animando scilicet. Sicut ergo ipsos cœlestes spiritus semper quidem spiritus, sed non semper angelos esse profiteamur, eo quod angelus nomen sit officii, non naturæ, et Dominum Jesum Christum secundum humanitatem incepisse, secundum vero divinitatem æternum esse prædicamus : ita et Spiritum sanctum secundum subsistentiam essentiæ suæ æternum, secundum effecta vero incepisse dicamus : quod est dicere effecta potius quam ipsum incepisse, et hunc quidem philosophi sensum esse arbitror sub illo animæ typo, quo eam creatam esse, id est incepisse perhibet, et quasi temporalem esse non æternam, juxta quem et Macrobius animæ ipsi tam Deum quam Noyn. [νοῦν] præferre non abhorret. Vocet itaque Spiritum sanctum Plato animam secundum effectum operum ; nos vero dicamus Spiritum secundum naturalem suæ bonitatis effectum, quem ita ab æterno habuit, ut tunc opere eum impleat quando implendum esse prævidit. Dicat ille animam incepisse secundum effecta ; nos vero Spiritum in effectu suæ bonitatis æternaliter perseverare. Dicat ille animam incepisse, nos Spiritum omnino æternum esse. Sit processio Spiritus secundum affectum æterna, quia scilicet ab æterno sic voluit. Sit processio animæ secundum effectum temporalem. Utramque autem Spiritus processionem, tam secundum effecta scilicet quam secundum affectum, a sanctis Patribus distinctam esse cognovimus. De processione quidem efficaciz Beda in homilia Dominicæ primæ post Ascensionem ita loquitur : « Cum Spiritus gratia datur hominibus, profecto mittitur Spiritus a Patre, mittitur et a Filio. Procedit a Patre, procedit et a Filio, et ejus missio ipsa processio est qua ex Patre procedit et Filio. » Ipse etiam Augustinus utrumque eum procedere perhibet tam secundum hoc quod datur, quam secundum id quod dabilis est. Unde libro v *De Trinitate* cum ad processionem Spiritus pervenisset, ait : « Procedit non quo modo natus ; sed quo modo datus. Quod autem datum est, et ad eum qui dedit refertur, et ad eos quibus dedit : » Item : « Sed, si non procedit nisi cum datur, nec procedet utique priusquam esset cui daretur. Nam donum potest esse et antequam detur. Donatum autem nisi datum fuerit nullo modo dici potest. »

Quid itaque mirum cum duobus modis Spiritum procedere dicamus, si secundum alterum processionis modum dicatur Spiritus a nobis, et secundum alterum vocetur anima a philosophis. Illud ergo Spiritus æternaliter, hoc temporaliter habet. Unde et statim in eodem idem adnectit dicens : « Nec

A moveat quod Spiritus sanctus, cum sit cœternus Patri et Filio, dicatur tamen aliquid ex tempore veluti hoc ipsum quod donatum dicimus. Nam sempiternæ Spiritus donum, temporaliter donatum ; nam, etsi dominus non dicitur nisi cum habere incipit servum, et ista appellatio relativa ex tempore est Deo : non enim sempiterna creatura est, cujus est ille Dominus. » Item : « Ecce Dominum esse non sempiternum habet, ne cogamur esse etiam creaturam sempiternam dicere, quia ille sempiternæ non dominaretur, nisi etiam ista sempiternæ famularetur. » Qui etiam in eodem libro superiori capitulo, Spiritum etiam secundum effecta manifesta vocat, cum ei principium assignat. Ait autem sic : « Quod datum est et ad eum qui dedit refertur, et ad eos quibus dedit : » Ita Spiritus sanctus dicitur et Dei qui dedit, et noster qui accepimus. Unde scriptum est de Joanne quod in spiritu Eliæ veniret. Hoc et de Moyse intelligendum est, cum ait ei Dominus : *Tollam de spiritu tuo et dabo eis* (Num. xi, 17) : hoc est de Spiritu sancto quem tibi dedi. Si ergo et quod datur principium habet eum a quo datur, quia non aliunde accepit illud quod ab ipso procedit, fatendum est Patrem et Filium principium esse Spiritus sancti, non duo principia, sed unum principium. Liqueat itaque Augustinum hoc loco Spiritum accepisse secundum effecta, cum dicit datum, magis quam secundum naturalem suæ benignitatis affectum. Unde bene secundum effecta Pater et Filius priores Spiritu dicuntur, et quasi principium ejus, quia ex potentia, moderante sapientia, effectus gratiæ descendit. Ex quo Spiritus etiam hoc loco appellatur, et prius potentiam et sapientiam esse oportet, ut postea aliquid in effectum ducatur. Tale est ergo Patrem et Filium esse principium Spiritus sancti, ac si dicamus Spiritum ex ambobus per effectum procedere, hoc est Potentiam Dei, moderante ejus ratione, ad actum (7) perduei. Et hoc quidem modo si quis nomen Spiritus accipiat, secundum scilicet suæ gratiæ effecta, non recte dicitur Spiritus æternus, sicut nec Dominus aut Creator ; quia, ut diximus, non semper Spiritus secundum effecta existit. Unde et bene evangelista Joannes ab æternitate Dei inchoans, cum Verbum apud Deum æternaliter esse ostenderet, dicens : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, etc.* (Joan. i, 1). Nullam Spiritus mentionem habuisse videtur, qua eum æternum esse astrueret, cum de Deo et Verbo ejus loquens, Patri et Verbo solummodo æternitatem ascribit dicens : *Hoc erat in principio apud Deum.* Qui in eo fortasse quod subjuncti de effectu operum dicens, *Omnia per ipsum facta sunt*, Spiritum designasse videtur secundum effecta ipsa quæ sua Deus condidit bonitate, secundum quæ, ut diximus, æternus non est Spiritus, id est,

(7) Male in *Introd. ad theolog. adauctum.*

datum, sicut nec anima mundi quam Plato dicit. Nec mirum locum evangelistæ maxime cum Platone convenire, cum totam verborum istorum sententiam in libris Platoniorum Augustinus, ut supra meminimus, invenerit. Sunt autem nonnulli qui charitatem Dei non solum ad creaturas porrigi velint, verum etiam ab una persona in alteram, ut videlicet amor Patris etiam in Filium vel Filii in Patrem Spiritus ipse sit. Quod aperte Augustinus in xv De Trinitate astruit his verbis : « Denique, si amoris Dei nihil majus est charitate, et nullum majus donum Dei quam Spiritus sanctus, quid frequentius quam ut ipse sit charitas, quæ dicitur Deus et ex Deo? Et si charitas, quæ Pater diligit Filium, et Patrem diligit Filius, ineffabiliter communionem amborum demonstrat, quid convenientius quam ut ille proprie dicatur charitas, qui Spiritus est communis ambobus? » Hinc et illud est Hieronymi super psalmum xvii : « Spiritus sanctus nec Pater est, nec Filius, sed dilectio quam habet Pater in Filio et Filius in Patre. » Quod fortassis ideo maxime dicendum videtur et tenendum, ut videlicet Amor quoque Patris in Filium vel Filii in Patrem dicatur Spiritus sanctus, et non tantum amor ad creaturas, quod fortassis aliter videretur Spiritus sanctus posse non esse, ac per hoc non necessario esse ipsam Trinitatem. Posset quippe esse ut nulla creatura unquam esset, cum nulla ex necessitate sit, ac per hoc consequens videtur ut jam nec affectus ipsius, quem videlicet erga creaturas habet, ex necessitate sit, ac per hoc Spiritus ipse ex necessitate non sit, quem dicimus ipsum affectum Dei esse sive amorem. At vero, si amorem Dei non solum erga creaturas, verum etiam unius personæ erga alteram accipiamus, aperte hoc inconueniens evitamus. Ac fortasse cum creaturæ ipsæ ex necessitate non sint, hoc est possint omnino non esse, ipse tamen Deus ipsa sua voluntate necessario permanet, nec potest aliquo suo bono carere per omnia incommutabilis. Sed de hoc plenius tractandum nobis postmodum reservamus, cum de divina potestate principaliter processionis modum diligenter distinguit, cum tractanti se obtulerit negotium. Donum tamen Patris quantum ad Filium, et Filii quantum ad Patrem nequaquam dicendum esse arbitror Spiritum quia nequaquam dari ei potest, cui abesse non potest : hoc est cui necessario inest, qui necessario utriusque est Spiritus.

Non alienum a quæstione reor, utrum hæc nomina personalium proprietatum, quæ in Deo sunt, paternitas scilicet, filiatio, processio, de Deo prædicari valeant sicut et cætera. Ut videlicet quemadmodum dicitur Deus est omnipotentia, vel sapientia, sive charitas, benignitas, justitia, misericordia, pietas, ita etiam dici liceat : Deus est paternitas vel filiatio sive processio. Nihil quippe in Deo esse constat quod ipse non sit, ut longe ante præfati sumus, cum omne quod est bonum, hoc omnem naturam, aut Creatorem aut creaturam

A esse necesse sit. Aut itaque has proprietates non esse res aliquas bonas vel naturas dicemus, aut Deum eas esse profitebimur, cum nunquam eas creari constet, quæ incipere nullatenus potuerunt, sed penitus æternæ sunt. Ac fortasse nihil impedit, si, quemadmodum omnipotentiam Dei Deum omnipotentem esse ponimus ; quia Sapientiam Dei nihil aliud quam Deum sapientem esse intelligimus ; vel benignitatem ipsius, quam ipsum benignum : ita et paternitatem Dei Deum Patrem esse concedamus ; et filiationem Filium ; et processionem procedentem, id est Spiritum sanctum. His tamen enuntiationibus nusquam auctoritatem Patrum usam fuisse meminimus, sicut suprapositis illis. Sed ubicunque de ipsis egerunt proprietatibus, eas ante proprietates [f. aut proprietates] aut relationes nominasse, quibus nemo unquam nominibus Deum appellaverit. Non est itaque incongruum, ut quemadmodum in cæteris rebus relationes a subjectis suis res diversas non ponimus, nec tamen ideo eorum nomina per prædicationem sibi conjungimus : ita etiam hic observemus, ut videlicet paternitatem Dei vel relationem quamlibet ad Filium, nullo modo Deum Patrem vel etiam Deum esse annuamus, si omnino substantiam divinam, sive personas singulas ab his quas habent proprietatibus relativis per prædicationem disjungamus, sicut hominem vel Socratem, a paternitate quam habet ; cum tamen ipsa paternitas non sit res alia ab ipsis, nec fortassis eadem, cum res omnino recte dici non possit, quæ in se veram non habet entiam [f. essentiam], ut sit in se una res numero a cæteris omnibus, quæ ipsa non sunt, rebus entialiter discreta. Sed de hoc diligentem, ut arbitror, tractatum in retractatione prædicamentorum nostra continet grammatica. Tres itaque proprietates non tres res dicimus, id est non tres essentias, sed tres in una essentia relationum diversitates, per quas, ut dictum est, tres personæ consistunt. Cum itaque has proprietates res non esse ponamus, et dictum sit : Quidquid est in Deo Deus est ; hoc est nullam rem esse in ipso, quæ non sit ipse : profecto non possumus cogi ut per hoc has proprietates Deum esse concedamus, cum ipsæ, ut dictum est, rerum aliquæ non sint existentia, sed in una re consistentes proprietates.

Si quis forte objiciat quod, si non sint res aliquæ, omnia non sint aut nihil sint, cum omne quod est res aliqua sit, profecto fallitur, vim enuntiationum distinguere nesciens. Est quippe verbum æquivoce dici auctore por... Aristoteles asserit, ut aliter scilicet de substantiis, aliter de eorum proprietatibus dicatur : cum enim dicimus esse, tale est ac si ponamus hominem in sua manere substantia, hoc est aliquem seipsum esse sive aliquid esse hominem. Si vero dicamus paternitatem esse, tale est ac si ponamus, aliquid esse patrem, non ipsam paternitatem esse suam essentiam. Unde

penitus falsum est paternitatem nihil esse, hoc est non esse, quandiu aliquid pater sit, hoc est eam habeat. Quod etiam dictum est : quidquid est, res est ; et ideo paternitatem non esse, si ipsa non sit res, nihil ad formam attinet syllogismi, si vim et sensum enuntiationum magis quam sonum attendamus. Tale quippe est quod dicitur : Quidquid est res est, ac si dicatur : Quæcunque res est, ipsa est res ; cum vero additur, paternitas non est res, et ex his colligitur paternitas non esse ; talis est, ut diximus, conclusionis sensus ac si dicamus non esse aliquid patrem. Resolutis itaque per expositionem propositionibus, talis erit argumentatio ac si ita dicatur : Omnis res quæ est, est res ; sed paternitas non est res ; ergo non habet aliquid paternitatem, quod omnino non provenit. Si quis vero graviter accipiat quod hoc loco lectorem ad retractationem prædicamentorum invitaverimus, atque hunc sibi tractatum sufficere non posse dicat et ob hoc eum quasi imperfectum arguat : breviter de prædicatione patris et paternitatis instrui poterit, quare videlicet cum diversam rem paternitatis a patre nolimus esse, ea tantum [*f. tamen*] sibi invicem per prædicationem non jungamus, ut videlicet dicamus patrem esse paternitatem, et e converso. Si enim pater esset paternitas, profecto ex participatione patris esset assignandus pater, ut videlicet idem penitus esset, aliquem esse eum qui pater est, et eum habere in se paternitatem, hoc est eum esse patrem, quod omnino falsum est. Quippe, sicut aliud est aliquid esse id quod est prius, vel id quod est perpetuum, quam ipsum esse prius vel esse perpetuum. ibi quippe res formata, hic formæ ipsæ prædicantur : ita aliud est aliquid esse eum qui pater est quam ipsum esse patrem : hoc est aliud est ipsum esse eum qui habet paternitatem quam ipsum habere paternitatem, licet illud sine hoc non possit esse. Qui itaque dicit de aliquo quia est pater, paternitatem, non patrem prædicat. Si vero diceret quia est is qui pater est, hoc est qui habet paternitatem, tunc utique patrem ipsum prædicaret. Non est itaque pater paternitas, cum ex participatione patris non sit assignandus pater, sed ex participatione, ut dictum est, paternitatis. Sed neque e converso paternitas est pater, hoc est habens paternitatem respectu filii sui, cum ipsa omnino substantia non sit, ut ex seipsa filium gignere possit ; sed magis proprietas relatio substantiæ est, quam substantia. Sed hæc nunc satis.

Superest autem novissima quæstio, quomodo scilicet hanc fidem Trinitatis soli Christiani teneant, et non etiam vel Judæi vel Gentiles. Cum enim Deum esse Patrem et Filium et Spiritum sanctum tale sit, ut diximus, Deum esse Potentiam, ut dictum est, generantem, et Sapientiam genitam, et Benignitatem procedentem ; cum istud nemo di-

seretis ambigat, sive Judæus sive gentilis : nemini hæc fides deesse videtur. Quod et nos quidem concedimus, sequentes Apostolum qui ait : *Quod notum est Dei, manifestum est illis (Rom. i, 19)* ; ac si diceret : Quod ad divinitatem pertinet ratione percipiunt, quia hæc de Deo naturaliter ratio unumquemque edocet. Unde et superius cum Platoniorum sententias de Verbo Dei Augustinus præsentaret, solum quod ad divinitatem Verbi pertinet se in eis reperisse confirmavit, et nihil de Incarnationis mysterio, in quo totam salutis humanæ summam consistere certum est, sine quo frustra tera creduntur. Facile autem convinci poterit quoque qui nostra de fide verba abhorrent, cum videlicet audiunt Deum Patrem et Deum Filium, in sensum verborum nobis esse conjunctos. Interrogemus enim eos, si Sapientiam Dei credant, de qua scriptum est : *Omnia in sapientia fecisti (Psal. ciii, 24)* : et statim respondebunt se credere. Inferamus deinde convenienter eos in hoc ipso Filium Dei sicut et nos credere, cum nos videlicet idem intelligamus per Verbum sive per Filium Dei, quod illi per Sapientiam Dei. Quisquis autem Filium esse recipit, utique et eum cujus est Filius esse non dubitat, hoc est Patrem. Spiritum quoque simili ratione eos credere convincemus, si eis quid in hoc nomine intelligamus exposuerimus, ipsam scilicet divinæ gratiæ Bonitatem. Hinc autem facile occasionem sumi arbitror convertendi ad fidem nostram quoslibet alienos, si hujusmodi inductionibus eos jam communem nobiscum fidei sensum habere convincerimus : quam licet ore non profiteantur sicut nos, propter ignoratam scilicet verborum nostrorum significationem, corde tamen eam jam tenent, sicut scriptum est : *Corde creditur ad justitiam (Rom. x, 10)*.

Hæc nos de altissima et incomprehensibili philosophia divinitatis coacti frequenter et provocati ab importunitate infidelium scribere ausi sumus, nihil asserentes de eis quæ dicimus, nec veritatem docere intendentes, quam neque nos posse scire profiteamur. Sed neque hi qui fidem nostram impugnam gloriantur, veritatem quaerunt, sed pugnam. Quibus si resistere possumus lacessiti, satis esse debet quod nos defendimus. Hi vero qui impetunt, nisi vicerint a proposito cadunt atque deficiunt. Et, quoniam philosophicis maxime rationibus nos agrediuntur, et nos eas præcipue persecuti sumus, quas credo ad plenum nemo intelligere valet, nisi qui philosophicis et maxime dialecticis studiis invigilaverit. Necesse autem erat ut adversariis nostris ex his quoque quæ recipiunt resisteremus, cum nemo nisi ex his quæ concesserit arguendus sit aut refellendus, ut illud Veritatis judicium impleatur, quo dicitur : *Ex ore tuo te judico, servæ nequam (Luc. xix, 22)*.

LIBER QUINTUS.

Expeditis his quæ ad singularem christianæ fidei A professionem attinere videntur, de discretione videlicet trium personarum in una eademque penitus ac simplici divinitatis substantia, juvat in hujus summi Boni perfectione contemplanda mentis aciem altius imprimere : ac diligentius singula retractando (7*), quæcunque aliquid quæstionis habere videntur, verisimilibus et honestissimis rationibus definire, ut quo amplius innotuerit hujus summi Boni perfectio, majori unumquemque ad se trahat desiderio. Ac primo de unitate divinæ substantiæ, postmodum de personarum recapitulandum est trinitate. In superioribus itaque libellis ad nostræ professionis defensionem elaboratum est, hic vero ad ipsius amplificationem elaborandum.

Prima igitur de ratione credendi unum Deum discussio, et quod unum magis quam plures credi attineat, ubi et prima se ingerit quæstio, an humana etiam ratione divina celsitudo indagari poterit, ac per hanc a creatura sua Creator recognosci, an se potius ipse Deus signo aliquo sensibili suam ei notitiam primum exhibuerit, velut in angelo aut in quacunque ei specie primitus apprens, sicut de primis legitur parentibus, quibus in paradiso locutus fuisse perhibetur. Et fortassis ita primo factum est, ut in aliqua, scilicet visibili specie invisibilis Creator ipse homini se revelaret. Si tamen ipsam vim rationis diligentius attendamus, cujus proprium est omnem transcendere sensum, et ea vestigare quæ sensus non valet attingere, profecto quanto quæque res subtilioris est naturæ, et a sensu remotior, tanto rectius rationis se committit iudicio et majus in se rationis studium provocare debet. Verum etiam cum per insigne rationis imagini (8), Dei specialiter homo comparetur, in nihil aliud homo prævious eam figere debuerat, quam in ipsum cujus imaginem, hoc est expressiorem similitudinem per hanc obtinebat, et in nullam fortasse rem percipiendam prior esse credenda est, quam in eam cujus ipsa amplius adepta sit similitudinem. Facile quippe est ex similibus similia conjici, et quo quisque alteri similior est, facilius ex seipso ad ejus notitiam pertingere valet, cui est ipse per naturam vicinior. Quod si et in hoc ipsa quoque sensuum experimenta necessaria fuisse videantur, ut videlicet, a sensibilibus ad

intelligibilia duceremur (8*), facile id etiam erat, ut optimus omnium Conditor atque dispositor Deus per ea quæ tam mirabiliter et facit et ordinat, ex ipsis suis quantus sit operibus indicaret ; quia et pro qualitate operum quæ videntur absentis artificis industriam dijudicamus. Hoc quidem modo et ipse perhibet Apostolus Deum sui notitiam reprobis quoque contulisse : juxta quod ad Romanos scribens, inexcusabilem omnem hominem esse convincit et de contemptu sui Conditoris arguendum, cum ejus notitiam lex ipsa naturalis, quæ in ratione consistit, etiam sine scripto in ipsa operum ejus exhibitione omnibus afferret. Ait quippe sic : *Revelatur ira Dei de celo super omnem impietatem et injustitiam hominum eorum qui veritatem Dei in injustitia detinent ;* B *quia quod notum est Dei manifestum est [in] illis. Deus enim illis manifestavit. Invisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur ; sempiterna quoque ejus virtus et divinitas, ita ut sint inexcusabiles. Quia, cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt (Rom. i, 18). Et post aliqua : Propter quod inexcusabilis es, o homo omnis qui judicas (Rom. ii, 4), hoc est qui rationis uteris iudicio in bonis et malis discernendis, atque in ipsis Creatoris et creaturarum discernendis naturis. Unde et Salomon nonnullos mundi sapientes se vehementer mirari insinuat, quomodo scilicet mundum ratione vestigarent natuamque ipsius per singulas ejus partes disserere conati sunt, nondum Creatorem ipsius animadvertentes, quem facilius ratione percipere poterant. Si enim, inquit, tantum (9) potuerunt scire, ut possent æstimare sæculum, quomodo ipsius mundi Deum et Creatorem non facilius invennerunt ? (Sap. xiii, 9.) Hoc et ille Latinorum maximus philosophorum Tullius diligenter intuitus, cum non solum optime factum, verum etiam optime disponi mundum conspiceret, providentia id potius agi quam fortuito confirmat (10), tam suam nobis in hoc quam cæterorum rationem exposuit philosophorum. Unde illud in primo Rhetoricæ : « Melius, » inquit, « accurantur quæ consilio geruntur, quam quæ sine consilio administrantur (11). Exercitus is cui præpositus est sapiens et callidus imperator, omnibus partibus commodius regitur quam is qui teneritate aut stultitia alicujus administratur. Eadem navigii ratio est. Hoc itaque proposito colla-*

(7*) Introd. replicando.

(8*) Introd., imaginis.

(8*) Introd., duceretur

(9) Introd. addit ratione, sed non exstat in Scriptura.

(10) Introd., confirmans

(11) Edit. addit : *Domus ea quæ ratione geritur omnibus est instructor rebus et apparatus, quam ea quæ tenere et nullo consilio administratur.*

tionem, similitudinum convenienter astructo, assumptionem statim aggregans syllogismi, nihil autem, inquit, omnium rerum melius quam omnis mundus administratur. « Nam et signorum, » inquit, « ortus definitum quemdam ordinem servant, et annuæ (12), commutationes non modo quadam ex necessitate semper eodem modo fiunt; verum ad utilitates quoque rerum omnium sunt accommodatæ, et diurnæ nocturnæque vicissitudines nulla in re unquam mutatæ quidquam nocuerunt: quæ signa sunt omnia non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari. Quod si melius, » inquit, « geruntur ea quæ consilio quam quæ sine consilio administrantur, nihil autem omnium rerum melius quam omnis mundus administratur; consilio igitur mundus administratur. » Quanta autem ratione cuncta in mundo fiant ac disponantur, maximus omnium philosophorum Plato diligenter attendens ait: « Nihil fit cujus ortum non legitima causa et ratio procedat. Quæ enim quantum ad nos fortuita dicuntur, atque inopinate provenientia, certis in Deo rationis legibus fixa sunt, atque optimo quæque (13) fiunt consilio. Hoc vero, quo (14) optime cuncta fiunt ac disponuntur, consilium, alii Deum, alii naturam ipsam rerum, alii mentem seu animam mundi vocare consueverunt, omnes autem id summum bonum intellexerunt quod professus est Socrates. Primus autem Anaxagoras inter universos philosophos divinum animum omnium effectorem naturarum sensisse perhibetur, sicut in octavo [c. 2] *De civitate Dei* beatus commemorat Augustinus. Unde et illud est in epistola [ed. epistolis] ad Macedonium, non propterea veritas chara esse debet, quia non latuit Anaxagoram, sed quia veritas est, etiamsi nullus illorum cognovisset. Facile autem illud quoque ratione conjici (15) poterat mundum etiam ipsum et quæ in eo sunt a seipsis non esse, nec per se subsistere, sed ab alio quocunque longe cunctis excellentiore cuncta optime tam fieri quam regi. Quippe quod a seipso est, natura dignius esse constat quam quod ab alio est. Et omne quod rationis atque intelligentiæ capax est universis aliis excellentius esse non ambigitur (16). Non igitur oportet rationalem substantiam ab alio esse concedi, si ratione carentem a se esse ponamus. Nemo autem est nostrum qui se ipsum ignoret a se minime esse, sed ab alio gigni. Quomodo igitur ea quæ ratione carent ab alio esse negabimus? Partes itaque mundi, quæ naturaliter priores sunt factas esse convenit, ac per hoc ab alio mundum exordium ducere atque factum esse; quippe quem etiam propter hominem factum esse constat, cui singulis suis partibus deservit, longe indigniorem eo esse convenit, ac per hoc minime concedi oportet, hunc non esse factum, cum ille factus sit. Multo minus etiam

A convenit ut suo regimine non rationalia quam irrationalia (17) nitantur, hominem autem quamvis rationalis sit, nequaquam suo regimini sufficere constat, cum seipsum quomodo vult in hujus vitæ pelago regere non valeat. Multo igitur minus proprio regimini committi convenit quæ qua se regere possint ratione carere certum est. Id vero est mundus sive ejus singulæ particulæ. Et his quidem vel consimilibus rationibus omnia quæ in mundo sunt conditorem seu rectorem habere manifestum arbitror, quem nos Deum dicimus.

De cujus nunc unitate superest disputare, ut magis videlicet unum conditorem ac rectorem mundo præesse conveniat quam plures, atque unum potius Deum ac Dominum omnium quam plures credi oporteat. Certum quippe est omnia tanto majori concordia regi, quanto paucioribus cura regiminis eorum commissa est. Nihil autem melius aut majori concordia regi quam mundum constat universum, sicut supra Tulliana exposuit ratio. Uni igitur ejus regimen (18) subjectum est. Nihil quippe, ut dictum est, majori concordia quam mundus regitur, nec etiam res ea quælibet, cui unus tantum præsidet rector. Nullo itaque modo pluribus rectoribus mundus subjacet, sed uni tantum. Tanto quippe major in omnibus custoditur concordia, quanto major tenetur identitas; et tanto amplius a concordia receditur, quanto ab unitate magis absceditur. Ut ergo summa sit concordia, summa teneatur identitas ac præcipua conservetur unitas. Nihil autem cum aliquo ita ut secum idem esse vel unum potest, nec ita alii concordare ut sibi, cum a seipso nihil dissimile sit. Ad unum itaque cuncta spectare ac referri convenit ut quod rerum diversitate agitur, una ratione concorditer administratur, modo in omnibus quem oportet servato. Sed nec plures ad rerum creationem magis quam ad generale earum regimen convenire credendum est, sed ab uno naturas omnes fieri sicut et regi opportune creditur, ut tanto concordius regi valeant, quanto majori sunt connexæ concordia. Tanto autem major est earum concordia, quanto amplius ab uno (19) eodemque penitus semper principio manant et earum artifex a multiplicitate ac diversitate recedit. Facta autem sunt primitus, ut optime postea regerentur, et quæ fiebant ut regerentur, ad regendum utique dum fierent præparabantur. Ut ergo optime regerentur facta, optime dum fierent ad regendum erant præparanda. Quomodo autem optime præparantur dum fierent, ut facta postmodum optime regerentur, nisi summa invicem concordia ex ipsa creatione sui colligenter, ut eo amplius concorditer atque melius regantur, quanto concordius in ipsa eorum conditione naturæ ipsorum sunt invicem colligatæ? Ad quam etiam conditionis concordiam sic-

(12) *Introd., animæ.*(13) *Introd., quoque.*(14) *Introd., hæc vero quæ.*(15) *Introd., convinci.*(16) *Introd., invenitur.*(17) *Introd., rationalia quam non rationalia.*(18) *Introd., Uni igitur regimini.*(19) *Introd., amplius uno.*

ut et regiminis unitas ipsa atque identitas maxima conditoris perficit, ut hinc quoque unum eundemque penitus conditorem sicut et rectorem omnium esse constet, quem nos Deum dicimus ac Summum jure prostemur bonum. Qui quomodo summum diceretur Bonum, nisi cæteris omnibus præcelleret bonis? quod vero omnibus aliis præcellit, unum profecto et unicum esse convenit; et quod in se perfectum esse conceditur atque ad omnia quæ faciendi sunt ex propria voluntate per se sufficiens ex quo et omnipotens dicitur, compar (20) aliquid bonum habere non potest. Neque enim bonum esse poterit quod superfluum sit. Superfluum autem alius vel creator esset vel rector, si unus ad omnia æque sufficiat ut plures. Sufficit autem cum sit summum ac perfectum atque ad omnia sufficiens, ut dictum est, bonum. Nullo itaque modo plures deos esse sive credi convenit.

Sed fortassis, inquires, quia quo melius est quodlibet bonum (21), ejus multiplicatio melior esset, atque ita illud Summum Bonum quod dicitur Deus, melius fore multiplicatum quam unicum: et si ipsum extollere cupimus ac magnificare, magis ipsum multiplex, quam simplex prædicandum esse. Sed ad hoc primo respondendum arbitror, quod juxta hanc rationem, quanto plures prædicaverimus deos, tanto amplius divinæ gloriæ excellentiæ amplificabimus. Infinitos itaque prædicari oporteret deos, ut infinitam ejus gloriæ magnificentiam præsertim cum nulla sit ratio, qua ad certum numerum aliquem ea reduci queat, quam juxta prædictam rationem tanto magis amplificabimus, quanto amplius numerum ejus extenderimus. Atque ita plura esse summa bona quam inferiora conveniret: imo omnino infinita esse, ut nec eorum scientia esse possit, quorum nullus in natura terminus occurreret, nec ipse etiam Deus ea per scientiam comprehenderet, quæ nullo naturæ termino comprehenduntur. Præterea, si plures sunt dii, quomodo deum quemcumque summum bonum dicemus, cum aliquid majus sit ipso, ipsa videlicet eorum multitudo quam quislibet unus ex ea multitudine. Sed nec bonum dicendum esset quod, ut jam ostendimus, superfluum esset. Denique, omnis multitudo totum quoddam (22) est, et omne totum propriis partibus posterius esse naturaliter constat: atque omne quod simplicius est, tanto firmiter esse necesse esse, cum omne compositum natura dissolubile sit, et tanto infirmius quam dissolutioni magis obnoxium. Quis etiam quodlibet bonum tanto pretiosius esse denegat quanto rarius, et eo magis gloriosum quo magis est unicum? Unde et plerumque ea etiam quæ minus sunt necessaria aliis, raritate tamen sui eis omnino præferuntur, ut aurum ferro, piper frumento. Commendat itaque divinæ gloriæ excellentiæ ipsa quoque ejus singularitas, quæ ope-

rum quoque ipsius maxima est commendatio, tam in his faciendis quam in eis disponendis atque regendis. Nulla quippe (23) tanta fieri concordia vel regi possunt, quanta illa quæ unus tantum et condit et regit.

Hæc quidem ad astruendam divinæ singularitatem excellentiæ pro rationibus induci satis arbitrator: quibus et facile assentire quemque bonum existimo, qui nulli invidus, omnium rerum commendationi plurimum congaudet. Magis autem honestis quam necessariis rationibus nitimur (24); quoniam apud bonos id semper præcipuum statuitur quod ex honestate amplius commendatur, et ea semper potior est ratio quæ ad honestatem amplius quam ad necessitudinem vergit, præsertim cum quæ honesta sunt per se placeant atque nos statim ad se sua vi alliciant. Quam honestum vero sit ac salubre omnia ad unum optimum tam rectorem quam Conditorem spectare; et cuncta potius ratione quam casu fieri seu regi nullus est cui propriæ ratio non suggerat conscientiæ. Quæ enim sollicitudo bonorum nobis operum inesset, si quem nec amore nec timore vereremur, Deum penitus ignoraremus? Quæ spes aut malitiam refrænaret potentum aut ad bona eos alliceret opera, si omnium justissimus ac potentissimus frustra crederetur! Ponamus itaque ut dum bonis prodesse ac placere quærimus, obstinatos cogere non possimus, cum ora eorum non necessariis obstruamus argumentis. Ponamus, inquam, hoc si volunt; sed opponamus quod nolunt, summam eorum impudentiam arguentes, si hoc calumniantur quod refellere nullo modo possunt et quod plurima tam honestate quam utilitate commendatur. Inquiramus eos qua ratione malint eligere Deum non esse quam esse; et cum ad neutrum cogi necessario possint, et alterum multis commendetur rationibus, alterum nullis, iniquissimam eorum confundamus impudentiam, qui id quod optimum esse non dubitent omnibusque est tam rationibus quam auctoritatibus consentaneum sequi respiciant, et contrarium complectantur. Quod si de occultis rerum naturis ac de ipso quoque rerum celestium statu, quas experimentis non possunt discutere, ut certi non valeant esse, auctoritatibus hominum cedunt (25), cur de auctore omnium Deo eisdem non acquiescunt? Sed hæc hactenus adversus hanc primam ac maximam infidelium obstinationem.

Nunc autem ab unitate divinæ substantiæ, quam quasi fundamentum subjecimus, ad discretionem trium personarum, quæ eidem insunt substantiæ, ordo est commecare, et de divina potentia vel sapientia, seu benignitate, juxta quæ, ut dictum est, tres distinguuntur personæ, ad perfectam et integram illius Summi Boni commendationem, superest diligenti examinatione disserere: ut quo amplius,

(20) *Introd., cum pars.*(21) *Introd., donorum.*(22) *Introd., quidem.*(23) *Introd., proprie.*(24) *Introd., utimur.*(25) *Introd., credunt.*

ut supra meminimus, hujus boni perfectio cognita fuerit, magis ad amorem sui quemque alliciat, præsertim cum nullæ super his fidelium quoque animos difficiles movere possint quæstiones, et tanto facilius minus eruditos ad maxima trahere scandala atque infideles juvare, quanto difficiliore ad solvendum videntur. Ac prima nobis de omnipotentia Dei consideratio sit.

Quærendum itaque primo videtur quomodo vere dicatur Omnipotens, si non possit omnia efficere; aut quomodo omnia possit, si quædam nos possumus quæ ipse non possit. Possumus autem quædam, ut ambulare, loqui, sentire, quæ a natura divinitatis penitus aliena sunt, cum necessaria istorum instrumenta nullatenus habere incorporea queat substantia. Quibus quidem objectis id prædicandum arbitror, quod juxta ipsos quoque philosophos et communis sermonis usum, nunquam potentia cujusque rei accipitur, nisi in his quæ ad commodum vel dignitatem ipsius rei pertinent. Nemo enim hoc potentia hominis deputat, quod ille superari facile potest; imo impotentia et debilitati ejus quod minime suo resistere potest incommodo; et quidquid ad vitium hominis vergit magisque personam improbat quam commendat, impotentia potius quam potentia ascribendum est. Unde et Aristoteles in secundo qualitatibus genere; ubi scilicet de potentia naturali et impotentia agitur, sanativum et durum ad potentiam reducit, et ægrotativum et molle ad impotentiam, cum tamen ægrotativum dicamus qui facile ægrotare potest, hoc est non valet facile hujusmodi passioni resistere; et molle, quod leviter secari aut dissipari possit. Sanativum vero et durum e contrario ad potentiam reducit, cum tamen sanativum dicatur quod non potest leviter secari. Sic ergo in suprapositis, id est ægrotativo et molli illa posse quæ ad incommodum vel debilitatem rei attinent, impotentia est potius quam potentia: ita et eadem non posse e contrario potentia est ascribendum. Alioquin e converso impotentiam diceremus potentiam, et potentiam impotentiam. Nemo itaque Deum impotentem in aliquo dicere præsumat, si non possit peccare sicut nos possumus, quia nec in nobis ipsis hoc potentia tribuendum est, sed infirmitati. Unde et Augustinus De Trinitate libro xv: Magna ejus potentia est non posse mentiri. Sunt etiam quædam quæ in aliis rebus potentia deputanda sunt, in aliis vero minime, et quæ in aliis laudabilia sunt, in aliis reprehensibilia sunt, cum eadem sæpe aliarum rerum dignitatem commendent, aliarum vero minime, veluti si quis hominum ursum viribus superare possit, hoc magnæ hominis potentia ascribendum est. Unde cæteris (26) ipse præcelleret et commendabi-

lior esset, quod in leone tamen vel elephante pro magno nullus haberet. Inde enim potentem hominem comparatione aliorum hominum diceremus, sed non ita leonem vel elephantem. Sic et in homine quod ambulare valet potentia est ascribendum, quoniam ejus necessitudini congruit, nec in aliquo ejus minuit dignitatem. In Deo vero, qui sola voluntate omnia complet, hoc omnino superfluum esset, quod in nobis necessarium est atque ideo non potentia, sed visio penitus tribuendum esset in eo, præsertim cum hoc in multis excellentia ipsius derogaret, ut ambulare videlicet posset. Ex quo et moveri localiter posset et compositionem pedum admittere, ut et mobilis et dissolubilis esset ejus corporea et compacta substantia. Non absurde tamen, et de his omnibus quæ efficere possumus Deum potentem prædicabimus, et omnia quæ agimus ejus potentia tribuemus, in quo vivimus, movemur et sumus. Et qui omnia operatur in omnibus (utitur enim nobis ad efficiendum quæ vult quasi instrumentis), et id quoque facere dicitur, quæ nos facere facit, sicut dives aliquis turrem componere per opifices quos adhibet, et posse omnia efficere dicitur qui sive per se sive per subjectam creaturam omnia quæ vult et quomodo vult operatur; et ut ita fiant ipse etiam facit (27). Nam etsi non potest ambulare, tamen potest facere ut ambuletur, hoc est aliquis ambulet, cum ipse hoc a sua creatione (28)

quemque aptum præparat, et in ipso etiam actu ipsum conservet et sustentet, ut hunc (29) ille actum expleat. Posse itaque Deus omnia dicitur, non quod omnes suscipere possit actiones, sed quod in omnibus quæ fieri velit, nihil ejus voluntati resistere queat. (30) Unde et Apostolus: *Voluntati ejus, inquit, quis resistet?* (Rom. ix, 29.) Et Psalmista: *Quæcunque voluit fecit* (Psal. ciii, 13). Sed et cum idem alibi dicat Apostolus, *Deus vult omnes salvos fieri et neminem perire* (1 Tim. ii, 4), juxta illud propheta: *Nolo mortem peccatoris, sed magis ut convertatur et vivat* (Ezech. xxxiii, 11); et per

Hinc illud est quod in Enchiridion beatus commemorat Augustinus: « Neque enim ob aliud veraciter vocatur omnipotens, nisi quoniam quidquid vult potest, nec voluntate cujuspiam creature voluntatis omnipotentis impeditur effectus. » Idem in libro De spiritu et littera: « Non potest facere injusta, quia ipse est summa justitia et bonitas. Omnipotens vero est, non quod possit omnia facere, sed quia potest efficere quidquid vult, ita ut nihil valeat resistere ejus voluntati quin compleatur, aut alio modo impedire eam. » Joannes Chrysostomus homilia xxviii, De expositione Symboli quæ sic

(26) *Introd., cæteris hominibus.*

(27) *In Introduct. deest et ut ita fiant ipse etiam fecit.*

(28) *Introd., ad hoc sui creatione.*

PATROL. CLXXVIII.

(29) *Introd., et hunc.*

(30) *In Introductione hic sequuntur ea quæ in altera parte huius columnæ habentur hinc illud est.*

semetipsam Veritas obstinatæ et damnandæ dicat civitati : *Quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas, et noluisti?* (Matth. xxiii, 37.) Patet divinæ voluntatis, vocabulum duobus modis esse sumendum. Alioquin cum

Deus omnia quæcunque voluit faciat et omnes salvos fieri velit, cogemur utique profiteri (31) juxta illum detestabilem Origenis errorem, quod usque etiam ad dæmones salvationem extenderit, omnes quandoque salvandos esse, et Veritatem ipsam Veritati contraire, ubi de impiis et justis loquitur, dicens : *Et ibunt hi in supplicium æternum, justi autem in vitam æternam* (Matth. xxv, 46). Qui rursus impiis ait : *Ite, maledicti, in ignem æternum qui præparatus est diabolo et angelis ejus* (ibid., 41). Velle itaque Deus duobus modis dicitur, aut secundum videlicet providentiæ suæ ordinationem, secundum quod scilicet aliquid disponit apud se ac deliberat, statuitque sua providentia, ut sic postmodum compleat, aut secundum consilii sui adhortationem vel approbationem, qua unumquemque ad hoc admonet, quod per gratiam suam remunerare paratus esset. Et juxta priorem quidem modum quo Deus velle aliquid (32) dicitur, hoc est ex gratia sua ordinare atque apud se firmare ut fiant aliqua, tam nos quam Apostolus (33) in his quæ fieri vult, nihil ejus voluntati resistere posse dicimus, nec eam aliquo impediri casu, cui omnia necesse sit obedire. Secundum autem post-

terioriorem modum multa dicitur velle fieri, quæ non fiunt : hoc est multa adhortari quæ certum est ex gratia ejus remunerari si fierent, quæ minime fiunt. Sic quippe unicuique homini consultit de salute sua, et ad hanc eum adhortatur, cum obediant pauci. Vult itaque Deus peccatorem converti ; quia id ei consultit quod esset benigne remuneraturus. Quodammodo enim gratum ei dicitur in quo ejus gratiam experturi essemus. E contrario nolle illa dicitur quæ dissua-

incipit : *Super fabricam totius Ecclesiæ. Omnipotens dicitur, quia posse illius non potest invenire non posse, dicente propheta : Omnia quæcunque voluit fecit* (Psal. ciii, 13). Ipse est ergo omnipotentia, ut totum quod vult possit

Non ita ut æstimat Nabuchodonosor operari Deus, more videlicet eorum qui, in his quæ faciunt, non tam quod bonum est attendunt quam ut suæ satisfaciunt voluntati, qualiscunque ipsa sit, de qualibus scriptum est : *Sic volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas. Sed magis velle dicendus est singula ut fiant, quia bonum esse ut forent vidit. Patet itaque quidquid Deus faciat aut dimittat, justam ac rationabilem subesse causam, ut sola illa faciat aut dimittat, quæ fieri vel dimitti oporteat,*

det, aut quæcunque punire magis deberet, quam dono aliquo remunerare, et in quibus iram ipsius potius quam gratiam sentiremus, hoc est vindictam potius quam præmium.

Quærendum arbitror utrum plura facere possit Deus vel meliora quam faciat, aut ab his etiam quæ facit ullo modo cessare posset, ne ea unquam videlicet faceret. Quod sive concedamus sive negemus, multas fortassis inconvenientium anxietates incurremus. Si enim ponamus ut plura vel pauciora facere possit, vel ab his quæ facit cessare, profecto multum summæ ejus bonitati derogabimus. Constat quippe eum non nisi bona facere posse. Si autem bona cum possit non faciat, et ab aliquibus quæ facienda essent se retrahat,

quis eum tanquam æmulum vel iniquum non arguat? Præsertim cum nullus eum labor in faciendo aliquid gravet, cujus æque omnia voluntati sunt subjecta, secundum quod dictum est : *Dixit et facta sunt, mandavit et creata sunt* (Psal. cxlviii, 5). Hinc est illa Platonis verissima ratio, qua videlicet probat Deum nullatenus mundum meliorem potuisse facere quam fecit. Sic quippe in Tymæo ait : *Dicendum cur Conditor, etc.* Quis etiam neget unumquemque tantum velle bene agere quantum potest, aut unumquemque tantum debere bene agere, quantum potest? Quod

atque ipsum deceat. Quod si quod facit, eum facere oportet, justum est utique ut faciat quidquid facit, ac sine dubio quidquid facere debet. Quod si debet, non potest profecto juste dimittere ne faciat. Omne quippe quod justum est fieri, injustum est dimitti; et quisquis id non facit quod ratio exigit, æque delinquit ac si faciat quod rationi minime concordat. Sed fortassis, inquires, quod sicut justum est aut bonum seu rationabile id quod modo facit, ita bonum esset atque æque bonum si aliud faceret et hoc dimitteret. Atqui si æque illud bonum esset quod dimisit facere quando istud elegerit, nulla profecto ratio fuit cur illud dimitteret atque istud eligeret. Fuit autem inquires, quia cum non utrumque fieri oportet et æque hoc vel illud fieri bonum esset, quodcunque eorum fieret, rationabiliter factum esset. Sed juxta hanc profecto rationem æque fieri oportebat quod factum non est, sicut quod factum est; et æque bonum erat illud fieri sicut hoc. Cum vero quid fieri bonum est, et rationabilem habet causam qua faciendum sit, irrationabiliter profecto agit, qui quod a se fieri debere non ignorat, prætermittit; atque ita jam in sumpropositum inconueniens relabemur. Sin autem dicas de altero quod factum non est, quia non erat bonum ut faceret, nisi ita ut alterum cessaret, profecto eadem ratione de altero quod

(31) Introd. addit omnes quandoque salvandos esse omniæ quæ sequuntur usque ad velle itaque.

(32) Introd., aliud.

(33) Introd., apostolos.

si hoc in nobis iudicium, teneamus, quanto magis qui summe est bonus, et quem nullius operationis labor gravare potest? Quomodo autem vult et potest Deus, si non perficit? Aut quomodo justus est, si quod debet et etiam potest non facit? Sed etsi minus beneficeret quam posset, perfecte bonus non esset. Facit itaque omnia quæ potest Deus, et tantum bene quantum potest. Sed non cessare ab iis potest quæ facit, ut videlicet ea tunc non faciat quando facienda sunt. Quippe si cessaret a bonis quæ posset, cum ea fieri oporteret, profecto et ex hoc non esse perfecte bonum convincendus esset. Præterea quæcumque ei naturaliter insunt, carere non potest. Si autem, quem necesse est summe bonum esse atque benignum, nec in sua manui posse bonitate, bona voluntas naturaliter ac substantialiter inest, non sicut nobis per accidens. Unde eam quam habet bonam voluntatem deponere non potest, quam et Deum esse concedi convenit. Quamcumque itaque bonam habet voluntatem, carere non potest; necesse est igitur ut omnia quæ vult, ipse velit. Sed nec inefficax ejus voluntas esse potest; necesse est ergo ut quæcumque vult ipse perficiat, cum eam videlicet sumamus voluntatem, quæ ad ipsius pertinet ordinationem. Istitis ergo rationibus astruendum videtur, quod plura Deus nullatenus facere possit quam faciat, aut melius facere, aut ab his cessare, sed omnia ita ut facit necessario facere. Sed rursus singulis istis difficillimæ occurrunt objectiones, ut utroque cornu graviter fidem nostram oppugnet complexio. Quis enim negare audeat quod non possit Deus eum qui damnandus est salvare, aut meliorem illum qui salvandus est facere, quam ipse futurus sit collatione suorum donorum, aut omnino dimisisse ne eum unquam crearet? Quippe si non potest Deus hunc salvare, utique nec ipse salvari a Deo potest. Necessaria quippe est hæc reciproca-tionis consecutio. Quod si iste salvatur a Deo, Deus hunc salvat. Unde si possibile est hunc salvari a Deo, possibile est Deum hunc salvare. Non enim possibile est antecedens, nisi possibile sit et consequens; alioquin ex possibili impossibile sequeretur, quod omnino falsum est. Sic enim in primo Y præcorum [f. Hypotheticorum] Boetius, impossibile definiens ait: Impossibile est, quo posito aliquid falsum atque impossibile comitatur, hoc est id impossibile est quod habet ad aliquid impossibile necessariæ argumentationis adjunctionem hoc

A quippe propter syllogismorum comp. ex. ones inducibat, in quibus per inductionem impossibile conclusionum impossibilia esse præmissa convicturus erat. Quis autem necessariam negare audeat et hujus argumentationis inferentiam: Iste a Deo salvatur, ergo Deus hunc salvat? Cum itaque possibile sit inferens, possibile est et illatum. Atque ita si possibile sit hunc salvari a Deo, possibile est Deum hunc salvare, non est possibile hunc a Deo salvari: hoc est, ut supra posuimus, si non potest Deus hunc salvare, utique nec ipse salvari a Deo potest, ac per hoc nec omnino salvari, quem non nisi per Deum salvari posse constat. Quod si salvari iste non potest, profecto liberum jam perit arbitrium, frustra quæ homini illi ea quæ ad salvationem pertinent injunguntur, qui salvari omnino non potest nec ea facere quibus salvari potest. Similiter etsi illum Deus meliorem facere non potest, utique nec ipse ab eo melior fieri potest atque ita nec ullo modo melior fieri, quod utique si fieret, a Deo fieri necesse esset. Absit autem ut aliquem nostrum ad eo bonum esse concedamus ac perfectum, at ulterius crescere non possit, quanquam in contrariam Plato plurimum declinare videatur sententiam, cum omnia a Deo tam bona fieri dicat, quantum singulorum permittit natura, et Deum ex ipsa summa sua bona voluntate, qua omnium faciendorum causam constituit, ad faciendum singula compulsum, et ad faciendum tantum bona, quantum eorum fert et ad faciendum tantum bona, quantum eorum fert et natura. Sic quippe scriptum est in Timæo: « Dicendum, inquit, cui conditor fabricatorque genituræ omne hoc instituendum putaverit. Optimus erat. Ab optimo porro invidia longe relegata est. Itaque consequenter sui similia cuncta, prout cujusque natura capax beatitudinis esse poterat, effici voluit. Quam quidem voluntatem Dei originem rerum certissimam si quis ponat, recte eum putare consentiam. Volens siquidem Deus bona quidem omnia provenire, mali porro nullius, prout eorum quæ nascuntur natura fert, reliquit propaginem. » Et hæc quidem Platonis verba plane omnia a Deo tam bona fieri perhibere videntur, quantum fieri bona possunt, vel quantum ipse ea bona facere potest. Quam etiam rationem sancti secuti videntur, cum Deum Patrem probarent Filium tam bonum genuisse, quantum potuit, ut ei æqualis esset. Unde Augustinus libro Quæstionum 83, cap. 64: « Deus, inquit, quem genuit, quoniam meliorem se generare non potuit, nihil enim Deo melius, debuit æqualem. Si enim voluit et non potuit, infirmus est. Si potuit et noluit, invidus est. » Ad hoc et illud pertinet Nicæni concilii, quod sicut in primo libro præfati sumus, beatus retractat Hieronymus dicens: « Absit ergo in Filio Dei aliquid plus minusve aut in loco aut in tempore, aut in potentia, aut in scientia aut in æqualitate, aut in subje-

(34) *Introd., quod noverat.*

ctione cum dicitur hoc, ut deitati ejus non carni ascribatur! Si enim plus minusve aliquid invenitur, excepto hoc quod genuit Pater Filium, et excepto hoc quod Filius non ex semetipso natus est, sed de Patre, aut invidens aut impotens Pater, insuper etiam temporalis nascitur (35). »

Ilac itaque ratione, qua convincitur quia Deus Pater tam bonum genuerit Filium quantum potuit, cum videlicet aliter reus esset invidiæ, clarum est et omnia quæ facit quantum potest egregia facere, nec ullum commodum quod conferre possit subtrahere velle. Nihil quippe est quod aut faciat aut dimittat, nisi optima et rationabili causa, licet illa non occulta sit. Unde et illud est Platonium: « Omne quod gignitur, ex aliqua causa necessaria gignitur. Nihil enim fit, cujus ortum non legitima causa et ratio præcedat. » Hinc et illud est Augustini, cum omnia in mundo fieri vel disponi divina providentia convinceret, et nihil casu, nihil fortuito evenire, sed omnia ex divino provenire consilio. Ait quippe sic Quæstionum 83, cap. 26: « Quidquid casu fit, temere fit; quidquid temere fit, non fit providentia. Si ergo casu aliqua fiunt in mundo, non providentia universus mundus administratur. » Item: « Illud bonum, cujus participatione sunt bona cætera, non per aliud, sed per semetipsum bonum est. Quod divinam etiam providentiam vocamus. » Nihil igitur casu fit in mundo. In tantum autem, in omnibus quæ Deus facit, quod bonum est attendit, ut ipso boni pretio potius quam voluntatis suæ libito ad singula faciendâ inclinari dicatur. Hinc est illud Hieronymi in expositione versionis super Daniele III, ubi de Deo sic Nabuchodonosor loquitur: *Juxta voluntatem enim suam facit* (36) *tam in cælo quam in terra, et non est qui resistat manui ejus, et dicat cur fecisti?* (Dan. IV, 32.) « Et hoc, inquit Hieronymus, loquitur quasi homo sæculi. Non enim quod vult hoc facit, sed quod bonum est, hoc vult Deus. Nabuchodonosor autem sic locutus est, ut dum potentiam Dei prædicat, justitiam ejus videatur arguere, quod immerito pœnas sustinuerit. » Tale ergo est quod ait Hieronymus: « Non enim quod vult hoc facit, sed quod bonum est hoc vult Deus; » ac si diceret: In omnibus itaque Deus quæ facit aut dimittit, rationabilem habet causam cur ab eo faciendum sit aut dimittendum.

Si igitur ratio est cur facere aut dimittere debeat, profecto ab eo fieri debet aut dimitti. Quod autem ab eo fieri debet quomodo dimittere potest, vel quod dimittere debet quomodo facere potest? Qui enim facit quod omnino ab eo fieri non convenit, non recte agit. Deus autem cum aliquid omnino dimittit ut non faciat, videt profecto quare ab eo nunquam sit faciendum (37). Quod tam a veritate quam a nostra remotum est opinione: quod tamen postmodum si poterimus aliqua liniemus ex-

(35) Introd., agnoscitur.

(36) Apud Daniele III *tam in virtutibus cæli quam in habitatoribus cæli.*

A positione. Nunc ad incepta redeamus: Quomodo etiam, inquam, diceremus non posse dimittere quin ea quandoque faciat quæ facit, nisi ea necessario quandoque faciat? Facit autem hunc hominem bonum: necesse est ergo hunc hominem bonum fieri, nec ullo modo eum damnari posse, quod omnino falsum est. Scriptum quippe est ad laudem justi viri de eo, *qui potuit transgredi et non est transgressus, facere mala et non fecit* (Eccli. xxxi, 10). Scriptum quoque est quod potuerit Deus alio modo quam fecerit humanum genus redimere. Unde est illud beati Augustini in libro De Trinitate XIII, cap. 10: « Eos, inquit, qui dicunt: Itane defuit Deo modus alius quo liberaret homines, ut unigenitum Filium hominem fieri vellet, mortalemque factum mortem perpeti? parum est sic refellere, ut istum modum, quo nos liberare dignatur, asseramus bonum; verum etiam ut ostendamus non alium modum possibilem Deo defuisse, cujus potestati cuncta æque subjacent. Sed sanandæ nostræ miseræ convenientiorem alium modum non fuisse; cur non fieret mors Christi, imo cur non prætermittis innumerabilibus modis, quibus ad nos liberaandos uti posset Omnipotens, ipsa potissimum eligeretur. » Item (38): « Poterat utique Deus hominem aliunde suscipere, in quo et esset Mediator Dei et hominum, non de genere illius Adam, sicut illum quem primum creavit, non de genere creavit alicujus. Poterat vel sic, vel alio quo vellet modo creare unum alium, de quo vinceretur victor prioris. Sed melius judicavit, de ipso quod victum fuerat genere hominem assumere. » Item in libro Quæstionum veteris et novæ legis: « Potuit Deus simul cuncta facere, sed ratio prohibuit. » Item: « Poterat animam limo terræ admiscere, et sic formare corpus, sed ratione infirmabatur, quia primum oportebat domum compaginari et sic habitatorem induci. » Idem in Enchiridion: « Omnipotentis voluntas mala esse nunquam potest. Præterea multa potest facere, quæ nec facit nec vult. Potuit enim efficere ut duodecim legiones angelorum pugnarent contra eos qui eum ceperunt. » Evangelista Matthæus: « *An putatis quia non possum rogare Patrem, et exhibebit mihi modo plusquam duodecim legiones angelorum?* (Matth. xxvi, 53.) »

D Item: « Tunc in clarissima Sapientiæ luce videbitur, quod nunc fides habet, quam certe immutabilis efficacissima sit voluntas Dei, quam multa possit et non velit, nihil autem velit quod non possit. » Idem in libro De spiritu et littera: « Absurdum tibi videtur dici aliquid fieri posse, cujus desit exemplum, cum sicut credo non dubites nunquam esse factum ut per foramen acus camelus transiret; et tamen ille hoc quoque dixit Deo esse possibile. » Item: « His addi possunt etiam illa quæ leguntur in libro Sapientiæ: Quoniam multa posset nova tormenta Deus exercere in impios, ad nutum sibi

(37) Vereor ne aliquid hoc loco desit, omissum forte scriptoris oscitantia.

(38) Ibid., c. 18.

serviente creatura, quæ tamen non exercuit. Potest et de monte illo quem fides in mare transferret, quod tamen nusquam factum vel legimus vel audivimus. Quisquis horum aliquid Deo dixit impossibile, vides quam desipiat, quamque adversus fidem Scripturæ ejus loquatur. Multa alia hujusmodi possunt occurrere vel legenti vel cogitanti, quæ possibilia Deo negare non possumus, quamvis eorum desit exemplum. » Idem in libro De natura et gratia : « Dominus Lazarum suscitavit : sine dubio potuit; quia vero Judam non suscitavit, nunquid dicendum est : Non potuit ? Potuit ergo, sed noluit. Nam si voluisset, eadem etiam hoc potestate fecisset, quia Filius quos vult vivificat. » His itaque tam rationibus quam auctoritatibus, graviter in utraque parte complexionis impliciti, quo nos explicare possumus non facile aditum invenio; quo enim vehementiores sunt quæstionum impugnationes, difficiliore profecto necesse est esse solutiones. Sed quoniam divinum in omnibus integrum honorem servare et prout possumus magnificare intendimus, ipsius opem super hoc confidenter imploremus, ut qui suos absolvit a peccatis, expediat a verbis, et horum quoque laqueos sicut illorum ad nominis sui laudem sua explicare gratia dignetur, ne nos mendacii vel præsumptionis in eum ab ipso arguamur, qui probator cordis et renum magis in omnibus intentionem attendit, quam actionem; nec quæ fiant, sed quo animo fiant.

Eo itaque more quo de Deo disserere cœpimus innitentes, quid et nobis super hoc visum sit sine aliqua obstinationis assertionem proferamus. Visum autem itaque nobis est Deum qui summe bonus est, nec in sua excrescere vel minui bonitate potest, quam naturaliter ac substantialiter ex seipso non nostro modo per actus habet, ex ipsa sua et ineffabili bonitate, adeo semper, ut humano more loquar, accensum, ut quæ vult necessario velit, et quæ facit

necessario faciat: Non enim carere sua potest bona voluntate quam habet, cum sit ei naturalis et co-æterna, non adventitia, sicut nostra est nobis, et omne quod in natura est divinitatis necessario ei atque omnibus modis inevitabiliter inest, utpote justitia, pietas, misericordia, et quæcunque erga creaturas bona voluntas. Qui itaque necessario tantum bonus est quantum bonus est, nec minui potest in bonitate, necesse est ut tam bene velit de singulis quam bene vult, et tam bene singula tractet quantum potest. Alioquin, juxta etiam Platonem, æmulus esset, nec perfecte benignus. Quod si eam quam habet voluntatem faciendi aliquid necessario habet, nec illa unquam efficacia possit carere, necesse est ut et ea necessario faciat quæ ejus voluntatem necessario comitantur. Quidquid itaque facit, sicut necessario vult, ita et necessario facit. Tanta quippe est ejus bonitas ut cum necessario ad bona quæ potest faciendâ compellat, nec omnino possit abstinere quin bona quæ potest efficiat et quo melius potest vel citius potest. Unde et in laudem ejus dicitur de his quoque quæ diu distulit, quia non tardabit. Nemo enim tardare in aliquo dicendus est, quod ideo differt ut convenientius fiat; sed is tantum tardare dicendus est, qui dum facere debet non facit. Nam et differre sicut auferre bonum quod possis, non est bonitatis perfectæ, hoc est ut quod jam faciendum esse censeas, in futurum differas, cum jam æque possis ut in futuro. Necessario itaque Deus mundum esse voluit ac fecit, nec otiosus exstitit, qui eum, priusquam fecit, facere non potuit; quia priusquam fecit, fieri eum non oportuit. Si enim prius fecisset, utique et prius eum fieri oportuisset, quia facere quidquam nisi opportunum non potest, imo nisi optimum, id est tam bonum quantumcunque convenit, quod suo alto reservatur consilio.

PETRI ABÆLARDI

SIC ET NON.

Primum integrum ediderunt Ernestus Ludov. Theod. HENKE, theol. D. et P. P. O., seminarii theol. Philipp. Ephorus, bibl. Acad. præf., et Georgius Steph. LINDENKOHL, V. D. M., seminarii theol. Philippini major

(Marburgi Cattorum, sumptibus et typis librariæ academ. Elwertianæ, 1851, 8°.)

PRÆFATIO.

Quam antiquiores operum Petri Abælardi editores omnes typis exscribendam curare religioni habuerant collectionem sententiarum ab ipso *Sic et Non* appellatam (1), » quindecim abhinc annis vir cele-

(1) Verba sunt aut ipsius Abælardi, aut librarii, qui codicem Monacensem descripsit et adornavit. Cfr. infra col. 1349.